י.ל. פרץ

Digitized by the Internet Archive
in 2026

https://archive.org/details/articlesnewslett0000jtob

די ווערק פון יצחק לייבוש פרץ. צוועלף בענד. צוזאמענגעשטעלט אונטער דער רעדאקציאן פון דוד פינסקי

צוועלפטער באנד

ארויסגעגעבן פון פארלאג „אידיש", ניו־יארק.
תר"פ — 1920

י. ל. פרץ

אַרטיקלען און פעליעטאָנען

אַרויסגעגעבען פון פאַרלאַג „אידיש", ניו-יאָרק.

Copyright 1920 by
JEWISH BOOK AGENCY

אַרטיקלען און פעליעטאָנען

בילדונג.

(פאַרוואַרט צום ערשטען באנד „אידישע ביבליאָטעק")

א.

אונזער פראַגראַם איז — בילדונג; מיר ווילען בילדען דאָס פאָלק, מאכען אויס נארען — קלוגע, אויס פאַנאַטיקער — געבילדעטע מענשען; אויס לעדיג־גיהער אוו לופט־שלינגער — אַרבייטער; נוצליכע, אַרענטליכע מענשען, וואָס ארבייטען פאר זיך, אוו דעם כלל קומט דערפון א טובה ארויס.

אונזערע שונאים זאָגען, אז דער כלל אידען, איז בלוט־איגעל (פיאווקעס), קאַטאַרזשניקעס, כל־בו'ניקעס... אונזערע שפעטער זאָגען, אז דער אידישער מח איז א פאַרפוילטע הושענא, דאָס הארץ — א קיזעל־שטיין, די הויט — פאַרוואַרלעסיגט, אוו אלע אברים — קרום אוו לאָם.

אונזערע שאָוויניסטען זאָגען: אז ישראלים איז נאָטס בן־יחיד'ל — זיין וויג איז אמונה, זיין קאָפּען־קישעלע — בטחון, זיינע ווינדעלער — יריעות פון מקדש, זיין פליניאק — א פרוכת, זיין וויקעל־שנור — משה רבינו'ס גארטעל, זיין הארץ — מלאכים־לעבער, זיין מח — דער אַרון מיט די כרובים, זיינע ציעמיענעס אויפ'ן קאָפּ — הייליג לבנון־גראָז.

מיר זאָגען איינפאַך: מיר אידען זענען מענשען, ווי אלע מענשען! מיר האָבען מעלות, מיר האָבען חסרונות. מיר זענען נישט קיין געטער, נישט קיין טייוולאָנים, נאָר מענשען. אוו מענשען דארפען זיך בילדען, שטענדיג לערנען, מיט יערען טאָג ווערען קליגער, בעסער אוו פיינער.

בטבע זענען מיר גלייך, ווי אלע מענשען, אוו דאָך איז אונזער פאָלק נישט גלייך צו אַנדערע פעלקער, ווייל אונזער לעבען איז אַנדערש, אונזער געשיכטע איז אַנדערש, אונזער רבי איז — דער גלות...

דעם גלות האָבען מיר צו פאַרדאַנקען אסך. אסך מעלות,

נאר אסך חסרונות אויך. אין דעם טויזענט־יעהריגען לעבענס־שטרייט, בפרט פאַרצייטען, וועו אלע פעלקער האבען כח געזאַמעלט און באנוצט אויף מאַרד, ברענען און צווינגען, האבען מיר כחות געזאַמעלט און באנוצט אויף סבלנות, אויף אויסהאלטען. אויסדולדען, איבערליידען די שלעכטע צייט. י ע נ ע קראפט וואקסט אזוי לאַנג, ביז זי טרעפט אויף א גרעסערע און פלאַצט. ווי א זיפענ־בלאַז. א ו נ ז ע ר קראפט וועט שוין אויף קיין גרעסערע נישט טרעפען. דעריבער זענען אסך פעלקער אונטער־געגאַנגען און מיר לעבען און ווילען לעבען אייביג...

צייט מיר זענען אין גלות, האבען מיר אויף אונזער געווייסען, אויף אונזער „יהדות" קיין איינציגען טראַפען פרעמד בלוט; דער פעלקער־פאַנאַטיזם האט אונזער פאַהן מיט בלאַטע באַשפריצט, מיר האבען איהם מיט אייגענעם בלוט געוואַשען.

און ווייל מיר זענען אין גלות, ווייל מיר עסען שטענדיג ביי א פרעמדען טיש, ווייל מיר זענען אייביג אומגליקליכע אורחים אויף דער וועלט, דעריבער האפען מיר צו דער מענשהייט, דעריבער איז מענשליכקייט אונזער הייליגסטער אידעאל, דעריבער איז אונ־זער ע ג א א י ז ם (אייגענליעבע) די ריינסטע מענשען־ליעבע! ווייל מיר פיהלען, אז כל־זמן די מענשען־ליעבע וועט נישט גובר זיין, כל־זמן עס וועט זיין קנאה־שנאה, תחרות און מלחמות, וועט אונז נישט גוט זיין, דעריבער בעטען מיר שטענדיג אויף שלום, דעריבער זענען אונזערע הערצער, ווי א שוואם פאר אלע נייעסטע אידעען, דעריבער האבען מיר הארץ, געפיהל און מיטלייד מיט אלע אומגליקליכע, מיט אלע פאַרטריבענע, מיט אלע גיואַנטע... דעריבער זענען מיר „רחמנים בני רחמנים"...

און ווייל קיינער ווייל פאר אונז נישט זארגען, ווייל מיר האבען שטענדיג געמוזט זיך אין זינען האבען אליין, ווייל מיר האבען שטענדיג צווישען שונאים געלעבט, ווייל אונזער מארגען איז קיינמאל נישט זיכער געווען, ווייל אונזערע מחיות זענען שטענ־דיג באגרענעצט, האבען מיר זיך מיט דער צייט צוגעוועהנט צום זארגען, צום דענקען, צום איינשפארען; צו האלטען שטענדיג קאפ, צו באהאלטען אויף א שלעכטען טאג, צו וואקסען אויף כקאַ־לעס אהן רענען, אהן טוי...

און ווייל מיר האבען נאר מיט אונזער גייסט געשטריטען,

וויי! די הענט האָבען מיר געמוזט האלטען ביי זיך. זענען מיר גייסטיגער און עדעלער געוואָרען...

די רעשט האָבען מיר צו פֿארדאָנקען אונזער תורה, אונזערע נביאים און אונזערע בעלי התלמוד.

די איינהייט גאָטעס (אחדות הבורא), וואָס איז היינט אלס „די איינהייט דער קרעפטע" באוויזען; דער: „ואהבת לרעך כמוך*), וואָס אלע פעלקער זאָגען אונז נאָך, כאָטש פון צונג צום הארץ איז ווייט און צו דער האנט — נאָך ווייטער; דער „חקה אחת לכם ולגר הגר בתוככם"**), וואָס דער ניינצעהנטער יאהרהונדערט קאָן איהם נאָך נישט פֿארדייען; די ברית, וואָס די תורה האָט געוואָר־פען איבער דעם תהום צווישען רייך און ארעם מיט „לקט, שכחה ופאה***), דער אסור פון פֿראָצענט****), דאָס באגרענעצען פון נעמען משכנות, דער צער בעלי־החיים, וואָס איז פול אין אונזערע חקים, שלמה המלך'ס געבעט ביי חנוכת־הבית, די נביאות, וואָס וויזען אונז די מענשהייט אלס דאָס גרעסטע גליק און אידעאל; און — די זעלבע מאמרים דערגענצט און דערלייטערט איז תלמוד בבלי וירושלמי, דאָס אלץ איז אונזער אייביגער שטאָלץ.

דאָס איז די קווינט־עסענץ פון אונזער „אתה בחרתנו"! נאָך דעם ערשטען גלות (מצרים) האָבען מיר דער וועלט א תורה געגע־בען, אינ'ם צווייטען און דריטען גלות זענען מיר א לעבעדיגער פֿראָטעסט געגען קנאָה, שנאָה, געגען פיזישער קראפט, געגען „כל דאלים גבר"!

דאָס איז אבער נאָר דער אָרלער פון רענדעל, דאָס רענדעל האָט אבער א „רעשקע" אויך; אין קעלער פוילט די בעסטע פרוכט און וואקסט איבער; מיר לייגען שוין טויזענטער יאָהרען אין פינס־טערען קעלער!

---

*) האָב ליעב דעם צווייטען, ווי זיך אליין.

**) איין רעכט פאַר אייך און פאַר פרעמדע, וואָס וועלען וואוינען צווישען אייך.

***) לויט דעם געזעץ געהער צום אָרעמאן: דאָס, וואָס ער קלייבט אויף, וואָס דער בעל־הבית פאַרגעסט אויפֿן פעלד, און די עקען פונ'ם פעלד.

****) את כספך לא תתן בנשך.

אַרום דער „אחדות הבורא" זענען געוואַקסען: כשוף פון כשדים, מלאכים פון בבל, סגולות פון אפריקע, פאַנאַטישע זאַבאַ־באַנעס פון אייראָפּעאישען מיטעלאַלטער, נאָכגעמאכטע פאַקטוי־רים צווישען גאָט און מענשען — גוטע־אידען!

אויף דעם אָרט, וואָס די ריינע רעליגיאָן זאָל אונז פאַראיי־ניגען, שפּאַלטען אונז פאַרשידענע פאַנאַטיזמען אויף דייטשען, מתנגדים און הונדערטער פּאַרטייען חסידים; ווייל אמת איז נאָר איינע, שקרים — אַסך! און יעדער שקר וויל זיינע בתי־מדרשים, זיינע רבנים, שמשים, שוחטים, זיינע שול־קלאַפּער, זיינע פאַ־נאַטיקער... און איהר ווייסט, ווי טייער עס קאָסט אונז דאָס שפּיל... וויפיעל ממון און דמים עס ווערט פאַרגאָסען...

און — אויף דעם אָרט פון איין רעליגיאָן פאַראייניגט אונז איין חלול־השם! מיר צופאַלען אויף מאסען קופּקעלעך. יעדער פאַנאַטיקער וויל פון זיין גאַרטעל מאכען אן אהל איבער כל ישראל, מען זאָל די וועלט פאר זיך נישט זעהן, נאָר באַגניגען זיך מיט זיין נשמה־ליכטעל, וואָס רויכערט און לייכט נישט...

זאָל זיך אונזער ציוויליזאַציאָן, וואָס האָט זיך אָנגעהויבען מיט רחמנות, מיט ליעבע, מיט מענשליכקייט, מיט חכמה — ענ־דיגען מיט צדיקים, צו וועלכע דער רבונו של עולם איז בבחינת עבד, מיט געשלעג, מיט רדיפות, מיט מענשענהאַס, מיט פאַנאַ־טיזם? זאָל זיך די גאָלדענע קייט ענדיגען מיט בליי?

מיר ווילען קיין רעפאָרמען!... ווער עס רוקט אָפּ די סטאַ־ווידלעס פון דעם אָרט, וואו די פאַליעס שלאָגען, אויף דעם אָרט, וואו דער טייך איז רוהיג — טוט נישט דעם טייך, נאָר די סטאַ־ווידלעס א טובה!... מיר ווילען נאָר בילדען דאָס פאָלק! מיר ווי־לען אויפווייזען, וואָס עס איז א ו נ ז ע ר און וואָס עס איז פ ר ע מ ד; וואָס עס איז קערן (זיארנע) און וואָס עס איז פּלעווע און שטרוי; אויך אומפלוט, וואָס האָט זיך צו אונז צוגעטשעפּעט אויף פאַרשידענע גלות־בעטען!... מיר ווילען נאָר ליכטיג מאכען אין אונזערע מחות, אז די גוטע אמת'ע אידעען, וואָס וואוינען דאָרט, זאָלען דערזעהן, ווער זייערע שכנים זענען, מיט וועמען זיי חבר'ען זיך!

נאָר נישט דאָס איינע האָבען מיר דעם גלות צו פאַרדאַנקען. ווייל מיר האָבען נאָר מיט סבלנות געשטריטען, זענען מיר פיינ־

לינגע געוואָרען; עס איז אויף אונז מקוים געוואָרען די קלָלה, אז מיר וועלען ציטערען פאר א גערוש פון א פויגלען בלעטל, און צעהן טויזענטער אנטלויפען, נאָר איידער מען יאָגט זיי; מיר האָבען אמאל די הארפען צובראָכען און די פינגער זיך אָפּגעשניטען אום ציון־ליעדער אין פרעמדען לאנד נישט צו זינגען, און שפּעטער האָבען מיר פאר א דרייער דעם ערשטען בעסטען שכור „מה יפית“ געזונגען; מיר זענען הינטערליסטיגע שמייכלער געוואָרען, אונזער געפיהל און שטאָלץ פארלוירען... און — וויל מיר האָבען צופיעל געבאָטענע און אומגעבאָטענע תעניתים געהאט, שטענדיג פון דער וואנט פרנסה געצוינגען, האָבען מיר פארבוינגען אביסל דעם יושר...

מיר האָבען מיט סבלנות געשטריטען, און דעריבער — א שטיק לייט געוואָרען, אין וועלכען, אין יעדער צייט, אויף יעדען אָרט שטעקט יעדער פושער אריין די הענט און מאכט פון אונז וואָס ער וויל. מיר לעבען נישט מיט א ו נ ז ע ר לעבען... מיר זענען געוואָרען, ווי א גולם, און ווער עס וויל, בלאָזט אריין פון זיין אָטעם... שטרעקט א פאלק צו אונז אויס א מינדסטען פינגער פון דער לינקער האנט, פאלען מיר איהם צו די פיס און קושען די קנעכטל; שרייט א שונא: „נרפים אתם נרפים“, איהר מאכט נאָר פיראָמידען און ווילט אליין קיין שטרוי נישט קלייבען... וועלט א געשריי: „שטרוי קלייבען איז די עהרליכסטע פרנסה!“ שרייט א המן: „ודתיהם שונות מכל עם ועם“, וועלט א געשריי אויף דער גאנצער ליניע: שערט אונטער די ארזי הלבנון, זיי זאלען נישט העכער זיין, ווי געוועהנליך גראָז! וויל עמיץ פון אונז פּויערען מאכען, וועלט אין דער מאָדע די סאָכע!

— — — — — — — — — — — — — — — — — — — —

איין טאָג שטעלען מיר סדום'ס בעסטל פאר אונז אליין. ווער עס איז לעבנער, שנוידט מען אונטער; ווער — קירצער, ציהט מען איהם אויס, אז די ביינער קנאקען און מיר גלויבען, אז די מענש־הייט איז א צעל, ציוויליזאציאנען זענען קנעפּ און מעהר, ווי זעקס־אָכט מינים השכלות, טאָרען נישט זיין.

אמאל ווילען מיר זיין, ווי די נידעריגסטע ברואים אין דער נאטור, מיר ווילען קיין אייגענע קאָליר נישט האָבען... נאָר —

שארע — אויף דער ערד, ברוין — אויפ'ן שטאם, גרין — אויף דעם צווייג, אבי מען זאל אונז נישט דערקענען! און מארגען, דאכט זיך אונז, אז דער צלם אלקים שטעקט אין שטריימעל מיט פאות! מיר זענען די ערשטע צום געטא, די ערשטע צו וואלאפיק!

און וועניג נאר, וואס מיר זענען געווארען כחומר ביד היוצר, א שטיק ליים צום קנעטען, מיינען מיר נאר, אז די צורה, וואס דער פרעמדער האט אין אונז אויסגעקנעטען, איז טאקע דאס אמת'ע אידישע פנים.

בילדונג דארפען מיר, בילדונג, ליכט! מיר ווילען מאכען רע־וויזיע אין אונזער אוצר, זעהן, וואס א ו נ ז ע ר איז, וואס פרעמדס! און דער עיקר — וואס גוט איז, און וואס שלעכט.

און נישט א י י נ ע ר זאל זעהן און די רעשט זאל גלוי־בען אויפ'ן וואנט; דאס פאלק א י נ ג א נ צ ע ן ווילען מיר בילדען, מענער, וויבער און קינדער. יעדערער זאל זעהן, יעדע־רער זאל פיהלען, יעדערער זאל פארשטעהן.

אונזער גאט איז נאהנט צו אלעם; אונזער תורה איז שוין נישט אין הימעל, מען זאל זי דארפען ערשט פון דארט אראפּברענ־גען, א ל ץ זאל זיין יעדען נאהנט און פאר יעדען אפען!

ב.

מיר ווילען בילדען דאס פאלק, און שרייבען זשארגאן, ווייל מיר האבען אן ערד פון דריי מיליאן נפשות, וואס פארשטעהען נאר זשארגאן. נאר מיר האלטען נישט דעם זשארגאן פאר הייר־ליג. מיר סימפאטיזירען גאנץ אפען מיט די, וואס ווילען דעם זשארגאן אויף א לעבעדיגער לאנדעס־שפראך פארטוישען.

מיר ווילען נישט זיך אליין גוטוויליג פארשליסען אין געטא. ביי דער ג ר ע ס ט ע ר עמיגראציע, מיט די ג ר ע ס ט ע מיטעל, וועלען דאך אייניגע מיליאן אידען מוזען בלייבען וואוינען צווישען פעלקער, און מוזען האבען מיט זיי מגע ומשא ומשא מתן. די אייניגע מיליאן אידען מוזען זיין בירגער אין די לענדער, וואו זיי פארבלייבען, זיי מוזען אן אנטייל נעמען אין דעם לעבען פון פאלק, מיט וועלכען זיי וואוינען צוזאמען.

נאר שטארקער סימפאטיזירען מיר מיט די אנהענגער פון

„שפה־ברורה", ווי ווייט זיי שטעלען זיך אלס צוועק, צו פאַרברייטערען די העברעאישע ליטעראטור, צו שטיצען די שריפטשטעלער, וכדומה.

מיר ווילען דאָס פאלק אינגאנצען זאָל קענען העברעאיש, כדי עס זאָל נישט דאָס תנ"ך'ל פאַרגעסען... דאָס תנך'ל איז דער אוצר פון אונזער אמונה, פון אונזער נאַציאָנאַליטעט, פון אונזער עטיק (מוסר)! מען דאַרף זעהן, עס זאָל זיין ביי יעדען איד, נישט נאָר אין שראַנק, נאָר אויך אין האַנט, אין האַרץ, און אין מח... מיר ווילען אייביג לעבען, און אייביג איז נישט צו באַרעכענען. עס טוישען זיך די צייטען, עס טוישען זיך טעג און נעכט... מאָרגען קאָנען מיר ווייטער קומען צו גרויסע נסיונות, דאמאָלט קאָן אונז נאָר דאָס תנ"ך'ל מוט געבען און כח.

און עס איז וועניג, אז אונזער עטיק שטעהט העכער שוין טויזענטער יאָהרען, מען דאַרף, אז יעדער פון אונז זאָל פיהלען און וויסען, פ אַ ר וואָס און מ י ט וואָס זי שטעהט העכער! עס איז וועניג פאר אונז, אז מיר בלייבען אידען, ווייל מיר זענען געבוירען אַזוי, ווייל מיר זענען געוועהנט דערצו, ווייל אונזערע רבנים און גוטע אידען זאָגען, אז מיר זענען אידען און פאַרזיכערען, אז עס איז גוט אַזוי; מיר ווילען, אַז יעדערער זאָל האנדלען לויט פעסטער איבערצייגונג! זאָל דער אסימיליאנט נישט מיינען, אז ער שיצט נאָר די דולדזאמקייט, דאָס סבלנות; זאָלען פרויען נישט מיינען, אז זיי ליידען דורך די יולדת־קוויטלעך, וואָס הענגען אויף די ווענט; זאָל דער מתנגד נישט מיינען, אז מיר דערהאלטען זיך ביי אידישקייט צוליעב דעם תקון שבועות, און דער חסיד — צוליעב צרופין מיט השבעות — אַלע זאָלען וויסען, אַז מיר זענען זיך מוסר נפש פאר אונזערע הויכע אידעאלען, אונזער מענשהייט, אונזער מוסר.

באַזונדער האָט לשון־הקודש פאַר אונז אַן אנדער ווערט.

א יחיד איז קיין פרייער איינציגער פונקט אויף דער וועלט; ער איז אַן אויג אין דער נעץ, וואָס פאַרשפּרייט זיך אויף א געוויסען פּלאץ אויף דער ערד; די נעץ איז זיין דור. אַ מענש איז אינאיינוועגס א רינגעלע פון דער אומגעהייעריגקייט, וואָס ציהט זיך פון אברהם אבינו עד סוף כל הדורות.

ו ו ע ר קאָן אויף זיך זאָגען, אז ער געהערט צו א פאָלק?

דער, וואס האט פארבינדונג מיט אלע אויגען פון דער נעץ, פון דער פארשפרייטער אויף דער גאנצער וועלט, אזן קען גוט די קייט, וואס ציהט זיך פון אברהם אבינו ביז דעם היינטיגען טאג.

די העברעאישע שפראך, וואס אלע אידען פארשטעהען אין אלע לענדער, איז דער רימען, וואס האלט צוזאמען די רעדלעך, זיי זאלען זיך נישט פונאנדערלויפען; דער אייניגער קלויו, וואס האלט אונזערע צושיטע ביינער צוזאמען.

די העברעאישע שפראך האלט אויך צוזאמען די רינגען אין דער צייט. זי פאראיינט אונז מיט משה רבינו, מיט די נביאים, מיט דער משנה, מיט דער גמרא, מיט אלע אונזערע גרויסע שטערען. וואס האבען אמאל אויף אונזער הימעל געלויכטעט!

די העברעאישע שפראך בינדט אונז צוזאמען מיט די, וואס האבען פיראמידען געבויט; מיט די, וואס האבען זייער בלוט אויף ירושלים'ס מויערען פארגאסען, ווי אויך מיט די, וואס האבען אויף דעם ברענענדיגען פייער „שמע ישראל!" געשריען.

פארגעסען די העברעאישע שפראך הייסט: פארגעסען די תורה, די נביאים, פארגעסען די געשיכטע, אפרייסען זיך, ווי א צוויג פון בוים, פוילען א קורצע צייט אזן — פארשוואונדען ווערען!

נאר מיט העברעאיש אליין קאנען מיר דערווייל נאך נישט דורכקומען.

עס זענען דא צווישען אונז שאוויניסטען פאנאטיקער, וואס מיינען, אז איבער נאכט קאן מען א שפראך לעבעדיג מאכען; אז עס איז גענוג פיערציג־פופציג בטלנים זאלען מאכען ביכלער אזן פארשרייבען אלע נייע ווערטער, וואס זיי ווילען טרעפען אדער אויסקלערען, אזן דערנאך מאכען דערפון א פאלקאמען ווערטער־בוך; עס זענען דא בטלנים, וואס ווערען דערפרעהט, אז זיי זעהען א העברעאישען ראמאן; וואס קריגען קעלבערנע התלהבות פון א העברעאישען וואנט־קאלענדאר; עס זענען דא אזעלכע, וואס ווילען שוין די קינדער אויף העברעאיש ערציהען! זיי ווייסען נישט, אז די שפראכע איז נאר די פ א ר ם, דער ת ו ך מוז זיין די א י ד ע, זיי האבען קיין באגריף נישט דערפון, אז ווערטער זענען נאר סמנים פון באגריפען, אז ווער עס ווילּ זיין א י י ג ע נ ע שפראך — מוז פריהער זיין אויגענע ב י ל ד ו נ ג האבען.

„ואם הייתי הלילה לאיש" — מען זאל היינט ביינאכט שוין אנ־הויבען רעדען העברעאיש, מיט געוואלד שאפען באגריפען, „הלהז תשברנה?" קאָנט איהר דאָס גאנצע פאלק לאזען שטעהן און ווער־טען? וואס זאל דערוויל דאָס ארעמע פאלק טון? דערקוויקען זיך מיט שמ"ר'ס ראמאנען?

זאל שוין אפילו דאָס גאנצע פאלק רעדען העברעאיש, וועלען מיר דערפון האבען א ציוויליזאציע? נאָר דער פאנאטישער שא־וויניזם קאָן אויף דעם רעכענען.

שטעלט אייך פאָר, אז עס איז אייך גערָאטען, אז אונז האָט זיך געטראָפען א פאַרקערטער נס, ווי יוסף הצדיק: איהם האָט א מלאך אויסגעלערנט אין דער תפיסה אין איין נאכט אלע שבעים לשונות, און צו אונז איז געקומען אין דער תפיסה אריין דער מלאך של שכחה, א שנעל געגעבען אונטער דער נאָז, און מיר האבען אלע לשונות פאַרגעסען, (אויסער אביסעל ווערטער, אבי מען זאל קאָנען קויפען ביים פויער א קערצעל תבואה); צינד לאָמיר מאכען א רעכענונג, וואס אונז איז געבליבען אין אונזער פאַרמעגען!

עס וועט זיך באלד אויסווייזען, אז מיט די שפּראכען האבען מיר אלע אידעען פאַרגעסען: ערשטענס, האבען מיר פארלוירען אלע דאקטוירים, אלע ארווָאקאטען, אלע טעכניקער אלע וויסען־שאפטליכע מענשען בכלל; מיר האבען אין העברעאישען קיין איינציגע וויסנשאפט!

ביז דעם היינטיגען טאג איז די ניי־העברעאישע ליטעראטור זעהר ארעם. צוויישען גאנצע פודען ביבלע, פארדרוקטע מיט שרפות, מעשות פון געהאנגענע, פון מחלוקת'ן איז קליינע שטעדט־לער, באשרייבונגען פון נייע בענק אין אן אלטער באָד, אין אן „עיר ואם בישראל" האציפלאָץ, קינות אויף א געשטאָרבענעם גביר צו א דין — צוויישען גאנצע פודען שמאטעס, קאָנט איהר היינט געפי־נען, כאטש זעלטען, א קליינעם ארענטליכען ארטיקעל!... א טרא־פען געזונטען פארשטאנד אין א ים פון דומהייטען!

נאָר דער טראָפען איז אויך נישט געבליבען... ער איז אויך געווען פון יענער זייט גרענעץ... קוקט אייך צו בעסער, וועט איהר זעהן, ווי דאָס קליידעל ליגט אויף דער מיוחסת טאקע, ווי א נע־בארנטס!

אמת, אונזער מלמד'ישער שאוויניזם פיהרט אונז אלע מאל אויפ'ן הימעל ארויף נייע שטערעז, וואס לייכטען אין פינסטערעז גלות... נאר וועמען נארעז מיר דערמיט? וועמען נארעז מיר, אז מיר נעמען א פוירים־רב און מאכען איהם פאר א פאלקס־דיכטער, א בדחן מיט גראבע ווערטלעך — און לעגען איהם אויף דעם גראבען פארשוויצטען שטערז א לאכער־קראנץ א לא מילטאן? וואס פארדינען מיר דערמיט, אז מיר מאכען פון שמאטע־פליקער — אר־כעאלאגען, פון שלעכטע איבערזעצער, וואס טראגען איבער א פרעמד ווערק פון דער באבע יאכנעם צייטען מיט אלע דרוק־פעה־לער — אז מיר מאכען פון זיי דענקער און פילאזאפען?

די שאראוואראעם מאכען נישט דעם קאזאק, דאס שטרייכעל — פון בערער קיין רב, און אז איין בעטלער רופט דעם צווייטען „גביר", האבען זיי ביידע דערפון קיין קאפיקע!

אונזערע גרויסע לייט זענען, ווי די בערג אויפ'ן וועג; פון דערווייטענס, מכלומר'שט, סיני'ס, אררט'ס; קומסט דו נעהנטער, שלאפען אויף זיי ארויף די פערד און פארגעסען זיך אפילו אפיצו־שטעלען!

דער שאוויניזם איז געפעהרליך!

העברעאיש מוזען מיר קענען אלס אידען, נאר — אלס נע־בילדעטע מענשען, אלס לעבעדיגע מענשען, מוזען מיר קענען די לאנד־שפראך. אין לשון הקודש שטעקט אונזער רעליגיאן, אונ־זער נאציאנאליטעט, אין דער לאנד־שפראך — אונזער בילדונג, אונזער געוועהנליך לעבען.

האנדלען אויף העברעאיש און לערנען די ביבל אויף דער לאנד־שפראך, זענען צוויי גאר גלייכע דומהייטען. צ ו ו י שפראכען מוזען מיר קענען, אויף דעם זענען מיר אין גלות! אויף דעם זענען מיר צושפרייט און צוזייהט צוויישען פעלקער! וואס דארפען מיר נאך דעם זשארגאן? נאר וואר פרעמד אונז אן עצה? עם עקזיסטירט א דריטע שפראך, דריי מיליאן נפשות בילדען, קאנען מיר נישט וואראען ביז זיי ווילען זיך אנדערע שפראכען אויסלערנען! גוטע עלטערען רעדען פריהער נאך דעם קינד, אייהר דאס קינד לערענט זיך אוים רעדען, ווי די עלטערען; קיין שפראך איז אן־און־פאר־זיך נישט הייליג, נישט גוט, נישט שלעכט. די שפראך

איז נאר א מיטעל, אויבער זאל דעם אנדערען פארשטעהען אוז געביל־דעטע מענשען זאלען אויף די אומגעביל־דעטע ווירקען.

עס וואלט בעסער געווען מיר זאלען נאר דארפען א י י ז שפראך קענען, על כל פנים נאר צוויי, מיר מ ו ז ע ן אבער קענען אלע ד ר י י !

עס טרעפען זיך צווישען אונז נדיבים, וואס האבען א בריוט הארץ און א פרייע האנט על חשבון הגביר, אויף הקב"ה'ס רעכע־נונג; דער דאקטאר ק. מאכט א חשבון, אז יודענטום איז נאר ער מיט א מנין בטלנים, וואס דאוונען מנחה ומעריב; די רעשט שטרייכט ער אוים! ווער עס קען קיין העברעאיש, איז נישט בכלל ישראל... אז אנדערער דאקטאר ווי־ל איבערפיהרען נאר איין האלב מיל־יאן אידען קיין ארץ ישראל, דארט וועט זיין דאס גאנצע יודענ־טום, די רעשט דארף ער נישט, די רעשט שענקט ער אוועק, ווי די בני משה, ווי די עשרת השבטים...

מיר זענען קיין גרויסע נדיבים, מיר האבען נישט אזא בריוט הארץ, און נישט אזא יד פתוחה; פאר אונז זענען אלע אידען — אידען; מיר ווי־לען פאר אלע ארבייטען! און דער עיקר פאר דער מאסע!...

זשארגאן האט קיין פרעטענזיע צו פארטרעטען די מוטער־שטעל־ע אין א אידישען הויז; דעם פלאץ פארנעמט און דארף פאר־נעמען לשון הקודש; זשארגאן האט קיין פרעטענזיע צו דער לעה־רער־שטעל־ע, דעם פלאץ מוז לעת עתה פארנעמען א לאנד־שפראך; זשארגאן איז נאר א ניאנקע, זי ווי־ל נאר אויסלערנען געהן, זיצען. א נ ה ו י ב ע ן רעדען... דערנאך — מעגט איהר די ניאנקע ארוים וואארפען, אדער, אוים דאנקבארקייט, איהר איבערלאזען אז ארט ביים טיש!

נאר — ווער עס ווי־ל דאס פאלק קענען, און ווער עס ווי־ל דאס פאלק לערנען — דער מוז קאנען רעדען און שרייבען זשארגאן.

ג.

מיר ווי־לען בילדונג, נאר מיר מיינען נישט ד י בילדונג, פון וועלכער מען האט א מ א ל גערעדט. נישט די בילדונג, וואס אנטוויקעלט נישט הארץ און מח, וואס מאכט דעם מענש נישט

קליגער, נישט בעסער, נישט פעהיגער, נאר בלאנזשירט איהם אפ דאס פנים, לערענט איהם בויגען זיך און בוקען, פיין פארשפיצען דאס בערדעל און אנרופען א הונט אויף עטליכע לשונות.

מיר מיינען ד י בילדונג, וואס מאכט פאבריקען, באנען, שאסייען; בילדונג, וואס לערענט ארבייטען — זיך און דער וועלט צום נוצען, אויך ד י בילדונג, וואס מאכט דעם מענש עהרליך און גוט.

ד י, וואס ווילען נישט ד י בילדונג אויך, האבען א בירה! לאזען זיי זיך פריהער אפזאגען פון אלע טובות, וואס זיי האבען פון דער בילדונג; זאלען זיי נישט וואוינען אין הייזער, נאר ווי ווילדע מענשען אין היילען פון ערד און שניי, אין לעבער פון פעל־זען ביים ים; זאלען זיי נישט טראגען קיין געוועבטע און קאלירטע קליידער, נאר טראגען זיך, ווי אדם און חוה אין גן־עדן, אדער, ווי ער היום נאר, די חיות אין וואלד... לאזען זיי זיך באגניגען מיט נים פון וואלד, ווי אפען (מאלפעם). מיט רוי פלייש — בא! „עם הארץ אסור לאכול בשר!", א גראבער יונג טאר קיין פלייש אויך נישט עסען... איהם קומט נאר על פי דין די טרפה, די נבלה, וואס מען געפינט אויף דעם פעלד, נאר טויטע פיש, וואס דאס וואסער ווארפט אליין ארויס! בפרט, ווי קומט צו איהם זעמעל און ברויט? וואס פאר א רעכט האט ער צו טראגען קאלאשען, צו טרעטען אויף טרא־טוארען, צו פאהרען אויף שאסייען מיט פאסט, אויף באנען? ער דארף נעמען א גרויסען שטעקען אין האנט אריין און געהן צו־פוס... קומט ער צו א וואסער, דארף ער העכסטענס א בוים אויסרייסען און ווארפען איבער דעם שטראם — נאר ווי קומט צו איהם בריי־קען, שיפען, דאמפף־מאשינען?

די אלע זאבען האט די בילדונג געמאכט! זי האט אונז היי־זער געבויט, געלערענט פיה ציבטיגען, פיש כאפען, האלטען אוז מאכען פייער, זי האט אונז געגעבען דעם פלוג, די בראנע, דרעש־מאשינען אוז מיהלען; זי האט געמאכט אלץ, אלץ — אהן וואס א מענש קאן זיך נישט באגהן.

צי לעבט א פאלק צווישען פעלקער צושפריט, צי גאר אליין פאר זיך — אהן ד ע ר בילדונג מוז עס אונטערגעהן!

ד י בילדונג מוזען האבען ד י, וואס רעכענען אויף בעסערע

צייטען. ד י, וואָס זוכען אין אמעריקא פרנסה, און ב פ ר ט ד י — וואָס ווילען אויפוועקען א טויטע שפּראַך, צוריק אויפּ־בויען א וויסט לאנד...

מיט אומגעלומפּערטע הענט, מיט א לעריגען האַרץ, מיט א לע־רען מח — קאָן מען דאָס אלץ נישט באווייזען...

קיין אייניציג לאנד אויף דער וועלט, קיין אייניציג פאָלק, ווי געביל־דעט עס זאָל נישט זיין, וויפיעל נראָד היץ עס זאָל נישט ווייזען זיין טערמאָמעטער פון מענשען־ליעבע, וועט נישט גערן אריינלאָזען א מאָסע פאָלק, וואָס פאַרמאָגט נישט מעהר — נאָר א הונגעריגען מאָגען!

ארץ ישראל שטעהט אויך נישט אזוי פריי פאר אונז, דאר־טען איז אויך דאָ א פאָלק און א רעגירונג, וואָס האָבען אויך א דעה... אונזער רעכט אויף דעם לאנד איז עלטער... נאָר אונזער אדוואָקאט האָט נאָר א מויל צום רעדען, בשעת, וועז דאָרט איז דא באוואָפענטע קראפט... מיט וואָס געהען מיר? מיט אונזער עשירות, וואָס איז קיינמאָל נישט געשטויגען, נישט געפלויגען? מיט'ן ספּריט צום האנדעל? מיט וואָס וועלען מיר עמיגרירען? עמיגרירט, מיט וואָס און פון וואָס וועלען מיר לעבען?

און דעריבער איז נאָר וויכטיגער די בילדונגס־פראָגע איז ארץ ישראל. דאָרט וועט שוין זיכער נישט זיין „זכה, מלאכתו נעשית על ידי אחרים"... דאָרט וועט מען שוין מוזען לעבען אן א י י נ ע ן לעבען, מ ו ז ע ן האָבען אייגענע אקער־בוי, אייגענע וועגען, אייגענע פאברייקען, אייגענע באנען...

נאָר, וואו די השגחה וועט איינעם נישט וואַרפען, וואו יעדען פון אונז וועט אלץ אויסקומען צו לעבען און צו ווירקען — איז בילדונג דער באזיס, די אייניציגע קוועל, פון וועלכער עס קאָנען אונז בעסערע יאָהרען ארויספליסען... און דעריבער דארפען מיר בילדען דאָס פאָלק!

מיר דארפען בילדען דאָס פאָלק! מיר דארפען ליכטיג מאכען יעדען איד אין מח, וואָרעם אין הארץ און געבען אין דער האנט אריין א מיטעל צום לעבען, צ ו ם זעלבסטשטענריגען לעבען!... ד י בילדונג — האָט, אויסער נאָרען, קיין שונאים נישט.

ה.

די בילדונג איז אונזער פראגראם און מיר בעטען אלע אמת־געביל־דעטע מענשען, זיי זאלען אונז מיטהעלפען בילדען דאם פאלק.

מיינט נישט, איהר געביל־דעטע מענשען, אז איהר זייט יוצא דערמיט, וואס איהר ארבייט פאר א גרעסערען כלל, מכלומר׳שט פאר דער גאנצער מענשהייט.

עס איז נאך עד היום קיין מענשהייט נישטא. אויף דער וועלט־ביהנע שפילען נאך איינצעלנע טרופען, איינצעלנע פעל־קער, פארשידענע ציווילי־זאציאנען.

מיר גלויבען נישט אין וואלאפיק, נישט אין עספעראנטא; מיר האפען אויך אויף דער אלגעמיינער מענשהייט, נאר נישט אויף ד ע ם וועג וועלען מיר קומען צו איהר. קיין איינציגע שפראך געהט שוין נישט פארלוירען, קיין איינציג פאלק דארף נישט פאר־ניכטעט ווערען, קיין איינציגע ציווילי־זאציאן איבערגעהאקט. דאס אלגעמיינע נאר אין די שפראכען, אין די פעלקער־כאראקטערען, אין די ציווילי־זאציאנען — וואקסט, און עס וועט וואקסען, ביז עס וועט ווערען איין ציווילי־זאציאן, איין שפראך, איין מענשהייט.

די צוקונפט איז א טיגעל, אין וועלכען אלע מעטאלען וועלען זיך צושמעלצען און עס וועט ווערען א נ א ל ד ע נ ע צ י י ט. נישט די אומווישענדע גאלדענע צייט פון גן־עדן־הקדמון, פון וועל־כער עס האט זיך אויך רוסא׳ן גע׳חלומ׳ט, נאר די גאלדענע צייט, פון וועלכער ישעיה זאגט נביאות: „ומלאה הארץ דעה את ח׳ כמים לים מכסים... ולא ישא גוי אל גוי חרב ולא ילמדון עוד מלחמה וכו׳*)".

נישט דערפאר האבען מיר טויזענטער יאהרען געליטען, מיר זאלען אונזער ציווילי־זאציאן פארגעסען; מיר ווילען און דארפען זי ווייטער פיהרען, אום זיך מיט דער מענשהייט אויף גלייכע רעכט

---

*) און די גאנצע ערד וועט פארפולט זיין מיט קענטן גאט, ווי דער ים איז מיט וואסער פארפולט. עס וועט אין פאלק קעגען דעם צוויימען נישט אויפהויבען קיין שווערט, מען וועט זיך שוין קיין קריג נישט לערנען א. ז. ה.

צו פאראייניגען. מיר ווילען אויך האבען א חלק אין שותפות, מיר ווילען אויך זיין אין דער פירמא.

מיר האבען אונזערע אידעען, אונזערע באגריפען, אונזער וויץ. אונזער וועלט־אנשויאונג — העלפט אונז זיי צו אנטוויקלען.

אין גלות זענען מיר א צייט פארגליווערט, פארשטארט, קריס־טאליזירט געבליבען, מען דארף אונזערע ציוויליזאציאן אויפטויען, אויפהויבען, לעבעדיג מאכען.

דורך אייך, וואס איהר האט ביז אהער נאר אין פרעמדע פעל־דער געארבייט, איז אונזער אקער פארווילדעט און פארדארנט גע־ווארען; דארט פעהלט נישט קיין הענט, ביי אונז — פעהלען זיי ליידער צופיעל! דורך דעם, וואס איהר האט ביז אהער אונטער פרעמדע נעמען געווירקט, דאכט זיך מאנכען, אז ער האט אין דער וועלטס־וויסענשאפט קיין חלק נישט. אונזער פאלק האט געמוזט גייסטיג באנקראטירען, וויל פון אנדערע פעלקער האט קיי־נער פאר איהם נישט געארבייט, בשעת וועז אונזערע געבילדעטע האבען נאר פאר פרעמדע געווירקט.

איהר זענט אויף דער וועלט צו פריהע מענשהייטס־בלומען; איידער פאר אזעלכע בלומען וועט אויפשיינען די זון, וועט זיי דער פראסט אונטערשלאגען, דער שניי פארשיטען, דער ווינט מיט דער ערד פארקערען!

נישט איינצעלנע מענשען דארפען אונ קאנען זיך פאראייני־גען, נאר — פעלקער!

קומט צוריק צום פאלק, זייט אן עמוד ענן בייטאג, זייט אן עמוד אש ביינאכט! פיהרט איהם, נאר לויפט נישט פאראוים און לאזט איהם נישט אין מדבר.

איהר לענט אן א פייער אונטער'ן אפענעם הימעל, בשעת וועז ביי אייך אין שטוב ווערט מען געפרוירען אדער דערשטיקט פאר רויך.

כל־זמן עס איז קיין אלגעמיינע בילדונג נישט דא, איז יעדער איינצעלנער מענש א פראדוקט פון זיין נאציאן; נעמט איהם באלד פון דער ברוסט אוועק, אין זיין מח ליגען שוין איינגעוויקעלט פאר־שלאפענע, גע'ירש'נטע פעהיגקייטען, וואס וועלען שפעטער ער־וואכען און אנטוויקעלט ווערען! „גיורא עד עשרה דרא"!

רעדט וואס פאר א שפראך איהר ווילט, זאלען זיך אייך שי־

טען פערעל פון מויל, פאַרקינדעט, וואָס פאר אידעען איהר ווילט; אייער בארעדזאמקייט איז דער ר"ן אויף נדרים, אייער וויץ — א געבוירענער גלות־וויץ, אייער שאַרפזין שמעקט אומגעהויער נאָך „אדרבא—איפכא", נאָך „מאי קא משמע לן"! „ואם תמצא לומר"!

כל־נדרי קאָן מאיר־בער'ן נישט אַרויס פון קאָפּ, ער בלאָנקעט זיך אין אַלע זיינע מעלאָדיען; היינע און בערנע זענען אידען אין יעדען וואָרט, אין יעדען וויץ, אין יעדען ערנסט!

איהר זייט אונזער, דארפט איהר ביי אונז אין ווייננאָרטען אַרבייטען.

די מענשהייט ליגט נאָך אין וויגעל; וואָס איהר רוימט איהר היינט אין אויער, וועט זי דערנאָך נישט געדענקען, זי וועט גאָר פיהרען דאמאָלט אן אַנדער שפּראַך...

העלפט בילדען דאָס אָרעמע אומגליקליכע פאָלק; לאָזט עס נישט איבער ביי פאַנאַטיקער אין די הענט, זיי זאָלען דערפון דאָס רעשט ביסעל בלוט אויסזויגען, אויסנאָגען דאָס לעצטע ביסעל מאַרך פון די דאַרע ביינער.

לאָזט עס נישט ביי פאַנטאַסטער אין די הענט, זיי זאָלען עס נישט אין אלע וויסטע מדבריות פאַרפיהרען! לאָזט נישט אינגלעך און ישיבה־בחורים פיהרען דאָס רעדעל — עס איז א רחמנות אויף דעם פאָלק! מען דאַרף עס נישט לאָזען פאַלען! דאָס פאָלק האָט אין זיך א מאַסע לעבענס־קראַפט, אן אוצר ענערגיע, דאָס פאָלק איז א טרעגער פון א ציוויליזאַציאָן, וואָס די וועלט פאַרקענט, נ י ש ט צו איהר נוצען, פון אַזעלכע אידעען, וואָס וואָלטען איהר שטאַרק צונוץ געקומען. דאָס פאָלק איז אן אייביגע בלום... בייטאָג, ווען די זון שיינט, ווען דער מענשען־גייסט אנט־וויקעלט זיך, לעבט זי אויף, אנטוויקעלט איהרע בלעטער; קוים אָבער קומט די פינסטערע נאַכט, מאכט זי זיך צו, קאָרטשעט זיך איין, פארשליסט זיך אין זיך אליין... דאמאָלט, דאַכט זיך, אַז עס איז א געוועהנליכער לעדיגער דאָרען... און ווען עס שיינט צ ו־ ר י ק אויף די זון, געדויערט לאנג איידער די זון דערקענט די בלום, אויך איידער די בלום ווערט געוואָר, אז די זון שיינט... אי־בער נאַכט ווערט זי פאַרשטויבט און באַשמוצט, און נישט גע־שווינד דרינגען דערנאָך די ליכטיגע שטראַלען דורך!

העלפט דעם פאלק, עס זאל זיך באלד אין דער פריה מיט דער זון דערקענען.

— — — —

וואָס הערט זיך?

— — — — — — — — — — — — — — — — — — — —
— — — — — — — — — — — — — — — — — — — —
— — — — — — — — — — — — — — — — — — — —
— — — — — — — — — — — — — — — — — — — —

פון אונזער לאַנד א י ן לאַנד, האָבען מיר וועניג וואָס צו רעדען; זי איז יעדען לעזער גאַנץ גוט באקאַנט...

מיר קאָנען נאָר פּארצייכענען דעם פּאקט, אז אין דער לעצטער צייט, וואָס איז שלעכט פּאר דער גאַנצער וועלט, זענען די א י ד י ש ע פּרנסות אַזוי געפּאלען, אז אפילו אונזערע שונאים האָבען שוין נישט דאָס ה א ר ץ צו רעדען פון אונזער אַנגעגזל'טער עשירות. זיי זענען שוין מודה, אז מיר זענען אָרעם, ז ע ה ר אָרעם. אָז, צוזאַמענגעדריקט אין שטעדט, געניגט נאָר אונזער הכנסה אויף קוים א שטיקעל ברויט מיט א ציבעלע אָדער א ציינדעל קנאָבל; נאָר דאָס, זאָגען אונזערע שונאים, קומט אונז אויך נישט. פּאר רחמנות וואָלטען זיי צוגעלאָזט צום מויל א פּאָר ברויטלער מיט עטליכע ציבעלעם אוו א צעהנדליג קנאָבל, נאָר פיער מיליאָן ברויטלער א טאָג, פיער מיליאָן ציבעלעם, א־צוויי מיליאָן קנאָבל יעדען טאָג — דאָס זאָגען אונזערע שונאים, קומט אונז נישט. זיי רעכענען אויס, וויפיל עם קאָסט א יאָהר, א שמיטה, א יובל אוו שרייען געוואַלד.—

— — — — — — — — — — — — — — — — — — — —
— — — — — — — — — — — — — — — — — — — —
— — — — — — — — — — — — — — — — — — — —

דער אַנטיסעמיטיזם אין אויסלאַנד שטעהט אויפ'ן אייגענעם אָרט; קיין נייעם איז ער נישט, אין אלע דורות זענען געווען אַנטיסעמיטען, נאָר אין גוטע צייטען, ליגען זיי פּארשטעקט אין די

לעבער אוו מען הערט נישט זייער קול; קומען שלעכטע צייטען... שטעהען זיי אויף בימה'ס אוו דרש'נען.

אין עסטרייך אוו פרייסען האבען זיך געמאכט געוואלשאפטען צו ווירקען נעגען די אנטיסעמיטען. אין עסטרייך זענען צוגעשטאנען דערצו פון אדעל אוו גרויסע באאמטע; אין פרייסען נישט. די סבה איז א פשוט'ע: אין פרייסען וויל די רעגירונג שטארקען דעם נאציאנאליזם, וויל ער האלט גאנץ דייטשלאנד צוזאמען, אוו דעריבער קוקט זי אביסעל דורך די פינגער אויף די אנטיסעמיטען. וואס וויללען אויסרייניגען דייטשלאנד, עס זאל בלייבען נאר פאר ריינע דייטשען; דעריבער האלטען זיך די באאמטע אוו דער אדעל פון וויטענס; דאגעגען אין עסטרייך, וואס עס איז צוזאמענגעשטעלט פון פארשידענע פעלקער — דייטשען, אונגארן, בהמען, פאליאקען אוו אנדערע, איז דער אנטיסעמיטיזם — ווי ווייט ער איז נאציאנאל — פאר דער רעגירונג געפעהרליך, אוו דעריבער האבען זיך דער אדעל אוו די באאמטע צוגעשלאסען צו דער געגען־פארטיי.—„מען יצא מתוק"!

— — — — — — — — — — — — — — — — — — — —

וועניג וואס האבען מיר צו זאגען וועגען דער עמיגראציע. מהר וועניג איז יעדען באקאנט, אז קיין רעגירונג איז נישט צופרידען, אז עס קומען צו איהר ארעמע לייט מיט לעדיגע הענט. אין יעדען לאנד אין אייראפא, אוו היינט שוין אפילו אין די פאראייניגטע שטאטען אין אמעריקא, איז דא מהר הענט צו דער ארבייט, אלס מען בוויכט.

אלע טאג קומען ארוים נייע מאשינען, וואס פארשפארען מענשען־ארבייט. די ארבייטער דערווייל מהרען זיך אוו האבען פון טאג צו טאג וועניגער ארבייט אוו וועניגער נאד פארדינסט, וויל דורך דער קאנקורענץ פאלט דער לוין פון דער ארבייט. אין אלע אייראפעאישע לענדער, ווי אויך אין די פאראייניגטע שטאטען אמעריקאס איז דער ארבייטער־קלאס אומרוהיג, די רעגירונגען האבען מורא פאר מרידות, אוו ווילען על כל פנים נישט לאזען פארגרעסערען די צאהל פון פראלעטאריאט.

וועניג האפען אויף בעסערע צייטען פאר אידען אין אייראפא, אוו אפילו די, וואס האפען נאד, רעכענען אויף א לאנגע,

לאנגע צייט. דעריבער איז, על כל פנים דערווייל, די קאלאניזא־ציע א לעבענס־פראגע פאר אידען.

די הויפט שטעלען זענען פאלעסטינא און ארגענטינא. פון ארגענטינא ווייסען מיר זעהר וועניג. דער בארון הירש האט גע־קויפט ערד, מן הסתם האט ער זיך נישט געלאזט נארען, די ערד איז אודאי גוט, דער קלימאט איז געזונט. עס פעלט אונז נישט איין שטארק מסופק צו זיין, צי אידען זענען פעהיג צו ערד־ארבייט, ווייל דער מוז איז דער בעסטער לעהרער, און א איד איז פון אייר־ביג אן א גוטער תלמיד; עס קאן נאר זיין די פראגע, ווי לאנג עס וועט דויערען דאס אויסלערנען, און דאס לאזט זיך נישט איבער־רעכענען; דערווייל איז חשק ביים תלמיד דא געגנוג, סבלנות האט ער. און א פ א ר דורות וועלען מ ו ז ע ן לייד־ען...

עס איז נאר געוועגדט דערין, די רעגירונג זאל די עמיגרא־ציע ערלויבען. ווייל אן עמיגראציע, וואס איז נישט געמאכט פאר איינצעלנע מענשען, נאר פאר טויזענטער, דארף קיין מהומה נישט זיין. עס מוז זיין מיט א סדר. געהן דארפען נישט אלע, וואס ווילען, נאר די פון זיי, וואס זענען פעהיג צו ערד־ארבייט. כל התחלות קשות; דערנאר וועט אפשר קומען די צייט אויף דער רעשט. די ערשטע קאלאניסטען זענען דער פונדאמענט פונ'ם בנין, און צו א פונדאמענט דארף מען גוט, שטארק מאטעריאל און זיין באהוטזאם. יעדערער פאר זיך, וועז ער לויפט, איז ער אפשר נערעכט; דער דלות טרייבט! נאר דעם כלל טוט יעדער איינציגער, וואס לויפט פאר דער צייט, א גרויסע רעה.—

— — — — — — — — — — — — — — — — — — — —

די קאלאניזאציע פון פאלעסטינא איז עלטער, מיר האבען שוין דארטען אסר קאלאניעס. נאר, ליידער, ווייסען מיר פון דאר־טען אויך זעהר וועניג, וואס אייך צו זאגען.

נאכפאלען מענשען, וואס האבען פאלעסטינא פאר ד'אויגען נישט געזעהן, האבען מיר נישט דאס הארץ. וועד עס איז א הויי־סער פאלעסטיניער, האט רעכט אליין צו געהן אומבארעכענט, נאר יענעם הייסען, און דערנאך צו הערען א שאלה: „המבלתי אין קברים", האט קיינער קיין רעכט נישט! יעדער מענש פאר זיך אליין מעג זיך מוסר נפש זיין פאר אן אידעע, אלע ארום איהם קאר־

נעז גיהם אפילו פארגעטערעז דערפאר; נאר פארלאנגעז פון געוואהנליכע מענשעז מסירת־נפש מיט ווייב און קינד איז נארישׁ.

נאר צי איז באמת דאָ דערביי מסירת־נפש? ווי שטעהען די קאלאניעס, וואס מען האט ביז אהער געמאכט? צי איז באמת פון דעם „ארץ זבת חלב ודבש" געווארעז א „סדום־ועמורה"? עס איז שוואר צו גלויבעז, עס לאזט זיך נישט גלויבעז. וויפיעל קללות עס איז אויף אונז נישט געקומעז, קאנעז מיר זיך דאך נישט איינשטעלעז נאך אויף ד ע ר קללה צו רעכענעז!

פארוואס דעז שווייגעז די חובבי ציון? פארוואס הערט מעז זיי פון אלעמעז רעדעז, אוז שטארק אוז היים רעדעז, אוז פון דעם מאכט מעז א שווייג? פארוואס האבעז מיר חשבונות פון הוצאה והכנסה אוז קיין חשבון פון דעם, וואס עס דארף שוין זייז אונזער קנין, אונזער נחלה, אונזער אייגענטום?

די חובבי ציון זענעז מענשעז, אוז אלס מענשעז האבעז זיי אודאי גרויסע פעהלער געמאכט. ווער ווייסט, ווי אזוי מעז האט זיי געגארט ביים ערד קויפעז; ווער ווייסט, ווי אזוי אוז ווי וויט זיי האבעז זיך געגארט אין די ערשטע מענשעז, וואס זיי האבעז אויף זייער קראפט אוז געטרייאשאפט געהאפט...

אט! דאס בלייבט אונז נאר צו קלערעז... די חובבי ציון, אלס גרויסע אידעאליסטעז, זענעז אודאי געווועזעז זעהר נישט פראקטיש ביי פראסטע זאכעז, ווי ערד קויפעז, פארזייהעז, פלאנצעז... אוז ווייל זיי האבעז מורא, מעז זאל נישט זייערע פעהלער אננעמעז אלס פעהלער פוז דער ערד — שווייגעז זיי בעסער.

צי איז באמת א חלוק פוז פארשווייגעז דעם אמת אוז לייגעז זאגעז? אדער — צי הייליגט ווירקליך דאס צוויל די מיטל?

מיר וואלטעז געהאט אסך דעריבער צו רעדעז, נאר דערווייל איז עס א „הלכתא למשיחא", די טערקישע רעגירונג לאזט נישט אריין קיין אידעז, אוז אויך — עס הערט זיך, אז פוז היינט אז זאל ווערעז אנדערש.

די קאלאניזאציע זאל איבערנעמעז דער בארעז חירש, עס פאהרט ארעפ, זאגט מעז, א קאמיטעט פוז געלעהרטע באקוקעז די ערד... עס זאל ווערעז ג א ר אינגאנצעז אנדערש!

דערווייל מוזעז מיר ווארטעז אוז האפעז.

1891.

וועגען געשיכטע.

א באקאנטער איד זעצט זיך לעבען מיר אויף א באנק אין קראשינסקי'ס גארטען און פרעגט מיד, וואס איך בין אזוי טרויעריג.

— גרעץ איז געשטארבען! — ענטפער איך איהם.

— ברוד־דין־אמת! — מאכט דער איד — א היגער?

— —

די פראגע, וואס ניינציג פראצענט אידען וואלטען געפרעגט אויף זיין ארט, איז די מאס, ווי טיף עס איז דער תהום, אין וועלכען מיר זענען אריינגעפאלען? וועטען קען נישט דאס אידישע וואהרשוי? ווער וואוינט נישט אין דער נאלעווקעס מח, ווער ליגט נישט אויף דער וואלאווער צונג? פון וועמען רעדט אלץ נישט דער אריסטאקראטישער גרושיבאוו?

וואהרשוי זאל קלינגען, דאהרף מען נישט דוקא פארשפילען וויב און קינד אין דערדע, אדער ארויפקריכען אויפ'ן אויאזדאוועד קלאץ.. עס איז גענוג, א דראשקארסקע פערד צו זיין, און פאלען איבער די שינעס פון טראמוויי...

דאך איז וועניג א גרעץ צו זיין. די נעשיכטע פון אידישען פאלק צו שרייבען!

און, אז מיין שכן ווערט פון מיר געווואר, וואס גרעץ האט געשריבען, מאכט ער ערשט:

— א! היסטאריע! און מיט אזא קול, גלייך ער וואלט באוואנדערט עמיצען, וואס האט אויפגענעסען צוועלף הארטע אייער מיט אמאל.

און, אז איך שפרינג שיער פון דער הויט ארויס, פרעגט ער נאנץ נאאיוו:

און וואָס האָט מען פון דער היסטאָריע?

— איהר זענט א איד? — פרעג איך.

— דאָכט זיך! — שמייכעלט ער, ווי אייגער רעדט: אַביסעל מעהר פאר דיר!

— איהר האָט עפעס ליעב אידען?

— ווי דען! פיינט האָב איך?!

— איהר ווייסט, אז אלכסנדר מוקדון האָט געטראָפען אויף זיין וועג פון סאָמע נצחונות א גאַנצע מדינה מיט סאָמע וויבער?

— א שאלה דאָס איז! עס איז דאָר — דאָכט זיך — אן עין־יעקב, און אפשר האָט עס מיר דער רבי אין חדר דערצעהלט.

— איהר ווייסט, ווען מלכות בית־דוד און מלכות ישראל האָבען זיך צוטיילט? וועז פון איין אידישען פאלק איז צוויי געווא־רען?...

— ווען? וואָס טויג מיר צו ווייסען ווען?... די מעשה שטעהט אין פסוק.

— און וואו איז אהינגעקומען מלכות ישראל?

— מלכות ישראל — האָבען מיר א קיימא־לן — איז אויף יענער זייט סמבטיון...

— און וואו זענען אהין געקומען די אידען, וועלכע מען האָט ארויסגעטריבען פון הישפאניען?

— זיי זענען זיך צולאָפען...

— און די, וואָס מען האָט ארויסגעטריבען צוויי מאל פון פראנקרייך?

— וואו זאלען זיי זיין! אַביסעל איז אודאי ע ר ג ע ץ אַוועק, און די רעשט האָט זיך צוריק אריינגע'ננב'עט. א שאלה דאָס איז!

— איהר ווייסט דאָך, וואָס אידען ה א ב ע ן געליטען, און ליידען ביז היינט אין פרס, רומעניען...?

— אין פרס, ווייס איך נישט; וועגען רומעניען דערצעהלט מען אלע מאל איז שוֹל, פון הצפירה ארויס; האָר און נענעל שטע־לען זיך קאפויר!

— און פון „ק ר י י ע ־ צ י ג ע ר" ווייסט איהר עפעס?

— פרעגט מיך עפעס גרינגערס!

— איהר קענט נישט קיין דייטש?
— דייטש איז עס?! מילא, — פעהלט מיר א ווארט!
— אוו „נושאי־הצלב"?
— וואס איז דאס פאר א לשון?
— לשון־קדש! איהר ווייסט גארנישט, אז דורך די נושאי־חצלב, אדער קרייץ־ציגע, זענען טויזענטער אידען גע'הרג'עט, נאנ־צע קהלות חרוב ונחרב געווארען...
— איהר מיינט אודאי שנת ת"ח, כמיעלניצקי'ס צייטען!
— פון אידען אין מאראקא, ווייסט איהר עפעס?
— אין מאראקא? נ י י ן, נישט געהערט!
— אוו געווהלט וויסען וואלט איהר?
— בא! וויסען! אוו ו ו א ס א י ז ד א ר ט! א נ ד ע־ר ע מ א ד ע צרות? עס געהט אויף אן אנדערען אופן? גלויבט מיר, — אומעטום א י י ן ו ו ע ל ט... איך דאנק גאט, אז כ'פארגעס דערצו. (פויזע. אוו נאך א זיפץ:) — אוו זאגט נאר, איהר לייענט דאך צייטונג, וואס הערט זיך בעסער נייעס?

— — — — — — — — — — — — — — — — — — — —

— ניין, — זאג איך צו מיין שכן, — איהר האט אידען נישט ליעב.
— א והא־ראיה? איך גיב קיין געלט נישט? כ'האב נישט! די דייטשען האבען — גיבען זיי!
— נישט דאס מיין איך.
זעהט איהר, די טבע איז פון א בשר ודם, אז ער ווילל ווי־סען אלץ, וואס ריהרט נאר אן זיינס א גוטען פריינד, א קרוב. אז איהר טרעפט, למשל, א קרוב, וועלכען איהר האט שוין עטליכע יאהר נישט געזעהן, ווערט איהר נישט מיד אויסצופרעגען: ווי עס איז איהם איבער דער צייט געגאנגען, וואס ער האט איבערגעלעבט: איהר פרעגט, וואס זיין ווייב, זיינע קינדער מאכען. איז עמיץ פון הויז־געזינט קראנק געווען, ווילט איהר ווייסען אויף וואס, צי האט ער גרויסע יסורים געהאט, ווי לאנג עס האט געדויערט, וועל־כער דאקטאר, צי וועלכער זנאכאר עס האט געהאלפען; אויב א דאקטאר — צי איז דאס פלעשעלע געווען א רויטס אדער א גרינס, און אפשר נאר א ווייס... אויב א זנאכאר — צי האט ער ג ע ז א ג ט אדער נ א ד אייגנעוויקעלט אין רויך... און נישט

דוקא ביי אזויגע ווי כטיגע זאכען... אז איהר דערזעהט אויף אייערס א באַקאַנטען א ניי מלבוש, ווילט איהר ווייסען, ווי טייער ער האָט געצאָהלט אַן ארשין, וויפיעל שניידער־געלט; איהר הויבט נאָר אויף די פּאָלע, צי מען האָט איהם נישט געגאָרט אויפ'ן אונטערלאָג...

— אמת, — שמייכעלט דער איד, — דאָס קאָן איך נישט לייקענען.

— יאָ, — פאָל איד אריין אין נצחון: — און, אז איהר האָט ב ר י ד ע ר, זאָג איד, אויף דער גאַנצער וועלט, ווילט איהר גאַרנישט ווייסען, וואָס מיט זיי טוט זיך! און, אז אייערע **ברידער** ליידען שוין טויזענטער יאָהרען, אינטערעסירט אייך נישט צו ווייסען, וואָס אין דער גאַנצער צייט איז מיט זיי געשעהען.

— און פון דאַנען — זאָג איד ווייטער — איז געדרונגען, אז „עם כל ישראל אחיהם" פון ראש־חדש־בענשען, זאָגט איהר מיט דער אייגענער כונה, ווי „לשנה הבאה בירושלים"...

— —

— און אז איך פיהל פּאַרט, אז איך האָב ליעב אידען!

— האָט איהר א טעות.

— גלאָט געזאָגט...

— איך וועל אייך אויסווייזען, נאָר ענטפערט מיר **עהרליך** אויף עטליכע שאלות.

— נו!

— איהר האָט ליעב אייערע קרובים?

— נישט אלע.

— פּאַרוואָס נישט אלע?

— ווייס איך, וואָס איהר פרעגט! און אז מיינס א קרוב מאכט זיך לעבען מיר א מסחר, פונקט אזוינעם, ווי איך האָב, נלייך עם פעהלט מסחרים אויף דער וועלט, קריכט מיר אין וועג אריין, רייסט מיר אַרויס דעם קונה פון געוועלב, דעם ביסען פון מויל,— זאָל איך איהם קיין שונא נישט זיין?... אָדער, אז איך האָב — פון ווייבס־צד — א קרוב א שכור, אָדער א מחלל שבת בפרהסיא, — זאָל איך זיי ליעב האָבען?!

— און אחוץ זיי?

— אחוץ זיי — יאָ! אלע קרובים, וועלכע איך קען!

— און די, וואס איהר קענט נישט?

— ווייס איך נישט! איך האב, למשל, א לייבליך שוועס־טערקינד אין אמעריקא, איך האב'ן קיינמאל פאר די אויגען נישט געזעהן!...

— האט איהר איהם טאקע... לעג איך איהם אונטער.

— פיינט נישט, נאר ליעב אויך נישט, אז איך קען איהם גארנישט פארשטעלען! האב ליעב א לאך פון א בייגעל, אז איך קען איהם נישט!

— און אידען בכלל קענט איהר?

מיין „איד" האט זיך דערפיהלט, ווי א מויז אין פאל, ער ווארפט זיך: אט אהין, אט אהער.

— פארפאלען, — זאג איך — איהר האט נישט ליעב דעם כלל אידען, ווייל פון כלל אידען האט איהר נאר קיין באגריף נישט! א לאך פון א בייגעל! (פויזע).

— מיט וואס, — פרעג איך, — האנדעלט א איד?

— מיט שפייז, — ענטפערט ער פינסטערליך.

— איהר לעבט שוין אויף דער וועלט א יאהר פופציג?

— פינף און פיערציג! — פארבעסערט ער.

— זאל זיין פינף און פיערציג; אין אייער לעבען האט איהר דערקענט אביסעל נעהנטער א צוויי הונדערט אידען... פון זיי ווארפט איהר האלב אין וואסער אריין, — די, וואס זענען נישט פרום, די, וואס זאגען הודו פאר ברוך־שאמר, אדער פארקערט... ווער שמועסט די, וואס דאוונען גארנישט... אפיקורסים! — איז פייער אריין... פון דער רעשט נעמט איהר נאך א שפאר ביסעל און ווארפט אויף דער וואגט: מיט איינעם האט איהר א פראצעם, דער צווייטער א קאנקורענט — קריכט אין דער לעבער, דער דריטער האט אויף אייד א וועדטעל געזאגט, דעם פיערטען זענט איהר גענלט שולדיג, דעם פינפטענם ווייב האט זיך מיט אייער פלונית־טע געקריגט... די רעשט, וויפיעל עס בלייבט דארט, האט איהר פילייכט ליעב...

ער פארטראכט זיך, קלערט נאך און איך שמיד דאס אייזען אין דער הויז:

— ליעב האבען, הייסט קענען! ליעב האבען דעם כ ל ל ישראל, הייסט: זיין צוגעבוידען, נישט צו א צוואנציג־דרייסיג אי־

דעז, נאָר צו דער גאַנצער לענג פון אַלע דורות, און צום גאַנצען היינטיגען דור, וואָס איז צושפרייט און צוזייהט... א פאַלק איז ווי א קאָנום...

— וואָס איז דאָס ווייטער?

— זאָל זיין, ווי א היטעל־צוקער: אויבען — אברהם אבינו! וואָס אראָפּ געהט אַלץ ברייטער און ברייטער... אונזער היטעל־צוקער... איז אייגענטלעך נישט קיין ריכטיגע קאָנום: אינמיטען האָבען די מיין אויסגעבויען, וואָסער אויסגענעצט... וואָס נידעריגער, שפּאַלט זיך און צופלויישט זיך אַלץ מעהר די פיגור... צווישען אונזערע פארשידענע טיילען שווימען דורך וואָסערען, ציהען זיך סטעפּען, פּאַרשפּרייטען זיך לענדער... — ליעב האָבען אידען הייסט: ליעב האָבען די גאַנצע פּאָרם! ליעב האָבען הייסט: אַלץ קענען, אַלץ וויסען, אַלץ האָבען אין הארץ, אין געהירן, אין בלוט!

— —

— מען קאָן נישט זאָגען, — מאַכט מיין שכן א פּאָר מינוט שפּעטער, — אינטערעסאַנט איז עס!

— עס איז — זאָג איך איהם — מעהר אַלס אינטערעסאַנט, עס איז א נויטיגע זאַך. עס איז איינס פון די יסודות, וואָס דאָס גאַנצע יודענטום, דאָס גאַנצע „היטעל צוקער" שטעהט דערויף...

זעהט איהר, מיר זענען דאָך אן אַלט פאַלק, און דאָך זענען, איז דעם פאָר, אַנדערע פעלקער פיעל קליגער פאָר אונז. און נישט נאָר די אייראָפּעאישע פעלקער, וואָס שרייבען, לעזען און לערנען היסטאריע; נישט נאָר די רוימער, די גריכען, די אַלטע געביל־דעטע פעלקער, וואָס האָבען געהיט זייער געשיכטע, ווי אַז אויג איז קאָפּ; נישט נאָר אפילו מצרים, פּרס־ומדי, וועלכע האָבען זייער היסטאריע געקריצט אויף שטיינער, אויף וועגט. אויף פּיראַמידען, נאָר אפילו די אמת ווילדע, גאַנץ ווילדע פעלקער, האָבען אויך פאָר־שטאַנען, וואָס היסטאריע איז.

די ווילדע שטאַמען אין אפריקא און אמעריקא, געהען נאָך ארום נאקעט, ווי אדם וחוה אין גן־עדן; טראָגען, פאָר שענקייט וועגען, מעשענע רעדלעך אין דער נאָז, פּראַש־שיסלעך אין די אויבערשטע אָדער אונטערשטע ליפּען, לעדערנע בראסלעטען אויף די פּיס, הערנער אָדער געפלויגעל־פעדערען אויף די קעפּ! זייער נאקע־

טער לייב איז אויסטאטאוירט מיט אלערליי פארביגע פינורען, באשמירטע מיט פעטס. און אפילו ד י ווילדע מענשען, ווייסען שויז אויך, אז היסטאריע איז נויטיג! און, ווייל די מענער זענען אייביג פארנומען מיט קריג, פיש־כאפען און יאגד, מוזען די ווייבער געדענקען אלץ, וואס דער שטאם האט איבערגעלעבט און דערצאהלען עם ביי יעדער געלעגנהייט —

— אפשר איז עס טאקע מנהג עכו"ם?

— און די תורה פון וואס הויבט זיך אן, נישט פון געשיכטע?

— אויף דעם שטעלט זיך טאקע רש"י!...

— און צו וואס דארף מען זי פארט די געשיכטע?

— איהר האט עפעס קינדערלעך? — ענטפער איך מיט א פראגע.

— ווי גאט האט געבאטען!

— וואר איז — איך בעט אייך — קליגער, א י ה ר אדער אייער קינד, וואס געהט ערשט אויף דער וועלט ארויס? ער ווערט ערנסט.

— די אייער זאגען שטענדיג, אז זיי זענען קליגער פאר די הינער...

— אבער די הינער וואס זאגען? — צי וועט איהר געטרויען א אינגעל פון זעקס—זיבען יאהר אייער פארמעגען, אייערע געשעפטען?...

— אודאי נ י ש ט! משוגע בין איך?

— פארוואס נישט?

— איך וואלט מיר באלד געדארפט א טארבע קויפען.

— וואס איז, א זעקס יעהריג אינגעל קאן קיין געשעפט נישט פיהרען?

— מן־הסתם נישט! וואס, פראקטיקע האט ער?

— און דערביבער אפנים, גיט מען דעם פאר־פאלק נישט אזוי געשווינד און נישט אויף אמאל ארויס דעם נדן, ווייל צום אנדערען דארף מען האבען פראקטיקע און דער יונגערמאן איז ערשט פון חינטער'ן אוויוען אפיר!

— אודאי אזוי!

— מען זוכט פאר אזוינעם א יועץ, אן עלטערען שותף.

— מ ה ס ת ם! איהר מיינט, אז ביי פראָסטע אידען איז שוין גאר קיין שכל נישט דא?

— חס ושלום! איך מיין גארנישט. נאר זאגט מיר, איך בעט אייך, אבער מיט דער ציים, ווערט פון קינדער לייט?

— א ו ד א י! אז מען זעהט א וועלט, מען קריגט פראקטיקע, מען ווערט געוואר, וואס גוט און וואס שלעכט איז, לערנט מען זיך אוים.

— זעהט איהר, א פילאָזאף האט געזאגט, אז דער נעכטיגער טאג איז דעם היינטיגענם לעהרער.

— אויף דעם דארף מען א פילאָזאף? א חדר־אינגעל וויים דאס פון פראקטיקע! — די וועלט (זיפצט ער אף) איז א טייערער לעהרער!

— צו פראקטיקע, דאכט זיך, דארף מען האבען זכרון?

— אודאי —

— און זוען איינער, חס־ושלום, ווערט קראנק, למשל, אויף א טיפוס, און פ א ר ג ע ס ט אליין?

— איז טאקע שלעכט! מוז מען אנהויבען פון אלף־בית... דאס איינגענע האט דאך ר' ששת'ן געטראפען.

— און ווי אין, אז איינער, רחמנא־לצלן, האט גאר קיין זכרון נישט, ער איז געבוירען געווארען אהן זכרון?

— עס טרעפט זיך דען?

— למשל!

— איז אודאי ביטער, ווי גאל; אזוינער קען זיך גאר נישט אויסלערנען. קאן קיינמאל נישט קליגער ווערען... אפילו ביי משותלח'ס יאהרען... אהן זכרון איז אהן פראקטיקע.

— און א אינגעל פון זעקס יאהר מ י ט א זכרון, קאן זיין קליגער פאר איהם?

— אודאי!

— זעהט איהר, איין זאך אבער מוזט איהר נאר פארשטעהן, אז נישט נאר א מענש, נאר אויך א פאלק דארף האבען א זכרון! און א פאלקאמער זכרון איז די היסטאריע! אהן היסטאריע — ווי א מענש אהן זכרון — קאן קיין פאלק נישט קליגער, נישט בעסער

ווערעו. פון וואנעו זאל דאס פאלק נעמעו „פראקטיקע“ ? אין דער שלעכטער צייט — עצות אוו בטחוו, אז יעדער דור מיט זיינע צרות אוו נחת, חסרונות אוו מעלות, ווערט — „אפגעשניטעו אוו אוועקגעלעגט“, אז וואס אריין אין גרוב איז ארוים פון קאפ !

— ווירקליך, — זאגט ער — אין א שלעכטער צייט פארלירעו מיר די קעפ, עפעס ווערט פון אונז, ווי א סטאדע שאף ; ווער עס וויל אוו „נעמט זיך הערנער“. ווערט דער טריק ; דער שליח צבור !

— — — — — — — — — — — — — — — — — — — —

— פאלגט מיר, קויפט אייך גרעץ...

— אוו געלט ? —

בין איך געבליבעו אהו תשובה —

1890.

וואָס ווילען מיר?

(פֿאַרוואַרט צום זאַמלבוך „ליטעראַטור און לעבען")

(פֿאַרוואַרט צום זאַמלבוך „ליטעראַטור און לעבען" 1894.)

נאָר צוויי יאָהר שוויגען, נעמען מיר זיך ווידער צו דער ושאַרגאַנישער ליטעראַטור.

ווער עס ווילּ טרעפען צו רייכע, אינטעליגענטע אָדער בעלי־בתי'שע הייזער, דער קאָן אַנדערע שפּראַכען באַנוצען; ווער עס ווילּ טרעפען צום הארץ אוון מח פון פּראָסטען, איינפאַכען פֿאָלק, צו די, וואָס די העכערע קלאַסען רופען מיט פאַראַכטונג „המון עם", דער מוז שרייבען ושאַרגאָן.

געשוויגען האָבען מיר דורך דריי אורזאַכען: עס האָט געפעהלט געלט. נאָר א גרעסערער מאַנגעל איז געוועזען אין מיט־ארבייטער, אוון כמעט אוממעגליך איז געוועזען צו רעדען אָן ערנסט איינפאַך וואַרט מיט'ן פֿאָלק, בשעת וועו פאַרברענטע אידעאָלאָגען אוון דורכגעטריבענע שארלאַטאַנען האָבען איהם צוגעזאָגט א מאַמענטאָלע הילף, א ראַדיקאַל מיטעל אויף אלע קרענק אוון וועהטאָגען... אין א צייט פון עטליכע יאָהר וועט מען אויפבויען א אידישע מלוכה אין ארץ ישראל, אָדער פארלעגען א אידישע רעפובליק אין ארגענטינא....

דאָס ארעמע דערשלאָגענע פֿאָלק האָט געגלויבט, אוון עס האָבען אויפגעהערט אלע לעבענס־פראָגען, אלע געמיין־מענשליכע אינטערעסען... דער עולם האָט זיך געפאקט, היינט מאָרגען איז וועג אריין. די אלטע אתה־בחרתנו'שע קעסטלפויק האָט געדונערט. ציוו'ס ציימבעל — געקנאַקט, אוון די אלטע רבני'שע פלעדער־מויז האָט אויסגעשפּרייט די פליגעל איבער'ן פארטומעלטען קהל...

נעהן דאַרף מען, נעהן מוז מען, די פראגע איז נאָר געוועזען, ווער עס האָט רעכט: דער באַראָן הירש אָדער ווערמאַנט? דער הנדיב הידוע אָדער יעדוואבניק?

חיינט, דאכט זיך, איז שוין אַביסעל שטילער!

דער פאַרברענטסטער חובב ציון לעגט שוין אָפּ: שמיטה, פרה אדומה, בן סורר ומורה און קרבנות אויף עטליכע דורות, די ליעבע צו ציון בלייבט דערווייל א פּלאַטאָנישע — פון דערוויי־טענס; דער שטאַרקסטער „אַרגענטיניעץ" פאַרשטעהט שוין, אז כאָטש דעם באַראָן הירש'ס נדבה פארבלענדט אונז, ווי די זון אין תמוז, כאָטש זי פאַרשעמט אַלע וואוילטעטיגקייטען, וואָס זענען גע־שעהען, זייט די היסטאָריע געדענקט, איז דאָך נאָך ווייט פון זיין ריזיגען פּלאַן ביז א פּאָלקס־עמיגראַציע. על כל פּנים קאָן דאָס נישט אַזוי געשווינד געשעהען...

לויט דעם קאַלטען חשבון (וואָס אונזערע אידעאַליסטען האָבען אַזוי פיינט) קאָן פּאַלעסטינא (ווען דער טערק זאָל אפילו אריינ־לאָזען) מיט אַרגענטינא (עס זאָל אפילו קיין היישערעק נישט זיין) צוזאַמען ביי אונז יאָהר־יעהרליך צונעמען העכסטענס אַזוי פיעל, וויפיעל עס ווערען ביי אונז מעהר געבוירען אלס געשטאָרבען; אַז פיער מיליאָן אידען מוזען דאָ בלייבען, אז פאר די פיער מיליאָן מוז מען ארבייטען אויפ'ן אָרט, און — אַז די אינטעליגענץ מוז דערי־בער מאכען זיך פאר א הויפּט־צוועק — צו בילדען דאָס פאָלק.

מיט מיטארבייטער איז אויך א שווערע זאַך געוועזען. ווען עמיץ זאָל וועלען ארויסגעבען נאָך אמאָל א „ספר הזכרון" און רעגיסטרירען אלע אונזערע שרייבער, וואָס „אָפּפערען צייט" פאַר די „אָרעמע ברידער", ארבייטען פאר „כנסת ישראל", זענען זיך „מוסר נפש פאַר'ן אידישען פאָלק", וואָלט ער א גאַנץ דיק בוך אַרויסגעגעבען... עטליכע צעהנדליג משוררים, שרייבער אין הונ־דערטער, פּובליציסטען אויך עטליכע טוץ... און דאָך, דאָך איז נישט דאָ מיט וועמען צום טיש צו געהן... וואָרים — ווער איז ביי אונז קיין שרייבער נישט? ביי אונז איז יעדער בטלן גענוג קלוג צו געבען געדרוקטע עצות; אין זיין אייגענער שטאָדט „קאָן ער קיין קאץ קיין עק נישט צובינדען" און פאר דער וועלט דונערען זיינע חכמות פון צייטונגען, אָדער פון א באַזונדערער קאַטעדרע אַראָפּ, וואָס ער אליין אָדער א מוכר־ספרים האָט איהם געבויט! ביי אונז איז יעדער בדחן א משורר, יעדער פּראַלער—א פּובלי־ציסט, און חדר־אינגלעך — קאָרעספּאָנדענטען... אונזערע צייטונ־גען ווילען ארבייט אומזיסט, ארויסגעבער און מוכרי־ספרים ווילען

נאָר טאַנדעט, נאָר ביליג... און דער עולם האָט פרייען פּלאַץ, ווייל די ווירקליכע אינטעליגענץ האַלט זיך אלץ פון דערווייטענס...

יעדערער פאַרשטעהט, אז שוסטעריי קאָן מען נישט אומגע־לערענט... קיינער וועט קיין אַרשין טוך נישט געטרויען אַזוינעם, וואָס האָט ביי א בעל־מלאכה קיין געוויסע צייט נישט געאַרבייט... אַ רייף שלאָגען אַרום אַ פאַס מוז א ספּעציאליסט א באָנדער... אָבער קינדער לערנען קאָן דער ערשטער בעסטער בטלן, און די קינדער, דעם בטלן'ס תלמידים, שרייבען אין צייטונגען, דרוקען ספרים און לערנען דאָס פאָלק! די תאוה געדרוקט צו ווערען איז א שעדליכע, אנשטעקענדע קרענק, זי האָט שוין אפילו א גריכישען נאָמען: „גראַפאָמאַניאַ", און איין רפואה, איין ראַדיקאל מיטעל קעגען איהר וואָלט געוועזען — אונזער אינטעליגענץ זאָל איבער־נעמען אונזער ליטעראטור אין איהרע הענט.

עס איז שוין צייט, אז אונזער ווירקליכע אינטעליגענץ זאָל פאַרשטעהן, וואָס פאר א פליכט, וואָס פאר א התחייבות זי האָט פאַר'ן פאָלק... אז ארבייטען ביי זיך אין דער היים, פאר אייגענע ברידער, הייסט נישט אַרויסלאָזען די אלגעמיין־מענשליכע פאָהן פון דער האנט... היינט מ ו ז אַרבייטען יעדערער ביי זיך, אַקערען און זייהען זיין אָפּגעגרענעצט שטיקעל לאַנד, אָבוואָל, אָדער בעסער — ו ו י י ל מיר האָפען, אז די צוקונפט וועט זיין דער א ל ג ע מ י י ן־ מ ע נ ש ל י כ ע ר שפּייכלער, אין וועלכען עס וועלען אריינקומען אלע יוייצען, די גאנצע תבואה; א שפּייכלער, וואָס וועט שפּייזען אלע גלייך, שפּייזען יעדען אומגעפרעגט, ווער זיין זיידע איז געוועזען, און נישט געקוקט, פון וואָס פאר א פאַרב זיין הויט איז...

אין דעם זין קאָן די נאַציאָנאַל־אידעע — דער מאַנטעל, מיט אַ וואַרעמען וואָל־שטאָף אַלס אונטערלאָג צום לייב, און א דאָרני־גער, שטאַכעל־שווייניגער הויט אלס אויבערשלאג פאַר פרעמדע— דעם אייגענעם נוצען ברענגען דער אלגעמיינער בילדונג, ווי די קינסטליך געטיילטע וויסענשאַפטען — דער אַלגעמיינער וויסענ־שאַפט.

אויך איז שוין צייט די אינטעליגענץ זאָל אוועקלעגען אין אַלטען ארכיוו אריין די פראגען: צי איז זשאַרגאָן א שפּראַך? צי קאָן זיין א שפּראַך אָהן א (געדרוקטע) גראַמאטיק? צי קאָן הייסען

א שפראך א צוזאמענפלויקעכץ פון פארשידענע שפראכען פון פאר־
שידענע צייטען? דאס איז אלץ די אלטע בטלנ'יש־פילאזאפישע
מיסט, איז וועלכער עס וועלען אייביג פיקען אונזערע ליטעראריש
עקרות־הינער; די אמת'ע אינטעליגענץ דארף פארשטעהן, אז זשאר־
גאן איז א פאקט, וואס איז געשעהן נישט מיט אונזער ווילען און
וועט אויף אונזער פארלאנגען איבער נאכט נישט פארשוואונדען
ווערען... אז שפראך הייסט יעדעס מיטל, וואס מענשען באנוצען
איינער מיט'ן אנדערען זיך צו פארשטענדיגען, אז פיער מיליאן
אידען, וואס רעדען און פארשטעהען נאר זשארגאן, זענען אויך
מענשען, און אז ווער עס וויל זיי בילדען, מוז זייער שפראך אלס
מיטל באנוצען....

עס איז שוין צייט, אז די אינטעליגענץ זאל פארשטעהן, אז
דעם היים־געהאפטען מארגען וועט די „שפראך" אזוי פיעל אינטע־
רעסירען, וויפיעל דער יחוס פון עלטער־זיידען אדער די פארב פון
דער מענשליכער הויט...

און עס איז שוין די העכסטע צייט די אינטעליגענץ זאל
ארויסטרעטען און ארויסנעמען די פאלקס־בילדונג פון אומגעלומ־
פערטע, גראבע הענט...

דאס פעלד איז שוין גענוג פון שלעכטע שרייבער און העכסט
אינטערעסאנטע ראמאניסטען ג ע מ י ס ט י ג ט, עס איז שוין
די העכסטע צייט צום פארזייהן!

— — — — — — — — — — — — — — — — —

מיר ווילען די אלגעמיין־מענשליכע פאהן נישט ארויסלאזען
פון דער האנט און מיר ווילען נישט זייהען קיין שאוויניסטיש ווילד
קרויט, קיין פאנאטישע דערנער און נישט דעם פערז פון בטלנ'י־
שער פילאזאפיע; דעם אומקרויט ווילען מיר ארויסרייסען מיט די
וואורצעל, אויסהאקען די דערנער, דעם פערז פארברענען און זייהען
ריינע, מענשליכע אידעען, ריין־מענשליך געפיהל און וויסען.

מיר ווילען אקערען, באארבייטען אין פארזייהען אונזער שטיק
פעלד, ווייל מיר גלויבען פעסט, אז דער צוקונפטיגער אלגעמיינער
שפייכלער וועט שפייזען אלע הונגעריגע צוגלייך! מיר גלויבען, אז
געווייטער, שטורעם און רעגען מוזען פארבייגעהן, עס מוז קומען
די צייט, און די ערד וועט אונז געבען איהר קראפט, דער הימל

— וואַרעם און ליכט... און מיר ווילען נישט, אז אין שניטער־צייט זאָל אונזער פאָלק שטעהן פון ווייטענס, אין יום טוב באוויינען פאַרלוירענע יאָהרען און פאַרשעמט בעטלען פרעמד ברויט פון פרעמדען בלוטיגען שווייס...

מיר ווילען אויך אריינפיהרען אביסעל קאָרן און ווייץ אין שפּייכלער אריין, מיר ווילען אויך בעלי־בתים זיין, אָרעמע בעלי־בתים, נאָר נישט קיין בעטלער...

מיר ווילען, דער איד זאָל זיך פיהלען אַלס מענש, ער זאָל אַנ־טייל נעמען אין אלעם, וואָס מענשליך איז, מענשליך לעבען און שטרעבען. און — — ב א ל י י ד י ג ט, זאָל ער זיך פיהלען בא־ליידיגט אלס מענש!

אָט דאָס איז אונזער צוועק, פאַר וועלכען מיר בעטען הילף ביי דער ווירקליכער אינטעליגענץ.

1894.

דער לץ

1.

איך האָב די עהרע מיך פאָרצושטעלען:
אני הקטן, בין דער לץ פון דער רעדאַקציע!

אַז עס וועלען מאוס ווערען די ה ע כ ס ט אינטערעסאנטע ראָמאַנען, דערצעהלונגען און לעבענס־בילדער, וואָס זענען געדרוקט אין בוך; אַז עס וועלען אייך איבערדריסיג ווערען די ק ל ו ג ע אַרטיקלען איבער לופט, קינדער־דיעט וכדומה — גוטע זאכען; אַז איהר וועט אייך איבערעסען מיט עצות: ווי אַזוי א גוטער בעל־מלאכה צו ווערען; אַז אייער שוואַך קעפּעל וועט זיך פאַרדרעהען, בארוישט פון די זינגענדיגע, קלינגענדיגע גראמען, —

דאמאָלט, דארף איך, בדחן, אייך משמח זיין; טאָמער ווילט איהר ערגעץ איינשלאָפען, דארף איך אייך קיצלען!

און איך, לץ, בין דער פעפער און דאָס זאלץ ביים „ש ל ח ן ע ר ו ך". וואָס דער רעדאַקטאָר האָט פאר אייך געדעקט: איהר האָט אלערליי מאכלים טובים, איהר האָט מעסער און גאָפּעל, (א רובל מיט פופציג קאָפּיקעס), קאָנט איהר עסען און טרינקען, און מיך באנוצען אלס כריין, צום שאַרפען דעם אַפּעטיט.

איך דארף אייך משמח זיין.

פאַרוואָס? כי לכך נוצרתי, דאָס הייסט, ווייל צו דעם האָט מיך דער רעדאַקטאָר אויסגעוועהלט; ער האָט מיר צוגעזאָגט א חלק פון זיין פאַרדינסט, וואָס איז אַזויפיעל ווערט ווי זיין חלק עולם־הבא!

מיינט נאָר נישט, חלילה, אַז איך בין א ספּעציאליסט פון לא־כען. גאָר פאַרקערט — וויינען קאָן איך בעסער! אפשר ווילט איהר, נעם איך מיך אונטער א פאָדריאד! און זאָלען מיר אפילו

טרערען פּאַרפּעהלען, שאדט נישט, בעט איך מיין ווייב, באגיסט זי אייך מיט א מבול; שיק איך נאָר מיינס א קינד, נאָר וועלכעס איהר ווילט פון מיינע „צוועלף עשרת השבטים", און בין דערמיט יוצא לכל הדעות! נאָר, אז דער רעדאקטאָר וויל, איך זאָל לא־כ ע ז. וועל איך מוזען און קאָנען לאכען.

א איד איז א ספּעציאליסט צו אלעמען. היינט איז ער פּאב־ריקאנט, מאָרגען — שוסטער, איבער־מאָרגען וועט ער א מלמד, אין א פּאָר וואָכען ארום טראָגט ער א ציליִנדער און שפּילט אין אידישען טעאטער, דערנאָך גיט ער אָרויס א צייטונג!

א איד, איידער ער שטאַרבט, טוישט ער הונדערט מאָל זיין פּרנסה, און זעלטען ער זאָל זי האָבען!

פּאַר דאָם אבער, טוישענדיג די פּרנסה שוין טויזענטער יאָה־רען, האָט ער זיך אויסגעלערנט טויגען צו אלץ, דאָם הייסט, צו גארנישט, און נעמט זיך צו אלץ אין דער וועלט.

און איך בין אויך א איד! היינט בין איך א ליץ, מאָרגען וועל איך אפשר זיין קאָלאָניסט אין ארץ־ישראל, א שוחט ובודק אין אמעריקע, א צושניידער אין מאָסקווע, א זיצער אין פּעטערסבורג, און אפשר נאָר א גביר פון מאה אלף רו"ב, נאָר א באנקראָט פון שי"ן אלף ר"ד!

א קשיא אויף א מעשה!

נאָר, ווי געזאָגט, דערווייל בין איך א ליץ, א בדחן.

איך זעה נישט קיין גרויסע זאכען דערפון, נאָר — וואָס קאָן איך דאָ צולעגען? אלץ בעסער, ווי לעדיג געגאַנגען, לאָז מיין וויב כאָטש מיינען, אז איך טו עפּעס!

— אדוני הרעדאקטאָר, — האָב איך געזאָגט צו מיין בעל־הבית, — דו הייסט ציגעל מאכען, גיב שטרוי!

דער אָדון הרעדאקטאָר האָט מיר געוויזען מיט'ן גרויסען פינ־גער אונטער'ן טיש.

א ליץ טאָר קיין נאָר נישט זיין; איך האָב מיך באלד געשטוי־סען, וואָס ער מיינט: אונטער'ן טיש שטעהט א קויש, און אינ'ם קויש ליגט שטרוי פון מיינעטוועגען.

איך רוק אפיר דעם קויש און נעם מיך צו מיין מלאכה. רבונו של עולם! וואם פאר אן אוצרות דא ליגען! סאמע הייסישע מחברים! יונג־און אלטוואַרג, דאמען אפילו; ווי איך בין א איד, דאמען ליגען אין קויש!

איך דערקען זיי באלד, דאם שפיציג־קינדישע כתב'ל!

איך דארף זיין א ליץ, און האב דאך באותו הרגע רחמנות, א ביטער רחמנות אויף מיין רעדאקטאר! דער אומגליקליכער מענש האט געמוזט דאם אלץ איבערלעזען!

האר און נעגעל שטעלען זיך קאפויר!

שטעלט אייך פאר, אז איהר זענט א חודש דורכאנאנד אין דול־הויז און איהר הערט נאר משוגעים רעדען. נאך וועניג, איהר מוזט די משוגעים ענטפערען! איך קוק אויף דאטעון; נאך איידער עס איז ארויס דער פראספעקט, איז שוין דא מ א ט ע ר י א ל פון א מאסע קלייניע שטעדטלער, פון א מענגע ישיבה־בחורים, פון חתנים און פון כלות אויך!

און דאם איז נישט נאר א סכנה פאר'ן מוח, עס איז אויך א סכנה פאר די אויגען!

אונזערע מחברים האבען א פארליעבע צו טונקעל־קאלירטען פאפיר, קלייניע בויגעלער, דראבנע אותיות, ווי שפילקע־קעפלער, און צו וואסערדיגער טינט.

עס איז מיר א רחמנות אויפ'ן רעדאקטאר, אויפ'ן זעצער, און דער עיקר אויף מיר, ווארים איך בין די לינקע זייט פונ'ם רע־דאקטאר!

„אדוני הרעדאקטאר — שרייבט איינער — למען השם, אזוי ווי דער שיר וועט געדרוקט ווערען, זאלט איהר א ספר אריינשי־קען מיין כלה, מרת חנה גרימפיליגריץ פון מזלבאושיץ, נאר מיט'ן גאלדענעם שניט, וועל איך דערמיט יוצא זיין פאר א כלה־מתנה— א סדור!"

דער צווייטער בעט: מען זאל זיין נאמען נישט אונטערשרייבען, נאר „פייוויש", וויל דער פאטער זיינער איז פון די, וואס „טרעטען הינטערוואליכם". ער האט פיינט די השכלה, און וועט איהם די ביינער ברעכען; על כל פנים — נישט מיטנעמען אויפ'ן יריד, וואם וועט זיין גיך און באלד אין לענטשנא! און פארוואס „פייוויש"? ווייל דער פאטער איז שוין געוואָרען, אז ער איז

עס געווען דער „לעקיש" אינ'ם „פאָלקסבלאט". און אפשר, האלט ער זיך אן עצה, איז בעסער גימפּעל? ענדליך — ווי איהר ווילט!

איינער פון אונזערע באריהמטע פושער, קאָן זיך נישט אנדערש צוזאַמען קומען מיט'ן רעדאַקטאָר, נאָר ווי חתן־כלה — אינמיטען וועג! אינמיטען וועג האָט ער א באקאנטען, דעם באקאנטען וועט ער אריינשיקען זיין ארטיקעל, און דער רעדאקטאָר זאָל אריינשיקען מעות; און רעדט זיך אויס „ברחל בתך הקטנה": אז דער שליש וועט נעמען דעם אַרטיקעל און שיקען דעם רעדאַקטאָר, ווי אויך— נעמען דאָס געלט און שיקען איהם, דעם באקאנטען פושער.

דערביי ליגט א פרייז־קוראנט:

1) צוויי מצבות פון זיינע געשטאָרבענע ווייבער — זעקס קאָפּיקעס פאר א שורה.

2) א מצבה פאר א גביר'יש קינד, זיינס א תלמיד — צעהן קאָפּיקעס פאר א שורה. ענדליך:

3) אַזוי שירים: „דער ליטווישער קוגעל", „דער פעפער אין פּאָפּליניק" און א פּאָעמע: „דאָס האָניג טייגעל", נישט אַנדערש, ווי צו זיבען קאָפּיקעס!

איינער שיקט אריין פיער וויצען; דריי גע'גנב'עטע פונ'ם „הויז־פריינד", א פיערטען אַן אייגענעם. דער פיערטער קלינגט: „קויף ביי קיין ציגיינער קיין פערד; ער האָט עס אַזוי פאַרדאָר־בען, אז דער בעל־הבית, ביי וועלכען ער האָט גע'גנב'עט, וועט עס נישט דערקענען!" און הייסט זיך געבען פינף הונדערט עקזעמפּ־לארען פאר באקאַנטע, ווי „הרב הגאון חותני מאיר מאָנטיג, והרב הגאון..." ער רעכענט אויס א משפּחה פון רבנים, גאונים, אחוץ משכילים און מחברים!

אַ געוויסער באריהמטער צימבלער שיקט אַריין א ווערק! אַ שיר פון זעקס הונדערט סטראָפען, אויף געגעבענע גראמען וועגען שמטה אין די קאָלאָניעס אין ארץ־ישראל, און וויל נישט מעהר ווי צוויי קאָפּיקעס פּער שורה און דרייסיג עקזעמפּלארען געבונ־דען אין ענגלישען לייוואנט!

צינד געהט א טראַגעדיע.

דער ערשטער אקט:

עס קעמט זיך א מיידעל די האָר און זינגט און זאָגט, אז די

השכלה שיינט. ווי די זון, שמעקט, ווי א הויז, און איז בא׳טעמ׳ט. ווי האניג!

אין צווייטען אקט קומט פאר איהר טויבער פאטער און שווערט אין אכציג סטראפען, אז ער מוז נאך די וואך חתונה מאכען די בת־יחידה, וויל ער זעהט שוין, זי איז „אנגעריהרט"!

ער רופט אריין דעם לאמען משרת, און שיקט איהם, ער זאל לויפען אויף איין פוס, און ברענגען דעם פאנפאטען שניידער, דעם שוסטער מיט דער גלעזער זאך, די בלינדע נייטאריין, און נאך אזוינע קאליקעס. מען זאל אין איין וואך אויפנעהען דער טאכטערס חתונה־מלבושים, — א חתן וועט ער איהר שוין אליין זעהען; מען קריגט די סחורה!

אין דריטען אקט: — וואלגערט זיך דער משרת פאר וועה־טאג אויף דער ערד: ער האט ליעב דעם מלאך, באשען, און צי־טערט אימת מות פאר׳ן בעל־הבית, איהר פאטער! ער עפענט אויף דאס מויל און וויזט דעם פובליקום, אז ער האט קיין איינציגען צאן אין מויל, פון די פעטש, וואס ער האט שוין פון בעל־הבית באקומען, פאר נישט פאלגען; צינד — וויסט ער נישט, וואס צו טון: זאל ער פאלגען און רופען די בעלי־מלאכות, מאכט ער אומ־גליקליך דעם מלאך, באשען, די בת־יחידה; זאל ער נישט רופען— גאט וויסט, וואס עס וועט זיין!

דערווייל קומט אריין די בעל־הבית׳טע.

זי לויפט צו צום משרת, ווישט איהם אוים פאר רחמנות, מיט׳ן ברודיגען פארטוך, די טרערען פון די אויגען; און, אז זי הערט אין וואס עס געהט, ברעכט זי זיך די הענט און ווינט מיט. העל־פען קאן זי נישט; א מאן איז א מאן, און זייט דער מגלה׳ס ציי־טען, האט א מאן צו שאפען!

אין פיערטען אקט: זיצט ביים טיש א שטומער רב, וואס זאגט נאר איין ווארט „לחיים"!

א חזן, וואס שרייבט מיט דער לינקער האנט די תנאים.

א פארטראכטער שמש, וואס דערלאנגט צו קבלת קנין, אויפ׳ן ארט פון א פאטשייל, דעם ווייבס הארבאנד.

א קרומער סארווער, וואס פאלט פיער מאל איבער זיינע איי־גענע צווויי פאלעס פון דער איינציגער שבת׳דיגער קאפאטע, און צובריעכט דערביי אכט גלעזער.

א דין מיט קאָלטינאָוואטע פּאות, וואָס כאפּט זיי באלד אין מויל אריין און קלערט, צי איז מען מיט דעם שוין יוצא, אדער מען דאַרף צום מזל־טוב אויפ׳ס ניי א פּאָר כלים צוברעכען.

עטליכע אידען, וואָס כאפּען פון די טעלער!

עטליכע ווייבער, וואָס ווישען אוים מיט די פינגער די שע־לעכלעך פון איינגעמאַכטס, און זענען מקנא דער כלה.

דער חתן — א רויטער, מיט א גראָבען וואַרצעל אויף דער לאנגער נאָז, מיט א פעפער אונטער׳ן אויג — און ווי דיקא א קוש טון דער כלה.

און די כלה אליין, שווייגט, נאָר דאָס פּנים רעדט.

דער פינפטער און דער לעצטען אקט קומט פּאָר שוין אין גאָס.

מוזיק, א אידענע מיט א קויליטש, א חופּה!

נאָר, וועו דער חתן ווי נאָכזאָגען דעם שמש „הרי את", טרינקט אויס די כלה א פּלעשעלע סם, קריגט שרעקליכע לייב־שמערצען; שרייט מיט א שרעקליכען קול: רוצחים! גנבים! מערדער! און פאלט אנידער טויט!!!

דער מחבר זאָגט אינ׳ם בריף, אז ער האָט נאָך געוואלט מא־כען א זעקסטען אקט, און באשרייבען די לויה, נאָר מען האָט איהם געזאָגט, אז עס איז א מאָדע נאָר פינף אקטען!

געוונ! עס גלוסט זיך אייך צו לאכען? מיר נישט!

מיך שרעקען די — קאָליקעס!

— הער רעדאַקטאָר! פון קויש וועט נאָרנישט זיין.

דער רעדאַקטאָר ציהט מיט די פּלייצעס, ווי אויער רעדט: שלאָג דיר קאָפּ אין וואנט!

וואָס זאָל איך טון, אז צו שלימזל בין איך געבוירען געוואָרען א איד!

גאָט, גאָט! פּארוואָס בין איך א אידישער פעליעטאָניסט!

פּאר א קריסטליכען פעליעטאָנען־שרייבער שטעהט אָפען און פריי די וועלט! די פאקטען, וואָס דאָס לעבען גיט, זענען: לייכטע, שווערע און מיטעלע; די שווערע ווערען באָרבייט דורך די גע־לעהרטע, שווערע רייטער, דערפון ווערען ווערק, לייטענדע אַרטיק־

לען, אָפּהאַנדלונגען, מאָנאָגראַפיען און דערגלייכען; די גאָר לייכ־טערע ווערען געדרוקט מיט גאַנץ קליינע אותיות אלס טעגליכע ניי־עס. זיי ווערען סעגרעגיערט, יעדעס מין געהט באזונדער: אַרויס־געגאַנגען אזוינע און אַזוינע חבורים, געשטאָרבען אַזוינע און אַזוי־נע לייט, דערנאָך געהען: קאָנצערטען, בעלער, דועלען, און נאָך אַזוינע קלייניגקייטען. די מיטעל שווערע געהערען צום פעליעטאָ־ניסט. נישט ערד־ציטערניש, נאָר א טענצעל פאר אָרעמע לייט; נישט א מלחמה, נאָר אזוי איינער דעם צווייטען געבראָכען די ביי־נער; נישט ווילהעלם, נישט פראנץ יאָזעף, נאָר אלכסנדר פון בא־טענבערג, נישט נייע, וויכטיגע ערפינדונגען, נאָר אן עלעקטריש שפּילצייג; און דערגלייכען זאכען, וואס זענען נישט גרויס, נישט קליין, נישט אהין, נישט אהער. דאָס אלץ שלעפּט דער פעליע־טאָניסט צוזאמען, קנעט זיי צונויף, מאכט פון זיי א קאשע, גיסט צו אביסעל ווארעם וואסער, עס זאָל נישט זיין צו געדיכט, עס זאָל נישט שטאָפּען; גיט צו אביסעל זאלץ, אביסעל פעפער, א קליינעם סקאנדאל צום טעם, עס זאָל נישט זיין צו לאנגווייליג; עס זאָל א ציפּ געבען אין שפּיץ צונג און שוין! צוגעשטעלט, אפּ־געקאָכט, אויפגעגעבען אלץ פאָרשמאק, אָדער לעגאָמינע, און פאַר־טיג, אבי גרינג צו פארדייען!

אונזער לעבען האָט נישט אַזוינע פאַקטען: מיר האָבען אָדער גאָר קליינע, נישט צום דערזעהן מיט די אויגען, אבער גאָר גרויסע צרות, וואָס דער שכל קאָן נישט משיג זיין.

פון פּיאָלון, ווערמקרויס און טייוועלסקויט — קאָן מען קיין לעגאָמינע און קיין פאָרשמאק נישט מאכען!

מיר האָבען אויך אמאָל געטאַנצט אויף דער וועלטס חתונה, אויך געהערט דעם וועלט־באריהמטען בדחן, און נישט איינמאָל אן אייגענעם וויץ פּאַבריצירט... נישט היינטיגע צייטען! היינט איז אַזוי גליטשיג, אזוי טרויעריג, אז עס הרג'עט אוועק דעם הו־מאָר, אפילו דעם גאַלגען־הומאָר.

פאַקטען וואלגערען זיך אין די גאסען... נאָר וואס דו הויבסט אויף, איז פארזאלצען פון טרערען, באגאָסען מיט אומזיסטען שווייס...

מאַטעריאל איז אפילו דאָ, די הענט צוצופיהרען: רבנים, שוחטים, דיינים, ליציטאַציעס אויף „אתה הראית" מיט פעטש,

היינט — מסירות, שרפות וכדומה... עס דאכט זיך גאָר איינס אין דער וועלט אויף א פעליעטאָן...

נאָר דאָס מוז מען שוין איבערלאָזען פאר חדר־אינגלעך אין די טאָג־בלעטער! עס איז שוין זייער פרנסה, זייער חזקה!

א פעליעטאָניסט איז א קונצענמאכער, ער וואַרפט און כאפט צוואנציג רעשלעך אויף אמאָל, עס רעגענט ביי איהם מיט רעשלעך... ביי אונז זענען אבער אָדער שטויב, אָדער גאנצע צעהנער־פּודיגע קוילען, נישט אויפצוהויבען, נישט אַוועקצוריהרען, נישט צו ברענ־גען פון אָרט.

און דאָך איז א איד בטבע וויציג. ער איז וויציג, זיין שפּרא־כע איז וויציג! אין פּוילען ווענינער; אין דער ליטא שאַרט מען עס מיט לאָפּאטעס, מען שיט פון ארבעל, מען שפּייט עס אויס אין די גאסען. און א איד דארף זיין וויציג, זיין גאנץ לעבען איז א קאַלאַמבור, זיין היסטאָריע — א רעטעניש, זיינע תנועות, זיינע מנהגים...

שא! דער רעדאקטאָר האָט מיט מיר אויסגענומען א תנאי, איך זאָל נישט אָנריהרען קיין מנהגים! איך וועל שוין נישט מעהר! איך וועל שוין אפילו נישט לאכען פון אן אייזען — א שמירה פאר דער תקופה, א מעסער אין וויגעל ביי א יולדת פאר שדים, פון צוריקוואַרפען אויסגעריסען גראָז אויפ'ן הייליגען אָרט, ווער שמו־עסט פון באָרד און פּאות. אז מען זאָגט ניין, איז ניין. איך בין אריינגעפאלען צו א פרעמדען רעדאקטאָר איז פאַרפאלען, נאָר רבונו של עולם, פון וואס דען זאָל איך לאכען?

פון די עשרה הרוגי מלכות? פון דער סוגיא הכל שוחטין? פון דעם געעהרטען, באריהמטען, גוטען פּובליקום? פון דעם פרו־מען רעדאקטאָר, אָדער אפשר פונ'ם

לץ פון דער רעדאקציע?

1890

2.

אָנהויב ווינטער האָב איך מיך פאר א לץ געשטעלט, עס איז שוין, ברוך השם, סוף זומער, און איך האָב נאָך נישט אויף עפּעס רעכטס אַוואַנסירט. איבער דער צייט איז אויף טויזענטער אן אי־

בערקערעניש געקומען... דאס רעדעל פון מזל האט זיך אזוי שטארק געדרעהט, אז איידער איינער האט זיך אומגעקוקט, האט ער שוין עטליכע קאושיאלקעס אין דער לופט געמאכט. איבער דער צייט זענען מאסען גבירים בדיל־הדל און נע־ונד געווארען, פאר דאס ווייטער זענען א מאסע „א י ד ע ן" ביי דער גרענעץ נתעשר געווארען פון די עמיגראנטען... אסך „געענדיגטע" זענען געווארען „ערלה אויף דריי יאהר". פאר דאס זענען א מאסע אפיקורסים אזוי פרום געווארען, אז עס ווילט זיך זיי טאפען ביים דופק.

ארויף, ארויף — דאס רעדעל דרעהט זיך, נאר איך איינער שטעה נאך אויף איין ארט. וואו עס האט זיך מיר נישט עפעס געווייזען, וואו איך בין נישט געגאנגען עפעס זוכען, האב איך אלץ געפונען א פול הויז (אדער פאדער־הויז) מיט מענשען פון געווייסע מ ק ו מ ו ת. אדער נשרפים פון נאהנט און פון ווייט... זיי זענען, זאגט מען, בילכער, און זיי אליין געהען צוריק מיט גארנישט. איך בין צוריק שרייבער!

און דא, ווערט דאס לעבען אין ווארשוי טאג־טעגליך אומערטרעגליכער... דורך די שרעקליכע היצען פארען־אויס פון מח אלע בעסערע גראנקען, און — דער עיקר — האט מען פארוועהרט ביי די יאטקעס דאס „ביינער־פלייש" מיט די „שטיקלעך", ווייל זיי ווערען געשווינדט פארדארבען, און די ארעמע לייט זענען אזוי באגייסטערט פונ'ם מאגען, אז די נאז האט ביי זיי גאר קיין דעה נישט. עס בלייבט דעם ארעמאן צו שלינגען לופט, נאר קיין לופט איז אויך נישטא. אין די גאסען איז פול שטויב פון ליים, קאלעך און ציגעל—: די אלטע הייזער פוצען זיך שוין אויס צום ווינטער־קאר־נאוואל, קלעפען זיך אויס די צוראצטע הויט, רעזירען זיך, און אין די גערטנער איז דא מהר מענשען, ווי בלע־טער... דערצו נאך איז דער טראטואר זהר מסוגל צום שטיווען־ריסען. נאר די אלע מלאכי־הבלה האבען נאר געקריגען דעם רשות, וועלכען דער שטן האט אויף איוב'ן באקומען, טו מיט'ן, וואס דו ווילסט, „רק את נפשו שמור", בשעת, ווען די ניי־געבאקענע פאט־ריאטען האבען ממשלה אויף דער נשמה אויך.

„רבונו של עולם!" אויף מיינע פלייצעס שטעהט איינער מיט לאנגע וגאנצעס, אויף זיינע פלייצעס שטעהט נאך איינער — די אפצאסען מאכען מיר לעבער אין די פלייצעס, אין נאך וועניג,

דאַרף איך נאָך ליידען פון פּ אַ ט ר י אָ ט ע ן ! ראַפּטום וואַקסט מיר א סטודענט פון אונטער דער ערד אַרויס און רייסט מיר פון מויל אַרויס ברונ'ס א פּאַפּיראָס, פּלוצלונג האַקט מיר איינער מיט אַן „אוטשאָני זנאַק" אין די פּלייצעס אַריין: מנחה דאַוונען! אָט לאָמט מיר ווייטער איינער אקעגען: יונגערמאַן, ווייז די ציצית!

ניין! איך מוז אנטלויפען פאַר פּאַטריאָטען, שטויב, טראָטו־אַרען און פון דער שטאָדט אָהן „ביינער־פּלייש"! איך מוז אַרויס אויף דער פרישער לופט!

— — — — — — — — — — — — — — — — — — — —

אין שטאָדט האָבען מיך די טראַמווייס און די דראָשקעס אַזוי טויב געמאכט, אז אצינד ערשט פיהל איך, ווי די אויערען געהן מיר אָפּ. איך הויב אָן לאנגזאם צו הערען יעדען שאָרך, יעדע לייכטע באוועגונג. אויך בין איך מיך מחיה דערמיט, וואס איך קאָן אבי־סעל פארמאכען די אויגען, און דאָך נישט אָפּגעריסען צו ווערען פון דער וועלט. און די וועלט איז דאָ אַזוי פּראָסט, אַזוי איינפאַך: אויבען בלוי, אונטען גרין, און אַזוי וועניג מענשען!...

מיט דער צייט אבער האָב איך אָנגעהויבען צופיעל צו הערען. איך האָב אָנגעהויבען צופיעל צו פארשטעהן די אלערליי לשונות פון עופות, פייגעל, אפילו פון געוויקסען.

איינמאָל, ביינאַכט, האָב איך ראַפּטום געהערט, ווי א הון זאָגט איחר'ס א קליין הענדעל:

— פיהר דיך בדרך הישר, זיי נישט ווילד, וועסט דו זוכה זיין לשני שלחנות... אויף ד ע ר וועלט וועט מען דיך שפּייזען מיט אלעם גוטען, און צו י ע נ ע ר וועלט וועט מען דיך אוועק־שיקען מיט א ברכה.

איך בין אנטלאָפען. —

עס פליהען צוויי שוואַלבען. איינע מאכט צו דער אנדערער:

— ווען מענשען זאָלען וויסען, אז מיר עסען ווייץ, און ווע־רעמלעך נאָר בשעת־הדחק, וואָלטען זיי אונז אַלע אויסגעשאָסען... די מענשען ווערען אלע יאָהר הונגעריגער און קליגער... מען דאַרף זיך חיטען פאַר זיי... דאָס וואס מיר האָבען אמאָל וואסער גע־בראַכט צו לעשען די שרפה פון בית־המקדש, איז חיינט קיין מעלה נישט... אזוינע אלטע וועקסעל צאָהלט מען נישט!

פאַר א מענש אנטלויפט מען, וואָס טוט מען אבער מיט

שוואלבען, וואס פליהען מיר אין גרויסע רעדער איבער'ן קאָפּ? איך וואַרף מיך אנידער אויף דער ערד.

הער איך, ווי דערנער רעדען.

— ווי פּאָדלע — הער איך אונטער מיר א דאָרען — ווי פּאָדלע די מענשען זענען. אז זיי קאָנען אונז נישט פרעסען, לאָזען זיי אונז נישט לעבען א מינוט, איז מען אונז עוקר מן השרש! נאָך ווענינ, זאָגען זיי נאָך, אז מיר זענען מאוס... ווייץ און קאָרן זענען שעהן, מיר — נישט־עסטעטיש, נמאס ומאוס... זייער גע־שמאַק, זייער געפיהל, זייער גאַנצער שכל ליגט אין מאָ־גען! וואָס עס לאָזט זיך פרעסען, איז אַנגענעם, און וואָס אַנגע־נעם איז — איז שעהן, פיין און עסטעטיש.

און דערנער רעדען שטעכעדיג. איך שפּרינג אויף; דאַנק גאָט, אַז די שוואלבען זענען שוין אוועקגעפלויגען, און דערזעה ערשט, אַז נישט ווייט פון מיר ליגען צוויי „ליעטניקעס" אָהן סורדוטען.

זיי רעדען פון שלעכטע צייטען!

— שלעכטע צייטען, — מאכט איינער, — מיר פעלשער מע־גען פארמאכען די קראמען... געוואָרען א פולע לופט מיט מיקראָ־בען... עס דרעהט איינעם אין אויער — מיקראָבען! עס קראצט ביי דער פּאָדעשווע — מיקראָבען!... די „הינטישע מיקראָבען" האָבען אויפגעפרעסען די פּיאווקעס, באנקעס, און אונז, פעלשער, אינגאנצען... די וועלט אפילו דרעהט זיך, ווי א רעדעל, נאָר איידער עס וועט צוריקקומען אונזער צייט, וועלען מיר שוין אויף דער וועלט נישט זיין!"

אַ פעלשער אויף א זומער־וואוינונג איז דער בעסטער סמן פון שלעכטע צייטען; נאָר די זיכערהייט, אז עס מוז צוריק קומען צו בלוט צאפּען, לעשט אין מיר אויס יעדען פונק פון רחמנות; איך געה אוועק קאלט, ווי אייז. —

—...אויסער עס זאָל זיך מאַכען אַן אונטערגאַנג!

יאָגט מיך נאָך דעם פעלשערס קול. —

אך, די ערענסטע „פּרנסה" אויף דער וועלט איז א לץ.

גוט, ווענינסטענס אויף א זומער־וואוינונג, איז נאָר מיין חבר,

יעקעל דעם משורר: בלויע הימעל, גרינע ערד, פיינעל... פון ווייטען קלינגט מען, ער הויבט אָן זינגען:

אוֹן מען הערט, ווי גרויסע גלאָקען קלינגען,
אוֹן מען הערט, ווי מען מעלקט די קיה!

גליקליכע משוררים; עס האָט עמיץ צווישען די קשאָקעס געגאסען, הערען זיי קלינגען אין וואלד, און דערמאָנען זיך, אז מען מעלקט די קיה! איך, ארעמער לץ, אז איך קוק אויף דער גרינער ערד, געהט זיך מיר די גרינע גאל אָן פאר די גרינע וועריס, וואס קריכען אויף איהר; אז איך קוק ארויף אויפ'ן בלויען הימעל, האָב איך פאר די „לוסטיגע הימלישע אויגען" קיין אנדערע שאלה נישט נאָר: רבותים, ווי געהט עס ביי אייך מיט'ן בלוט־צאפען? וועט עפעס זיין אָן אונטערגאנג? —

אויסער דעם גומען מיט דער נאָז, (וועלכע שווייגען מכמה טעמים), ברענגען מיר די רעשט חושים נאָר גיפט; די אויגען — פעלשערעס מיט גרינע וועריס, די אויערען — פרעטענסיעס פון שוואלבען, דער חוש המשוש — דערנער־לשון. איך האָב אפילו ביינאכט פון זיי קיין רוה.

קוים האָב איך צוגעמאכט די אויגען, חלומ'ט זיך מיר דער פעלשער.

— יאָ, יאָ, — זאָגט ער, — אונזער געשעפט הויבט זיך! גאָט זיי דאנק, עס מאכט זיך אָן אונטערגאנג... פון אזוי געהט די כאָליערא... אוֹן דאָ הערשט כאָליערא־נאָסטרא, אונזער אייגענע קוגעל־קרענק!

אוֹן אויף אלעם איז אָן אונטערגאנג.

די וועלט פיהרט זיך שוין אזוי! ברענט ערגעץ אפּ א טעטער, צינדען זיך אָן טעאטערס אין אלע שטעדט; פאלט איין ערגעץ אָן אייזערנע בריק, פלאצען זיי אין ארבע פּנות העולם; פאלט ווילט העלם אויף דער שיף, צוברעכט באלד סטאנליי א פוס, הויבט אָן די פאליטיק שטארק צו לאָמען, אוֹן דער מסחר אין וואַרשוי הערט ג א ר אויף צו געהן.

ווערט די „נאָוואָיע וורעמיע" פרום, ווערען פרום אויך חאצקעס אוֹן בערקע, אוֹן שמערקע, אוֹן אפילו דאקטוירים אוֹן סטודענטען.

עס איז פול די לופט מיט מיקראָבען, געגען וועלכע עס העלפט נישט, נישט קיין שכל, נישט קיין געפיהל, און נישט קיין גע־שמאק...

— ווייל, — זאָגען די דערנער און די שוואַלבען, — ווייל דאָס אַלץ שטאַמט פון מאָגען ארויס...

צייטען בייטען זיך.

אמאָל פלעגט מען זאָגען, אז די וועלט שטעקט ביים איד אין טאַרבע, היינט — שטעקט זי איננאַנצען אין מאָגען.

„דזשאהן־בול" האָט רחמנות געהאט אויף אידען, נאָר קוים האָט מען איהם געזאָגט, אז עס געהען שיפען מיט פּאות קיין ענג־לאנד, האָט ער געקריגען א מאָגען־קראַמף פאר שרעק; עס איז דאָרט אויך ענג ביים טיש, וואָס טויגען איהם נאָך אָפענע מייל־ער?

דער אַמעריקאנער מאָגען האָט פאַרדייט אלע נייגעבאקענע אידעען און קאָן קיין איינציגען כינעזישען צאָפּ נישט פאַרדייען!

עס איז טאקע פרייהיים, נאָר נישט פאר מענשען, וואס עסען כמעט נישט מעהר, ווי רייז!...

אַזוי זענען פארמאכט די פּריסישע גרענעצען פאר די פּויל־שע אַרבייטער, וואָס זענען יוצא מיט קרויט און באנוצען וועניג ביר.

און די מענשען־ליעבע רעגירט, און מען האָט זיך ליעב דאָס לעבען, און שלום זוכט מען, ווי גאָלד... נאָר מען האָט זיך ליעב פון ווייטען... פונדעוועגן — מיט'ן גרעסטען פארגניגען, נאָר אויף דייטשער ארט — יעדערער זאָל צאָהלען פאר זיך...

אויפנעמען געסט — מיט דער גרעסטער פרייד, נאָר קומט צו מיר נאָכ'ן עסען! אפשר וועסט דו נאָר עפעס צוריקגעבען פאר מיינע הינט וועגען.

און פונדעסטוועגען שטעהט די וועלט נישט אויף איין אָרט. די אלטיטשקע רוקט זיך; זי רוקט זיך לאנגזאם, פויל, מאכט אמאָל א ריק־שריט אויך, נאָר אין כלל גערעדט, איז זי שוין ווייט גע־קומען.

וואָס אָדם הראשון איז געווען, וויסט מען נישט.

איינער זאָגט, אז ער איז געווען די ערשטע אָפע, וואָס איז אַראָפּגעשפּרונגען פון בוים, געשטעלט זיך אויף דער ערד און שטאַרקער, ווי אלע חיות ובהמות געעפענט דאָס מויל צום עסען.

אין דער גמרא, להבדיל, איז א מחלוקת:

טייל זאגען, אז אדם הראשון איז געווען א כופר בעיקר, נאר אן אפיקורס, אהן חלק לעולם הבא, — און טייל זאגען להיפך, אז ער איז געווען נאר אויף א גרויסער מדרגה.—

אויב ער איז געווען אן אפיקורס, איז ער ז י כ ע ר געווען א פרעסער. נאר אויב ער איז געווען אין א הויכער מדרגה, ווייסט מען שוין נישט, וואס זיין עבדות איז געווען. וויל עס זענען פאראנען פארשידענע דרכים, און אלע פיהרען צום הימל! און פארשידענע עבדות'ען — טייל דינען מתוך שמחה, אנדערע מתוך עצבות; טייל שלטען, טייל בענשען, טייל פאסטען און טייל — עסען ממש, ווי געפרעסטען...

איך האב בטבע פיינט ספקות; עס איז א מאגנעט, א כשוף! עס הויבט זיך אן מיט א קליינעם פראגע־צייכען, און עס ווערט דער־פון מיט דער צייט א חיתרעה מיט אן אפענעם פיסק, וואס שלינגט אייך די וועלט.

איך פיהל, אז קוים הויב איך אן מסופק צו ווערען, רוקט זיך מיר די ערד אפיר פון אונטער די פיס; אז איך וועל באלד מסופק זיין, צי בין איך אמאל אויף איהר געשטאנען, צי בין איך אליין אמאל דא געווען. און — ווארטען, ביז עמיץ וועט מיר געבען א זעץ אין די פלייצעם אריין, איך זאל געוואר ווערען, אז איך לעב נ י ש ט אין חלום — ניל איך נישט!

דעריבער היט איך מיך פאר ספקות, עס נישט פון שאלות און לעג אדם הראשון אוועק אין א זייט.

נאר פון אונזער עלטער־עלטער־זיידען, וואס אונזער עלטער־עלטער־זיידע איז זיין אייניקעל געווען, האבען מיר בעסערע ידיעות. אחוץ דער פאטאגראפיע, וואס ער האט איבערגעלאזט אין אמעריקע און אין אויסטראליען, און אפילו אחוץ דעם, וואס ער האט דעם דין פון „חוזר ונעור" און וועט נאך ארויסשווימען אפילו אינ'ם איין און צוואנציגסטען יאהרהונדערט, אפילו וען די מענשען וועלען שוין האבען מעהר מוח און הארץ אלס מאגנעז, האבען מיר געשיכטע און סאציאלאגיע.

און אז מיר וועלען מיט אונזער כח הדמיון נאך אמאל דורכ־מאכען דעם וועג פון איהם (דאס הייסט: פון דעם עלטער־עלטער־זיידען, וואס אונזער עלטער־עלטער־זיידע איז זיין אייניקעל גע־

וועזען) ביז אונזער מאַנען־דור, וועלען מיר זעהן בחוש, אז די אל־טיטשקע האָט זיך גערוקט... און רוקט זיך נאָר.

אמאל האָט מען פון מענש קיין אנדער נוצען נישט געקאָנט ציהען, נאָר אפּצובראָטען און אויפצופרעסען — האָט מען אזוי גע־טאָן. און עד היום וויסט מען, אז וויים פלייש איז נעשמאקער פאר נעגער־פלייש, פרויען־פלייש — אלס מענער־פלייש, און בכלל, אז ווער עס האָט נאָר מענשען־פלייש פארזוכט, דעם שמעקט שוין אפילו קיין קאוויאָר, קיין אויסטערן, אזא מאכל מאכלים איז עס!

ווי לאנג האָט נאָך געלעבט דער נאקעטער מענש, זייט מען האָט איהם געכאפט? אזוי לאנג, ווי דער כאפער, זיין נאקעטער ברודער, האָט איהם געקאָנט אויפפרעסען ראשו ורובו — וויל אוג־זער נאקעטער זיידע האָט געהאט אין זיך חיות פון א שלייען, וואס ווארפט זיך צושניטענערהייט אין א פאָן. — עס האָט פּאָרט נאָר געקאָנט דויערען א רגע כמימרא, וויל אונזער נאקעטער עלטער־זיידע האָט נישט געהאט קיין געלע, פויל קראנקע ציין, ווי מיר... אלטע, וואס וואלטען שוין קיין צייט נישט געהאט, זענען אויף דער וועלט נישט געווען, מען האָט זיי נעקויל־עט צו ד ע ר צ י י ט!

לענגער אביסל האָט דער נעפאנגענער געלעבט, ווען דער מענש האָט זיך אזוי פיין אויסגעבילדעט, אז ער האָט פארשטאנען צו האלטען, מאכען און נוצען פייער...

איידער מען האָט אנגעלעגט א פייער, איידער עס האָט זיך צוברענט, האָט דער געפאנגענער נעקאָנט אפּלעבען א פאָר שעה; וויל עס זענען נאָך דאמאלט קיין צינד־העלצער נישט געווען, און מען האָט נעמוזט רייבען איין האלץ אן צווייטען.

אויך האָט עס זיך געקאָנט טרעפען נאָר א רענען, ווען דאָס ברענהאלץ איז נאס געווען!...

ווען אונזער געפאנגענער זאל נעווען קאָנען שרייבען, וואלט ער צייט געהאט א צואה צו מאכען, און עמיצען שענקען די צור־שפּאלטענע ביינער, נאכ'ן ארויסנעמען דעם מארך.

די אלטיטשקע האָט זיך וויטער א רוק געטאָן, און אדם הראשון'ס אייניקלעך האָבען אנגעהויבען צו פארשטעהען די דינים, וואס היינט וויים יעדע קעכין, חיינו: אז אויב מען לענט נישט ארויין, נעמט מען נישט ארוים. אז א געשטאפּטע לעבער איז בעסער

ווי אז אומגעשטאָפּטע, און — אז אין דער פינסטער ווערט פּעטער די גאַנצן.

קוים איז דער מענש צום שכל געקומען, האָט שוין דער נע־פאָנגענער געהאט גאנצע וואָכען געשענקט לעבען! און וואָס פאר א לעבען! אמת, מען האָט איהם געהאלטען ערגעץ אין א לאָך, אין דער פינסטער, אָבער עסען האָט מען איהם נעגעבען דאָס שענסטע, דאָס בעסטע! און געלעבט האָט ער אמאל לאנג, גאנץ לאנג... עס האָט זיך געטראָפען א האלב יאָהר, א יאָהר! וואָלט דער נעפאַנ־גענער געהאט די מיטלען, וואָס מיר נוצען אויף אָפּצעהרען, וואָלט ער אפשר נאָך לענגער געלעבט; עס האָט אָבער דאמאלט נאָר קיין עסיג אפילו נישט עקזיסטירט, און אפילו די דאמען זענען דיק און שטאַרק געווען. —

דערווייל רוקט זיך אלץ ווייטער די וועלט!

מען דערזעהט, אז דעם מענשענס הענט און פיס, אָדער — זיין ארבייט, זענען מעהר ווערט אלס זיין פלייש.

און דער מענש איז שוין אזוי ווייט געבילדעט, אז ער קאָן זיך איינהאלטען, נ י ש ט פאָלגען דעם יצר־הרע, נ י ש ט נאַכ־געבען דעם „קאָלדאָן" — נאר פארזאָרגען זיך אויף שפעטער!

דאמאָלט ווערט שוין פון דעם „געבראָטענעם" אן עבד כנעני, וואָס קאָן לאנג, גאנץ לאנג לעבען, אויב ער ברענגט נאָר נישט זיין בעל־הבית אין כעס אריין, אָדער — אויב דער בעל־הבית ווערט נישט זעהר שטארק הונגעריג...

א גאנצען זומער, וועו דער טייך וואַרפט ארויס פיש, וועו אויף די בוימער איז דא אויבם און אויף די פעלזען — ווייכע, ווייסע חלזונות (שלימאקעם) איז ער אודאי זיכער מיט'ן לעבען.

די געפאַהר איז נאר גרויס געווען ווינטער־צייט...

נאָר א געפאַהר איז געווען — פון מזבח! די וועלט רוקט זיך לאנגזאם, נאר דער מזבח מיט'ן כהן נאָר לאנגזאמער... די רע־ליגיעז ווילען נישט וויסען פון קיין נייעם...

די מצריים, למשל: פלעגען מוזען קוילען די קרבנות מיט שטיינערנע מעסערם, כאטש עס זענען שוין חלפים לאנג אויף דער וועלט געווען; די גייסטליכקייט טראָגט שטענדיג מלבושים פון עטליכע הונדערט יאָהר צוריק... און דעריבער האָט נאָך לאנג נע־רויערט אוידער מען האָט פארטוישט מענשען־קרבנות אויף קעל־

בער. דעם ערשטען טויש האָט געזאָלט מאכען אברהם־אבינו... נאָר נישט אין דעם בין איך אויסען: זכות אבות איז שוין היינט אין שוסטער־גאַס, אלטע וועקסעל צאָהלט מען נישט!

נאָר די אלטיטשקע האָט זיך ווייטער גערוקט... די געטער (דאָס הייסט: זייערע פלעניפאָנטען אויף דער ערד) האָט אָנגעהוי־בען שמעקען קעלבערענס, און דער עבד כנעני איז נאָך זיכערער געוואָרען מיט'ן לעבען!... כאָטש נישט אַזוי קורץ, ווי איך דער־צעהל, איז עס געשעהען. כאָטש ווען מיר וועקען היינט אויף די אויפגעפרעסענע מענשען פון יענע דורות, וואָלט פאר אונזערטוועגען קיין שטויב אויף דער ערד געבליבען, כאָטש דער פראָגרעס האָט זיך נישט געמאכט מיט אמאָל — פריהער האָט מען עס גע־אסר'ט מענשענ־פלייש פאר נקבות*), דערנאָך פאר מאַנספאַרשוי־נען און דערנאָך ערשט דעם מזבח אָדער דעם גייסטליכען — נאָר שטעהן שטעהט נישט די וועלט, און זי האָט זיך ווייטער גערוקט!

דער מענש איז וואָס אמאָל שפּאַרזאַמער געוואָרען, קאַרגער. ער האָט דעם עבד כנעני געהיט נישט וועניגער, ווי אונזערע פּוי־ערען דעם אינווענטאר. די לייב־אייגענע (עבדים כנענים) האָבען דאדורך אפשר בעסער אויסגעזעהן, ווי זייערע לעדיג־געהער, די בעלי־בתים.

געבילדעטער זענען זיי אודאי געוועזען; זיי האָבען געאַר־

---

*) ווען איינער פון די גרויסע חסידים, וואָס עסט נישט צוזאַמען מיט'ן ווייב ביים טיש, זאָל וויסען, אז דער מנהג קומט אַרויס פון יענער צייט, ווען דאָס ווייב האָט נישט געטאָרט עסען דאָס זעלבע, וואָס דער מאַן, ווייל נאָר ע ר האָט געמעגט עסען מענשען־פלייש און זי נישט, וואָלט ער זיכער פאַרלוירען דעם אַפּעטיט — וועניגסטענס צום נאַרישען מנהג. אַניט וואָלט ער כאָטש געדאַרפט זיין קאָנסעקווענט און נישט עסען מיט'ן ווייב אין איין צייט אויך. ווייל עד היום ביי די ווילדע אין אמעריקא און אויסטראַליען טאָר דאָס ווייב זיך נישט צוריהרען צום עסען, ביז דער מאן האָט אָפּגעגעסען און איז אינגאנצען זאַט. מעהרסטענטיילס, נאַ־טירליך, האָט דאָרט דאָס ווייב דעם אייגענעם סוף, וואָס אונזערע אָרעמע אידענע האָט, ווען זי שיקט דעם מאן עסען אין סוכה אַריין... פון דאנען אויך נעמט זיך דער מנהג, וואָס די בעל־תבית'טע טיילט ביים טיש און זעלטען זי זאָל זיך נישט פאַרטיילען.

בייט און געוואַרען מיט דער צייט בעלי־מלאכות און אפילו קינסט־לער!

שלעכט איז נאָר געוועזען אין א הונגער־צייט, ווען עס האָט פאַרפעהלט עסען, אָדער ווען די עבדים כנענים האָבען זיך אַזוי געמעהרט, אז מען האָט פון זיי אַזוי פיעל אַרבייט, וויפיעל זיי האָבען געקאָנט געבען, נישט געקאָנט נעמען... און בפרט, אז מען האָט מורא געהאט פון זייער צד פאר א מרידה...

אַזאַ צופאל איז געוועזען אפילו אין גריכענלאנד! נאָר עס איז שוין געוועזען א געבילדעטער דור, מענשען־פלייש האָט מען שוין נישט געגעסען, און פרעה'ס עצה — וואַרפען אין וואסער אריין, האָט נישט געפאסט צו דער גריכישער בילדונג. האָט מען זיך אן אַנדער עצה געגעבען: מען האָט אריינגעטריבען די איבעריגע עבדים, די נישט נויטיגע בעלי־מלאכות, קינסטלער, זינגער, פילאָ־זאָפען אין וואלד אריין, און די יונגע מיוחסים האָבען זיך אויף זיי געלערענט שיסען. כל־זמן די קנעכט זענען אנטלאָפען אויף דער ערד, האָט מען געזאָגט א יהי רצון: אלוהי, א ווילד־חזיר! איז אָבער איינער אַרויפגעשפּרונגען אויף א בוים, האָט מען איהם אלס פויגעל געשאָסען...

עס האָט אַזוי לאנג געדויערט, ביז מען האָט רעגולירט די צאָהל מענשען מיט'ן עשרות פון עסענוואַרג; געמאכט יעדען צוריק נוצליך און — שלום ושלוה! קיין נוצליכען מענש האָט מען נישט געריהרט! נישט געשאָסען, אפילו נישט געטריבען! —

און די וועלט האָט זיך ווייטער גערוקט!

מען האָט איינגעזעהן, אז דער „עבד כנעני", וואָס קאָן גאָר־נישט „זוכה" זיין, קאָן גאָרנישט זיין אייגענס האָבען, ווייל „מה שקנה עבד קנה רבו" — אלץ, וואָס דער קנעכט דערווערבט, געהערט צום בעל־הבית — און דעריבער, אז ער אַרבייט אפילו, אַרבייט ער אָהן חשק, אבי איבערצוקומען, אבי יוצא צו זיין; דאַגעגען א מענש, וואָס ארבייט פאר זיך, ארבייט מיט מעהר כח, מיט מעהר חשק און איז דעריבער מעהר נוצליכער — האָט מען די נוצליכע מענשען באפרייט... און אַזוי איז געקומען ביז צום היינטיגען טאָג.

עד היום איז דער „נוצליכער" מענש, דער, וואס מען דאַרף איהם נויטיג — זאַט; און מען היט איהם, ווי אן אויג אין קאָפּ... עד היום שטאָפּט מען הינער און גענז! און אפילו די שוואַלב

ווייל מען מיינט, אז זי עסט אויף נאָר ווערים און ריהרט נישט קיין תבואה, איז אויך זיכער מיט'ן לעבען, כאָטש זי גלויבט אפשר אין גאָרנישט...

מען דארף נוצליך זיין, אָט דאָס איז דער כלל. און דעריבער הויב איך, לץ, אָן צו קלערען, צו וואָס נוץ איך אייך? איך האָב אייך ווייטער נישט געקאָנט מאכען לאַכענדיג!

איך פיהל מיך דעריבער שרעקליך דענערווירט און מיר דאַכט זיך, אז די גאנצע „נאַטור" איז נערוועז, עס איז שפּעט ביינאכט און ז י קאָן נישט איינשלאָפען. דאָ רופט זיך אָן א הונט, דאָ אַ קאץ, דאָ גיט א בלאָז, עמיץ — א זיפץ... עס ציטערט אויף מיר די הויט!

אום מיך צו בארוהיגען און די נאַטור איינצושלעפערען, פּרואוו איך מיינע כחות אין געזאנג.

איך שפּרינג אויף פון געלעגער, הויב אויף די רעכטע האַנט צום הימעל, לעג די לינקע אויפ'ן האַרץ, און באמיה זיך אַרויסצו־געבען א פּאָר טענער. דערביי עפען איך די אויגען און פיהל בחוש, אַז מיין זיסער קול געהט מסוף העולם ועדיסופו. איך ווייס נישט, פון וואַנען עס האָט זיך צו מיר גענומען, נאָר די גראַמען פאַלען מיר אויס'ן קאָפּ אַרויס אַזוי לייכט, אַזוי גרינג, אַז מיר הויבט אָן דאַכטען, אַז עס שטעקט עפּעס טאקע אין מיר א מין משורר! און עס איז אַ פארגעניגען מיט די גראמען... גאָרנישט, מען דארף נישט דעג־קען, מען מעג קיין פּולווער נישט געפינען, אבי עס קלינגט...

וואָס פעהלט, למשל, מיין קאָמפּאָזיציע, וואָס איך האָב דא־מאָלט געמאכט? זאָגט אליין?

הימעל, נישט דונער!
שטערן, נישט שיין!
לבנה, נישט שימער!
שטילער זאָל זיין!

הוידע נישט, צווייג!
וואָלקען, נאָר שטעה!
ווינטעל, דו שווייג!
ערדעל, נישט דרעה!

ים'על, זיי שטום!
רעגען, נישט קאַפּ!
בערעל, נישט ברום!
פערדעל, נישט כראַפּ!

פרעשעל, נישט „קווא"!
לאַשאק, נישט „הע"!
פייגעלע, שאַ!
עקסעל, קיין „מע"!

לייבעלע, קיטש!
קעצעל, קיין לעק!
דו, קוה, קיין מריטש!
קעלבעל, קיין בלעק!

ווייבעל, קיין פּשיק!
מיידעל, נישט קראץ!
בטלן, קיין קניק!
שאַט'ס אַלע, שאַט'ס!

שטילער, נאַטור,
שטילער, „דו שלעכטס"!
שטילער, איך לץ
וויל געבען א קרעכץ!

און עס איז מיר אויף אָרט און שטעל גרינגער געוואָרען, די נאַטור איז איינגעשלאָפען, איך אויך.

און עס האָט זיך מיר גע'חלומ'ט, אז איך האָב דאָס געדיכט פון ערגעץ אַרויסגע'גנב'עט. נאָר, אַז א י ך קאָן מיך נישט דערמאָנען, ווער עס האָט עס געשריבען, און וואו עס איז געדרוקט געוואָרען, וועט דער לעזער — טראַכט איך — אודאי נישט ווי־סען, און דאָס איז דער עיקר!

דאָס אַלץ איז אָבער פאָרט נישט צום לאַכען!

איך טרייסט מיך נאָר מיט דעם, וואָס איך האָב צו טון מיט

אידען רחמנים בני רחמנים; מיט אידען, וואס זענען יוצא מיט אן ערוב, מיט בטול חמץ, מיט א יחי רצון פאר קרבנות.

אידען! אפלייענענדיג דעם פעליעטאן, זאגט א יחי רצון — גלייך איהר וואלט געלאכט און זייט מוחל דעם

לץ פון דער רעדאקציע.

1891.

אויך אַ פעליעטאָן.

מען האָט געפרעגט א דאָן־זשואָן, פארוואָס ער האָט נישט ב ע ס ע ר חתונה. האָט ער לפי תמו געענטפערט, אז ער האָט מורא! וואָרים וועמען זאָל ער נעמען? א בתולה? וער וויים, וואָס עס וועט פון איהר ווערן? עס קאָן זיין א „מצא", עס קאָן זיין א „מוצא", און איינצושטעלען זיך האָט ער מורא; אויפקלייבען, וואָס יענער וואָרפט אַוועק — נעמען א גרושה, וויל ער נישט. אָן אלמנה, וואָס האָט שוין איינעם געפיהרט צי געטריבען אין זיין רוה אריין, איז א געפערלעכע זאך. אמבעסטען איז דעריבער אן אשת איש — „אז זי טויג פאר יענעם, טויג זי פאר מיר אויך!"...

עס הייסט אפילו „עזות'קייט". „נבול־פה", עס איז דאָך די אייגענע לאָגיק, אָן וועלכער עס האלטען זיך אלע אונזערע סוחרים...

הונדערט יאָהרען געהען פארביי, טויזענטער יונגעלייט געהען אראָפּ פון קעסט, און קיינער זוכט זיך נישט קיין נייע פּרנסה. וואָס א נייער סוחר, איז א נייער קאָנקורענט צו דער א ל ט ע ר סחורה... זוכען א נייעם אַרטיקעל איז אָן איינשטעלענוש, מען קאָן אריינפאקען די פּאָר גילדען און דערנאָך — לעג די ציין אין בויטעל אריין! אפקויפען ביי יענעם א ג ר י י ט געשעפט, איז קיין סברא נישט; עס זאָל גוט זיין, וואלט עס יענער קיינעם נישט פארגינען, בפרט איבערנעמען ביי א באנקראָט! אזא געשעפט איז שוין א קטלנית, א געפערלעכע זאך... אמבעסטען איז דאָס, וואָס אלע האָבען; אז עס לוינט פאר יענעם, וועט לוינען פאר מיר אויך...

און דעריבער, ווער עס געהט אראָפּ פון קעסט, מאכט זיך א שענק „נא וויפיווקו" אדער „נא ווינאָס", עפענט א געוועלבעל מיט די אייגענע מינים, וואָס אנדערע האָבען, אדער קויפט זיך א שטעקעלע און הויבט זיך אָן ארומדרעהען גלייך מיט אלע אין גאס...

נאר פאר דאס — ה א ט זיך שוין איינער איינגעשטעלט דאס לעבען אוו געבראכט א נייעם מין, מוז עס שוין מארגען זיין אין אלע גאסען; „אז עס לוינט פאר יענעם, לוינט פאר מיר אויך"... מעג עס זיין שיד, סמאלע, פרוכנא... אלץ איינס...

דאס איינגענע געשיהט אין א ו נ ז ע ר געשעפט — אין דער ליטעראטור, מיין איך — אויך. איך ארעמער לץ האב געוואלט זיין אין מיין ווינקעלע א יחיד. אלע מיינע חברים האנדלען מיט האניג אוו בוימאוויל... אויב מען איז נאר נישט קיין איסטנים, מען האט נישט קיין פאראורטייל, איז גארנישט שלעכט! א י ד האב אבער געוואלט זיין א יחיד אוו אנגעהויבען האנדלען מיט גאל, ווערמוט אוו סם פאר מייז... באדיי א שטיין — האב איך געטראכט — אבי אלייז. איך האב געוואוסט, אז אמת איז די ערגסטע סחורה, נאר איך האב גערעכענט, אז אפילו די ערגסטע סחורה, אז זי איז נאר אין איין האנט, קאן זי אויך געבען אפצולעקען א ביין...

נאר קוים האב איך מיין קלייטעל געעפענט — עס איז דא א קאנקורענט — ר' ראובן ב"ר אשר ברייזין!

אז עס לוינט — האט ער געטראכט — פאר מיר אין ווארשוי, ווא מען קאן מיר יעדען טאג טרעפען מיט א שטיין אין קאפ, לוינט פאר איהם אין וויען אודאי!

אוו באלד שטעלט ער זיך פאר דער טיר אין זיין „ממזרח וממערב", אוו הויבט אן צו וועגען אמת אויפ'ן קווינט אוו אויפ'ן לויט!...

„ווער עס מיינט — רופט ער אויס בקול רם — אז אין די לעצטע צייטען איז אונזער ליטעראטור אנטוויקעלטער, ברייטער אוו רייכער נעוואָרען — דער נארט זיך אדער יענעם; אניט, פארלאנגט ער אזוי וועניג פון דער ליטעראטור בכלל אוו פון אונזערער בפרט, אז ער נעפינט דאס, ווא עס דארף, ביי אונז אויך"...

ער זאגט, אז אונזער ליטעראטור איז אן אוצר, אין וועלכען עס ליגען באהאלטען סאמע שברי כלים: „שארבאנעס אוו שמאטעס, אוו דאס אלץ איז נאר, פאר שהנקייט וועגען, באדעקט מיט טויזענט־יאהריגען שטויב אוו באהאנגען מיט אלערליי שפינוועבס"...

אונזערע נעלעהרטע — זאגט ער ווייטער — זענען נישט קיין שווערע, מאסיווע סחורה; זיי זענען נאר לייכטע קארקעס, „ווא

שווימען אַרום פון אויבען אויף די שוים־בלעזלעך" פון וואַסעריגען לעבען; „טיפער נעמען, אַראָפּלאָזען זיך, דער־גרונטעווען עפּעס" — פאַלט זיי גאָרנישט איין... די קליינע מח'לעך זענען יוצא מיט אויבערפלעכליכע קלייניגקייטען, מיט נאַרישקייטען"... „זיי האָבען קיין אידעען נישט, נאָר עפּעס א שאָ־טען פון (פרעמדע) אידעען"... וואָס קאָנען זיי געבען דעם לעזער. אַז „זיי אליין קלויבען נאָר שירים" פון אונטער פרעמדע טישען. און די קליין־מוח'יגע, קורצזיכטיגע שרייבערלעך רעדען זיך נאָך איין, אז זיי טוען עפּעס, און באָרען זיך מיט „טפּשות פּה ונבול עט"...

ווי אַזוי מען זעצט איבער „טפּשות פּה און נבול עט", אָסור, אויב איך ווייס... א „מאוס־מויל" און א „פוילע פעדער", איז נאָך וועניג... „טפּשות פּה" און „נבול עט" איז א פעליעטאָן א לאָ לע־ווינסקי... נאָר ווער עס האָט איהם נישט געלעזען, דער וועט שוין נישט פיהלען דעם טעם, נישט וויסען דעם ריח...

נאָר ווי עס איז, איך האָב געקריגען א קאָנקורענט...

עס ליגט פאַר מיר אויפ'ן טיש א גאנצער בארג מיט ספרים... נאָר וואס זאָל איך רעדען איבער זיי, אז בריינין האָט מיר די ווער־טער פונ'ם מויל אַרויסגעריסען. אז איך שטעה מיט א טרוקענער צונג און קאָן זי נישט איבערדרעהען! אמת איז, אז ער האָט גע־מיינט די העברעאישע ליטעראטור, און פאר מיר ליגט נאָך א בארג אידיש, „ריין אידיש"... נאָר — מה נשתנה? וואָס איך וועל שרייבען, וועט מען אלץ זאָגען, אז איך האָב ביי בריינינ'ען גע'גנב'עט און מען וועט נאָך צווישען אונז אָנמאכען א שלעכט לעבען...

איך וועל שוין בעסער חיינט איבער ליטעראטור נישט רע־דען... איך וויל פּרואווען רעדען פון בילדער.

איך האָב געזעהן א בילד; ערגעץ אויף אן אויסשטעלונג און אפשר נאָר אין חלום.

עס איז טיילמאָל גאנץ שווער צו געפינען די גרענעץ צווישען חלומות און לעבען... גאנץ אָפט חלומ'ט זיך, אז די קוה איז גע־פלויגען איבער'ן דאַך, כאָטש זי שטעהט פעסט צוגעבונדען אין אָבאָרע; און טיילמאָל געשיהט אַזוינס, וואָס עס האָט זיך קיין פילאָזאָף נישט גע'חלומ'ט... טיילמאָל שטעקט אינ'ם חלום אַזוי פיעל לעבען, אַזוי פיעל אמת, אַזוי פיעל ברענענדיגע צרות און אַזאַ לעבעדיג נחת, אז דאָס לעבען איז דערנאָך אָהן לעבען, אָהן א קאָ־ליר, אָהן פארב... און אַזוי טרויעריג־גרוי, גלייך עס וואָלט אייביג געוועזען צווישען טאָג און נאכט!... קורץ — די חלומות מיט'ן לעבען זענען גאנץ אָפט אַזוי צוזאַמענגעוויקעלט, אַזוי פארקניפּט, אַז עס איז קיין וואונדער נישט, אויב קייזער ווילהעלם וויל פּרוא־ווען שפּילען ביי דעם קנופּ די ראָלע פון אלכסנדר מוקדון!... און דעריבער האָט ער טאקע פאר א נייע פּאַרטי רעקרוטען געהאַלטען אַ רעדע און געזאָגט, אז ער האָפט, אז זיי זענען פרום, גלויבען אין גאָט און וועלען ציהען די שווערט נישט געגען די פראַנצויזען אליין, נאָר אפילו געגען אייגענע שוועסטער און ברידער, אויב עס וועט זיך זיי עפּעס חלומ'ען...

נאָר דער קייזער ווילהעלם האָט כאָטש אָפענע אויגען; ער זעהט, וואָס עס טוט זיך, ער גיט אַכטונג! נאָר אַנדערש איז גע־וועזען אויפ'ן בילד, וואָס א י ך האָב געזעהן...

אין הויף ברענט... דאָס פייער ליגט שוין אין די פענסטער פון א גרויסער, ברייטער, ליכטיגער שטוב... די פלאמען שלענגלען זיך אינמיטען געדיכטען רויך... אָט, אָט וועלען פּלאצען די שויבען און דער פייערדיגער ים וועט זיך אריינגיסען אין שטוב אריין...

אויף א שעזשלאָנג זיצט האלב אָנגעלעהנט א בלאָנד קינד פון א יאָהר צוויי, לעבען שעזשלאָנג, אויף דער פּאָדלאָגע, ליגט דאָס שפּילצייג, וואָס עס האָט ערשט אַרויסגעלאָזט פון הענטעל... א פּאָר־צעלייערנע פּופּע, איז, אַראָפּפאַלענדיג, צושפּאָלטען געוואָרען, און פון איהר געעפענטען לייב קריכען ארויס די וואָילאָקענע געדערעם... דער גומענער פּאַיאַץ צאַפּעלט — נאָר איהם האָט דאָס פאלען נישט געשאדט...

דאָס קינד קוקט גלייך אין פייער אריין. דער אָפּגלאנץ רוי־טעלט איהם דאָס בלאַסליכע פּנים... עטליכע ליכטיגערע שטראַ־לען בלאָנקען זיך צווישען זיינע זיידענ־גאָלדענע האָר... אין די קיי־

לעביג געעפענטע אויגען לויגט מעהר פאַרוואונדערונג אלס שרעק... און עס אַטעמט שטיל מיט'ן אָפענעם מויל־עכעל... עס זענען דאָ עלטערע מענשען אין שטוב, נאָר זיי באמערקען נישט דאָס פייער.

אין אַנדערען עק צימער געהט א פרעפעראַנס ביים גרינעם טישעל; אויפ'ן טיש ליגען שפיל־מאַרקען, נאָר זיי גלאַנצען, ווי גאָלד; מען שרייבט האַסטיג מיט קרייד אויפ'ן טוך, די נאַסע באַרשט זאָל האָבען וואָס אָפּצוואַווישען... מען ליציטירט פאַרבראַנט, כאָטש די האָפנונג שטעקט אינ'ם בלינדען טאָלאָן. און די שפילער זיצען אייגענעבויגען, גלייך א הימעל וואָלט זיי געלעגען אויף די פּלייצעס... פון גאָלען קאָפ רינט איינעם א טראָפען שוויים איבער דער נאָז; דער צווייטער קוקט מיט א פעסטען שטאָלענעם בליק, גלייך ער וואָלט א קאָנטראַקט געהאט מיט'ן מזל; דער דריטער האָט פאַרביסען די ליפען און וואַרט אויף יענעמס א פעהלער; דער פיערטער שיקט אַרום די לויפענדיגע אויגען, ווי שפּיאָנען צווישען די פרעמדע קאַרטען...

זיי שפּילען אפשר עהרליך, נאָר זיי מיינען, אז דער קלענסטער טעות, א ניינטעל אויפ'ן אָרט פון א קעניג, קאָן אומקערען די וועלט...

אָז עס איז א שרפה אין הויף — דאָס פאַלט זיי גאָרנישט אין!

זיי זענען צו פאַרנומען, זיי זאָלען אַכטונג געבען, וואָס היינטער זיי טוט זיך!

אַכטונג געבען איז א באַזונדערע מתנה פון גאָט... דאָס לעבען איז א חדר, א שווערער חדר, נאָר נישט אַלע האָבען א גלייכען מזל, נישט אַלע וויסען, מערקען און קענען גלייך...

נישט נאָר אין חדר טרעפען זיך תלמידים, וואָס גיבען נישט אַכטונג; דאָס לעבען איז א גרעסערער חדר און האָט אויך אַזוינע שילער! אַלע לערנען אין חדר, נאָר נישט אַלע גיבען אַכטונג, און נישט אַלע לערנען גלייך!

עס זענען פאַראַנען ג ל י ק ל י כ ע תלמידים. זיי גיבען נ י ש ט אַכטונג, גאָרנישט, און דער רבי טאָר אויף זיי קיין האַנט נישט לעגען, נישט איבערשרעקען, קיין בייזע מינע מאַכען. זיי לער־נען נאָר שפּילענדיג... זיי האָבען אפילו פאַר'ן פאַרהערען קיין מורא נישט... זיי וועלען סיי ווי סיי קריגען א קניפּ אין בעקעל און א שטיקעל טאָרט מיט א מאַקאַראָנע אין מויל אריין... זיי שווימען דורך דער לערען־צייט אָהן א ווינטעל קענענאיבער, אָהן א פאַליע איבער'ן קאָפּ, אָהן א שלוק געזאַלצען וואַסער... זיי שווימען טאַנ־צענדיג, לוסטיג, ווי לעדיגע פּאַכירען איבער דעם זילבערנעם שוים, אונטער'ן בלויען הימעל; אָהן א בליץ אין די אויגען אריין, אָהן א דונער, וואָס פאַרטויבט די אויערען, און מיט א פרעהליכען ליעדעל אין מויל... זיי האָבען שטענדיג פרייע קעפּ, די מוחות זענען אויס־געבעט מיט שניי־ווייסען פויגעל־פּוך... און די נשמה ליגט שטיל און רוהיג, ווי א ווייס־זילבערען ווערימעל אין א פוילער נוס... פון קליינעם לעכעל אין דער לעדיגער נוס קוקט עס אמאָל אַרויס אויף דער פרייער וועלט, נאָר באַלד באַהאַלט עס צוריק דאָס קעפּעל אין אייגענעם... אַש!

עס זענען אויך פאַראַנען תלמידים, וואָס ק אָ נ ע ן נישט לערנען.

טייל ווערען געבוירען אָחן פּיס, אָהן חענט, מיט א שוואַכע ברוסט, אָדער אַנדערע פעהלער אין גוף; אַנדערע ווערען געבוירען מיט עפּעס א פעהלער אין די געהירן. עס ווערט געבוירען א מענש מיט א געזונטען קערפּער, מיט אן אייזערנעם לעבען, ווייסע ציין און פינף אָפענע חושים... נאָר פון די אויגען קוקט קיין נשמה נישט אַרויס, נאָר דער בויך; דורך די אויערען הערט נאָר דער מאָגען, דורך דער נאָז פיהלט נאָר די קישקע! די הענט טאַפּען, צי לאָזט זיך נישט עפּעס עסען, די צונג אין מויל איז זיך מתיעץ מיט'ן גו־מען! צי וועט עפּעס אריין בשלום?

מעהר איז נישט זיין דאַגה... מעהר דאַרף ער נישט און וויל נישט אכטונג געבען!

אַנדערע זענען ווייטער צושטרייט, אָהן ערנסטער כונה, אָהן זיצ־פלייש... מעהר ווי א רגע קאָנען זיי קיין זאַך נישט שענקען! דאַרווין (ווער דאַרווין איז, האָט שוין אפילו דער ראַדזינער רבי

געוואוסט), פארצאהלט פון א קונצען מאכער, וואָס איז ארומגע־פאָהרען מיט געלערנטע אפען. וואָס פאר א קונצען די אפען האָבען באוויזען, צי האָבען זיי נעגעסען מיט מעסער און גאָפעל אדער קריטיקען געשריבען צו פינף רובעל פער שטיק ביים מחבר און נאָר פינף ביים רעדאקטאָר — דאָס פארצאהלט ער נישט. ער פאר־צאהלט נאָר, אז דער קונצען־מאכער פלעגט די אפען קויפען אין זאָלאָגישען גארטען אויף א צווייפאכיגען פרייז. פופציג רובעל פער שטיק האָט ער געצאהלט אומאויסגעקליבען, און הונדערט רו־בעל פער שטיק, אויב מען האָט איהם ערלויבט די אפען אהיים צו נעמען און אויסצופרואווען, אויב זיי זענען פעהיג צו די קונצען. אויף דער פרייז האָט ער זיי געהאלטען אינגאנצען עטליכע טעג. אז מען האָט געפרעגט, ווי עס איז מעגליך אין אזא קורצער צייט צו וויסען, אויב פון לאנג־עקיגען תלמיד וועט ארויס א לייט, אדער ניין? האָט ער געענטפערט, אז עס איז גענוג! אויסלערנען, זאָגט ער, קאָן זיך יעדער אף, די פראָגע איז נאָר: אויב ער וועט קאָ־נען אכטונג געבען! און אויף דעם האָט ער געהאָט א פראָספעקט סימן: איז דער אף, בשעת'ן לערנען געשטאָנען רוהיג און אויס־געהערט, וואָס מען האָט צו איהם געררעט, און צוגעזעהן, וואָס מען האָט איהם געוויזען, איז ער וועדט געוועזען א הונדערטער! האָט זיך איהם אבער אינמיטען געוואָלט כאפען א פליג אויף דער חאנט, אדער נאכיאגען א געוואָרפענע באל, איז א סימן, אז דאָס איז אָן אף — א לאַ־יצלח, אז עס וועט שוין פון איהם קיין רעכטער אקטיאר נישט זיין...

אין אונזער חדר זענען אויך דא אסך אפען, וואָס וועלען זיך שוין קיינמאל נארנישט אויסלערנען... זיי הערען נישט, זיי זעהען נישט — אדער בעסער געזאָגט — זיי הערען און זעהען צופיעל, זיי באשעפטיגען זיך גלייך מיט'ן גרעסטען און מיט'ן קלענסטען. יעדען שענקען זיי א רגע און נישט מעהר... וואָס זאָגט אויף זיי דער רבי? ער זאָגט, אז פון די אפען וועט קיינמאל קיין לייט נישט זיין... עס דאכט זיך זיי, אז דער קלענסטער צופאל, וואָס עס איז, א פליג איז אווק געפלויגען פון ארט, א באל איז דורכגעלאָפען, באטענבערג האָט חתונה געהאט, די ענגלישע קעניגין האָט אייגעם דערלאנגט די לינקע האנט, קאפריווי איז אראָפ און ביסמארק איז ארויף — און נאָר אזויעע קלייניגקייטען קאָנען איבערקערען די

וועלט מיט'ן קאפ ארויף, מיט די פיס אראפ; ווייל ביז אהער איז זי זיכער געשטאנען פארקערט... זיי קאנען נישט אכטונג געבען אוף דערזעהן, אז די פלעוועס, וואס פליהען ארום דער מאשין, האבען גאר קיין פעולה נישט אויף די רעדער מיט די ציין, וואס מליטשען אונזער קולטור... זיי ווייסען אפשר גארנישט, אז עס איז פאראנען רעדער מיט ציין, זיי זעהען נאר א הילצערנעם קאסטען... דאס רייבען, ריטשען, טראסקען, די אלע משונה'נע קולות, וואס קומען פון דער מאשין ארויס, פארשרייבען זיי אפשר גאר אויף אשמדאי'ס חשבון; א קשיא אויף א מעשה!...

נעכטען, למשל, האב איך געטראפען מיינס א באקאנטען אין גאס.

— דו ביסט נאך דא? — פרעג איך איהם פארוואונדערט. איך ווייס, אז די אירראפאישע בילדונג איז איהם נמאס ומאוס געוואָרען, איהר ציוויליזאציע האט'ן דענערווירט, ווי א שיכור'ער קאנצערט אויף א צעסטראיעטען פארטעפיאן... עס האט זיך אינ'ם אויפגעוועקט א ליעבע צום „מארגענלאנד" מיט הארעמען, עאונוכען (סריסים) און באמבוס־קלעפ אויף נאקעטע פיענטעס... ער האט זיך גע'גט מיט'ן ווייב, פארקויפט די בלי־בית און געשאפען זיך א פאספארט מיט א בריף צום ועד־הפועל. איך האב געמיינט, אז ער ליגט שוין לאנג אויסגעשפרייט אויף דער מאמע רחל'ס קבר. פלוצלונג ער איז דא!...

טפו! טפו! טפו! האב איך דריי מאל אויסגעשפיגען. נאב ער נעמט מיך אוועק אין א זייט און רוימט מיר איין א סוד:

— ווייסט? די פראנצויזען געהען קיין מאדאגאסקאר...

— נו? — פרעג איך פארוואונדערט.

— וואָרט איך!

דעם אייגענעם טאג האב איך געטראפען א באקאנטען יונגעמאן, וואס האט זיך געוואלט מקריב זיין פאר דער פאלקס־בילדונג. ער האט ביי מיר געגומען עטליכע זשארגאנישע ביכלעך צו פאר־

קויפען. „נו, ווי האלט עס?" פרעג איך איהם. „מען מוז ווארטען — ענטפערט ער מיר — מען מוז זעהן, צי מען וועט ליעבקנעבטען אפּנעבען פּאר־סוד"!

א פּליג איז דורכגעפּלויגען, א באל שפּרינגט...

דער אייגענער קונצענ־מאכער, פון וועלכען מיר האבען נע־רעדט, האט נאך געזאגט, אז די אפּען, וואס גיבען אליין נישט אכ־טונג, העלפּט זיי נישט קיין שלאגען, קיין שרייען, קיין בייזערען זיך; פּארקערט — זיי ווערען נאך מיניש און כל־בו'ניש, אז עס איז די גאל צו פּארלירען...

נאר אפּען זענען נישט די אינציגע ברואים אויף דער וועלט; עס איז דא א שפּאר ביסעל קעלבער אויך... טייל זענען אפּילו מחברים. קענט איהר נישט „קעלבערנע יוצרות"? די קעלבער זע־נען גוטע באשעפּענישען...

עס איז א פּארגעניגען מיט זיי צו רעדען! אז דער חימעל שפּאלט זיך, האט נאך קיין איין עקרה נישט א געשריי געטאן: קאלב! און דאך ווערען קעלבער געבוירען, אבי נעזונט! זיי קומען אויף דער וועלט אהן שיר־המעלות'ן, אהן א דאקטאר, אהן א הוי־בען און דאך איז זעלטען, א קאלב זאל פּארבאקען ווערען, אדער נישט ארויסקומען צו דער צייט... א לייטיש קאלב באגעהט זיך אהן וויקעל־שנירען, אהן וויגעלעך, אהן רייט־שטעה־ און זיצ־בענקלעך, און, איידער מען קוקט זיך אום, עס שפּרינגט שוין אויף אלע פּיער און שרייט: „מע!". פּאר קעלבער זענען נישט פּאראן קיין תלמוד־תורה'ס, קיין חדרים, קיין שולען; אומגעלע־רענט, אומגעצויגען, שפּרינגט דערפון ארויס אן אקס... וועניגסטענס א קוה! עס האט באלד אפּען אלע חושים, הארטע קאפּיטעס, לאנגע אויערען און שפּיצינע הערנדלעך און עס הויבט באלד אן צו זאגען די קעלבערנע יוצרות!

אזא קאלב איז צומאל נישט מסופּק! קוים איז עס ארוים אויף דער ליבטיגער שיין, וווייסט עס שוין, אז מילך איז נישט קיין קאלער, וואסער קיין עסיג און אז הערנער קומען צוניץ, נישט דוקא וועז מען האט רעכט...

דאס איינציגע, וואס א קאלב דארף, עס זאל ווערען א לייט, איז — די מוטער זאל עס אפלעקען! אין דער ליטא איז א מנהג, אויסצושמירען יעדעם ניי־געבוירען קעלבעל מיט האניג, די מוטער זאל עס וועלען גוט אפלעקען. אין דער ליטא, אפנים, זענען דא אסך עמאנציפירטע קיה, וואס גלויבען נישט, אז די נקבה איז באשאפען געווארען נאר קינדער צו לעקען, און באנוצען אפשר די צונגען אויף באהאלטענע אסיפות... ביי אונז ווייסט מען פון קיין חאניג נישט און דאס זענען אלע קעלבער אזוי ריין אפגעלעקט, אז עס כאפט אן ביים הארץ...

קוים איז דאס קאלב אפגעלעקט, פארמאגט עס שוין אלע פראווען פון אן אקס, און קען אלע שבע־חכמות, וואס אן אקס דארף קענען... הלכות שחיטה לערענט עס נישט... „די לצרה בשעתה!". אז דער חלף וועט א בליץ טון, וועט שוין ליכטיג ווערען אין די אויגען; די רעשט זאכען האט עס שוין בירושה! קיין שום מלאך, אפילו נישט ד ע ר פון טשאלענט, וועט נישט אריינקריכען צו א קוה אין בויך אריין, צו שנעלען א קעלבעל אונטער דער נאז, עס זאל פארנעסען די קעלבערנע יוצרות און מוזען ערשט געהן אין חדר אריין צום אקס זיך לערנען אלף־בית.

און דעריבער זענען די קעלבער אזוי גוט!

א קאלב ווערט נישט פארזויגט, (אויב עס איז א חסרון!) מען אנטווייגט עס באלד! עס ליידט קיין צרות נישט פון אומריינע פלעשלער און עס פארדארבט זיך קיינמאל נישט דעם מאגען...

דעריבער טרעפען מיר נישט ביי קיין קעלבער קיין מרה־שחורה, קיין אפיקורסות, קיין וועלט־שמערץ און עס וועט קיינמאל נישט ווייסען, אפילו וואס ד ע ר א ד ע נ ט י ז ם איז... א נעזונט קאלב ווייסט נאר קעלבערנע יוצרות...

א נעזונט קאלב, אויב עס איז פאעטיש, איז עס פאעטיש פראסט און אינפאך! מיט איין „מע" פיהרט עס דורך א וועלט! דער אייגענער „מע" איז אמאל טיף, ווי א ים, אמאל הויך, ווי דער הימעל, אמאל ליטער, ווי א טראפען טוי אויף א בלעטעל פון א רויז, און אמאל אזוי ווייכהארציג און געטריי, אז מען מוז עס מוחל זיין די קאפיטעס...

קיין קאלב וועט זיך נישט אויפשטעלען שטאלץ אויף צוויי פיס, וועט נישט פראווען זוכען קיין נייע וועגען, קיין נייע וער־

מער; קיין אייניציג קאלב זעצט זיך נישט אנידער איבערקלערען, אפשר נ י ש ט „מע"?!

קלבערנע יוצרות געהען פון הארץ ארוים, פון דער שלינע אראפ! נאר אהן פילאזאפיע! די שפין וועבט, די ביהן גיט האניג, און דאס קאלב מאכט: מע!

און עס מאכט נישט קיין סיסטעם, עס זוכט קיין הארמאניע, קיין צוזאמענהאנג... קיין טענדענץ... „מע!" אין — „מע!".

עס שטעקט אין איהם נישט קיין באהאלטענע כוונות, קיין שפיצינער פייל, קיין פאר'סמ'טער וויץ, און בפרט נאר קיין נעפהרליכע אידעע... א קאלב איז בטבע גוט, עס וואלט שטענדיג געלעקט און געלויבט, מע! און מע!... ברענגט מען עס ווייטער פון נעדולד ארוים — האט עס פאדקאוועס!...

גלויבט מיר, וועו אלעקסאנדער קיעלאנד זאל געבוירען ווערען אין אן אבארע — וואלט מען איהם אויך בעסער פארשטאנען!

נאר ביי די אלע מעלות טובות קאן קיין קאלב נישט אכטונג געבען... עס ווייסט אמאל נישט וויפיעל דער זייגער איז, ווי דער קאלענדער האלט... אויב עס מאכט זיך א שרפה, געהט איהם אפילו נישט אן, ווער עס לעגט אונטער, ווער עס וועט נעמען אסעקורא־ציע, נאר — וועו די אבארע ברענט, מאכט עס: מע־מע! שפרינגט עס אין פייער אריין און קומט אום על קדוש השם!

עס זענען נאך פאראנען תלמידים קעץ!

אלע ל"ג בעומר טאפיעט מען אן אלטע — און טאג־טעגליך ווערען געבוירען יונגע קעץ און דער מין וואקסט אויך ווי אויף הייוועו.

מיט קיין קאץ וועט איהר קיינמאל נישט דורכקומען, איהר וועט זי קיינמאל גארנישט אויסלערנען...

די אלטע איינגעשרומפענע, שטענדיג באשעפטיגטע צייט זיצט בייס רעדעל און שפינט איהר אייביג לאנגעו, פארשידען־פארביגעו פאדים...

און דאס פרעהליכע פעליעטאנישע קעצעל מיינט, אז דאס

שפינט מען איהר א שפילעבעל, עם שפרינגט צו פעליעטאניש לוס־
טיג, און ווילֿ ארויסכאפען די קנויל פון דער שוים, שפילען זיך
מיט איהר אין באל, פארוואַרפען אין שפיי־קאסטען, פארשלעפען
אין א מייזענ־לאך!

אוי, קאץ, קאץ! דאס שפינט מען דיר תכריכים!

1894.

שרייב אַ פעליעטאָן.

עס האָט קיין שיעור אוֹן קיין ערך נישט, ווייטער א פעליעטאָן — אבער א פעליעטאָן, אוֹן דאָ איז נישט דאָ פוֹן וואָס צו רעדען! עס פעהלט מאטעריאל!

ארם־נהרים אוֹן אמעריקא זענען פארשלאָסען, ווי א גביר'יש האַרץ, איז ארגענטינא איז שטיל, צעדערבוים — טויט, ווערמאָנט — שטום; איך זעה נישט, מיט וואָס אייך צו פאראינטערעסירען.

ערשט נישט לאָנג איז אינטערעסאנט נעווען צו קלערען, צי די וועלט וועט זיך איז קורצען איבערקערען. א נעוויסער פאלב האָט נביאות געזאָגט, אז יא.

דערפוֹן וואָלט איך אייך נעקאָנט אויפבלאָזען אן עסק, ווי א לונג־אוֹן־לעבער, איך וואָלט אייך דערצעהלט, אז פאלב איז נישט קיין פאלב ביי א קלייד אוֹן נישט קיין פאלב אויף עמיצענם א שטערן, נאר א געלעהרטער אסטראָנאָם; אז די וויסענשאפט, מיט איהר גאנצער בעל־בת'ישקייט אוֹן פארזיכטיגקייט האָט ליעב אמאל א פשט'ל, א נבואה'לע, א טרעפענץ — דערביי וואָלט איך אביסעל געשפילט אויף אייערע נערוועז; פריהער וואָלט איך אייך איבער־געשראָקען: טאָמער יא, דערנאָך געזאָגט — ניין.

אוֹן אפשר וואָלט געוועזען א יא אוֹן א ניין, אוֹן א נישט צו־זאמען...

וואָס קומט אבער ארויס, אז מען האָט מיר די מציאה פוֹן די הענט ארויס געכאפט.

ה' וו... איז פריהער געפאלען אויף דער מציאה, אוֹן אויב ער וועט האלז אוֹן לייב נישט ברעכען, וועט ער אזוי פאלען אוֹן פאלען ער סוף כל הדורות.

ה' וו... האָט שוין א גליק צו המצאות; וועמען, למשל, איז איינגעפאלען איבערצוזעצען אויף לשון הקודש א ווערק פוֹן א קא־

טוילישען גייסטליכען, וואָס ווייזט אויס, אַז די נשמות האָבען דעם גן־עדן אויף דער זון, אַז זיי ציהען זיך, ווי הייטלעך אלע מאָל דינער און דינער, ביז זיי ווערען אזוי דין, אַז עס קאָן שוין דינער נישט זיין?

וועמען איז דאָס איינגעפאלען? וו...!

וועמען איז איינגעפאלען צו לערנען אידישע קאָלאָניסטען צו באַאַרבייטען די ערד אין פאַלעסטינא און ארגענטינא כמנהג פוילען, דאָס הייסט, לויט צוויי־דריי בראָשורען פאר אונזערע פויערען גע־שריבען? וו...!

ווער איז פריהער אַרויס מיט א ווערקעל איבער דער מגפה? וו...!

ווער האָט מיר אצינד אויסגעכאפט פאַלב'ן מיט'ן סוף פון דער וועלט? וו...!

וועלכען מחבר איז איינגעפאַלען צו שרייבען א פעליעטאָן איז „הצפירה" איבער זיין אייגען ספר, וואָס ער וועט אַרויסגעבען, און וואַרפענדיג א שטיין אין א פרעמדען גאָרטען, באווייזען, ווי נויטיג און וואויל זיין ספר איז, און ענדיגען נאָך מיט א שמיי־כעלע: אַ יאָ, איך בין סקראָמנע און לויב מיך נישט? וו...! אַלץ וו... און וו...!

עס איז נאָך אן עסק געוועזען צו רעדען וועגען חליצה.

איהר ווייסט אפשר נישט, מיינע טייערע לעזער, וואָס מען מיינט חליצה? איהר זייט דאָך „גראָבע יונגען", המון עם, מען שילט דאָך מיך מיט טויטע קללות, פארוואָס איך זאָג אייך אמאָל אויס פון חדר; מען האקט דאָך מיר אין קאָפּ, אַז, אויב אייערע נשמות וועלען ניט הענגען, ווי שפּינוועבס אויף די שטריימעל־האָר, וועלען זיי אַריין אין גיהנום אָדער גאָר אין קרימינאל... מען יאָגט דאָך מיך ארום, פארוואָס איך רעד מיט אייך, ווי מיט מענשען! אפשר יאָ? אפשר ווייסט איהר טאַקע נישט, וואָס חליצה איז?

וועל איך אייך פאַרצעהלען.

איהר ווייסט, אודאי, אַז אויף אן אלמנה איז מעהר רחמנות, ווי אויף אן אלמן. נאָר צי האָט איהר אייך אָפּגעגעבען א חשבון פאַרוואָס? און דאָך איז עס זעהר לייכט צו טון.

אַ נקבה איז ערגער, ווי א מאַנספּאַרשוין.

אַ מאַנספּאַרשוין איז (על כל פנים עטליכע חדשים אין יאָהר)

שטאַרקער פאר א נקבה, און אויף ד ע ר וועלט איז גאַנץ גע־פעהרליך, אז מען איז שוואכער. עס איז אסך בעסער מאוס'ער, נאַ־רישער צו זיין, איידער צו האבען א לויט קראפט וועניגער פאר אן אנדערען. אז „יד ישראל" איז נישט „תקיפה", כל־זמן מיר אליין האבען וועניג פראוועס, האבען מיר ביי די נקבות וועניג וואס צוצונעמען.

מיר טוען דאך, וואס מיר קאנען.

א מיידע׳ וועלט געבוירען איז גאר א קליינע שמחה, אין חדר אריין שיקט מען זי נישט! נאר ביז אחער חאט זי נאך אלץ מיין חיזק נישט דערפון — עס קומט אבער שפעטער, איז זי א מאנספארשוין מקדש!

ציחר ווייסט, וואס מען מיינט דערמיט?

ער גיט א י ח ר א מטבע, א פינגער׳ אדער אן אנדערע זאך, וואס מוז כאטש ווערט זיין א פרוטה, און זי איז ז י י ן; ער חאט זי ג ע ק ו י פ ט!

זי מוז איהם פאלגען, ליעב חאבען, טראגען, חאבען; זי איהם איז נישט מקדש!

געפעלט זי איהם נישט, גיט ער א י ח ר, נישט זי א י ה ם א גט.

אין שטוב צו שאפען, איבער די קינדער צו רעגירען — אוו זויגען — געהערט צו איהר.

ער איז איהר שפייזער!

בתי מדרשים, חברות, כבוד התורה חאט ער — ביי די הקפות שטעהט זי פון דער ווייטען.

ער מעג שכור'ן פורים, זי נישט; ער עסט אין סוכה, זי נישט; ער מאכט פאר איהר קידוש און הבדלה, און זי קוקט איהם אין מויל אריין...

קורץ — זי הענגט אפ פון איהם.

און אויף א ברית עסט ער פלייש און פיש, און זי איז יוצא מיט פוטערקוכען, מיט ציקאריע.

אזוי פיעל, ווי מיר האבען פראוועס, אזוי פיעל חאבען מיר פיי זיי צוגענומען!

ווי וואלט אבער געווען, ווען יד ישראל זאל טאקע זיין

תקיפה? וואלט א נקבה קיין ירושה נישט גענומען, קיין ערות נישט געוועזען אין בית־דין...

ווייבער, קליינע קינדער און קנעכט האבען אייז פראווע, שטעהען אויף אייז מדרגה.

פרענט אונזערם א למדן: וואם איז א נקבה? „א פעסעל אומרייניגקייט". ער איז שטארק מסופק, צי זי האט א נשמה, העכסטענס וועט זי אויף יענער וועלט זיין ביי איהם א פוס־בענקעל... ער פיהלט שוין פאראוים, ווי ער וועט דאמאלט האבען דעם יצר־הרע איז די קנעכטע!

אנדערע זענען מסופק, צי אידען זענען מענשען, און קיין שום איד איז נישט מסופק, אז אין אכט מיליאן אידען זענען נאר דא — פיער מיליאן מענשען מיט א רעשט — ווייבער. „לאנגע האר און קורצער שכל, ניין מאם רייד, א אידענע איז ערגער, ווי דער טויט — דאם רוב זענען מכשפות"...

און דאם איז נישט א ו נ ז ע ר יושר אליין, עס איז ביי אלע פעלקער אזוי... און וואם ווילדער א פאלק איז, וואם וויכטי־גער עס איז ערגעץ די פויסט, ערגער איז אלץ דער פרוי.

ביי טייל ווילדע פארברענט מען גאר די אלמנות...

ביי אונז הייסט „מקדש זיין", געבען א זאך, וואם איז ווערט א פרוטה, ביי טייל ווילדע הייסט מקדש זיין — געבען א האק אין די ציין אריין, אז צווויי פון די פארענדיגע זאלען ארויספאלען...

ביי אנדערע מוז מען די כלה שלעפען אויף דער ערד ביי די האר און אויסגליכען איהר א פאר ביינער.

ביי אונז האט נאר א גרושה א שטיקעל ווערט; ביי אנדערע שטעקט אין דער גרושה די גאנצע טומאה, מען לאזט זי אין א פרום הויז נישט אריין און זי שמארבט פאר הונגער, אדער רייסט אויס ביי די הינט א ביין...

ביי אונז פרענט מען ביי קיין מיידעל קיין דעה נישט, אויב זי ווייל דעם חתן, און אז זי זאגט „ניין" אויף דעם, וואם געפעלט טאטע־מאמע, אדער „יא" אויף אזוינעם, וואם פאסט נישט פאר זייער יחוס, הייסט זי א חצופה, אן אויסגעלאסענע...

ביי אנדערע איז די טאכטער אן איינפאכע סחורה, און דער פאטער, און נאך זיין טויט דער עלטסטער ברודער, אדער דער נאהנטסטער קרוב, פארקויפט זי וועמען און פאר וויפיעל ער ווייל.

ביי אונז האָט דער מאן א פּראָווע אויפ'ן לייב אהן א „פערע־דאוויעריע", ביי טייל פעלקער קאָן ער זי אָפּטרעטען אויף איין מאל און אייניציגוויים מכבד זיין מיט איהר יעדען גאסט.

די ווייבער לעקען אין ערגעץ קיין האָניג נישט...

די, וואָס האלטען פּאר קלוג, גוט און פיין דאָס אלעס, וואָס ארום זיי איז, און בפרט נאָך דאָס, וואָס איז שוין אזוי פון אייביג אז, די פּארשטעהען, אז עס דארף אזוי זיין, אז עס איז נישט מענליך אנדערש. און ווען עמיץ זאגט זיי, אז א נקבה קאָן אפילו ווערען א רב, א דין, וואלטען זיך ביי זיי די האָר קאָפּויר געשטעלט. פיענע וואלט זיי פון מויל, אדער זיי וואלטען חוכה וטלולא נע־מאכט נישט ערגער פון רעדאקטאָר פון המליץ, וואָס האָט אויסגע־גאסען א גאנץ בלאָט מיט בלאָטיג־בייזען חוזק אויף אן אמערי־קאנישע שטאָדט, ווייל — ווייל זי האָט אויפגענומען נישט קיין נע'מל'עטען, דאָס חיסט, א נקבה'שען רב.

און דאָך זענען פּאראן אנדערע, וואָס זאגען, אז אלץ, וואָס ארום אונז געשיהט, קאָן זיין גוט און שלעכט, און אז מיר דארפען שכל האָבען און דאָס שלעכטע פּארריכטען, עס זאל ו ו ע ר ע ז גוט.

איינער פון די לייט איז געוועזען משה רבינו:

פּאר מתן תורה האָט א נקבה נישט געהאט קיין פּראָווע פון א מענש, קיין פּראָווע אויף פּארמעגען, קיין פּראָווע צו לעבען נישט אין א פּרעמדען רשות, נישט אונטער א פּרעמדער רוט: אדער זי איז געוועזען דעם טאטענס, אדער א קרוב'ס, אדער דעם מאנס, און, אז זי האָט פּארלוירען דעם „רשות", האָט זי אויסגעזעהן, ווי א פיש, וואָס פאלט ארויס פון וואסער, אדער א מענש, וואָס מען נעמט איהם צו די לופט.

דער אלמנה איז דעריבער ביטער געוועזען. האָט זי כאטש קינדער געהאט, איז זי געבליבען אלם מאמע ביי יורשים, אבער אז נישט, איז דאָס פּארמעגען אריבערגעגאנגען צום מאנס קרובים און זי איז געבליבען ביי גאָר נישט, שלינג און שלאָנג, ווי מען זאגט. נאָר איין גוטער מנהג איז געוועזען, דער ברודער פון נע־שטאָרבענעם פלעגט אמאל חתונה האָבען מיט דער אלמנה! אזויער־נאָר איז דער פיש צוריק אין וואסער, דער מענש האָט צוריק גע־

קאָנט אָטעמען. נאָר דאָס איז נאָר געוועזען א מנהג, וואָס מען האָט געקאָנט ברעכען.

וואָס טוט מען, אז נישט? אז דער ברודער נעמט צו דאָס „פארמעגען" און זאָגט, אז אָהן איהר וועט ער זיך באָגעהן? וואו וועט זיך די אלמנה אהין טון? —

משה רבינו האָט די שאלה פארענטפערט:

אויב ער וויל זי נישט נעמען, זאָל ער געבען חליצה — דאָס הייסט, זי שפייט איהם אין פנים פאר כל הקהל הקודש...

עס איז געווען א קלוגע עהרליכע פראָווע.

קיין מענש וועט זיך נישט לאָזען שפייען בפרהסיא אין פנים אריין, און אויב עס וועט זיך אָזוינער טרעפען, איז גלייכער, זי זאָל פאר הונגער שטאַרבען, איידער אזא הונט פאר א מאן צו האָבען. —

צי האָט זיך משה רבינו געקאָנט ריכטען, וואָס אונזערע רבנים וועלען פון זיין גוטער, קלוגער און עהרליכער פראָווע מאכען? באין אופן נישט. עס איז לייכטער צו טרעפען, וואָס א נאָר האָט אין זיך, איידער צו פאלען, וואָס פאר א ש ל ע כ ט ע, אומזיניגע נאָרישקייטען עס וועלען ערוים פון אונזערע חכמים'ס פארפלאָנטעטע מחות.

היינט איז די לאגע אָזוי: ער ט א ר זי נישט נעמען, און זי מ ו ז נעמען חליצה. זי טאָר אנדערש נישט חתונה האָבען מיט אן אנדערען, ביז ער וועט זיך נישט גערנוויליג לאָזען אָנשפייען אין פנים אריין! זי מוז לעבען אָהן לופט און וואסער, כל־זמן ער וועט נישט אליין קומען אין קהל־שטוב און בפני קהל ועדה לאָזען זיך רופען „פאָדליעז", כאָטש ער אליין איז אויך א מכה שולדיג...

אָט דאָס איז חליצה! פויל, ארעמע אלמנה, וויל משה רבינו האָט דיר געוואָלט א טובה טון! שטאַרב פאר הונגער, דאָר און קווער, וויל משה רבינו'ס שטעלפארטרעטער האָבען נאָר אי־בערגענומען זיין שטעקען, נישט זיין שכל, נישט זיין יושר!

און נויטען חליצה געבען ט א ר מען אויך נישט!

מען קאָן נויטען געבען א גט, נויטען, עס זאָל קיינער קיין היוונע, אויסער דער רבי'צין, נישט פארקויפען, עס זאָל קיינער נישט אַנריהרען קיין יום־טוב שני של גליות, נישט רעדען אויף א גוטען אויב, נישט אונטערשניידען א פאה. — אויף דעם איז דא: שטיי־

נער אין גאָס, א שופר אין אָרון קודש, און מסירות, און מלשינות אויף דער צונג... נאָר נויטען חליצה צו געבען, דאָס נישט! אַליין מיט'ן גוטען ווילען זאָל ער זיך לאָזען אַנשפייען אין פנים אריין!

מען טאָר קיין אידישע פרנסה נישט צו שאַנדע מאכען! און חליצה איז שוין א אידישע פרנסה!

זי וועט איהר כתובה אוועקגעבען, דאָס קלייד פון זיך אַראָפּ פּאַרקויפען, זיך אליין פאר א דינסט שטעלען, אבי חליצה צו נעמען...

דער, וואָס האָט אן עלטערען, בפרט נאָר א קרענקליכען ברוּדער — אן עקר, און טוט א שדוך מיט א קינד, קאָן אָפּלעגען דעם סלוק פון נדן ביז דער חליצה!

פּאַרוואָס נישט?

און שטעלט אייך פאָר, אז פלוצלונג דרוקט דער וואָסכאָד, און נאָכ'ן וואָסכאָד די הצפירה א ידיעה, אז די רבנים ווילען מתיר זיין חליצה! שטעלט אייך פאָר מיין פרייד און מיין פעליעטאָן, וואָס איך וואָלט איבער דער בשורה טובה געשריבען!

איך וואָלט דאָס ערשטע מאָל געשריבען וועגען א שטרייקע אהן גאָל, דאָס ערשטע מאָל נערעדט פון אונזערע „גאונים", אומגעוואָלט פון זיי מאכען „זכרונו לברכה'ס", איך וואָלט אפילו מיך נישט געשעמט איינעם א קוש אין פיסקעל צו געבען! וואָס קומט אבער אַרויס — עס איז באלד געקומען א הכחשה! לא היו דברים מעולם! עס איז קיינעם פון די רבנים גאָרנישט איינגעפאלען עפעס א קלער צו טון פאר דער אַרעמער חליצה'ניצע...

די רבנים איז לייכט געווען מתיר צו זיין פּראָצענט, ערלויבען די רייכע זאָלען שינדען ביי אַרעמע לייט די הויט, אויסקלערען אן עצה איבערצוהאלטען דעם חמץ איבער פּסח, אבי צו ראטעווען דעם שענקער א פעסעל ברענפען, פּאַרזאָרגען די בעלי־בתים זאָלען קאָנען טראָגען דעם טלית־זאָק אום שבת איבער דער גאָס, צו געפינען אן עצה געגען שמיטה פאר די חובבי־ציון, נאָר שוועך איז מתיר צו זיין אַרבעם און הערינג פאר אַרעמע לייט אויף פּסח, ערלויבען צו חתונה צו האָבען אהן חליצה... און נאָך שווערער איז מיר, איז אזא צייט צו שרייבען א לייכטען פעליעטאָן...

צעהן פעליעטאָנישע געדאַנקען.

1) מאַסען בלומען וואַקסען ארויס פון מיסט; מאַסען צדקות קומען פון גנבה'שען געלט.

2) מקנא בין איד נאָר אדם וחוה, וואָס האָבען אין די נשמות נישט געהאט קיין איינגעהויקערטע פגרים פון טאטעס און זיידעס, און האָבען געקאָנט אלץ פרישׂ און לעבעדיג פיהלען.

3) די וועלט האָט איהר מאַגאַזינען, וואו זי לעגט אָפּ אויף א שלעכטע צייט, אויף הונגער־יאָהרען; נאָר אז עס קומט די בייזע שעה, ווייזט זיך געוועהנליך ארוים, אז די רעץ און די מאַגאַזי־ניערען האָבען אלץ אויפגעגעסען...

4) גוט פאָר פרעמדע זענען געוועהנליך די, וואָס זענען שלעכט פאָר אייגענע.

5) איך וויים נישט, אויב נאָט וועט אונז מוחל זיין דער־פאָר, וואָס מיר האָבען איהם פארזעצט א י ב ע ר דער נאָטור, מיר זאלען ז י פריי באהערשען!

6) אמת האָט אין אונזער לעבען נאָר ד י ווירקונג, אז מיר ווילען איהר נאָכמאכען און זאָגען שענער און פיינער די ליגענס.

7) וועה עם קען קיין געשיכטע, טאָפּט אין דער פינסטער, ווי א בלינדער; וועה עם קען זי, וואָקעלט זיך, ווי א שכור...

8) צו פויל, זיך אליין צו פארבעסערען, ווילען מיר בעסער אלץ ארום פארדארבען, עס זאל פאָסען צו א ו נ ז.

9) די שיפס־לייט וועלען איינער דעם צווייטען נישט פרע־סען און אלע צוזאַמען גענגען שיפס־קאַפּיטאַן זיך נישט שטעלען, כל־זמן ער זאָגט זיי צו א ניי לאַנד און די שטימע זיינע איז זיכער, און דאָס אויג קוקט גלייך, ערנסט און שטרענג.

10) א פעליעטאָן איז א קלוגע נארישקייט; פובליציסטיק — נארישע חכמה.

1895

וואָס זאָל איך וועלען ?

ראש־השנה שרייבט מען, יום־כּפּור חתמ'עט מען און הושענא־רבה מאַכט מען דעם צוק און מען גיט די קוויטלעך ארויס. און נישט נאָר מענשען שטעהען לדין, נישט נאָר אונז פּסק'עט מען לעבען אַדער טויט, פּרנסה אַדער קצבה, מנוחה אַדער גלות... „זכר כ ל ה מ ע ש י ם לפניך בא", אלץ, וואָס מיר טוען, אלץ, וואָס מיר מאַכען, ווערט געמשפּט, און אונזערע „יום־טוב־בלעטלעך" ווארטען אויך מיט א ציטערניש אויפ'ן קוויטל... זיי ווילען אויך ווייסען, צי וועלען זיי אויסלעבען דאָס יאָהר, אַדער אויסגעהן, ווי א ליכט אין דער פינסטערער נאכט... קיין גרויסע צדיקים זענען זיי נישט, זיי זאָלען רעכענען, אז באלד ראש־השנה, אַדער אפילו יום־כּפּור וועט זייער גזר־דין ארויס... נישט איין מלאך הבלה וועט קריצען מיט די ציין, נישט איין פאַמפּלעטיסט — א קטיגור וועט זיך אויסרייסען דעם האלז, און — הלואי עס זאָל זיך ענדיגען הושענא־רבה פּארנאכט!

און ביז הושענא־רבה פּארנאכט איז אויך נאָך דא עפּעס צו טון! נאָך ביינאכט אויף הושענא־רבה שפּאלט זיך דער הימעל אויף א סעקונדע, און דאמאלט איז א שעת הכושר, אן עת־רצון פּאר'ן זינדיגען מענש; וואָס ער כאפּט זיך דאמאלט ארויס, דאָס ווערט מקוים.

וואָר זיין א גאנצע נאכט, אפּפּאסען דעם שפּאלט אין הימעל און א געשריי טון — איז א קלייניגקייט... נאָר ו ו א ס שרייט מען? וואָס זאָל איך וועלען? וואָס זאָל איך פּארלאנגען פון הימעל? אפשר געלט? וועז איך האָב געלט, וואלט איך אפשר נישט נאָר שירים שרייבען, נאָר זינגען אפילו געקאנט; איך וואלט געמעגט גרימפּלען, און עס וואלט די נשמה אויסגענאנגען פּאר תענוג... וועז איך האָב געלט, וואלטען זיך די יום־טוב־בלעטלעך געעלטערט אין פּרידען... וואָרים לאמיר זיך נישט נארען: אמת איז

טאקע אַ שעהנע, גערַאטענע כלה, נאָר ערשטענס, קאָן זי נישט טאנצען, ווי דער ציגיינער שפּילט, זי קאָן פּאר'ן עולם קיין חנ'דלעך נישט מאכען, און — אפילו א שעהנע, גערַאטענע כלה, וואָס קאָן טאַנצען צום ציגיינערס מוזיק און שניידט חנ'דלעך אויפ'ן שאָק, דאַרף אויך האָבען אביסעל נדן, מען זאָל זי וועלען נעמען... א בוך מיט'ן גאָלדענעם שניט האָט נאָר אן אנדער פּנים... נאָר וואָס קומט ארויס, אז איך בין שטאַרק מסופק, צי פון הימעל קאָן מען חאָבען נעלט. אפשר זענען אמאָל בעסערע צייטען געווען, און עס האָט פון הימעל מיט רענדלעך גערעגנט... חיינט — לאַ־עליכם... אָט, תורה איז א חימעל־זאַך. פּאַרציטענס פלענען זיין אַרעמע ישיבה־בחורים און רייכע ארענדארען — „ישוב'ניקעס", ווי מען רופט זיי אין דער ליטא, און קוים האָט א „ישוב'ניק" געקריגען א חאלב־דערוואקסענע טאכטער, האָט ער איינגעשפּאנט זיין פערד־ און ביידקע, און איז געפאָהרען צום ראש־ישיבה אין שטאָדט אַריין, און געקויפט זיך פאר הונדערט, צוויי הונדערט, טויזמאָל פאר טויזענט רענדלעך תורה... צו דער תורה האָט ער צוגעקריגען א צולאָג א בחור'ל, ווי א הערינג, נאָר דעם הערינג האָט מען נישט אַריינגע־שאצט אין מקח... און יעדער ישיבה־בחור האָט געוואוסט, אז אויב ער ווי האָבען רענדלעך, מיט מלבושים, מיט קעסט און א צולאָג א בלה — מוז ער זיצען אוּן לערנען...

חיינט — אוים ישוב'ניקעס; אויף זייער אָרט האָבען מיר באנקירען אוּן פּראָצענטניקעס, אוּן זיי ווייסען, אז תורה איז קיין סחורה נישט. א דאקטאָר, א יוריסט, א ציין־רייסער, אפילו אועל־כער פון דער האנדעלס־שולע, אפילו א רב — א קאזיאנער... נאָר נישט קיין תורה. —

ווער זיצט חיינט אוּן לערנט, קריגט — א האָרב, א מלמד'י־שען פאטענט אויף א לונגען־פעהלער, נאָר נישט א דרייער נעלט.

מען זאגט: צדקה תציל ממות... עס קאָן זיין, אז צדקה רא־טעוועט פון טויט — דעם אַרעמאָן, וואָס נעמט זי אוּן קויפט זיך א ברויט, ער זאָל נישט שמאַרבען פאר הונגער; דעם עושר — בשעת מגפה, די זאראזע זאָל זיך נישט פּארשלעפען פון קעלער צום בעל־עטאַוש... נאָר קיין נעלט האָט מען נישט דערפון! אז מען גיט, האָט מען וועניגער, אוּן דער אַרעמאָן האָט פּאַרט קוים אויף חיי־שעה...

פון דאָונען האָט מען אויך קיין געלט נישט... א והא ראיה— אונזערע גבירים, וואָס שטרעקען דאָס לעבען און גאָנץ אָפט מיט'ן רחמנות, מיט'ן יושר און מיט דער מענשליכקייט צוזאמען, אבי רייכער צו ווערען, דאָונען אליין גאָרנישט, און זענען נאָר צופרי־דען דערפון, וואָס אָרעמע לייט לאָזען דאָס סדור'ל נישט ארויס פון דער האנט...

עס זאָל אין סדור'ל שטעקען א כח פאר א ד ר י י ע ר, וואָלט מען די אָרעמע לייט געטיילט יום־טוב־בלעטלעך און אָלע פראָצענטניקעס און באנקירען וואָלטען געהאָלטען סדורים און גע־דאָווענט...

דאָונען איז א סגולה אויף דרך־ארץ, אויף שטילקייט; דאָוו־נען שטילט אמאָל דעם הונגער ביים קבצן, ווי דער אָרעמער מא־מעס פינגער ביים אויסגעדאָרטען קינד אין מויל. דאָונען איז א סגולה צו אסך זאכען, נאָר קיין געלט דערפון האָט מען נישט. און אפילו, אז מען איז א נאָר, און מען האָט א נאָרגעל, און מען לאָזט צו צום עמוד... האָט מען אויך קוים וואסער אויף קאָשע, נאָר קיין געלט נישט!

איך טרייב איבער דורכ'ן זכרון אלע תרי"ג מצוות, און זעה קיין אייניציגע נישט, פון וועלכער מען זאָל קאָנען האָבען (דירעקט אָדער אומדירעקט) א דרייער! פאר די תרי"ג מצוות האָט משה רבינו צוגעזאָגט: געזונט, לאָנג־לעבען, א זוי, רעגען פון הימעל, דעם כח פון דער ערד — נאָר אלץ נישט קיין געלט! אז דו וועסט מקיים זיין אלע תרי"ג מצוות, וועט דיר די ערד געבען איהר קראפט, דער הימעל — טוי און רעגען, און דאָד וועסט דו שטאַרבען פאר הונגער, אויב דו וועסט נישט ארבייטען. אקערען, זייהען, און שניי־דען! און פון די אלע דריי צוזאמען — פון הימעלס רעגען, דער ערדס כח און שוויים פון דיין שטערן וועסט דו קוים האָבען ברויט, ברויט צו עסען, אבער אלץ נישט קיין געלט! דו מעגסט מקיים זיין אלע תרי"ג מצוות, מיט אלע דקדוקים, וועסט דו אלץ נישט קאָנען ארומגעהן אין א הונגער־יאָהר מיט די הענט אין די קעשענעס און פייפען א ליעדעל פון א קאטארינקע...

געלט קאָן מען האָבען פון וואָס איהר ווילט, פון דער קלענס־טער עברה, אפילו פון קאָרטען־שפילען, נאָר נישט פון הימעל־זא־כען. אויב דער רבונו של עולם זאגט: „כי לי הכסף ולי הזהב",

מיינט ער: דאָס זילבער פון דער לבנה מיט איהרע שטראַלען און דאָס גאָלד פון דער זון אין תמוז... אָבער געלט האָט דער הימעל נ י ש ט —

ניין! איך וועל זיכער שרייען אומזיסט!

איך האָב אמאָל געוואָלט זיין א פילאָנטראָפּ — א בעל־טובה פאַר'ן כלל! איך האָב א גוט הארץ בטבע, און אז איך גיה ארויס זאָט נאָר א סעודת־מצוה פאַר א פילאָנטראָפּס כבוד וועגען, און דערזעה — נאָר פיש, פלייש און קאָמפּאָט מיט אָביסל קאָניאק— דעם אויסגעשטערענטען הימעל, האָב איך ליעב א קרעכץ צו טון: רבונו של עולם, מאַך מיך אויך פאַר א פילאָנטראָפּ...

די ארעמע לייט זענען דאָך דיינע פייגעלעך, וואָס האָבען קיין פעלד און קיין שאָף און רינד, און קיין דאָך איבער'ן קאָפּ... ניב מיר אזוי פיעל, איך זאָל זיי קאָנען קרישקעלעך וואַרפען...

און אזוי אויך, טיילמאָל ביינאכט, אז איך לעג מיך צופריה און כאָפּ מיך אויף פארטאָג, און האָב קיין ליכט נישט אין שטוב, אדער דאָס ברעכען איז די ביינער לאָזט מיך נישט אויפשטעהן און זעצען זיך צום שרייב־טיש, גלאָץ איך אויס די אויגען אין דער פינסטערניש אריין, עס וואַרט מיר וויַיט אויפ'ן הארץ, טרערען פאַרדרעהען זיך מיר אין די ברעמען, און איך קלער מיט א וועה־טאָג: וואָס פאַר א טובה קאָן איך טון מיין פאָלק? מיט וואָס קאָן איך העלפען דער כנסת־ישראל? אנדערע קאָנען בויען, אויפ־שטעלען פיתום ורעמסס אין דער לופט, אויפ'ן אייז, אפילו אויפ'ן עולם הדמיון, און איך קאָן נאָר צוואוארפען; אנדערע וועקען כאָטש די אלטע שפּראַך פון קבר, און איך שרייב דאָס רוב דוקא פראָסט אידיש...

וואָס טוט מען?

דא האָב איך קיין דעה נישט... קאָנקורירען מיט ראָטשילד'ן אין ארץ־ישראל, אדער מיט'ן באראָן הירש אין ארגענטינא — קאָן איך נישט. נאָכשרייען, רעדען צו דער וואָנט, העלפען בלויז קרעכ־צען — וויל איך נישט... וואָס טוט מען פּאַרט? איך וועל אמאָל שטאַרבען, און עס וועט פון מיר קיין גוטער זכר נישט בלייבען...

די שמאָלע וועגלעך, וואָס איך האָב אויסגעטרעטען מיט פאַרבלו־טיגטע פיס צווישען די דערנער, וועלען פאַרוואקסען ווערען, די פע־ליעטאָנען וועלען אויפגעגעסען ווערען פון מייז, מיין אָרעמע מצבה וועט צופאלען, צושטויבט ווערען... ווער וועט מיך געדענקען?

ווען איך זאָל קאָנען זיין א פילאַנטראָפּ, וואָלט מען מיך ביים לעבען מיט בלומען און ווינשקאַרטען באווארפען, נאָכ'ן טויט — א ריזינע מצבה געשטעלט, און אויף מיין יאָהרצייט וואָלטען אין אלע קהלות „פאַניכידען" געוועזען...

און איך האָב מיר נישט איינמאָל געטראַכט געדולדיג צו וואַרטען ביז א שבועות, א יום־כפור, א תשעה־באָב, א הושענא־רבה, אָפּפאַסען, ווען דער הימעל וועט זיך שפּאַלטען, און א גע־שריי טון: פילאַנטראָפּ!...

ליידער בין איך דאָס יאָהר געוואָר געוואָרען, אז דאָס איז קיין געשעפט נ י ש ט... קוים וועל איך וועלען עפּעס שענקען לטובת הכלל, וועלען אונזערע שרייבער אזוי לאַנג און אזוי ברייט מיר עצות געבען, ו ו אָ ס צו טון לטובת הכלל, אז זיי וועלען מיך ברענגען אין דול־הויז אַריין...

איך האָב שוין אפילו געקלערט א געשריי טון: שלום!...

וואָרים מיינט נישט, חס־ושלום, אז איך בין בטבע א מזיק... אז איך האָב א ווילדע הנאָה דערפון, וואָס איך זעץ מיך אלע מאָל אַרויף אויפ'ן לעדערנעם פערד, שפּאַן דעם הילצערנעם פאַלענבוי־גען און שיס אויס א פּאָר טוץ פּאַפּירענע פייגעל, וואָס דאָס שלעכ־טע ווינטעל פון דער ניט־גוטער צייט טראָגט ארום אין די לופטען...

מיינט נישט, אז איך האָב נחת דערפון, וואָס איך מוז אלע מאָל אַרויסשטעלען די באַליע אינמיטען גאַס אריין און וואַשען אונזער ברודיגע וועש בפני קהל ועדה... קיין גוטס קומט מיר אודאי דער־פון נישט אַרויס; ווער עס רייסט אויס דערנער — מוז זיך פאַר־וואונדען די הענט, ווער עס האַלט מלחמה מיט לעבעדיגע ברואים, מוז זיך אמאָל לאָזען א ביס טון... עס איז אפשר א כבוד צו וואוי־נען אויפ'ן פּאַרנאַס, אויפ'ן הויכען ליטעראַרישען באַרג, וואָס שפּאַרט אונטער די וואָלקען, אויב נישט דעם הימעל אַליין, און מחזקות

מאַכען מיט די מוזען... נאָר צו זיין דאָרט א סטרוזש, און האל־טען שטענדיג דעם בעזעם אין דער האַנט, אָפּצוקערען די פוילע בלעטער, ארומצוגעהן און שאָקלען די יונגע בוימלעך, די קיפער זאָלען אראָפּפאַלען און נישט אויפפרעסען די יונגע גרינע בלעטע־לעך, — איז גאָר קיין נחת און קיין כבוד נישט, און — על אחת כמה וכמה — קיין תענוג נישט!

גלויבט מיר, אז עס איז א ביטערער חוב, וואס איך מוז אָפּ־צאָהלען, אן אָפּקומעניש אויף דער וועלט; מיין פינסטערער מזל, פון וועלכען איך קאָן מיך נישט אָפּרייסען, ווי א גנב — פון דער תליה...

נאָר פאר שלום חאָב איך מורא! פאר שטילקייט ציטער איך אימת מות!

שלום איז צווישען גנבים, ווען זיי גרייטען זיך אָן צו דער פינגער־מלאכה... זיי מאכען שלום מיט דער פינסטערער נאכט און צינדען קיין שטרייכהאָלץ נישט אָן...

שלום מאכען זיי מיט יעדען וואָלקען, וואָס ציהט זיך איבער דער לבנה...

שלום מאכען זיי אפילו מיט'ן בריטאַן אויפ'ן הויף און וואַר־פען איהם א שטיק "אי יחרץ"־פלייש, צו פאַרשטאָפּען דאָס מויל...

נאָר פּרואוו און וויל שטילערהייט און בשלום פאַריאָגען די אומגעבעטענע געסט? מוזט דו ליכט אָנצינדען, הויז־לייט וועקען, קולות מאכען...

שלום און שטיל איז אויפ'ן בית־הקברות.. אָהן גערויש פרע־סען זיך די ווערים אריין אין די מתים'ס לייבער, שטיל האלזט אַרום דער מאָך די אַלטע מצבה און ציהט זי אין דער ערד אַריין... שטיל רוישט דאָס אָדעמע בוימעל, וואָס ציהט אריין אין זיך דעם קברים־זאַפט... נאָר פּרואוו, גיב תחית המתים!... מוזט דו פריהער בלאָזען אויפ'ן שופר של משיח!

שטיל איז נאַכט און טויט...

שלום איז טיילמאָל א שטאַרקער יצר־הרע... דאָס איז אַ וואַ־רעמע שטוב, אַ ווייכער פאָטעל, גרוימע פּאַנטאָפעל און א זיידענע שלאָפמיץ... נאָר דאָס אַלץ צו באקומען טאָר מען נישט געהן מיט'ן גלייכען וועג... און עס דאַכט זיך — גאָרנישט... צי בין איך דען מ ח ו י ב צו זאָגען דעם אמת? דערנאָך: וואָס שאדט א שקר'ל

מפני דרכי השלום? און אויב א גרעסערס, נאר אזא געלאסענס. א חנ'עוודיגם? מענשען האבען עס אזוי ליעב, די ארעמע אומגליקליכע מענשען... און אזוי פאלט מען אלץ נידעריגער און נידעריגער, ביז מען דריקט די פארבלוטיגסטע האנט, מען קושט דאס גרעסטע לעסטער־מויל און מען מאכט שותפות מיט'ן ערנסטען באנדיט...

א, ניין! שלום איז א שרעקליכע זאך... שלום איז דער שלעכטער אליין.

ניין, איך ווייל אויף שלום נישט בעטען!

איך האב אמאל געליעבטע געהאט.

איך האב זי ליעב געהאט, כאטש זי איז ארעם און ארם־נאקעט געווען... איך האב זי ליעב געהאט, ווייל איך בין, ווי איך האב נישט איין מאל געזאגט, א פארפאלענער ראמאנטיקער און אן אידעאליסט אין דער „רעאליסטישער צייט"! און זי האט מיר אויסגעזעהן אזוי שעהן, אזוי אידעאל־שעהן, אזוי ערהאבען, אזוי עדעלמוטיג, אזוי גוט... א געוויסע צייט איז זי מיין מווע געווען, און דאמאלט האבען זיך פון מיין הארפעם סטרונעם אפגערישען סאמע ווייכע, סאמע זיסע, סאמע ערהאבענע טענער — ווייל איך האב פון פולען, ווייכען הארץ ליב געזונגען!

איך האב דאמאלט גוטע נעכט און זיסע חלומות געהאט, ווייל זי איז מיר נאכט אויף נאכט ביים בעט געשטאנען, צערטליך מיר די האר געשטרייכעלט, מיט די סאמעטענע, וואראמע הענטלעך דאס פנים געגלעט... איך האב אין שלאף איהר ראזיגען אטעם געפיהלט, און בין גאנץ אפט אויפגעשטאנען מיט ברענענדיגע ליפען פון איהרם א האניג־קוש.

מיט דער צייט האט זיך מיין געליעבטע פארדארבען: זי איז א צנועה געווארען און אויסגעווויינט זיך די הימעל־בלויע אויגען ביי די נארישע תחינות; זי איז א גבאי'טע געווארען, אנגעהויבען רבנ'ישען טאבאק צו שמעקען, און דער אמאליגער רויזענבערער זעהט היינט אוים, ווי א דאפעלטער, איבערגעקערטער קוימען... זי איז א טוקערין געווארען, און אויפ'ן ארט פון מאנד־

לען פיהלט מען מיילען־וויט פון איהר שימעל און מקוה־וואסער... און זי חבר'ט זיך היינט מיט רבנים, מלמדים און ישיבה־בחורים, און געהט ארום מיט א צדקה־פושקע אין די הייזער... אויף הכנסת כלה. —

איך וואלט איהר דאס אלץ מוחל געווען, עס זאל זיין א מ ת... עס איז אבער אינגאנצען פאלש... זי כאפט זיך טיילמאל ארויס פון דער חברה און קאנקאנירט אינמיטען גאס ביי א שאר־מאנקע, אדער ברעכט זיך אויס די גלידער אין די הויפען צוויישען אפגעריסענע שווארץ־קינסטלער... אויך אויף הכנסת כלה.

מיט דער צייט איז זי פאראומריינגט, פארנאכלעסיגט און פארוואר־לעסיגט געווארען...

איך ווייל איהר נאמען בסוד נישט האלטען... „חבת־ציון" הייסט די דאמע...

און, אז איך זעה זי, שטארבט אין מיר דאס הארץ פאר רחמנות, און עס גיסט איבער די גאל פאר כעס... און העלפען קאן איך נישט...

איך האב קיין האפנונג נישט אפילו אויפ'ן שפאלט אין הי־מעל! מיין הייסע בקשה: דער רבונו של עולם זאל זי אויסרייי־ניגען, צוריק פריש, געזונט און יונג מאכען, אויסרייסען זי פון דער שווארצער חברה'ס הענט און איהר צוריק געבען דעם עהרליכען, פרייען, געזונטען כשוף — די בקשה קאן נישט איינגעפאסט ווע־רען אין איין וואָרט, און דער הימעל שפאלט זיך נאָר אויף איין סעקונדע...

איך האב נאָך אנדערע, אפשר בעסערע און וויכטיגערע בקשות, און זיי וואלטען זיך דוקא געלאָזט איינפאסען אין איין וואָרט, אין איין אייניגיג וואָרט, — שארף, ווי דער בליץ, שטארק, ווי דער דונער... נאָר צום הימעל איז ווייט, מען מוז שרייען הויך און — שטיוועל האבען אויערען, אקסען — לאנגע צונגען, און איך — איך האב שטארק, שטארק מורא...

1895.

עקבתא דמשיחא.

(משיח'ס ציטעו.)

...אווי, אווי, רבותים, אלץ פאלט אפ, אלץ ווערט קאליע, אלץ געהט צוריק לתהו־ובהו.

נאר איינס שטארקט זיך — דער יצר־הרע! און די הוצאות וואקסען; אחוץ דעם געהט אלץ צוריק.

אפילו די זון, זי פארליזט אויך די כחות.

איך געדענק דאך, אינגעלווייז, האט א זומער־טאג געברענט, ווי א קאלך־אויוועז. פון ראש־חדש אדר אן איז מען שיעור משוגע געווארען פאר היץ; מען האט געהאפט אויף ל"ג בעומר, ווי א קבצן אויפ'ן גרויסען געווינס.

און, אז מען האט זיך אנגעהויבען בארעז, האט מען זיך נישט געקאנט אפרייסען פון טייך; און אז מען איז ארויסגעגאנגען, האט דער זאמד ביים טייך אזוי געברענט, אז מען האט געמוזט צוריק שפרינגען אין וואסער אריין... און היינט? דאכט זיך — תמוז, הא? און מיר איז קאלט! ס'איז שוין גאר קיין זון נישט!

איהר זאגט, אז איך בין אלט, און דעריבער פריר איך?

איהר האט א טעות; קיין אכציג יאהר בין איך נ י ש ט אלט, און מיין פאטער, עליו השלום, איז עלטער געווען, און האט, מיר צו לענגערע יאהר, קיין פוטער נישט געטראגען.

נאר דאס איז אויך אמת — דאס געזונט פאלט אויך פון טאג צו טאג: מיין פאטער, עליו השלום, האט קיינמאל קיין שטע־קען נישט געטראגען, קיין בריל'ען נישט נענוצט — און איך וואל קעל מיך אויף דריי פיס און טאפ צו מיט די הענט. און זאגען זאג איך אייך, אז אפילו די הויך פון מענש ווערט אויך קלענער פון טאג צו טאג. א פשוט'ער חשבון: אדם הראשון האט אנגע־שלאגען מיט'ן קאפ ביז גלגל־חמה; צעהן דורות פון אדם ביז נח, נח איז שוין מיט אלע חיות און בהמות אין א י י ן תיבה אריין.

אונזערע זוידעם, — ווייל איהר געדענקט נישט, — פלעגען געהן איינגעבוינגען, זיי זאלען נישט אנשלאגען אין סופיט; אונזערע אייניקלעך וועלען שוין ארומקריכען אונטער די טישען, ווי די ווערים...

א אידיש אינגעל האט אמאל ג'הרג'עט א לייב און א בער... א אידיש אינגעל ווארפט זיך א שטיינדעלע און צוהאקט גלית'ס שליף... א געלינקט אידעלע שטעלט זיך קעגען עגלון מלך מואב און דערלאנגט איהם אזוי, אז די שטיל זעצט זיך אריין נאך דעד שארף... און שמשון הגבור? שוין נאר אויף דער עלטער, אויס נזיר, אהן האר, גיט ער זיך א זאג: „תמות נפשי עם פלשתים!" — מיין כפרה, איך מיט די פלשתים צוזאמען! קערט איבער דאס גאנצע הויז, און — אז עק!

איהר האט עפעס היינט אזוינע אינגלעך, אזוינע אידען?!

און, למשל, עס זאלען זיך צוזאמענעמען פון גאנץ קרוין־פוילען, זאל זיין פון דער גאנצער וועלט, אלע שופר־בלאזער, און זיי זאלען זיך שטעלען אונטער יריחו — וועט זיך א שטיינדעל ריהרען? און א צוים וועט יא איינפאלען?

אט, יענקעל, אונזער גבור, טשאכנאווסקי'ס גאוה, די קרוין פון איהר קאפ; טאקע אונזער יענקעל, — וואס קאן ער? ביים סדר שרייט ער „שפוך חמתך", ווי א לייב; פורים שלאגט ער המן'ען, אז עס הילכט; „לשנה הבאה בירושלים" רופט ער, אז די וועלט ציטערען, — און יענע וואך האט ער געבראכט א פעסעל וואסער צום שלש־סעודות, און האט זיך דעם מארך־ביין נעריהרט!

און נישט נאר די ג ב ו ר י ם זענען אויסגעשטארבען, אפילו די ג ב י ר י ם! אין אויסלאנד בין איך נישט געווען: דארט, זאגט מען, זענען דא גבירים, אמת'ע גבירים; — וואס איך האב נישט געזעהן, וויים איך נישט. אבער דא!

איהר גלויבט אין זייער עשירות און לייקענט אפ זייער חלק אויף עולם־הבא, באשר בכן? זיי האבען קיין רחמנות נישט אויף אן ארעמאן, פארזארגען נישט קהל; אז כלל ישראל איז אפילו אין א סכנה, ריהרען זיי זיך נישט פון ארט, דאס הייסט — זיי קאנען, נאר ווילען נישט טון. און איך גלויב אין זייער חלק לעולם חבא און גלויב נישט אין זייער עשירות. איך זעה, אז עושר שטארבט, שטארבט ער מיט'ן עשירות צוזאמען; אלץ איז ארוים:

די נשמה פון גוף, דאָס געלט פון קאַסע, דער קרעדיט פון גע־שעפט — אן אויסגעבלאָזען איי.

ווי אַזוי איז דאָס געשעהען?

עס איז קיין נשמה נישט געווען, קיין עשירות נישט געווען; קרעדיט איז יאָ געווען, ווייל וואָס איז קרעדיט? שמור לי ואשמור לך: איך לאָז מיך גענאַרען, און דו לאָז דיך גענאַרען!

אזוי איז שוין אין דער סוחר'שער וועלט.

עורבא פרח — אויף אידיש חייסט עס: נ י ש ט געשטוי־גען און נ י ש ט געפלויגען.

הכלל, איך האלט מיך ביי מיינעם: אלץ געחט צוריק צו תחו־ובהו, אלץ פאַלט —

יראת שמים אפילו אויך!

אמאָל, למשל, זענען געווען בעלי־בתים. דאָס חייסט — פשוט'ע מענשען, אָהן ספקות, אָהן שאלות, אָהן חקירות — און פאַר דאָס פון צווייטען צד — אָהן מסירות־נפש, אָהן קדוש־השם, תעניתים און גלגול־שלג. פון וויג ביז אין קבר אַריין איז עס זיך געגאַנגען אין גלייכען וועג, זיך נישט אָפּגעשטעלט, אפילו זיך נישט אומגעקוקט! גאָרנישט — ווי א סאָלדאַט: דער רבונו של עולם זאָגט: „סטופּאַי" — געהט ער — דאָס איז געווען, חייסט עס, דאָס אונטערלאָג — דער המון־עם; פאַר דאָס פון אויבען, מיט זעקס קעפּ העכער, זענען געווען די גדולים, און טאַקע פון ביידע צדדים. פון איין זייט — מסטרא דימין, חייסט עס, — גאונים אדירים, טליתים פון סאַמע תכלת, נשמות טאַקע פון אונטער'ן כסא־הכבוד! אַזאַ אידס א מחשבה האָט טאַקע מקיף געווען, ווי מיט א גאַרטעל ארומגענומען אלע עולמות; און אַזאַ אידס אַ וואָרט — הימעל און ערד האָבען געציטערט.

פאַר דאָס אין צווייטען צד, זענען געוועזען אפּיקורסים, טאַקע אמת'ע אפּיקורסים. א מח, ווי אן עגבער — אלץ דורכגעשטאָכען, אַלץ דורכגעזעהן.

פנחס כופר־הכל — אַזוי האָט מען איהם גערופען — האָב איך דאָך אליין געקענט. גאָרנישט — לית דין ולית דין! און געה, שפּאַר דיך מיט איהם! א מענש האָט א מויל, ווי אויף שרויפען, א צונג — חרב חדה, און האָגעלט מיט ראיות — רחמנה לצלן!

אַז ער האָט געקריגען א מענש אין דער האַנט אַריין, האָט

ער מיט איהם געוואַרפען, ווי מיט א קאַרטאָפּעל אין אלע עולמות; עס האָט פאר די אויגען געשווינדעלט.

און מיינט איהר, עס זענען געווען עולמות; עס איז קיין א י י ן וועלט, זאָגט ער, אויך נישט דאָ. ער ווייזט מיר אויס מיט ראיות ברורות, אז עס איז קיין וועלט נישט דאָ, א י ד ביז נישט דאָ, ע ר איז נישט דאָ, און דער שטענדער, ביי וועלכען מיר זענען געשטאַנען, איז אויך לא היה ולא נברא, — אלץ איז א פאַרבלענדעניש.

אזא מענש איז דאָס געווען; מבטל געווען, אלץ מבטל געווען...

און היינט, ברידערליך?

אויס גרויסע! קיין גדולים פון ד ע ר זייט, קיין גדולים פון י ע נ ע ר זייט; קיין פשוט'ע בעלי־בתים זענען אודאי נישט דאָ... פאַראן מיטלמענשען, נאָר נישט אזוינע, וואָס געהען אין דער מיט, נאָר אהין־און־אהער־מענשען, וואקעל־מענשען, שכור'ע נשמות...

יעדערער איז „חציו שלי וחציו שלך"; חסידים, מיט א שפּאר ביסעל יצר־הרע, אפיקורסים, וואָס פאַהרען ביים ערשטען צאָן־וועהטאָג צו א גוטען אית, און די בריק צום סמבטיון האָט נאָך הינטער זיך קיין איינציגער אפיקורס נישט פאַרברענט.

דער פרומסטער איד האָט דרייערליי שלחן־ערוך'ס: א שלחן־ערוך פאַר'ן רשות הרבים מיט סאמע אסורים; א שלחן־ערוך פאר'ן כרמלית, וואו נאָר ער און זיינע גלייכען געהט — מיט א מאסע היתרים און א שלחן־ערוך פאר זיך אין דער היים — סאָמע לעדיגע בלוטער מיט א י י ן התרת נדרים...

די אפיקורסים זענען אויך אזוי: דרייפאכיגע. פיערפאכיגע, וויפיעל איהר ווילט אליין.

אין דער היים שארפט ער זיך די בריטווע צום גאָלען די באָרד־אָן דער רצועה של תפלין, ביי זיך אין „רעדעל" איז ער יוצא דער־מיט, וואָס ער איז א גרויסער אוהב ישראל, דער עיקר מיינט ער, די בנות ישראל... און א „מאמר" שרייבט ער: חם ושלום, ריהרט נישט! צאָן־קדשים, בני־נביאים, מנהגים קדושים — ממש עס ברענט... און געה וויים!

דאָס איז אין „נגלה"; אין „נסתר" איז אויך דאָס אזוינס.

עס פעהלען נישט קיין מקובלים, זיי וואלטען געקאנט באשאפען גולמות, אראפברענגען משיח'ן, הייסען שניי זאל פאלען אין תמוז, און אינמיטען ווינטער זאל געהן א שלאנג־רעגען, — נאר נאך וואס טויג עס זיי? זיי ווילען בעסער ע"פ קבלה איבערפעקלען א שטיקעל סחורה איבער די גרענעץ, פארקויפען אן עקרה פאר ח"י זהובים א בן־זכר...

א קרעמעל האבען זיי זיך געמאכט, און איינער יאגט דעם צווייטען, און די פדיונות ווערען קלענער פון טאג צו טאג...

און די אפיקורסים האבען זיך אויך געעפענט א קרעמעל... אראפברענגען זיך, ווי פארציטענס, א בת מלכה, איז היינט שוין נישט כדאי, מאכט מען זיך בעסער א פארלאג מיט קליינע יצר־הרע־ביכלער...

קליינע פדיון'עלער, קליינע ביכלער, קליינע מענשעלעך...

מיט א י י ן זאך טרייסט איך מיך נאר: פני הדור כפני הכלב; די וועלט האט שוין אזא הינטיש פנים, אז משיח מ ו ז שוין קומען...

איבער שרפות.

יעדען זומער מעהרען זיך די שרפות אויף דער האָלצערנער פראָווינץ, נאָר ד אָ ס יאָהר האָבען מיר געהאט א מ ג פ ה פון שרפות.

מען האָט נישט גערעדט פון פאַרברענטע הייזער, נאָר פון גאַסען און שטעדט, וואָס זענען אַוועקגעגאַנגען מיט'ן רויך!

טויזענטער פאַמיליען זענען געבליבען אָהן א דאַך איבער'ן קאָפּ, טויזענטער בעלי־מלאכות — אָהן וואַרשטאַטען, אָהן כלים צו דער ארבייט; בעלי־בת'ישע מענשען האָבען געמוזט אויס־שטרעקען די הענט נאָך בעטעל־ברויט.

אויך איז זיך זעלטען באַגאַנגען אָהן לעבעדיגע קרבנות.

מיר האָבען געלעזען פון מענשען, וואָס זענען ארומגעלאָפען משוגע פאַר שרעק אין די ברענענדיגע גאַסען, און האָבען נישט געפונען דעם וועג פון דער שרפה אַרויס.

פון עלטערען, וואָס האָבען אין פייער און רויך די ק י נ ד ע ר פאַרגעסען און געראַטעוועט א שעניק מיט שטרוי אָדער א שייטעל האָלץ.

פון בעלי־בתים פאַרברענטע, וואָס האָבען געדריקט אין פאַר־קנוילטע הענט עטליכע רובעל...

ווער איז שולדיג אין דער שרעקליכער מגפה פון שרפות?

שולדיג איז געוויס דער דלות, וואָס בויט מיט האָלץ און שטרוי, נישט מיט שטיין און אייזען.

שולדיג איז די ברענענדיגע זון, וואָס האָט דאָס אלץ אויס־געטרוקענט, ווי די קינדלעך.

שולדיג איז דער, וואָס איז נישט געוואָרענט געוועזען און האָט דעם ערשטען פונק געלאָזט.

שולדיג איז דער ווינט, וואָס האָט געשפּילט זיך מיט'ן פייער

און איבערגעוואָרפען די פייערדיגע צונגען מיט די רויכיגע זיילען פון איין עק שטאָדט צום צווייטען.

נאָר שולדיג איז אויך די פאָרשטעלונג פון א „געראָטען קינד". דאָס אידעאל פון גוטע, ציכטיגע אינגלעך, וואָס האָט נוהג געוועזען אמאָל און איז נאָך נוהג עד היום אויף דער פּראָווינץ, וואָס איז געבויט פון האָלץ און פון שטרוי...

וואָס הייסט א גוט ציכטיג קינד? נישט אַזוינס, וואָס וואַרפט אַרויף די פּאַנטאָפעל אויפ'ן דאַך פון נידעריגסטען הייזעל, ער זאָל דערנאָך אַרויפקריכען און זיי אראָפּנעמען; אפילו נישט אַזוינס, וואָס פיהלט אין זיך אן איבריג ביסעל כח און וויל עס אויסברענגען מיט „איבערהאָצקען" די גאַס! אפילו נישט אַזוינס, וואָס שפּרינגט איבער דער שטוב פון איין ענגען ווינקעל צום צווייטען!...

וועה און ווינד איז דעם קינד, וואָס מען האָט געטראָפען רייטענדיג אויפ'ן שטאָדט־צאַפּ, אַרומשפּרינגען אויף די ברעטער, וואָס מען האָט אָנגעגרייט צו א בנין.

ציכטיג און שטיל הייסט — געהן זיין וועג מיט קליינע שפּרייז, ווי א כשר'ער איד אין שבת, נישט אָפּשטעלען זיך אין גאַס און אַן אויג וואַרפען אויף דעם, וואָס טוט זיך אַרום, בפרט נישט אַרויסכאַפּען זיך פון שטאָדט און זעהן, ווי די בוימער וואַקסען אָדער ווי עס שאָקלען זיך די זאַנגען אין פעלד.

אַן איבריג מאָל באָדען, איז א זינד; א הויך, פרעהליך, קינדיש געלעכטער, א סימן פון א „לאָבוז", פון א מאוס'ען קונדאַס! ווער שמועסט א פייף טון אָדער לאָזען א פּאַפּירענע שיף אויפ'ן רינשטאָק! צו שפּילען אין באַל מוז מען שוין זיין אין אמת א „שייגאַץ"...

אַ גוט, ציכטיג קינד הוידעט זיך נישט אויפ'ן בענקעל, קוקט נישט אַרויס דורכ'ן פענסטער, שטעהט נישט אין טיר; די איינציגע באַוועגונג, וואָס איהם איז ערלויבט, איז צו שאָקלען זיך ביים דאַוונען און צו דרעהען מיט'ן גראָבען פינגער ביים לערנען; זיצען אויף אַן אָרט, נישט קאָנען קיין צוויי צעהלען; זיצען שטיל, מען יאָל „זיין פּאַרע נישט הערען"!

אַט דאָס איז א וואויל געראָטען קינד!

אַ מאַמע פרעהט זיך, אַז איהר קינד זעהט שוין, קיין עין־הרע, אויס, ווי אַן אַלטער! על כל פּנים, ווי א מענש!

נאָך גרעסער איז די שמחה, אויב עס קרימט זיך איהם אויס דער מאַרך־ביין מיט'ן פּלייצעלע פון התמדה; ווער שמועסט, אויב דאָס קינד ליידט שוין אויף א געוויסער קרענק גלייך מיט'ן ערש־טען בעסטען מלמד!

אַן אידעאל פון א קינד איז — א ווייכער לייב, ווי א קלוסקע־לע, א געל פּנימ'על, ווי אַן אָקס, און א דורכזיכטיגע הויט, ווי גלאָז... דערצו מוז עס נאָך זיין קרום, ווי א שופר...

אַן אמת אידיש קינד הייסט עס, א רינענדיג נעזעל און טרי־פענדיגע אויגעלעך האָט עס, אויף ליימענע פיסלעך שטעהט עס, נאָר עס שיינט און עס האָט טויזענט חן! טאַקע א פיין, גרין צי־בעלקעלע, וואָס האָט ארויסגעשפּראָצט אויפ'ן מיסט אין גשן פון מצרים...

פון די שטיל־שווייגענדיגע קינדער ווערען חתן־בחורים...

אַלע ארום האָבען געטאָן זייערס בשלמות: דער פאָטער האָט אויסגעפּאַטשט, די מוטער — אויסגעקניפּען, פעטערס און מוהמעס — אויסגעשריען, און די מלמדים — אויסגעשמיסען א פיין חתן־בחור'ל...

אומזיסט באמיהט זיך די לעבעדיגע יוגענד אויסצובלאָזען אינ'ם פאַרטריקענטען הערצעל עפּעס א פאַרלאַנגען, א חשק צום לעבען; דער הויך פון פרישען זומער בלאָזט אויף אַש, דער מאָר־גען־טוי פאַלט אויף פויל האָלץ.

דעם חתן־בחור בליצען אויף די אויגען אפשר דאמאָלט, ווען ער קריגט א מתנה א זייגערל, א יארמולקעלע; ווען ער מאַכט א סיום, ווען מען פאַרברענט דעם חמץ, אָדער ווען א איד מעג נע־מען אַן איבריג ביסעל בראנפען, דאָס הייסט, פּורים — המן'ען אויף פּאָהיבעל! אפשר נאָך שמחת תורה!

מיד און פאַרשלאָפען שטעלט ער זיך אונטער דער חופּה און כאַפּט זיך אויף צום מ אָ ר ג ע ן שוין אלס יונגערמאן!

עס שפּראָצט איהם נאָך קיין איינציג האָר איבער דער אוי־בערשטער ליפּ און ער איז שוין איינגעשריבען אין חברה־קדישא!

איידער ער געוועהנט זיך צו צו דער נייער „תבונה", צו זיין אייגענער שטאָדט אין קלויז, צו א בעל־בת'ישער עליה — איז ער שוין א טאַטע פון א קרענקליכען קינד, וואָס וועט דורכמאַכען דעם

אייגענעם קראַנקען וועג, אונטער דעם אייגענעם רעגען פון צופֿ. רים, קניפֿ, דזשיאַך און פּעטש...

נאָר — מיר האַלטען נאָך נישט ביים קינד.

דער פּאָטער ווערט דערוויילע אן אמת פּיין בעל־בית׳ל! ער מישט זיך נישט אַריין אין קהל׳ס זאַכען; ער ווילּ נישט וויסען, וואָס עס טוט זיך ביי דער קלּפּי; זיין דאגה, ווער עס איז גבאי אין בית־המדרש! ער זאָגט קיינעם קיין דעה נישט, ער האָט זיין וויב, זיין שטוב, זיין גמרא אויף זיין שטענדער און זיצט זיך שטיל, ווי א טויב, נאָר דער האַרב ווערט גרעסער און גרעסער און אויף דער לעבער הויבט ער אָן צו לײדען...

מיר ווילּען דעם שטילּען ציכטיגען יונגענמאַן נישט באַגלײטען אויף זיין שטילּען, ציכטיגען וועג ביז׳ן קבר אריין. מיר פּאַרהאַלטען זיך ביי דער מינוט, וועו ער איז אין די בעסטע, בליהענדיגע יאָהרען — א שעהן יונג בעל־הבית׳ל, ווי געזאָגט — פון אן אײַגענער שטוב, פון אייגענע וויב און קינדערלעך. מיט אן אייגענער שטאָדט אין בית־המדרש. א חנו׳דיגער יונגערמאַן! אויסגעווייקט, ווי א הערינגל.

ביי די שלײפען אונטער׳ן דינעם הייטל שפּרינגען אַרום בלויע אַדערען.

אז ער נעמט די קופּערנע קווארט מיט די צוויי אויערען צום וואַשען אין דער האנט אַריין, ציטערען איהם די הענט.

אז ער גיהט איבער דער גאס אויף די שטרויענע פיסלעך, וויסט מען נישט, צי לאַמט ער, צי האָט איהם א ווינט געכאפט און אויסגעקרימט!

די אויגען זענען באַהעפט צו דער ערד — טאַמער, חס־ושלום, קומט איהם אקעגען אן אשה!

דער קאָפּ איז געבויגען איבער׳ן דאַרען ברעטל, וואָס מען רופט „ברוסט", ער זאָל, חס־ושלום, נישט דריקען די פּיס פון דער שכינה!

מיט די הענט וואַרפּט ער נישט, עס איז קיין דרך־ארץ, קיין שטייגער נישט!

אָט — א שטיל־ציכטיג בעל־הבית׳ל ווערט פון א שטיל־ציכטיגען קינד...

און אז דאָס שטעדטל באַשטעהט פון אסך אזוינע יונגע

בעלי־בתים, און עס איז געבויט פון האלץ, און די היצען חאבען דאס האלץ אויסגעטריקענט, און א שכור חאט פארלוירען א פונק, און עס מאכט זיך דערצו א ווינט... פארשטעהט איהר אליין שוין די רעשט!...

אונזער יונגערמאן וועט קיין קאן וואסער נישט טראגען, אויף קיין דאך נישט קריכען; קיין חאק, קיין דראנג אין חאנט אריין נישט נעמען...

אונזער יונגערמאן שטעהט פאר זיין אייגענעם חיזעל און ציטערט, ווי אין א פיבער! ער ציטערט, נאר ער מישט זיך נישט... אז דער רבונו של עולם וועט וועלען, וועט ער איבערדערחען דעם ווינט, אדער עס וועט אראפפאלען א שלאגס־רעגען... און אויב נישט, אויב זכות אבות וועט נישט העלפען און דאס פייער וועט צוקומען צו זיין אייגענעם הויז, דאמאלט... א! דאמאלט וועט ער ערשט משוגע ווערען פאר שרעק און ראטעווען א שייטעל האלץ...

איך האב די באמערקונג געמאכט מיינס א באקאנטען זיידענעם יונגעמאן, בשעת מיר זענען געזעסען אויף א שטיין, א שריד וואלים פון אן אפגעברענטער גאס און האבען באווויינט דעם פרישען חורבן.

— אייך איז גוט צו זאגען — ענטפערט מיר דער יונגערמאן — און א י ך ווייל אייך דערצעהלען, וואס מיין פעטער אברהם'ל האט געהאט!

איינמאל איז ער ארויסגעגאנגען שפעט ביינאכט, שבת־צונאכט פון א שלש סעודות, נאר א קענדעל פריש וואסער צום פלומפ...

ער איז א בעלזער חסיד, און בעלזער חסידים פיהרען לאנג שלש סעודות...

היים איז געווען, האט זיך זיי פריש וואסער פארגלוסט.

וואר זאל געהן צום פלומפ? האט מען גורל געווארפען! און דער גורל איז געפאלען אויף מיין פעטער אברהם!

מילא, דער גורל איז געפאלען, געהט ער.

ער געהט צו צום פלומפ, גיסט אן א קענדעל וואסער און געהט צוריק אין איין ציטערניש, עס זאל איהם קיין הונט נישט אנפאלען; וואריים שפעט ביינאכט, אז עס וועלט שטיל אין מארק, חערט

זיך דאָס וואָיען פון די הינט פון דער פּאַרשטאָדט, אז עס גיעהט א שוידער דורכ'ן לייב.

טיילמאָל טרעפט זיך, אז א הונט פאלט איין זיך דורכצורייסענדיקע אין גאָס און אַפּריסען א איד א פּאלע.

חכלל — ער גיעהט.

לויפען קאָן ער נישט. דאָס קענדעל מיט'ן וואָסער איז נענוג שווער; אויסגיסען און צוריקקומען מיט א לעריגער קאָן, שעמט ער זיך!

נו — טרעפט זיך איהם א נס!

ער דערזעהט פון ווייטענס, אז עפּעס בלישטשעט רויטליך. „אָן אוצר", מיינט ער, און דאָס באנייט איהם דעם כח און ער לויפט צו מיט'ן קענדעל וואָסער! ער האָט עס קיין צייט נישט געהאט אוועקצושטעלען!

ער קומט צו נעהנטער, זעהט ער, אז משה־אהרן דעם שוחט'ס הייזעל הויבט נאָר וואָס אָן צו ברענען; איהר קענט דאָס הייזעל? עס וואקסט שוין א יאָהר פיערציג אין דער ערד אריין, ציגען שפּרינגען אָרום אויפ'ן דאָך.

און דאָס דעכעל ברענט אין א זייט, א שפּיץ פון דער שטרוי־ענער זוים ברענט, ווי א ליכטעל...

מיין פעטער אברהם קלערט נישט לאנג, גיסט אַרויף דאָס קענדעל וואָסער און גיט א געשריי: „געוואלד!" —

וואָס קלערט איהר? א סוף, ווי המן האָט ער גיעהאט!

א יאָהר דורכאָנאָנד האָט מען איהם גענעלעפּט אין פּאליציי און איז סאָנד אריין פּאר אן עדות! איהר קענט מיין פעטער אברהם? א ש ע ה נ ע ר עדות? ערשטענס, פּארגעסט ער אַפּצונעמען דאָס היטעל — כאָפּט מען איהם אַפּ מיט'ן קאָפּ צוזאמען; דערנאָך זעהט מען, אז ער איז אריין מיט בלאָטינע שטיוועל, וואַרפּט מען איהם אַרויס, ער זאָל זיי אָפּווישען; מיינט ער, אז מען הייסט איהם אהיים גיעהן — שלעפּט מען איהם צוריק מיט זשאנדארען. און דערווייל קאָן ער קיין צוויי ווערטער גוי'ש נישט רעדען. און דא הייסט מען איהם דערצעהלען, וויפיעל אייר־לען וווייט ער האָט דאָס פייער דערזעהן, ער זאָל אָפּמעסטען אויפ'ן טיש, ווי גרויס דאָס פייער איז געווען...

און ער הויבט נישט אָן צו וויינען, וואָס מען רעדט צו איהם!

און אז ער פארשטעהט שוין, וואס מען פארלאנגט און ווי׳ל מעסטען, דערזעהט ערשט דער בורמישטש, אז ער האט פארסמאלעטע הענט און וואדפט איהם ווייטער ארוים — ער זאל זיך אפוואשען די הענט און נישט אייניריכטען דאס גרינע טישטוך!... וואס קלערט איהר, עס האט געדויערט א יאהר; מיין פעטער אברהם האט נישט געהאנדלט, נישט געלערנט, נישט געגעסען, נישט געשלאפען און איז אריינגעפאלען פאר צרות אין א קרענק!

אמבעסטען — זאגט מיין זיידענער יונגערמאן — איז פאר א איד זיך נישט אריינצומישען! נאר פון ווייטענס!

זעהט ער — עמיץ שלאגט זיך אין גאס — פלטה!

מען רעדט א הויך וואדט, מאך פיס!

געהסט ביינאכט און עמיץ ברעכט שלעסער — טראג דיך אפ!

פון נישט, האט מען קיינמאל קיין חרטה נישט!...

נאר לאנג רעדען און שפארען זיך האט ער מיר אפילו מודה געווועזען, אז עס וואלט נישט געווען קיין לאך אין הימעל, וועז זיין פעטער אברהם׳ל זאל נישט געווועזען פארגעסען אויסצוטון דאס היטעל באלד אויף דער שוועל פון מאגיסטראט, אז עס וואלט נאר קיין עולה נישט געווועזען, וועז זיין פעטער אברהם׳ל זאל זיך געוואזען פריהער אפוואשען די הענט און אויספוצען די שטיוועל (פארקערט מיינט ער: פריהער אויספוצען די שטיוועל און דערנאך אפוואשען די הענט).

ער איז מודה, אז „דינא דמלכותא דינא" און אויב דאס מלכות ווי׳ל, אז די פארלאגע אין מאגיסטראט און דאס גרינע טישטוך דארט זאלען זיין ריין, דארף מען נישט דוקא טון פארקערט.

נאר א איד זאל געזונט זיין, „ווי א פויער", איינשרייבען זיך אין פאשארנע קאמאנדע און ארויפשפרינגען בשעת מעשה אויף א ברענענדיגען דאך, דאס איז נישט מעגליך!

דאס א י ז נישט און עס ו ו ע ט נישט זיין!

„ווי הייסט"?

ארום אונז האט זיך דערווייל פארזאמלט א רעדל פון „נשרפים" און „נשרפי׳טעם" (די לעצטע זענען געשטאנען אפגעדוקט פון דערווייטענס) און אלע האבען מודה געווועזען, אז א איד

קאָן נישט געזונט זיין, ווי א טערק, למשל, ווייל א מענש מיט תורה, קאָן באין אופן נישט זיין אַזוי מגושם'דיג!

— א ירא שמים — רופט זיך אָן א מלמד — מ ו ז זיין אַ כשל ברך!

— אַז מען זיצט און לערענט — מאַכט א צווייטער — אַז מען פיהלט נאָר א טעם אין לערנען, קאָן מען שוין נישט אַזוי אַכטונג געבען אויפ'ן גוף! ווער עס וויל געזונט זיין, דער מוז עסען צו דער צייט, שלאָפען צו דער צייט, שפּאַצירען געהן א שעה — דאָס איז אלץ נישט פאר קיין איד געמאכט געוואָרען...

— איך געה איינמאָל אין יאָהר — זאָגט א דריטער — צו תשליך, האָב איך די והותר!

— אויף מיין וואָרט — שווערט זיך עמיץ — אז שבת דאוו־נען געהן, איז מיר אויך טיילמאָל שווער; די שול איז ווייט, און געה גלאַט איבער דער גאַס! גאָרנישט?! געה איבער די גאַס! וואָס? דאַווען איך טיילמאָל ביחידות...

— רבותי, — האָב איך זיי געענטפערט, — לעגט נישט דעם גאנצען בייגעל אויף דער תורה! די תורה איז דאָ וועניג וואָס שולדיג... צי טוט נישט דאָס זעלבע דער אידישער שניידער, שוס־טער, האָלץ־העקער, שטיין־קלאפּער און אלע אידישע בעלי־מלאכות? צי זיי, וואָס האָבען נישט צו טון מיט סאַמע תורה און יראת שמים, וואָס פיהלען נאָר א טעם פון א שניט און א פאַלבאַנע — צי זיי אַרבייטען מיט א סדר, צי זיי עסען, שלאָפען און רוהען צו דער צייט?

— אמת, — איז מיר עמיצער מודה, נאָר דער אָווענט איז צוגעפאלען און איך זעה נישט ווער—, דער אידישער דרך איז שוין אַזוי, אלץ ביז די לעצטע כחות...

— עס איז אָבער נישט גוט אַזוי, זאָג איך, און וויל זיי אויפ־ווייזען, אז אידען אין ארץ ישראל זענען געוועזען געזונט טאַקע „ווי די פּויערען", אז זיי האָבען אויך מלחמות געפיהרט, גבורות געוויזען, ווי אלע מענשען געלעבט.

איך וויל דורכגעהן די געשיכטע פון אברהם אבינו, וואָס האָט די ערשטע מלחמה געהאלטען מיט פינף מלכים, ביז די חשמונאים, וואָס האָבען די גריכען געשלאָגען... איך וויל מיך צולאָזען, דער־היצען, ציטירען ציפּע דער שניידערינס רייד:

„פארוואס קומט גון־ערז, זאלען זיי מיר זאגען.
נאר געלענגיש — זאכענגיש, נאר חולה־מאגען?
גבריאל'טשע, איך פרעג דיך, פארוואס?

צי זענען געוועזען אויך שוואך און אהן אטעם
יעקב אבינו'ס עשרת השבטים?
געדענקסט? אז א קול זאל דערלאנגען
ביז פרעה'ן, צום פאלאץ, געדענקסט דו, גבריאל?
פרעה, פאר שרעק — א טאלץ פון דער שטול...
און חיינט־זשע — דאס שפרינגען אויף זאנגען?

און וואס איז געוועזען, זאג, שמשון הגבור?

— — — — — — — — — — — — — — — — — — — —

איך האב געוואלט רעדען און רעדען, פון דוד'ס דריי גבורים, וואס האבען זיך דורכגעשניטען דורך א מחנה פון שונאים און געבראכט דוד'ן פריש וואסער! פון אהוד... פון טויזענט אנדערע; עס האט זיך אבער אויסגעוויזען, אז איך רעד אומזיסט.

זיי ווייסען דאס אלץ.

— בא, בא, — מאכט אן אלטער איד מיט א וואונדערליכער העל־זילבערנער באַרד — בא, בא גיט אונז א לאנד! גיט ערד, גיט דערפער, גיט פרישע לופט...

— אידען, — שרייט עמיץ דורכגעהענדיג, — אידען, מעריב דאוונען!

דער עולם איז זיך צוגאנגען און דאס איז מיין גליק געוועזען; די צונג איז מיר, ווי א האלץ געווארען, נישט איבערצודרעהען!

1895.

די נייע באַוועגונג.

אין מערב־אייראָפּא, צווישען די שווערבאַוואָפענטע פֿעלקער, וואָס אָטעמען קוים אונטער דער שטאָלענער לאָסט; אין מערב־אייראָפּא, וואו די פֿרעסע פון האָס צווישען פֿעלקער, רעליגיאָנען, ראַסען און קלאַסען רייסט און בייסט מיט ווילדען כעס דעם אייזערנעם נאַמאַרדניק; וואו די רעגירונגען נוצען דעם אַנטיסעמיטיזם אלס דונער־אַבלייטער פאר די גאָלדענע פּאָלעען, וואו קינד און קייט וואַרפט זיך אין וויסטע חלומות פון דינאָמיט... אין מערב־אייראָפּא באמערקט זיך אציגד א נייע באַוועגונג...

איבער'ן ווילד־ברויזענדען ים פֿליהט א טויב מיט א גרינעם בלאַט פון שלום.

עס מאכען זיך איבעראַל מאַראַלישע געזעלשאַפטען, וואָס ווילען, עס זאָל אויפהערען דער אייביגער קריג צווישען רעליגיאָנען, פֿעלקער, ראַסען און קלאַסען; מענשען זאָלען אוועקלעגען דאָס מערדערישע געוועהר פון האנט; יעדערער זאָל אוועקלעגען דעם קאָלטען רשע — דעם ענאַרכיזם; מענשען זאָלען אָנהויבען לעבען מאָראַליש, — מיט יושר, מיט רחמנות...

זיי גלויבען אין דער מאַראַליטעט, וואָס איז נישט דער אפּגלאַנץ פון דער בלאַנקער שווערט, וואָס שטעקט נישט אין קרופּפ קאַרטעטשען, וואָס האלט זיך נישט אין דער געביילטער פויסט און געהט נישט האנט אין האנט מיט אייגענעם, שאָוויניזם און רעליגיאָנס־האָס!...

און זיי גלויבען, אז דער מענש מוז זיך אויפכאפען פון דעם וויסטען שלאָף און דערזעהן דאָס ליכט, וואָס שלאָגט איהם אין די אויגען! ער מוז דערפיהלען, אז ער איז מענש, און אז נישט

דער ענאַיזם מיט נעגעל און באקציין, נאָר די ריינע מענשליכע מאַראַליטעט דאַרף זיי דער קאַמפּאַס, צו פיהרען זיין שיף איבער'ן ים!

איחר שאַקעלט מסופק מיט די קעפּ! אונזער פּעסימיזם, וואָס איז אַרויס, ווי א הונט־שוואָם אויפ'ן מיסט פון די לעצטע צייטען, איז א נאַכטגעוויקס און דרעהט זיך אוועק פּאַר יעדען ליכטיגען שטראַל...

און דער עיקר — עס איז דאָך נעגען די לעצטע פוסקים! נעגען דאַרווין, ספּענסער און ליפּערט, נעגען די דריי זייליען, וואָס האַלטען אונטער די בילדונג אפילו אין ישיבות און בתי־מדרשים.

מען זאָגט, אז דער אייגענער בטלנ'ישער ליץ, וואָס האָט גע־וויזען אויף דער האַנט, ווי אזוי פראַנצויזען און פרייסען האָבען מלחמה געהאַלטען, און האָט, מיט א ש פ י י אויף דער האַנט, דערטרונקען עמליכע ראַטעס סאַלדאַטען פון בויד צדדים, האָט אמאַל אויך אויסגעטייטש, פון וואַנען עס נעמען זיך אזוי־על פּאַר־שידענע מאַדען אין ווייבערשע קלייד־דער.

יעדער פּאַבריקאַנט — זאָגט ער — האָט שטעהן א פּעסעל מיט מוסטער־שטיקליעד; וואָס אמאַל כאַפּט ער אַרויס א מוסטער, אַרבייט נאָר א סחורה און — עס ווערט א נייע מאַדע!

און, אז ער האָט דאָס גאַנצע פּעסעל געענדיגט, דרעהט ער עס איבער קאַפּויר, און עס קומט אַרויס ג א ר א נייע מאַדע, וואָס די באַבע־יאַכנע האָט נאָך געטראַגען.

איך ווייס נישט, ווי אזוי עס גענהט צו ביי פּאַבריקאַנטען, נאָר אין דער פילאַזאָפישער אינדוסטריע איז זיכער אזוי!

אַלטע סיסטעמען שטעהען אויף תחית המתים און ווערען צו־ריק די נייעסטע מאַדע...

אין א צייט ארום פּאַרלירט די נייע סיסטעם דאָס געזונט. הויבט אָן הוסטען, קריגט אסטמא — פאַלט אוועק, שטאַרבט און ווערט באַנראַבען, און אויף איהר אָרט שטעהט אויף א נייער שוכ־עפר; א נייע פילאַזאָפיע פון דער באַבע־יאַכנעס צייטען — און די באַבע יאַכנע, אויב זי לעבט נאָך, טאַנצט פון פרייד, אז איהר צייט איז צוריקגעקומען!

דאַכט זיך, אז „כל דאלים גבר" (ווער עס איז שטאַרקער, ביי דעם בלייבט עס!) איז אן אלטע פילאָזאָפיע, נאָך פון אדם הראשון'ס צייטען... אן אמת'ע, נאַקעטע וואלד־פילאָזאָפיע — אַלץ ווענדט זיך אין דער פויסט. די וועלט איז א קניזש: ווער עס איז שטאַרקער, בייסט פריהער אריין; ווער עס האָט א ברייטער מויל און בעסערע ציין, רייסט אָפּ א גרעסער און א בעסער שטיק... אָדער ווי מען פ ל ע ג ט זאָגען: אויף דער וועלט איז, ווי אויף א חתונה — כאַפּ און פרעס, כאַפּ און זויף!

די סיסטעם איז אַזוי אלט, ווי דאָס ווילדע לעבען.

נישט איינמאָל האָט זיך אפילו שוין געדאַכט, אז די מאָראַ־ליטעט, אַז דער יושר פון ציין־און־נעגעל איז אָפּגעשוואכט, אָפּ־גענוצט; אַז מיר האָבען די „טייערע שמאַטע" אין אַרכיוו אריינ־געלעגט, וואו זי איז שוין מיט שימעל באַוואַקסען; אַז מ י ר, מיר מ ע נ ש ע ן, האָבען שוין איינגעזעהן, אז דאָס פּאסט נאָר פאַר ווילדע חיות און נאָך נאַקעטע ווילדע לייט; אַז מ י ר דאַרפען זוכען אונזער גליק אין עפּעס אַנדערש, עפּעס גרעסערס, העכערס... און דאָך — האָט זיך נאָר אַזוי געדאכט! די פילאָזאָפישע פאַברי־קאנטען פון ניינצעהנטען יאהרהונדערט: דאַרווין, ספּענסער, לי־פּערט און אַלע זייערע נאָכשלעפּער און נאָכשטופּער האָבען די מאָדע ב אַ נ י י ע ר ט!

דאַרווין האָט באמערקט, אז דורך ערציהען, לעבען אויף א גע־וויסע אַרט, אין א געוויסען קלימאט, אין געוויסע באדינגונגען — פאַרענדערט זיך דער קערפּער פון מענשען און חיות, און דערפון איז איהם איינגעפאלען צו באנייען די אלטע לאמאַרקישע סיס־טעם, אז גאָט האָט קיין באזונדערע מינים נישט באַשאַפען, אז פון זיין האנט איז נאָר איין לעבען אַרויס; אז די אַלע מינים, משפּחות און סאָרטען קומען אַרויס מיט דער צייט — איין מין פון צווייטען, איין סאָרט פון צווייטען; און דאָס ווענדט זיך אין די פאַרשידענע פאַרענדערונגען, וואָס מאכען זיך אינ'ם לעבען... נו — וואָס שאדט עס אונז? וואָס זאָל אונז דער פּוסטער יחוס? אדרבא, עס איז מעהר כבוד, אז מיר האָבען זיך אַ ל י י ן אויסגעאַרבייט, אליין מיט דער צייט פאַר מ ע נ ש ע ן געמאכט, דעם עק פאַרלוירען און אַזויפיעל שכל, אזויפיעל יושר באקומען! נישט איינער זוכט אפשר אין שלאָף דעם עק, ווי אַן אלטער דייטש די יאַרמולקע, נישט

איינעם חלומ'ט זיך דער וואלד... נאר מיט דער צייט וועלען די חלומות און דאס זוכען דעם נעכטיגען טאג אויפהערען, פאר־שווינדען...

אמת איז, אז אין „בראשית" איז די מעשה אנדערש דער־צעהלט... נאר „מעשה בראשית" איז נישט געשריבען פראסט „כדבר איש אל רעהו" — עס איז פול סודות; א י ך זעה עפעס אנדערש, יענער עפעס אנדערש און דער אלשיך — עליו השלום — אויך עפעס אנדערש... ווער ווייסט, אפשר מיינט גאר ד א ס דער פסוק... א קשיא אויף א מעשה! אז „חמץ" קאן זיין על פי קבלה דער יצר הרע און „מצה" דער יצר טוב, כאטש זיי שטעהען ביידע נישט אין מעשה בראשית, קאן „חוה" זיין די פאנטאזיע, וואס טרייבט דעם מענש צו זוכען נייע אמת'ען, נייע וועגען; דער „עץ הדעת" — די קולטור און די שלאנג — דער „סקעפטי־ציזם", דאס מסופק זיין, דאס אומרוהיגע פרעגען: פארוואס און פאר וועלן, דאס וואס לאזט אונזער פאנטאזיע נישט שלאפען און נויט זי, זי זאל אלע רגע אויפשטעלען נייע סיסטעמען, נייע הייזלער פון קארטען, „אויף וועלכע דער פויערישער שכל הישר דארף נאר א בלאז טון, זיי זאלען אומפאלען"...

פארצייטענס וואלט מען אזא דארווין פארברענט. אין הייני־טיגע קאלטע צייטען האט ער אויסגעלעבט זיינע יאהרען און ge־פונען נאך א גאטס־געלעהרטען, וואס האט אויסגעגלייכט דעם פסוק, ער זאל פאסען צו זיין טעאריע; גאטירליך — דעם פסוק צוליעב. —

נאר דארווין איז געפאלען אויף נאך אן המצאה. וואהרים די שאלה איז: פארוואס וועלען טיל פארענדערונגען פארשוואונדען און אנדערע האלטען זיך שטאל און אייזען? מיר וויסען, אז נישט איינמאל וועלט געבוירען א קאלב מיט צוויי עקען, אדער מיט צוויי קעפ, מיט זעקס פיס — פארוואס בלייבט פון דעם אלעם קיין זכר נישט, און פארוואס, אז עס האט זיך נאר באוויזען א האזן, האבען זיך באלד אלע בהמות פארקוקט און הערנער באקומען? אויף דעם איז די תשובה: כל דאלים גבר! דאס לעבען איז אן אייביגע מלחמה, איינער מיט'ן אנדערען, איין מין מיט'ן צווייטען און איין משפחה מיט דער צווייטער... אלע שלאגען זיך שטענדיג און גובר איז דער שטארקערער — דעריבער איז דאס קאלב מיט איבריגע

פיס נעלם געוואָרען, ווייל פיער פיס איז איבער גענוג, בפרט — איין קאָפּ! נאָר דער אָקס מיט'ן האָרן, וואָס איז געוואָרען א שור נגח, האָט זיך טאַקע געמעהרט און געפרוכפּערט, אַזוי לאַנג און אַזוי ברייט, ביז עס זענען געוואָרען א וועלט אָקסען מיט הערנער און די רעשט אָקסען אַ ה ן הערנער זענען נעלם געוואָרען — אויסגע'פּגר'ט אַדער אויפגעפרעסען געוואָרען פון אנדערע בהמות, ווייל פון פרעה'ס חלום זעהט אויס, אז אמאָל האָבען די קיה איינס דאָס אנדערע געגעסען, נאָר מענשען צוגלייך! פון וואַנען עס האָט זיך דער ערשטער האָרן גענומען, דאָס ווייסט דער טייפעל, גענוג— אַ האָרן האָט זיך באַוויזען און דער ערשטער גליקליכער אָקס, וואָס האָט'ן געקריגען, האָט מוצא חן געוועזען ביי די קיה, ער האָט גע־האָט אסך קינדער און האָט זיי אלע פאַר'ירש'ענט דעם האָרן... טרעפט זיך אמאָל איינס ווערט געבוירען מיט א גאָלען קאָפּ — געהט עס לאבוד, — ווי איינער אָהן כלי־זין אין דער מלחמה מיט שטאַרק באַוואפענטע! טכוירען, למשל, האָבען אמאָל געלעבט, ווי אַלע אנדערע חיות ובהמות; פּלוצלונג האָט איין טכויר אָנגעהוי־בען צו שוויצען מיט א ריח — ווי פון א בעל־תשובה, לעבען וועל־כען עס קאָן אפילו קיין צדיק גמור נישט איינשטעהן... מיט דער צייט האָט מען אלע טכוירען אויפגעגעסען, נאָר פאַר ד ע ם ט כ ו י ר איז יעדערער אנטלאָפען, און ער מיט זיינע יורשים זענען געבליבען לעבען, און זיי מעהרען און פרוכטפּערען זיך, אַז מען פיהלט זיי שוין אפילו אין דער ליטעראטור... פּאָקשיווע (אָדער ווי די „ליטוואַקעס" ווילען: קראָפּעווע) איז אמאָל געוועזען א געוויקס, ווי אלע געוויקסען, נאָר פון דער העלער הויט האָט איין פּאָקשיווע אָנגעהויבען צו שטעכען און צו בריהען; מיט דער צייט האָט מען אלע מינים פּאָקשיווע צוטראָטען, אויסגעריסען, נאָר די בריהענדיגע און שטעכענדיגע זענען געבליבען! און אַזוי אלע חיות ובהמות! טייל פערד האָבען אפשר אמאָל קיין עקען נישט געהאט, נאָר די אָהן עקען האָבען זיי די פליגען געפרעסען, און נצול איז געוואָרען נאָר דאָס פערד, וואָס האָט זיך געקאָנט קראַצען מיט'ן עק ביז'ן קאָפּ.

הכלל — א מלחמה און מען דאַרף נאָר גוט כלי־זין!

נאָר כל־זמן דאָס אלץ איז נאָר נוהג און וואלד און פעלד, צווישען חיות און בהמות, אַרט מיך נישט; לוינט אפילו נישט

צו דערגעהן, פון וואנען עס האבען זיך גענומען די ערשטע פאר־
ענדערונגען — דער ערשטער הארן, דער ערשטער שוויים, דער
ערשטער עק... נישט כדאי זיך דעריבער דעם קאפ צו פארדרעהען,
מיר זענען שוין ל א נ ג פון וואלד ארויס, און ביי אונז, דאכט
זיך, איז נאר פארקערט. אט האט ושתי א הארן באקומען, דאכט
זיך, א וואוי כלי־זין אין דער מלחמה צווישען מאן און ווייב און
בכלל צווישען ווייבער, און דאך — איז דער מוסר שטארקער
געווען פאר'ן הארן: אחשורוש האט אייגנעזעהן מיט'ן שכל פון
זיינע עצה־געבער, אז א ווייב דארף פאלגען א מאן, אז יערער מאן
מוז האבען צו שאפען ביי זיך אין דער היים, אפילו ווען ער איז
אזוי קלוג, ווי אחשורוש, און דערביי נאך אזוי שכור, ווי ער; אז
אויב ער הייסט, די פלונית'טע זאל אריינקומען גאר על־פי פשט.
א ה ן אן איינהיי... אמת איז, אז די ממשלה, וואס א מאן האט.
איז כל־זמן דאס ווייב איז אין שטוב נישט אזוי פעסט... נאר דער
„יושר" האט פארט גובר געווען דעם הארן, און ושתי האט גע־
מוזט אפטרעטען אסתר המלכה'ן די קרוין.

עס ווערען נאנץ אפט געבוירען מענשען מיט צו שארפע ציין,
צו הארטע פויסטען, אדער מיט נשמות פון טכוירען און פוקסען—
נאר מיר האבען שטענדיג געמיינט, אז פאר זייערטוועגען טאקע
האבען מיר קרימענאלען, ארעסטען, און טיילמאל (בסוד זאל עס
בלייבען) א בינטעל הייסע ריטער, ביז מען ווערט פון זיי פטור...
אונזער לעבען, האבען מיר געמיינט, רינט שוין כמעט אזוי קלאר,
ווי א וואסער... עס פ א ל ט אמאל אריין א שטיינדעל, מאכט
עטליכע רעדלעך ארום זיך, נאר באלד ווערט עס פארשוואונ־
דען מיט די רעדלעך צוזאמען, דער שפיגעל גלייכט זיך אוים און
רינט ווייטער אזוי רייז, אזוי קלאר, ווי דער הימעל... טיפער איז
אפילו קאלט און פינסטער, און דער העכט לאזט דעם קארפ נישט
שלאפען, נאר מיט דער צייט, האט מען געמיינט, ווערט מען דארט
אויך אריינקוקען... מיט דער צייט ווערט דער מענש איינזעהן, אז
די ערד קאן ערנעהרען צעהן מאל אזויפיעל מענשען, ווי עס איז
דא אויף דער וועלט, אז מיר דארפען אנשטרענגען אונזער אינטע־
ליגענץ, נישט איינער זאל דעם צווייטען ארויסרייסען פון מויל,
נאר מעהר באנוצען די נאטור־קרעפטען, וואס דינען אונז נאך איז
גאר א קליינעם פראצענט. מען האט געמיינט, אז איינער וועט

ארויסנעמען די הענט פון צווייטענס טאָש, דער צווייטער וועט אויפהערען צו רייסען דעם ערשטענס נאָז, און זיי וועלען זיך ביידע נעמען צו די וואסער־פאָלען, וואָס רוישען, הילכען, און בייזערען זיך, פֿאַרוואָס זיי פֿאַרלירען אזויפיעל קראָפט אומזיסט... מען האָט נערעכענט, אז אָט, אָט וועט ישעיה׳ס נבואה פון אייביגען פרידען מקוים ווערען און אויף דער וועלט וועט ווערען א געקושערייַ, א נעהאָלזערייַ, אז מלאָכים אין הימעל וועלען אונז מקנא זיין...

זענען אבער געקומען ספענסער און ליפערט און האָבען גע־זאָגט: לא כי! די צוויי פילאָזאָפען, מיט א הונדערט נאָכשטו־פער, ווייזען אויס, אז אויסער דעם, וואָס מיר קומען א ר ו י ס פון וואלד, מוזען מיר נאָך אייביג שוין לעבען לויט דעם שלחן־ערוך, וואָס איז אין דעם וואלד נוהג... און דער שלחן־ערוך האָט נאָר איין פּאַראַגראַף: כל דאלים גבר! ואידך — פּירושא (די רעשט איז נאָר א פּירוש): פּויסט, נעגעל, באקציין, רציחה, מסירות, פּאָלשקייט — וואָס איהר ווילט אליין...

די אייגענע שווערט זענגט איבער אונזער קאָפּ אויך! די פּויסט איז ביי אונז אויך יושר און עהרליכקייט צוזאמען! דאָס ג א נ צ ע לעבען, אפילו דאָס מ ע נ ש ל י כ ע, איז אָן אייביגע מלחמה... יוסל מיט שמואל׳ן, אידען מיט קריסטען, פראָנצויזען מיט דייטשען, ווייסע מיט שווארצע, מיט געלע — אלע מוזען זיך שטענדיג רייסען ביי די האָר, צופּען ביי די נעז, און ווער עס איז שטארקער, דער בייסט פעסטער אינ׳ם קניזש...

די פּויסט איז אלט, ווי די וועלט, ווי דער וואלד מיט זיינע חיות רעות! נאָר די סיסטעם האָט א נ י י ע ם נאָמען! די ח״י גדולים קומען נאָך דאַרווינ׳ען: „דער קאמפּף אום דאס דאזיין״. הייסט עס! דאָס איז דער העכסט, וואָס שווימט אָרום אין ספּענ־סער׳ס וואסער, דאָס איז די ראָפּוכע, וואָס גראבעלט זיך אזוי אומ־געלומפּערט ארום אין ליפערט׳ס שווערען שליים...

אָן אייביגע מלחמה צווישען מענשען, פּעלקער און ראסען! און דו מיש דיך נישט, יעדער דארף פּאר זיך זאָרגען!

עס איז שוין אזוי, עס מ ו ז און עס ב א ד ף אזוי זיין!

און עס איז א נאנץ אוינפאכע סיסטעם:

די גריכען האָבען אמאל געטויט קראנקע און פּעהלערהאפטע

קינדער, עס זאל ארויס א דור פון סאמע גבורים, און דער נייע־צעהנטער יאהרהונדערט וויל מיט דער פייערדיגער קאנקורענץ אויסברענען אלע שלימזל'דיגע מענשען, עס זאל ארויס א דור מיט סאמע דורכגעטריבענע שווינדלער...

דאס לעבען איז אן אייביגער קריג — וועה עס פאלט, איז אודאי שכור געווען, אדער עס האט זיך איהם אינמיטען דערינען פארגלוסט צו געגעצען... דאס לעבען איז א „מאקאטוער דראנג", אויסגעשמירט מיט זייף; וועה עס כאפט זיך ארויף, באקומט א צילינדער מיט א זייגערל...

און מיט דער צייט וועלען אלע קאנען קריכען!

דער ענטאיזם, דאס אייביגע פערזאדרגען נאר זיך אליין, דאס אנפילען נאר דעם אייגענעם מאגען — אט דאס זענען, לויט ד ע ר פילאזאפיע, די געשיכטליכע היוועז, אויף וועלכע עס יעהרט די מענשהייט. און אהן וועלכע זי וואלט געבליבען ליגען, ווי אן אויס־געטריקענט שטיקעל טייג אין עק מולטער — אציגד הויבט עס זיך און וועט באלד אריבער איבער דער ראנד! „די אייגענליעבע" אט דאס איז, לויט ספענסער און ליפערט, די שפינערין, וואס זיצט ביים אייביגען רעדל פון דער צייט, און שפינט אונז די ציווי־ליזאציע!

אפשר שרעקט אייך, וואס דער שטאף איז ברודיג פון ארע־מען שוויים און רויט פון אומשולדיגען בלוט? וואס מאכט עס אויס? פון דעם שמאף קומען דאך ארויס אזוינע שלאפרעק, פרעק און זיידענע קליידער פאר א צעהנדליג אויסדערוועהלטע... אייביגע מלחמה, אייביגע קאנקורענץ צווישען מענשען, פעלקער און ראסען; און מענשען, פעלקער און ראסען וועלען אזוי לאנג אראפפאלען, ווי פויל עפעלער פון בוים, ביז עס וועלען בלייבען סאמע פעחיגע מאנשעסטער פאבריקאנטען!

איהר פרעגט, צי דאס איז מאראליש?

— מאראליש? ענטפערט אייך די פילאזאפיע, איז דען דא א מאראליטעט? און אונזערע פילאזאפען זענען קלאר אין דער סאציאלאגיע, ווי ביי זיך אין דער היים און וועלען אייך פארשיטען

מיט א מיליאָן פאקטען, ווי א וואלד מיט שישקעס, און מען וועט אייך באווייזען, אז יעדעס פאלק האט אין יעדער צייט און אויף יעדען ארט אנדערע דעות, אנדערע מדות, אז וואס ביי איינעם איז רויט, איז ביים צווייטען גרין, וואס איינער האלט פאר א מצוה, האלט דער צווייטער פאר אן עבירה... ווי קאן זיין א מאראליטעט? ווי קאן זי דינען אלם מאטאר אין אונזער מאשין, זיין א לאקאמאטיוו, וואס פיהרט די וואגאנען פון דורות?

ביי אונז מעסט מען אויף אייגען און קווארטען און מען וועגט אויף לויטען; אין רוסלאנד ווערט געמאסטען אויף ארשינען און טשעטווערטעס און געוואויגען אויף זאלאטניקעס; אין איראפא איז אנגענומען געווארען דער פראנצויזישער מעטער מיט'ן קילא... ווילדע מעסטען אויף דער האנט און טיל וויסען גארנישט צו וועגען... און פונדעסטוועגען וועט קיינעם נישט איינפאלען צו קלערען: טאמער איז גאר קיין מאס און קיין וואג נישט פאראנען? מיר האבען ציפערען ביז 9 מיט איין 0; אמאל האט מען געצעהלט ביז צוואנציג, די רויטער האבען געהאט עקסטרא ציפערען פאר צוואנציג, דרייסיג א. ז. וו.

טיל ווילדע קאנען מעהר נישט צעהלען, ווי ביז פינף, ועקס הייסט שוין אסך, אדער מען זאגט: פינף און איינס... און פונדעסטוועגען איז קיינער נישט מסופק, אז צוויי און צוויי איז דאך נאר פיער, נישט דריי און נישט זיבען...

מיר נוצען געלט פון קופער, זילבער און גאלד; אין טיל לענדער באנוצט מען אויך ניקעל. די גריכען האבען געהאט מטבעות פון אייזען, ווילדע שטאמען האנדלען און טוישען אויף גרינע שטיקלער גלאז, מושעלן, ביסלער רייז, און פונדעסטוועגען זענען מיר זיך אלע מקריב פאר געלט, און וויסען, אז געלט עקזיסטירט...

נאר, אז עס זענען פאראנען פארשידענע מנהגים און דעות ביי פעלקער, ווערט שוין דער עולם מסופק, צי עס איז פאראנען א מאראליטעט, קאן שוין זיין, אז „איוב לא היה ולא נברא", אז נישט — שטעקט די מאראליטעט מאקע אין דער פרייער קאנקורענץ — איז דער זיפ, וואס לאזט ארויס די קליינע און דראבנע און באהאלט די גראבע, גרויסע און פעטע... איז דער זיפ, וואס וועט אונז מיט דער צייט אויסשאקלען הונדערט מיליאָן ארביטער און עטליכע מאנשעסטער פאבריקאנטען...

וואס האט די מאראליטעט פאר'ן ארעמען אומגליקליכען, וואס פאלט אונטער דער לאסט? נישט מעהר, ווי א היתר: קריך אויך! כאפ אויך! גלייך מיט'ן בעל־הגדה, ווייסט זי נאר: „נעם די מצה!" דער קניזש ליגט אינמיטען גאס, כאפ דיך צו!

און עס האט זיך געדאכט, אז דאס איז א גוטע פילאזאפיע נאר פאר רייכע לייט אדער פאר שטארקע פעלקער, אז די פילאזאפיע קאן נאר ליגען אין אן אנגעשוואלענער ברוסט־טאש און זיין אונטערגעשפארט מיט א וואלד פון באגנעטען, אז ארעמע לייט און שוואכע פעלקער, וואס קאנען לייכט אונטערגעהן אין דער אייביגער מלחמה, וועלען זיך האלטען אן די אלטע מענשליכע אידעאלען, אז דעם אלטען יושר, אז דער אלטער מאראליטעט...

עס האט זיך אבער ארויסגעוויזען, אז עס איז א טעות... ווי געזאגט, קומען שוין היינט ספענסער און ליפארמ אין בית־המדרש אריין, מען שטודירט זיי אין אלע ישיבות...

דער געוועזענער פרוש, וואס האט געלעבט פון תעניתים, וויסט שוין היינט, אז דער בעסטער אבר פון א מענש איז דער מאגען, אז אלע אנדערע אברים זענען משרתים, אז נאר ער, דער מאגען, מאכט די געשיכטע, אז נאר אייגענליעבע שפינט די קולטור!

אויף ספענסער'ס קני וועט אויפגעצויגען ווערען א נייער דור פון סאמע כאפערס...

ווי אזוי דארף מען דערציהען קינדער?

קינדער — זאגט ספענסער — דארף מען דערציהען אויף אזא'ן אופן, אז זיי זאלען קאנען גליקליך זיין... זיי זאלען קאנען אויסנוצען דעם גאנצען נחת, וואס די נאטור וועט זיי געבען, זיי זאלען זיין, ווי א שוואם, איינצוזאפען דאס גאנצע פארגעניגען, וואס זיי וועלען געפינען אויף זייער וועג...

ווארים — אז יעדערער וועט האבען זיך אין זין, ווען אלעמען מט זיין, — מן־הסתם!

ספּענסער און ליפּערט ווערען אונזערע נייע געטער!
נאָר דאָס איז אויך נישט קיין נייעס!

די יונגע עגיפּטיאנערין, וואָס מען האָט יאָהר־יעהרליך אריינ־געוואָרפען אין נילוס אלס קרבן פאר'ן הייליגען טייך, האָט אליין אויך געגלויבט אין זיין הייליגקייט...

די אמעריקאנישע שקלאַפען האָבען זיך געשלאָגען אין איין שורה מיט זייערע בעלי־בתים געגען די, וואָס האָבען זיי געוואָלט באַפרייען.

אונזערע אַ ל ט ע פּויערים זאָגען נאָך, אז עס איז בעסער צו אַרבייטען „פּאַנשטשיזנע", איידער צו צאָהלען פּאָדאַטעק —

און מיר, מיר אָרעם, צואוואָרפען, שוואַכסטע פאָלק אויף דער וועלט, הויבען אויך אָן צו גלויבען, אז דער אידעאַל פון מענ־שען איז דער אייביגער קריג צווישען מענשען און פעלקער, ראַסען און קלאַסען...

די דארווין־ספּענסער־ליפּערטישע סיסטעם, אָדער בכלל, דער פּאַפּירענער ליבעראַליזם, איז דורך גאַנץ אייראָפּאַ, ווי א זאַ־ראַזע. פרייהייט הייסט א רעכט צו מאכען זיך מיט די עלענבויגען אַן אָרט ביים טיש; וועהלען — הייסט קויפען שטימען פאַר געלט און בראַנפען, פּאַרלאַמענטען זענען בערזען, וואו פּאַרטייען שווינד־לען מיט פּאָליטישע פּאַפּירען, וואו די דעפּוטירטע פּאַרקויפען איי־נער דעם צווייטען די געקויפטע שטימען מיט אַן אומגעהויערען ראַבאַט... די „פרייע פּרעסע", דער שטאָלץ פון ניינצעהנטען יאָהר־הונדערט, איז אַ רינשטאָק פון בלאגע און שאַנטאזש...

1896.

אין איראָפּא און פּיי אונז אונטערן אויגען

אז מען רייסט אפּ דאָס אויג פון׳ם זידענדיגען לעבען איז איראָפּא, און מען וואַרפט א בליק צו אונז אונטער׳ן אויוועז, האָט מען דאָס געפיהל פון א רייזענדען, וואָס קומט נאָר שטורעם און וועטער אחיים אין א וואַרעמע, שטילע, אלטפרענקישע שטוב. —

אין דרויסען האָט זיך דער חייליגער הימעל צוקריגט מיט דער זינדיגער ערד, דער הימעל האָט אזינגערונצלט זיין שטערען. ווי א פּארמעט, און עס ציהט זיך איבער איהם א וואלקען נאָך א וואלקען ; אלע מאל שוועבער, בלייערנער, שווארצער און גיסענ־דינער ! פון דער השגחה׳ס אויג פליהט א בליץ נאָך א בליץ און פון גאָט׳ס האנט שלאָגט א דונער נאָך א דונער...

אט טרעפט ער אין אלטע שאפּע אריין ; דאָס האלץ איז אזוי דאָר, אזוי אויסגעטריקענט געוועזען, אז מען האָט געמיינט, אז זי וועט די וועלט איבערלעבען, און אט פלאקערט זי אויף ווי א קין, און פאלט אוז ברעכט צוזאמען ; אט שלענגלען זיך פייער־דיגע צונגען צווישען זיילען רויך ארום א ניימאדישען פאלאץ ; פון איהם וועט אודאי באלד קיין זכר נישט בלייבען. און דא יאָגט זיך באַרג אראפּ דאָס שוימענדיג־זידענדיגע וואסער, יאָגט און שלאָגט מיט א כעס און רייסט מיט זיך מיט אלע שטיינער, פלאָטען אין גרענעצען, וואָס שטעהען איהם אין וועג.

נאָר, געלויבט איז גאָט, מיר זענען שוין אין דער חיים. דא איז לאנגווייליג נאָר שטיל, דושנע נאָר וואַרעם — דא איז מען זי־כער מיט׳ן לעבען...

דאָרט האָט דער דונער געקנאקט, דא קנאקט אמאל א ברע־נענדיג שיימעל האלץ אין אויוועז... דאָרט האָט זיך געדאכט, אז גאָט וויל כשר׳ן די ערד מיט פייער און איבערשוועמקען מיט וואסער. דא זיצט קוים די אלטע באבע און פליקט פעדערען... דאָרט פיהרען

חימעל און ערד מלחמה, און דאָ שפּאַרען זיך צוויי אַלטע מוהמעס וואָס עס איז בעסער: געריבענער אָדער געשאָבענער רעטעך...

און זיי זעהען גאָרנישט אַזוי שרעקליך אויס! וואָלענע זאָקען אין די הענט, שפּיזלעך אונטער די אויערען, די ברילען פאַררוקט אויפ'ן שטערען... וואָס? עס וועט גאָרנישט זיין דערפון.

לעוויאַטאַנען לעבען אין אַ ים; מיקראָבען — אין אַ טראָפּען וואַסער... אין'ם טראָפּען שלאָגט זיך אָפּ דאָס גאַנצע לעבען נאָר — מיקראָסקאָפּיש קליין און... אַמאָל מיט'ן קאָפּ אַראָפּ.

נאָט אַייך פאַקטען:

איירא̇פּאַ האָט אַריסטאָקראַטען און מיר האָבען אַריסטאָקראַ־טען, ביידערליי מיוחסים האָבען פיינט די פאָלקס־בילדונג. ביידע זאָגען, אַז דאָס פאָלק דאַרף אַ סך גלויבען און וועניג וויסען. ביידע זאָגען, אַז שולען און בפרט אוניווערזיטעטען, אַז וויסענשאַפט און בפרט אַן איינפאַך אמת וואָרט אָהן איין איינהיל זענען אַזוי־נע שווערע מאכלים, אַז דאָס פאָלק קאָן זיי נישט פאַרדייען... אַז דערפון פאַרדאַרבט זיך עס דער מאָגען, שלאָפט אומרוהיג און האָט בייזע חלומות... און דאָך איז ווייט פון יענע אַריסטאָקראַטען ביז אונזערע! די אַריסטאָקראַטען, למשל, אין פּרייסען, די „יונקערס", ווי מען רופט זיי דאָרט, זענען רייכע גוטבאַזיצער פון אייביגע יאָהרען, אַריסטאָקראַטען מיט סאַמע ריין בלויליך בלוט; מיט א יחוס, וואָס גרייכט אַמאָל ביז די חיות ובהמות אין נח'ס תיבה! זיי געדענקען נאָך די אַלטע גוטע צייטען, ווען לעזען און שרייבען האָט געהערט צו זיי, בפרט רעגירען! אין לאַנד זענען נאָר געוועזען צוויי קלאַסען: א קליין ביסעל פּריצים, וואָס האָבען געהאַט אַלץ און איבער אַלץ צו שאַפען, און א גרויסע מאַסע פּויערען, וואָס האָבען אַסך געאַרבייט און גאָרנישט געהאַט. דאַ־מאָלט האָבען אונזערע יונקערס געלעבט אַ גוטען טאָג, און אַז דאָס פּויערען־פאָלק האָט עפּעס פאַרלאַנגט, נישט אויף די קני, נישט

אין קלויסטער און נישט פון גאט — האט מען איהם געענטפערט מיט קארטאטשען.

נאטירליך געהט די יונקערס הייגט אויך נישט אזוי שלעכט; זיי זענען נאך עד היום די זיילען, וואס האלטען אונטער דעם פריי־סישען הימעל...

די גרעסטע שטעלען אין לאנד, אין דער אדמיניסטראציע, אין מיליטער און בפרט אין קייזער'ס הויף געהערען צו זיי, און אויסער דעם האבען זיי נאך מאסען גיטער, וואס זיי האבען גע־קריגען בירושה פון די אלטע גוטע צייטען, און, ליידער, נאך נישט פארטרונקען און פארהוליעט...

פאר וואס האט דער פריסישער יונקער פיינט די פאלקס־ביל־דונג? פאר וואס קריגט ער הארץ־קלאפען פאר דעם, וואס ער רופט: „דעמאנאגיע"? וויל ער וייסט, אז וואס קליגער עס ווערט זיין דאס פאלק, קלענער ווערט זיין פעטער ביסען...

נאר וואס פאר א אריסטאקראטען האבען מיר? ווער שרייט אויף אונז, אז מיר זאגען צופיעל אויס דעם פראסטען פאלק, דעם „המון העם"? ווער איז ביי אונז די זויער־מילך און ווער די סמע־טענע? ווער האט רויט און ווער האט בלויליך בלוט? דאכט זיך, אז אין יעדער קלענסטער רייהע פון אידישע דורות, ווערט איהר געפינען אלע שטעלען פון דער לייטער, אויף וועלכע א אידישער פום מעג נאר טרעטען! איהר ווערט געפינען א פאקטאר און א רב, א רופא און א דאקטאר, און א פראצענטניק און נאך עפעס ערגערס, און א גביר, און א טרעגער... ווער זשע זענען אונזערע אריסטאקראטען?

אונזערע אריסטאקראטען זענען: מלמדים, וואס האבען זיך אויסגעלערנט אביסעל העברעאישע גראמאטיק, א בעדער־יונג, וואס האט זיך צוגעכאפט צו לעטריסעס ראמאנטישע גדיכטען, אן אויסגעקארמעט פאקטאריש בעל־בת'יש עקסעל, וואס האט איינגע־נומען א צוואנציג לעקציעס אלענדארף... אט די לייט און זייער גלי־כען זענען אונזערע יונקערס! אט די לייט וויסען שוין אזוינע מודות, וואס מען טאר דאס פאלק נישט גויסזאגען... אט די לייט זאגען, אז די זויערמילך, דער המון עם דארף האבען א פרוכט אי־בער די אויגען און לאזען זיך פיהרען פון זיי!...

אט דאָס זענען אונזערע יונקערס אין די פערערען וואָס די אלטע באבע פליקט !

צי האָט איהר געהערט פון לעצטען אייזענבאהן־שטרייק אין אמעריקא ? די ארבייטער און דינער פון דער באהן האבען געוואלט א גרעסערען לוין, די בעלי בתים פון דער באהן ניט געוואלט געבען, האבען זיך די ארבייטער מישב געווען און אויפגעהערט צו ארבייטען... דאָס הייסט אויף זייער לשון א „שטרייק"... דאָס מחלוקת האָט לאנג געדויערט, די ארבייטער האבען פאר הונגער געמאכט באווריעס, צובראכען וואגענען, פארברענט סטאנציעס... די בעלי בתים האבען געבעטען הילף ביים פרעזידענט, מען האָט געשיקט סאלדאטען מיט ביקסען... מען האָט געשאסען, עס איז בלוט פארגאסען געווארען... נאר דאָס איז נאך א קלייניגקייט... אין אונזערע צייטען הענגט דער וועלט פון א זאך נישט אפ פון'ם בלוט, וואָס זי האָט געקאסט...

ביי אונז געהען אלע רעכענונגען, אלע חשבונות אויף געלט ! אויף געלט וועלט געשאצט די ארבייט ; אויף געלט וועלען געשאצט הענט און פיס, וואָס מען פארלירט ביי דער מאשין און אפילו א גאנצער לעבעדיגער מענש, אויב ער וועלט אמאל צוקוועטשט צוויישען איהרע ציין... בפרט אין אמעריקא, וואו מען שאצט אויף געלט אפילו א קוש, וואָס א מיידעל קריגט אהן איהר גוטען ווילען...

אלע וועלט גערעכענט אויף געלט ; און אויף געלט איז דער שטרייק וועלט געווען גאר א קלייניגקייט : די בעלי־בתים פון דער אפגעשטעלטער באהן האבען געהאט א היזק פון דריי מיליאן דאלאר, די אויבם־סוחרים אין קאליפארניען, וואָס האבען די סחורה נישט געקענט פארשיקען — 5 מיליאן דאלאר ; צוזאמען האבען די קאפיטאליסטען געליטען אויף 8 מיליאן און דאגענען האבען די ארבייטער געהאט א היזק פון גאנצע 10 מיליאן דאלאר !

בכלל איז וועלט געווען דער שטרייק אן ערך פון פינף און דרייסיג מיליאן רובל אונזער געלט !

ביי אונז איז אויך געווען א שטרייק... איז קישינאוו... און א דאפעלטער שטרייק... דער בעל־טאקסע האָט אויפגעהערט צו צאהלען שכירות די דיינים, און די דיינים האבען אויפגעהערט שאלות צו פסק'ענען..

דער שטרייק האָט אודאי געקאָסט, ווי מען זאָגט, „ח"י גדולים מיט א קניוש", און דאָך האָט א דיין געחלש'ט אינמיטען נאָס פאר הונגער...

„ש א ל ת ח פ ו ע ל י ם !" — די ארבייטער־פראגע ! אין איראָפּא. אז א בעל־בתישער מענש דערמאָנט זיך אין דער פראָגע, ציטערט אונטער איהם הענט און פיס... קיין פרומער איד שרעקט זיך נישט אזוי אלוי פאר'ן שופר, און אויף דער עלטער פאר'ן קבר מיט'ן מלאך דומה, ווי דאָרט א פאבריקאַנט פאר'ן הונגערי־גען ארבייטער ! דער בעל הבית ווייסט, אז דער ארבייטער איז קיין פויער נישט און האָט נאָר קיין חשק ניט אויסצופאסטען זיך דעם ליכטיגען גן־עדן... אז ער איז הונגעריג, ווייל ער שוין נישט מודה זיין, אז דאָס האָט איהם נאָט היינט קיין ברויט ניט באשערט, נאָר ער מיינט, אז דער פאבריקאַנט האָט א קישקע אָהן א דנא... אז דאָס ווייב ווערט איהם קראנק, אז די קינדער הויבען אן הוסטען, זאָגט ער שוין נישט, ווי אמאל אין די גוטע, גאלדענע יאָהרען, אז עס איז אן אפקומעניש פאר די זינד, שלאָגט זיך שוין נישט אין האָרץ אריין און לויפט שוין נישט צום שטרייקמעל, ער זאל איהם אריסגעבען א תשובה... איהם דאכט זיך נאָר, אז זיין דירה איז שולדיג, אז ער וואוינט אין נאָסען קבר ! און עס דאכט איהם, אז דער פאבריקאַנט איז איהם מחויב אויפצושטעלען א הויז !... אז זיין זוהן מוז צו צעהן יאָהר געהן אין פאבריק אריין ארבייטען. גלויבט ער שוין נישט ווי אמאל, אז ארבייט איז א הייליגע זאך, אז פאר דער ארבייט צאהלט מען אויף יענער וועלט, נאָר ער איז בייז, פאר וואס האבען אנדערע גימנאזיום און אוניווערזיטעט און דער־נאָך א גוטע שטעלע, און זיינע קינדער נישט! ער זאָגט נאָך, אז די פאבריקאַנטען קאַנקורירען אויף זיין חשבון, און דריי פערטעל סחורה איז זיין שוויים און בלוט..

און אז עטליכע מיליאָנען מ י י נ ע ן, איז ביטער ווי גאל ! נאָר דאָס אלץ איז אין איראָפּא... ביי אונז איז פון דעם אלעם קיין זכר נישט דא. מיר האבען קיין פאבריקען נישט, קיין ארבייטער נישט... מיר קענען, דאכט זיך, רוהיג שלאָפען... און דאָך

האָבען כּיר א קליין „שאלת הפועלים׳ל"... א קליינס, א חנ׳עוודיגס... צום קושען !

מיר שטיצען די ארבייטער אין ארץ ישראל...

טאָג טעגליך געהען אין המליץ נדבות אויף די פועלים !

און עס איז א גוטע זאך ! אויסער וואס די ארבייטער וועלען אמאל עפעס האָבען פון׳ם געלט, איז דאָס דערווייל די בעסטע רעקלאמע, וואס אמעריקע פארמאָגט עס נישט !

עס האָט א יונגער שנעק ערגעץ א דרשה **געהאלטען** און עס ווייל קיינער דאריבער אין צייטונג קיין וואָרט נישט שרייבען... שרייבט ער אליין : „ווייל איד האָב אין האָציפּלאָץ פאר די משכילים אין שטאָדט א דרשה געזאָגט און אלע זענען שיער אויסגענאנגען — שענק איד אכטצעהן גדולים לטובת חפּועלים." דער „מליץ" דרוקט און די וועלט קלינגט מיט׳ן נייעם בעל־דרשן.

שאלת הפועלים איז אפילו א סגולה אויף פראקסע פאר א יונגען דאקטאָר ; אויב ער האָט נאָר א גוטען פרייַנד, וועט שוין אן איהם דאָס פּובליקום נישט פארגעסען...

קוים האָט ער געענדיגט דאָס אוניווערזיטעט, שענקט זיין גוטער פרייַנד פאר גרוים פרייד, וואָס דער באריהמטער קאָפּ האָט געענדיגט מעדיצין — ח"י גדולים ! וועדט דער דאקטאָר א חתן — ווייטער ח"י גדולים ! האָט ער חתונה — נאָך אמאל ח"י גדולים... מאכט ער א ברית — ווייטער ח"י גדולים ! פארשרייבט ער די ערשטע רעצעפּט אימיצען אויף א קאָטאָר — נאָר נייע ח"י גדולים פון דער נאָדעל ! און אזוי נאָך קלינגט גאנץ איראפּא מיט׳ן דאקטאָרל, וואס, וען נישט די שאלת הפועלים, וואלט ער געמוזט ארומלויפען אין די גאסען, שרייען : „אני שלמה !" און יעדען אריינשטופען אין האָנט אריין דעם אדרעס...

א ליטעראט האָט פארקויפט — נישט די פערער, די איז שוין לאנג פארקאניעט... נאָר זיך אליין, פאר עטליכע רובעל נדן ! וער וואלט געוואוסט דערפון ? שאלת הפועלים ! צוואנציג נומערען דורכאנאנד ווינשט מען איהם, און פאר יעדען וואונש קריגען די ארבייטער ח"י גדולים...

און עס וואקסט פון טאָג צו טאָג !... די גבירה האָט דעם גביר געווארפען א ראנדעל אין קאָפּ אריין : האָט זי געטראָפען, שענקט דער גבירה׳ס מוטער, ד. ה. דעם גביר׳ס שוויגער, ח"י גדולים !

האט זי נישט געטראפען — שענקט די דינסט, וואס האלט מיט'ן בעל־הבית, ח"י גדולים! געהט די דינסט אוועק דיקער, ווי זי איז געקומען, שענקט דעם בעל הבית א גוטער פרייגד ח"י גדולים...

נו, זאגט אליין, קאן אזא שאלת הפועלים אימיצען שאדען?

מען זאגט, אז דא האבען מיר א סך ארעמע בעלי מלאכות. אז פאר דעם געלט וואלט מען זיי געקאנט וואהרשטאטען מאבען, נייע מאשינען קויפען...

עס קאן זיין, נאר מיר קענען נישט אנדערש, מיר מוזען האבען אונזער אייגען, היימיש, וואהרעם, שטיל שאלת הפועלים'ע!

אין אירראפא זענען געווען פאנאמאס און פאנאמינאס... און גאנץ אירראפא האט געקאכט ווי א קעסעל!

אין פראנקרייך האבען מיניסטארען ג'גנב'עט און געגאנגען אין קרימינאל ארויין; אין איטאליען האבען סענאטארען געגראבען אין דער קאסע, און גאנץ איטאליען האט געוואטען! אין שפאניען האבען א סך אריסטאקראטען געהאט לאנגע פינגער און מען האט זיי נישט געשוויגען! אין שיקאגא האט מען איינגעזעצט אז עסטרייכישען קאנסול פאר געלד־זאכען; אין ענגלאנד אין אריינגע־פאלען, נעביד, א לארד...

אומעטום — סקאנדאלען, ערד־ציטערניש!

ביי אונז איז געווען א פאנאמינאלע — און שטיל! שא!—

עס האבען גאנץ קליינע מענשעלעך געמאכט א גאנץ קליין חברה'לע צו קויפען ערד אין ארץ־ישראל... קוים טוויזענט מענשען און אין גאנצען צו הונדערט פראנק..

מיט דער צייט, האט מען אויסגערעכענט, וועט די ערד וואקסען און וואקסען, און יעדערער פון די טויזענט מיטגלידער וועט האבען זיין אייגענע קאלאניע אין ארץ ישראל... וואו א שניידער, וואו א שוסטער, וואו א קבצן, האט פארקויפט די צירונג מיט'ן בעט־געוואנט, צוגעבארגט די רעשט אויף פראצענט — און אריינ־געטראגען הונדערט פראנק... צו וועמען? מן־הסתם צו א איד... וואס האט מען דא צו פרעגען...

אין קורצען האט מען געקויפט א שטיק ערד, מען האט עס

אַ נאָמען געגעבען „עין־זיתים"... און במשך פון אַ יאָהר זענען גע־פלויגען פון ארץ ישראל בשורות טובות ווי די טויבען, דער כנסת ישראל צום דערקוויקעניש... די אייגענע, וואָס האָבען די חברה צוזאַמענגעשלאָגען, האָבען דעם גאָרטען געפלאַנצט, וויין געבויט... „אונזער וויינגאָרטען — האָט מען געשריבען — וואקסט פון טאָג צו טאָג, מיט יעדער מינוט וואַקסט זיין ווערט, מענשען זעהען און גלויבען נישט זייערע אייגענע אויגען..." „נאָר אזויערנאָך — האָט מען געשריבען, קאָן קומען די גאולה", „נאָר דורך אַזוינע חברות קאָן מען אויסגעלייזט ווערען פון גלות."

פלוצלונג איז אָבער דער געזעלשאַפט איינגעפאַלען אַראָפּצו־שיקען אַ מענש קיין ארץ ישראל, צו באַקוקען עין־זיתים, און עס איז איהם פינסטער געוואָרען פאַר די אויגען — שטיינער און ביי־נער!

די הונדערט טויזענט פראַנק — פיו!

נאָר שטיל! קיין סקאַנדאַלען מאכט מען נישט! מען האָט קיינעם נישט אָפּגעגעבען „פּאָד־סוד"... וואָס דען, עס האָט זיך אויסגעוויזען דאָס אייגענע, וואָס אין כעלם!

אין כעלם איז אמאָל פאַרשוואונדען געוואָרען מילך פון אַ טאָפּ... און קיינער איז נישט שולדיג געוועזען! די קאַץ איז געווען גע'פּגר'ט, דער בעל הבית און די בעל הבית'טע — פליישיג, און פאַר דער דינסט וואָלט דער רב געמעגט שווערען...

אין אונגאַרן איז ערשט נישט לאַנג געוועזען אַ שטאַרק מחלוקת וועגען חופּה וקדושין. די אַריסטאָקראַטען, וואָס האָבען דאָרט א גרויסע דעה, זאָגען אַז אין חתונה האָבען שטעקט אַ גרוי־סער סוד, א הייליגקייט, א הימעל־זאַך, און אַז כאָטש „בת פּלוני לפּלוני" איז באַשערט און ווערט אויסגערופען נאָך פיערציג טאָג איידער גאָט טראַנספּאָרטירט אַרויס די נשמה פון אוצר, מוז איבער יעדען זווג דאָס שטריימעל מאכען א ברכה!... דאָס פּראָסטע פאָלק אָבער זאָגט, אַז חתונה האָבען איז א מענשליכע זאַך, און אַז עס שטעקט דערינען גאָר קיין סודות נישט, און מען דאַרף דערצו נישט מעהר, נאָר ער זאָל וועלען, זי זאָל וועלען און דאָס מאַגיסטראַט זאָל פאַרשרייבען, אַז זיי האָבען ביידע געוואָלט; כדי מען זאָל וויסען ווער מיט וועמען עס וועט זיך אמאָל גט'ען און ווער עס וועט נאָך וועמען נעמען ירושה און קדיש זאָגען...

אין אונגארן איז דא א פארלאמענט, וואו עס זיצען אויסדערוועהלטע פון פאלק, און א הערנהויז, וואו עס זיצען גרויסע הערען—אריסטאקראטען. קיין פראווע איז דארט נישט גילטיג, ביז זי ווערט נישט אנגענומען אין פארלאמענט, באשטעטיגט אין הערנהויז און דערנאך ערשט — אונטערגעשריבען פון קייזער. נאטירליך, האט דער פארלאמענט געוואלט, אז די חתונה זאל בלייבען א ציווילזאך, נישט קיין הייליגער סוד... נאר דאס הערנהויז האט נישט געוואלט, און עס האט זיך נישט אונטערגענגעבען, ביז מען האט עס נישט גענוויט מיט שטיינער און בלאטע די אריסטאקראטען אין די קאטשען אריין און מיט אויסהאקען די שויבען. זיי האבען זיך אונטערגענגעבען און — היינט מארגען וועט דער קייזער אונטערשרייבען דאס נייע געזעץ, אז חופה וקדושין קאנען זיך באגעהן אחז'ם שפרייטעל...

ביי אונז איז אויך עפעס עהנליכעס געשעהען נאר... מיט'ן קאפ אראפ!

איז א געווייסער שטאדט האבען די „רייטשען", דאס הייסט אונזער ליבעראלע, געבילדעטע פארטיי געוואלט דורכאויס אריינפיהרען די חופה איז שוין אריין, גלייך צום ארון־קודש... און דער פרומער קלאס האט נישט געלאזט! פאר דער חופה — זאגען זיי — איז נענוג פלאץ אויפ'ן בערגעל מיסט, אויפ'ן שול־הויף...

דעם פרומען קלאס איז לייכט צו פארשטעהן... זיי ווילען בכלל נישט קיין נייעס... דערצו ווייסען זיי, אז לויט אונזער געזעץ איז נענוג, אז זי שטעקט אויס א פינגער. ער זעצט ארויף א פינגערל, וואס מוז ווערט זיין וועניגסטענס א פרוטה, און זאגט „הרי־את"... דערביי דארפען, נאטירליך, זיין עדות, ער זאל נישט אפלייקענען שטיין און בייז; א מנין איז נאר בעסער, נאר אזוי ווי יעדער קאן צוקומען צום עמוד, אזוי קאן יעדערער מקדש זיין...

נאר וואס די „רייטשען" ווילען, פאר וואס גיט דער ראבינער חופה וקדושין דוקא ביים ארון־קודש אין קאר־שול, איז נישט צו פארשטעהן...

דאכט זיך, אז אין דעם קלאס שטעלען זיך צו דער חופה: א חתן, וואס האט שוין קיין האר און קיין סודות נישט, און א כלה, וואס ווייסט פון פאל רע קאק, זאלא און אנדערע, אפילו ווי

אַזוי מען האָט קיין קינדער נישט, אז עס האָבען נישט חתונה קיין מענשען, נאָר צוויי בייטעלעך געלט... וואָסזשע דאַרף מען דאָ דעם פּרעדיגער ?

נאָר נישט אין דעם געהט אונז..

געגוג, אז די פּראָגע, וואָס האָט אויפגעקאָכט גאַנץ אונגאַרן. האָט זיך אַפּגעשלאָגען אין אונזער טראָפען וואָסער, נאָר מיט'ן קאָפּ אַראָפּ !

פון דעסטוועגען מיינט נשט, אז עס איז נאָר אין גאַנצען שטיף ! די פּרומע חובבי ציון שלאָגען זיך מיט די ליבעראַלע חובבי ציון... אין וואָס עס געהט, איז שווער צו ווייסען פון די הונדערטער פּאַסקווי־לען, וואָס ווערען צושיקט אין בריף אַדער געדרוקט אין צייטונגען... עס מוז דאָך זיין אַן אַרט פּראָגע: וואָס איז בעסער, געשאָבע־נער אַדער געריבענער רעטער ?

1896.

אונזער טרייסט.

מען דאַרף זיך טרייסטען!

אַ פאָלק, וואָס האָט אַזוי פיעל צרות איבערגעלעבט, אַזוי פיעל פינסטערע צייטען איבערגעוואַרט; אַ פאָלק, וואָס מצרים און בבל, צוויי שרעקליכע שכנים, האָבען נישט אויפגעגעסען, און דאָס בלוטזיכטיגע אומגעהייער — דאָס מיטעלאַלטער, נישט איינ־געשלונגען — וועט היינט, אין ניינצעהנטען יאָהרהונדערט, נישט פאַרלוירען געהן.

מען דאַרף זיך טרייסטען און האָפען!

טרייסטען דאַרף מען זיך מיט דעם, וואָס אָבוואָל דער האָס צווישען מענשען איז נאָך נישט אויסגעלאָשען; אבוואָל דעם שוואַכען דינט נאָך נישט דאָס אייגענע רעכט, וואָס דעם שטאַרקען; אז אָבוואָל: „לא תגנוב", לא תגזול, לא תרצח, לא תחמוד"... איז נאָר נוהג צווישען איינעם און דעם צווייטען פון אייגענעם פאָלק, — דאָך איז דער האָס צווישען מענשען שוואַכער, מילדער, געלאַסענער, ווי פאַרצייטען...

אמאָל זענען נישט קיין פעלקער, נישט קיין מדינות, נישט קיין שבטים, נישט קיין משפחות געוועזען, נאָר איינצעלנע האָר־דען; חברות מענשען האָבען זיך ארומגעדרעהט, ווי חיות און סטאַ־דעס... דאמאָלט זענען די חיות הייליג געוועזען, און דער מענש האָט נאָר אלס פרעס־פלייש געדינט! אין דער האָרדע אליין האָט געמוזט שוין זיין אַ צייכען פון מוסר, נאָר צווישען איין האָרדע און דער צווייטער איז געוועזען אייביגער קריג, און אייביגע פרעסעריי און —

די שוואַכע האָרדע איז אויסגעקוי־לעט און אויפגעגעסען געוואָרען.

דערנאָך באווייזען זיך נאָמאַדען — גרויסע פאַמיליען פאַס־טיכער, וואָס בלאָנקען זיך אַרום אין סטעפּ מיט זייערע סטאַדעס.

איין פּלאַץ קאָן צוויי סטאַדעס נישט ערנעהרען; איין ברונען, איין קוואַל קאָן צוויי סטאַדעס נישט לעשען דעם דורשט, און צווי־שען איין פאַמיליע און דער צווייטער איז ווייטער קריג און מלחמה, און וועה און ווינד איז דער שוואַכערער פאַמיליע!

דאָך פרעסט מען זיי שוין נישט אויף! די סטאַדע דאַרף מענ־שען, דער פּאַטריאַרך און זיינע ווייבער דאַרפען שוין באַדינונג! און דאמאָלט — ווערט די קנעכטשאַפט געבוי־רען!

שרעקליך זעהט זי היינט אונז אויס, נאָר דאמאָלט איז זי אַ גרויסע גוטע רעפאָרם געוועזען! ניינציג פּראָצענט מענשען האָט זי גערעטעט פון טויט! אַלס קנעכט האָט דער מענש שוין אַ גרעסערען ווערט געקרינען — ער האָט אויפגעהערט נאָר פרעס־פלייש צו זיין!

מענשען האָבען זיך באַזעצט און אָנגעהויבען באַאַרבייטען די ערד; עס זענען געוואָרען לענדער און שטעדט. נאָר נישט מיט אמאָל געשיהט עס! אלע מאָל פאלען אראָפּ נייערע נאָמאַדען פון בערג אין וואלד, באפאלען די שוואַכערע ערד־אַרבייטער, קוילען אויס די, וואָס שטעלען זיך אַקעגען, די רעשט נעמט מען געפאַנ־גען, טייל פון זיי פארקויפט מען, אנדערע באַהאַלט מען ביי זיך אַליין פאַר קנעכט...

שלעכט איז דעם באַזיגטען שוואַכען... נאָר אלץ בעסער, ווי פריהער: דער באַזיגטער איינוואוינער לייזט זיך אויס מיט קאָנטריבוציעס, מיט מס; ער באַקומט נאָר א נייעם הערשער; די באַזיגטע מדינה ווערט נאָר צוגעטיילט אלס פּראָווינץ צו א נייעם לאנד!

נאָר דאָס פאָלק ווערט שוין נישט פאַרטריבען, נישט אויסגעקוילעט, נישט אויפגעגעסען, נישט פאַר קנעכט פאַרקויפט; עס טראָגט א צייט נאָר אַ גרעסערע לאַסט; עס צאָהלט נאָר גרעסערע שטייער.

די מדינה טרעט אָפּ היינט דעם „פאָלק"... — נישט פאַטערלאַנד—, די „נאַציאָן" איז היינט אין דער מאָדע!... פעלקער טיילען זיך אָפּ איינס פון צווייטען... און פעלקער פיהרען מלחמה! ווי אַזוי דאָס געשיהט, פון דעם ווע־לען מיר רעדען אַן אַנדערש מאָל. נאָר עס איז א פאַקט און

שלעכט איז דעם שוואכען, באזינטען פאלק... פונדעסטוועגען דאך איז בעסער, ווי א ברויט, וואס מען צו־טיילט צווישען עטליכע מיילער; מען שטעלט שוין נישט קיין גרענעצען אויף דער קארטע, לויט ווי עס פאלט איין א קארל אדער א נאפאלעאן. עס גההען וויטערע מלחמות, נאר עס נעהט שוין וועגען עפעס אנדערש. — יעדעס פאלק וויל האבען ביים צווייטען נאר אפענע גרענעצען... נאר אן ארט, וואו פראדוקט צו פארקויפען!...

עס איז אמת, אז אונז, דעם שוואכסטען פאלק אין דער וועלט, איז נישט גוט, נאר דאך איז אונז בעסער ווי אמאל...

אמת איז, אז כל־זמן יעדעס פאלק באזונדער וועט זיך זינגען זיין „אתה בחרתנו", וועט זיך איינרעדען, אז נאר פון זיינעטוועגען האט גאט די וועלט באשאפען, אז זיין מח איז דער קליגסטער, זיין הארץ דאם גאלדענסטע, זיין כאראקטער דער בעסטער, און דערי־בער — קומט איהם א פרייערער פלאץ ביים טיש, פאר דער בריטסטער שיסעל און פולסטען כוס; אמת איז, אז כל־זמן דאם אלץ וועט עקזיסטירען, וועלען מיר קיין גוט־עדן אויף דער ערד נישט האבען...

נאר דער אלטער גיהנום מיט זיינע שדים איז דאך אויב־מאל פאר אלע מאל פארפאלען! מען וועט אונז דאך שוין נישט פרעסען, נישט קנעכטען, נישט ברענען און בראטען, נישט פאר־טרייבען. דער שטארקערער איז אויך א מענש, און דער מענש וועט עדעלער, די מלחמה שוואכער, די מיטעל — מענשליכער. און דעם שוואכענם לעבען וועט דאך אלע מאל גרינגער און וועניגער ביטער...

1896.

תענית געדאנקען.

(אפאריזמען).

1) אסך עדעלע מענשען קאנען נישט טויטען קיין פליג אזן עסען אויף אן אקס...

2) האלב־געביל־דעטע מוטערס פיהרען ריין אזן היגיעניש די קינדער כל־זמן זיי זענען געזונט; ביי דער ערשטער קרענק אבער, ווערען זיי אבערגלויביש אזן שוואך אזן קארמען די קראנקע קינדער מיט קארמעלקעס אזן איינגעמאכטס אזן טוישען אויף זיי נישט דאס העמד. האלב־געביל־דעטע פאטריאטען טוען דאס זעלבע מיט'ן פאלק.

3) דער „היינט" איז א מוטל בספק, דער „מארגען" וועט זיכער געהערען צו די, וואס ווייסען נישט קיין גרויסען חלוק פון א תענית ביז נישט א תענית!

4) מענשען נעמען זיך צוזאמען אדער יענעם צו עסען אדער זיך נישט צו לאזען עסען; עס איז נויטוועגדיג, נאר נארען מאכען פון דער נויטוועגדיגקייט אן אידעאל.

5) אין יעדען מענש שטעקט אביסעל גוטס; וואר עס גיט עס אינגאנצען אוועק גאט, דעם בלייבט שוין גארנישט פאר מענשען.

6) נישט איינער ווערט גרויס, ווייל ער שטעלט זיך אויף א בעסערען קאפ אלס זיין אייגענער איז.

7) אז דו פאהרסט אין וועג, זעהסט דו פון ווייטען גרויסע בערג, וואס נעהנטער אבער ווערען זיי קלענער, אזן צום סוף קריכען נאנץ לייכט אויף זיי ארויף דעם בעל־ענלה'ס ג'פגר'טע פערד; באקען דיך נישט מיט גרויסע לייט, וואהרים עס וועט דיר דאס אייגענע געשעהען.

8) א חון, וואס כאפט דעם אבראק, וואס פאלט פון איבער־

געפילטען פערדם מויל ארויס, טראכט ביי זיך: וואס פאר א פי־ לאנטראפ עס איז!

9) ביי טיול געהט א י ב ע ר דאס הארץ; ביי אנדערע— פלאצט עס.

10) „נויט ברעכט אייזען" און „אייזען ברעכט נויט" — דאס איז דאס קלעצעל, אויף וועלכען די געשיכטע וויקעלט איהר אי־ ביגען פאדעם.

11) אפט שרייט מען „לא תגנוב", אוים לויטער קאנקורענץ,

12) עס וואלט היינט אויך פון שטיינער וואסער גערונגען, דעו שטעקען זאל נישט זיין פארנומען מיט עפעס אנדערש...

13) אין דער ערשטער קעשענע איז שוין געלעגען דער גאנ־ צער קאדעקס מיט אלע מפרשים.

14) די ציוויליזאציע איז א פונקט, וואס באוועגט זיך אימער וועראנד און מאכט איהר אייביגע לויניע, און זי פיהרט אלע מאל צו א העכערען צוועק. טיילמאל ברעכט זיך די לויניע איבער און לאזט זיך אריין אין דער טיף, און דאמאלט מיינען די קורצזיכ־ טיגע, אז זי האט זיך איבערגעהאקט.

15) דער קאנסערוואטיזם איז א פארשווינדעלטער באנקראט, וואס ווייל קיינמאל נישט לויקווידירען.

16) ארעמקייט איז נישט קיין שאנד — נאר א מכה.

17) עס וואלט קיינמאל קיין שרפה נישט געווען, מענשען זאלען באלד דערזאהן דעם רויך.

18) דאס לעבען וואלט געווען א גאנץ הארמאנישע מעלא־ דיע, ווען די לעדיגע מאגענס זאלען נישט אריינבורטשען און די איבערגעפולטע — אריינגרעבצען.

19) מענשען שטארבען פארשידען: א געטע שרייט: ליכט! אנדערע ווילען, די זון זאל מיט זיי צוזאמען אונטערגאהן.

20) טיול מיינען, אז וואס מען קאן נישט אויפעסען, מוז מען אויסטרינקען.

1896.

די עשרת הדברות.

מיט א פירוש פון א קליין בעל־בית'ל.

דער גרויסער גאָט האָט געגעבען אויפ'ן בארג סיני קורץ נעכאָסטע צעהן געבאָטען און אונזער קליין־בעל־בית'ל האָט צו זיי צוגעגעבען א לאַנגען פירוש אין זיין קליין הערצעל...

„אנכי!"... „לא יהיה לך"... „לא תעשה"...

זאָגט דער רבונו של עולם!

„איינער בין נאָט און וויל מיין ממשלה מיט קיינעם נישט טיילען! קיין אַנדערע געטער, אויסער מיר, זאָלסט דו נישט האָבען; פון גאָלד און זילבער קיין אָפּגעטער נישט אויסהאָקען, נישט גיסען" — —

און דאָס קליינע בעל־הבית'ל שרייבט איין ביי זיך אין הערצעל:

„איין נאָט אין הימעל, נאָר אַסך צדיקים אויף דער ערד."

„צו נאָט איז ווייט און דער וועג פיהרט דורכ'ן הייליגען אָרט. און איך ציטער פאר די ווייסע מצבות"...

„צום רבי'ן איז נאָהנט און די אומות העולם מאָכען באַנעו. שאָסייען און מען רעדט נאָר פון לופט־באַלאָנעו..."

„נאָט, ברוך הוא, ווי דער אמת איז, וויל זיין ממשלה מיט קיינעם נישט טיילען, ער דאַרף און וויל ביי קיינעם קיין עצה נישט פרעגען. דאָס הייסט: ער איינער אליין איז גוזר! נאָר קוים האָט ער גוזר געווען, זיינס אָפּגע־

זאגט, קאָן קומען א ליאַדע צדיק'ל, אפילו א ווייבעריש, און מ ב ט ל זיין, און מאכען אַ ל ע ס כעפרא דארעא!"

„און דוקא ביליג! אינגאנצען פאר ח"י גדולים!"

„אמאָל איז גענוג אביסעל אָפּגעשפּראָכענער בוימאויל, א יחי־רצון'דעל — צו מאכען פון טויט — לעבעדיג... און דאָס קאָסט נאָך ביליגער."

„אמאָל העלפט אפילו קעגען דער ג ז ר ה אַ ט אָ ט ע ר ל אויך! און א פינף קאָפּ. איז א מטבע, א טרונק בראנפען — אודאי!"

„עס איז אן עבירה פון גאָלד און זילבער אויסצוהאַקען אָדער אויסצוגיסען זיך עבודה־זרה'לעך... די מ ט ב ע טראָגט פּראָ־צענט און איז אויך א ג ר ו י ס ע ע ב ו ד ה־ז ר ח!"

ווען גאָט, דער רבונו של עולם, האָט געזאָגט:

„לא תשא... לשוא!"

זענען בלאָס געוואָרען די הימלען, עס האָבען געציטערט די בערג, עס האָבען טייכען און ימים געשוימט און געזאָטען, די גאַנצע ערד האָט א פיבער געכאַפּט, עטליכע שטערען זענען פאר שרעק אַראָפּגעפאַלען...

און דאָס קליינע בעל־הבית'על שמייכעלט פאר נחת און פאַר־צייכענט זיך:

לשוא? אַן איינפאַל! און א ו ו אָ ר ט א ו מ ז י ס ט רעדען, וועל איך יאָ? וואָס איז, א מחבר בין איך, וואָס רעדט צו שטיין און ביין? מיין צייט איז געלט, מיין וואָרט איז גאָלד! א ו מ ז י ס ט שווערען ביי גאָטס נאָמען וועל איך נ י ש ט! איך וועל נאָר שווערען אין מאַרק, אין געוועלב... מיט גאָטס נאָמען וועל איך אויסנאַרען א צעהנערעל אויף דער אַרשין, פאַררעדען עמיצען די ציין, אויסגלייכען א קרומע וואָג, אונטערהאַלטען משופּע די מאָס... אַלץ נישט אומזיסט!"

„אפשר וועל איך נאָך א מאל מיט א שבועה'לע זיך אַרויס צו נאַרען פון דער חיים אויף אן אָקע'לע... ווייטער נישט!"

„א ו מ ז י ס ט, קיינמאָל נישט!"

„זכור את יום השבת"...

„איך וועל געדענקען, אודאי!..."

„יעדעס באַשעפעניש דאַרף באַנייען די כחות; איינמאָל אין וואָך רוהען! רוהען דאַרפען ווייב און קינדער, דינסטען און משרתים, אפילו דאָס פערד און די בהמה — וואָס דינען ביי א איד..."

„אָבער א קריסט מעג פאָהרען אום שבת?"

„וועל איך איהם מיין פערד פאַרדינגען!"

„שבת קאָן זיך אויסשלאָפען דער משרת, דער אַרבייטער, די אַרבייטערין?"

„זאָלען זיי א גאַנצע וואָך קיין אויג נישט צוטון, וועל איך נאָר צאָהלען איין מאָל אין וואָך און נישט עובר זיין אויף „לא ת ל י ן".

„רוהען מעגען ווייב און קינד... איך וועל אויך נישט טון די האַנט אין קאַלט וואַסער אַריין... גענוג א גאַנצע וואָך זיך אַרומ־געיאָגט מיט'ן סאָנד*), מיט קאָמאָרניקעס**), מיט גאָט ווייסט וואָס!"

„שבת — איז א טאָג אויף „קאָפּ־אַרבייט"; איך וועל מיר אָפּ'סדר'ן די גאַנצע וואָך: ווי איין און ווי אויס, און וועל שוין פאַרשפּאָרען א גאַנצע וואָך צו קלערען; עס וועט געהען א גאַנצע וואָך, ווי א פּוטער!"

„שבת קומט נאָך צו־נוץ, אַראָפּצונעמען ביי יענעם די שבת'־ניקעס, נאָר דאָס טוט שוין דער קאָמאָרניק אליין; די פּראָשעניע וועל איך איינגעבען אינמיטען דער וואָך!"

„כבד את אָביך ואת אמך"...

„מיט'ן גרעסטען פאַרגניגען! דער אַרעמסטער טאָטע קאָן גע־ווינען אויף דער לאָטעריע, געפינען א כשר'ע מציאה און איבער־לאָזען ירושה".

„נאָר א ק ר אַ נ ק ע ר טאָטע מעג ליגען אין שפּיטאָל

---

*) סוד.

**) סודעבני פריסטאוו.

און מיר נישט איינרעכטען דעם סאלאן; די מאמע מעג וואוינען באזונדער און שטריקען זאקען. לערנ׳ג געהן איז גאר קיין תכלית נישט! ביי זיך האלטען איז גאר קיין פלאן נישט, שנור־אוז שוויגער־שפיל איז קיין געשעפט, מיט׳ן ווייב זיך גט׳ען, היסט נישט גאט!"

„לא תרצח"!

הערט זיך גאטס קול צווישען דונערען און בליצען, און אונ־זער בעל־הבית׳ל ווערט פארציטערט.

„ווער — שרייט ער באלידיגט — א י ך? איך — נעמען א חאק אין דער האנט אריין און אפהאקען עמיצען א קאפ? אפשר נאר א פיסטויל? איך וואלט מיר דען אליין נישט דערשאסען פאר שרעק? מיין באבע האט דען געהאט א פיסטויל אין דער האנט? וואס איז, א רוימער בין איך? א גרעק? ב ל ו ט פארגיסען וועל איך? פולווער וועל איך קויפען? א נאר בין איך, משוגע!"

„וואס דארף איך דאס? וואס דארף איך מיך שפילען מיט א מעסער — מיין צינגל איז וועניג? מיט א פראשעניעלע, וואוהין מען דארף, בין איך נישט יוצא? וואס? יענעמס בלוט וויל איך זעהן? זאל מען איהם באגראבען מיט׳ן בלוט צוזאמען; קיין איינ־ציגער טראפען זאל נישט פעהלען!"

„האסט דאס גארנישט געדארפט זאגען, רבונו של עולם!!"

„לא תנאף..."

— „אבער האנדלען מיט דער סחורה קאן איך? שיקען קיין מערקיי, קיין ארגענטינא און צוריק פיהרען וואלוועל מלשינות אוז רכילות מעג איך? לא תנאף — זאגסט דו? מהיכא תיתי! א י ך — נישט! איך האב קיין צייט נישט דערצו, איך בין קיין בעלן נישט דערויף; מיין ווייב און טאכטער א ו י ך נישט — א ו ד א י נישט, איך וואלט זיי די קעפ געשפאלטען! נאר י ע נ ע מ ס ו ו י ב, י ע נ ע מ ס טאכטער, רבונו של עולם? זאל זיך י ע ד ע ר ע ר היטען זיינס!"

„אמת, עס איז א שווערע פרנסה, מיט מסירת נפש. ס כ נ ו ת

נ פ ש ו ת מיט אַביסעל חלול השם, נאָר אויף דעם אַיז מען דאָך אין גלות... !"

„לא תגנוב..."

„אויך, רבונו של עולם, געזאָגט, כביכול, אומזיסט. א י ך וועל גנב'ענען ! און דערנאָך ? דערנאָך וועט מען מיך איינזעצען... און וואָר וועט געבען מיין וויב און קינדער עסען ?"

„זעהסט דו, רבונו של עולם, וועז אויף אמאָל א צעהן־טויזענטער... בא ! מיין וויב וואָלט געלעגט אויף איהר נאָמען א „זאָלאָג", און אין דער צייט, וואָס איך וואָלט נאָכ'ן וויראָק*) געזעסען, וואָלט זי אַביסעל געוואָכערט, ווי א אידענע... נאָר דאָס מיינסט דו דאָך נישט, פון צעהן טויזענטער — פון א מילתא דלא שכיחא, דעדט מען נישט אויף א בארג סיני !"

„לא תענה ברעך עד שקר !"

„אויסער — חס־ושלום — וויים איך ? געגען א שונא !"

„אויסער נאָר פון דיין תורה וועגען, אז דער גבאי וועט מיר קיין גוטע עליה נישט געבען... און אפשר — אויסער לשם מצוה— אז איך וועל וועלען אן אנדער רב, אן אנדער שוחט, אדער מאכען מיינס א קרוב פאר א שול־קלאפער. און נאָך — רבונו של עולם — אויסער די אלע טויזענטער אופנים, וועז איז עס ג ל א ם א מ צ ו ה א א י ד צ ו ב א ג ר א ב ע ן !"

„לא תחמוד"

— „רבונו של עולם, איך זאָג דיר אפען, איך וויל נישט — נישט יענעמס הויז, נישט יענעמס וויב, נישט יענעמס פערד און וואָגען..."

„פארקערט ! איך, רבונו של עולם, פארגין איהם ! איך פאר־גין איהם אפילו זיין עשירות !—".

*) פרויגאָוואָר.

„איך וויל א בעסער און א גרעסער חויז; א פאלאץ קאן איך אויך פארדייען!"

„איך וויל א ווייב מיט מעהר נדן; א שעהנע אידענע אלס צולאג — קאן אויך נישט שאטען!"

„איך וויל אויך א שענערע קארעטע און בעסערע פערד!"

„און דאס אלץ וויל איך נישט פון א בשר־ודם, נישט צונעמען ביי יענעם — נאר „מתנת ידך תרחבה והמלאה", פון דיין כשר'ער האנט!"

„דו זאגסט דאך „לי חכסף ולי חזהב!"

„און, אז דו, רבונו של עולם, לאזט נישט ארויס קיין נייע באנקא־צעטעל, אז דו נעמסט נאר ביי איינעם און גיסט דעם צוויי־טען — בין איך שולדיג?"

„איך — דארף, מיין ווייב און קינדער — דאך עפעז! הא בעז — מוז איך, מיין דאגה ביי וועמען דו נעמסט?!"

אט אזוי טייטשט זיך אויס דאס בעל־בית'ל די עשרת הדברות.

1896.

פורים.

„פורים איז קיין יום־טוב; פיבער — קיין קרענק".

נישט צו באניידען איז דאך דער, וואס טרייסעלט זיך אין פי־בער; און נאך וועניגער — דאס פאלק, וואס פורים איז זיין וואויל־טאג.

און נישט דעריבער, וואס די הילף איז פון קיין מענער־האנט געקומען; נסים זענען נישט מחויב — שעלקעס צו טראגען. מיר האבען זיך מיט דבורה, יעל און יהודית נישט צו שעמען.

אסתר'ן אבער האבען מיר צו פארדאנקען דעם ערשטען זיג. וואס מיר האבען, נישט קעגען, נישט איבער, נאר אונטער פרעמדע קעניגען געהאט.

פורים איז דער געבורטס־טאג פון ערשטען שוץ־איד, פון ערש־טען קרוב למלכות... פון ערשטען אויסזאגען און פון ערשטען פארזארגען א קעניגליך — בעט...

א פרייד איז פורים פאר בעטלער, קלעזמער, פארשטעלטע... און — פאר אזא פאלק!

טאנץ אויף פרעמדע בעטען, פארוואלעסינטע נשמה, אויפ'ן קבר פון דיין אמאליגען שטאלץ, — טרינק, און פארגעס, אויב דו קאנסט...

עס נעהט צו פסח.

עס נעהט צו פסח. אוו איך בעט מיך ביי אייך אייז צום סדר. נעמט מיך אויף!

קיין סך וועל איך אייך נישט קאסטען; קנייטלעך עס איך נישט!

זייט מיך אויך נישט מכבר מיט מרור; מיט דעם בין איך געבוירען!

הייסט מיר אויך נישט צעהלען קיין „מכות"; איך האָב די מצריים שוין לאנג מוחל געווען. אוו עס איז גלאט א מין „ברכה לבטלה"; פון געשריבענע אדער געדרוקטע מכות איז נאָך קיינער נישט קראנק געוואָרען.

באפרייט מיך אויך פון „שפוך חמתך"!... איך בין נאָך צו יונג. פאר'סמ'ט מיר נישט דאָס בלוט מיט נקמה... איך האָף אויף בעסערע צייטען אוו ווייל אפילו קיין געצעון־דינער נישט שילטען.

איך ווייל אפילו נישט זאָגען „לשנה הבאה בירושלים!" ווייל „פון זאָגען וועלט מען נישט טראָגען"!

דערווייל ווייל איך אייך נאָר ווינשען, אז איהר זאָלט אויפ'ס יאָהר דעם גאָנצען „מה נשתנה" מיט'ן „עבדים היינו" פאַרגעסען... אוו —

אז איהר וועט עפענען די טיר אוו רופען באמת, נישט ווי היינט אויף לבן־ארמי'ס לשון, „כל דכפין ייתי ויכול!", זאָל קיינער נישט אריינקומען; עס זאָל קיינער נישט ד א ר ף ע ן אריינקומען!

1896.

ל"ג בעומר.

א יום־טוב פאר קינדער!

וואס אייגענטליך ל"ג־בעומר איז, אסור אויב איך וויים! אין חדר, געדענק איך, פלענט דער רבי דערצעהלען פון א מגפה צווישען רבי עקיבא'ס פיער און צוואנציג טויזענט תלמידים... אויך פון „חלולא דר' שמעון בן יוחאי" און פון בוימאויל גיסען אויף זיין קבר! נאר איך האב וועניג וואס געהערט; מיר איז עפעס א נ ד ע ר ש געלעגען אין קאפ: עס זענען שוין אריבער די מרויערינע ספירה־טעג, ל"ג־בעומר הויבט מען זיך אן באלד, און דאס וואסער דארף א מ ע נ ש. מוז מען עס אפנארען מיט א קאץ!

„נער הייתי וגם זקנתי" און צינד זעהט מיר דאס אלעס אויס אזוי פראסט, אזוי נאטירליך! מגפות האבען פארצייטען אויך נישט געפעהלט, עס זענען נאר אנדערע קמיעות, אנדערע רפואות און אנדערע דאקטוירים געווען! אז עס איז א מגפה געווען, און זי האט ל"ג־בעומר אויפגעהערט — איז אויך ריכטיג, יעדע מגפה מוז אמאל אויפהערען; אנטיסעמיטיזם, פאנאטיזם, ספיריטיזם זענען אויך מגפות און וועלען אויך אמאל אויפהערען... און יענע מגפה האט נישט געקאנט וויסען, אז עס איז ל"ג־בעומר, זי זאל גאט וויסט וועמען צו להכעים, דוקא אויפהערען א טאג פריהער אדער שפעטער! און ר' עקיבא, אויב ער האט געהאט אזוינע ענגע. דושנע און ברודיגע חדרים, ווי אונזערע קינדער האבען היינט, איז לייכט צו פארשטעהען, פארוואס די מגפה האט זיך אין זיינע תלמידים געהאלטען!

חלולא דר' שמעון בן יוחאי איז אויך צו דערלויידען. „חלולא" איז אייגענטליך א חתונה און דא מיינט מען גאר א יאהר־צייט. נאר עס מאכט נישט אויס. סאפיר זאגט, אז איבער דעם האט א

חופה פיער שטאנגען, ווייל זי איז מעהרסטענטיילס א דאפעלטע מטה! און מרדכי הב"ד זאגט, אז דעריבער באדעקט מען די כלה, זי זאל נישט זעהן, ווי מען קוילעט זי. אז די, וואס ווילען נישט קיין אילומינאציע אויף די חשמונאים'ס נצחון געגען די גריכען, נאר דוקא הייליגע חנוכה־ליכט לזכר פון נס, וואס פון איין פארציע בוימ־אויל האט זיך אויסגעמאסטען אכט, כאטש דאס מאכט היינט א ליאדע סוחר'טע, אז די לייט, וואס האבען ליעב און לעבען פון נסים אויף דער מאס און וואג, גיסען בוימאויל דוקא אויף ר' שמעון בן יוחאי'ס קבר, איז אויך נישט חוץ לדרך הטבע; זיי גלויבען פעסט, אז ר' שמעון בן יוחאי האט געמאכט דעם זהר, דער זהר— די קבלה, די קבלה — חסידים, און אונזערע חסידים'לעך (און דאס איז טאקע אמת) האבען מתקן געוועזען נאסען און דאך ברענענדי־גען תקון, וואס מאכט דעם גארגעל פייכט, דאס לעבען זיס און דעם קאפ אזוי לויטער... ממש ווי זהר־לשון!

עס איז מיר אפילו היינט קיין וואונדער נישט, אז וואסער לאזט זיך אפנארען און נעמט צו א קאץ פאר א מענש! טוען מיר דען אנדערש? געהט ארויס אויפ'ן הייליגען ארט, עפענט אויף דארט די קברים, אויב איהר וועט נישט געפינען ניינציג פרא־צענט קעץ! עפענט א בלאט געשיכטע און באטראכט גוט, וועט איהר זעהן, אז מען רעדט מכלומר'שט פון מענשען און פון צווי־שען די שורות קוקען ארויס פרומע קעציגע בלויע אויגעלעך, אז עס איז א מחיה! עס טרעפט זיך, אז בערען פיהרען דאס רעדעל, ביי־נער קנאקען אונטער די ציין, בלוט פליסט פון פיסק אראפ ארום די לאפעס... עס טרעפט, אז פוקסען כאפען די לייצען אין די הענט אריין און פארפאהרען גלייך צו דער הינער־שטאל, און פעדערען פליהען עד לב־השמים, נאר על פי רוב — דרעהט אונז דעם שטריק ארום דעם האלז א פראסטע ווייסע אדער שווארצע, נאר — זכרונה לברכה — א קאץ!...

איך וואלט אסך גערעדט פון טויטע קעץ, איך זאל קיין מורא נישט האבען פאר די לעבעדיגע... אך, זיי דראפען און — ערגער נאך — זיי מסר'ן!

נאר ווי עס איז, פון וואנען ל"ג בעומר קומט ארויס, זאל זיין פון דער קאץ אליין, אבי צום לעבען! אבי אונזערע ארעמע קינ־דער כאפען זיך כאטש איינמאל אין יאהר ארויס פון תפיסה, פון

פּינסטערעז חדר. דער „סמאָטריטש" אליין — דער בייזער מלמד. עפענט אליין אויף די טיר און פיהרט זיי אין וועלדל אריין! א. לאכט נישט אויס איין מאָג אין פרישעז, פרייען וואלד!

דאָס קינד ניט זיך קיין רעכענשאפט דערפון נישט אפּ. נאָר עס דערפיהלט פּאָרט, אז אין חדר איז ד א ך נישט ווי עס דארף צו זיין! דער הימעל איז דא נישט אזוי קליין, נישט אזא שמאטקעלע, ווי צווישען דעם רבי'נס פענסטער מיט'ן שכן'ס דאך! די סאָסנע שיסט גלייך ארויף צום הימעל, נישט געקרימט, נישט געבויגען, גלייך, אהן קונצעז. אהן פשט'לעך, נישט פארקניפּט אוו נישט פארבונדעז!

דאָס קינד קלערט זיך: ד א וואוינט נאָט, אוו ד א ר ט — דער רבי... פרישע לופט, פרייער אטעם. געזאנג פון פייגעל, געריש פון בלעטער, פארשידענפארביגע בלומען, גאלדענע אוו זילבערנע זומער־פייגעלעך — זענען גאָטס. אוו די בלאָטע. דאָס מושב. דאָס ענגעניש, דער ברוד אוו די געדרעהטע, פארקניפּטע. פאר'כשופ'טע פשט'לער — זענען מאקע דעם רבי'נס!

עס לאזט מיך נישט שרייבען. אזא גערודער וועלט אין נאָס! איך לויף צו צום פענסטער!

די נאלעווקעס רוישען ווי א ים, די פראנצישקאנער שומט אוו יאגט, אוו פון דעם מבול מענשען שווימט אלעמאל ארוים א נייער אמניבוס, אנגעפאקט פול אוו פול מיט קינדער! אך! ווי זיי וועהען אויס, די קינדער!

בלאסע, גרינע, גלע אוו אינגעריסטע פנימ'לער... זעלטען א געזונט בעקעלע, זעלטען א פריש פנימ'ל! נאָר אלע זענען ריהרעוודיג, אומגעדולדיג, אוו אלע אויגעלעך ברענען ווי די ליכט!

פאהרט, קינדערלער, פאהרט, איך ווינש אייך...

נאָר ניין, נישט א ל ע ווינש איך! נישט א ל ע! זאגט מיר, קינדערלער, פריהער, וואס פון אייך וועט ארוים. וועל איך אייך זאגען, וואס איך ווינש אייך! אט ווייזט מיר נאָר, וועך פון אייך וועט האנדלען מיט וערמאָנטס סחורה, אדער גלאט אזוי — מיט פרעמדען שוויים אוו בלוט; וועך וועט בויען זיין חויז אויף יענעמס חורבה; וועך וועט אויסוואקסען ווי א צווייגעל פון אן אנדערענס מצבה — א! זאגט מיר וועך. דעם וועל איך אהן

רחמנות אַרויסשלעפּען פון דער בויד און וואַרפען אונטער די רע־דער!

נאָר זאָגט מיר אויך, ווער פון אייך וועט אַרויסוואַקסען אַן עהרליכער אַרבייטער, וואָס וועט לעבען פון אייגענעם שווייס און בלוט; זאָגט מיר, ווער פון אייך וועט לעבען אויף זיין אייגענעם חשבון, נישט זיין קיין לויז אויף אַ פרעמדען קאָפּ, נישט אַריינ־שטעקען ווי א וואָרם די זויגנעפּ אין א פרעמדען מאָגען — זאָגט מיר ווער, און דעם וועל איך געבען עטליכע גוטע, פיינע ביכלעך צו לעזען, וואָס וועלען איהם זיכער צו־נוץ קומען!

זאָגט מיר אויך, ווער פון אייך וועט זיך מאכען פון דער תורה אַ סחורה, און וועט זי פאַרקויפען אויפ'ן קווינט און אויפ'ן לויט, אויפ'ן גלעזעל, ווי בראַנפען אין שענק... ווער פון אייך וועט מאכען מאָנאָפּאָלען אויף כשר'ן וויין, האַנדלען מיט הכשרים אויף מעהל, אריינשטעקען די גאַנצע אידישקייט אין א חליצה־שוך, אָדער צומאכען נאָך דאָס קלענסטע הומרא'לע, צואוואַרפען נאָך איין דראָבנע שטויבעלע צו דער גלות־טאַטשקע — זאָגט מיר ווער, וועל איך איהם ארויסשלעפּען אָהן רחמנות פון בויד און וואַרפען די פערד אונטער די פיס, ווייל נאָר פערדס־פּאָדקאָוועס קאָנען אַרויס־שלאָגען א פונק פון אַזוינע פינסטערע קערפּער!

נאָר זאָגט מיר אויך — ווער פון אייך וועט אַרויסוואַקסען א מענש מיט א שטאָלצען שטערן, פרייע אויגען, א קלאָרען מוח און א ברייטען, אָפענעם האַרץ... אָ, זאָגט מיר, ווער פון אייך וועט זעהן ווייטער אלס א י י ן מ י נ ו ט, אין וועלכען עס פאַרזינקט דאָס גראָבע עם־ארצ'ישע לעבען; וועמענס ב ל י ק וועט זעהן ווייטער ווי די ד ל ת א מ ו ת, וואָס דער פּרוש האָט פאַר'ן נאַרישען אינדיק ארומגעקריידט — אָ, זאָגט מיר ווער, וועל איך איהם אַראָפּנעמען פון בויד, אויסקושען יעדען אבר און מיטנעמען מיט מ י ר אין וואלד אַריין...

דאָרט, אין פרישען, גרינעם וואלד, וועלען מיר זיך זעצען הינ־טער אַן אלטען, קלוגען בוים מיט ווייט־פאַרשפּרייטע צווייגען, מיט מיליאָנען פרישע, גרינע בלעטער, וואָס זאגען צו מיליאָנען פרישע, גאָר נייע בליטען... דאָרט וועלען מיר זיך זעצען, דאָרט... אינ'ם שטילען אָרט, וואו מען הערט נישט די עם־ארצים שרייען, די אָק־סען בלעקען און די הינט בילען... דאָרט וועל איך איהם פאַרטיי־

טשען. וואָס פריהלינג באטייט. וואָס פריש לעבען חייסט; איך וועל איהם דערצעהלען. וואָס עס סוד'ען זיך די בלעטער. וואָס עס רוישט דאָס יאגענדיגע וואסער אוו וואָס עס בלאָזט אין די אויערען אריין דער פרישער ווינט...

אך! איך וועל איהם נאך א פאר שעהנע מעשה'לעך דערצעהלען אוו שענקען — עס איז דאך ל"ג בעומר — אז אמת'ען. נוטען פייל־אוו־בויגען...

1896

הורמוז און אחרימון.

לויט דעם פערסישען גלויבען, עקזעסטירען צוויי געטער: אייי־נער הורמוז (להבדיל אונזער יצר־טוב) א גוטער גאָט, כאָטש צו א וואונד צוצולעגען. ער באַשאַפט נאָר — ליכט, בארעמהאַרציגקייט, פאַרשטאַנד און נאָך אנדערע גוטע זאכען צום מענשליכען געברויך.

דער צווייטער — אחרימון (אונזער יצר־הרע, נישט אויסגע־רעדט זאָל עס זיין!), א שלעכטער גאָט, וואָס האָט ליעב פינס־טערניש, ווי א מוילוואָרף אָדער א פלעדער־מויז, אן אכזר, ווי א טאָרקוואָמאַדאָ און א גוטער פריינד פון נאַראָנים, וואָס טאַנצען אויף הינטער־פיסלעך. מיט איין וואָרט — פאַר אַזא גאָט, זאָל גאָט שומר ומציל זיין!

איהר פאַרשטעהט אליין, אז ווען נישט אחרימון, וואָלט די וועלט געוועזען א גן־עדן: מענשען וואָלטען געלעבט, ווי ברידער פון איין צווילינג, און אפילו מאן און ווייב וואָלטען זיך קיינמאָל קיין שלעכטס נישט געוואונשען; מענשען וואָלטען ארומגעלאָפען אין די גאסען און געזוכט, נישט קיין געשעפטען, נישט קיין שווינ־דעל צו מאכען, נאָר טאקע מצוות און מעשים טובים. מען וואָלט גערופען: „ווער איז נאקעט, וועל'מיר איהם קליידען; ווער איז הונגעריג, וועל'מיר איהם שפייזען; ווער האָט דורשט — וואסער, וויין, קאָניאק... וואָס איינער וויל! גאַנצע פעסער כרמל!"

אויפ'ן היידעלבערגער ביר־פאַס וואָלט געשטאַנען אויפגע־שריבען „כל דכפין ייתי ויכול", פונקט, להבדיל, ווי אין אונזער הגדה.

און די ווייבער וואָלטען נישט געטראָגען אויף די קעפּ קיין פליגעל פון עקסטרא דארויף געשאָסענע פייגעל! עס וואָלט נאָר געוועזען א פראגע, צי מען מעג שמייסען — — אין באָד!

און פאַרקערט, — וואָלט געוועזען נאָר א י י ן אחרימון,

וואלט די וועלט געווען א גיהנום. וואס וואלט ארומגעשוואומען ווי א שיף אויף א ים פון מענשען־בלוט און וואלט פארשפרייט א ריח פון געברענטען, געבראטענעם און גערויכערטען מענשען־פלייש אין אלע זיבען הימלען...

און, אויב די וועלט איז נ י ש ט קיין גן־עדן און נישט קיין גיהנום, אויב פון צייט צו צייט לעשען זיך אויס די אויטא־דא־פעען, עס פארשטומט דער קלאנג פון קייטען און די הארמאטען בריללען נישט אהן אויפהער; אויב נישט אלע וועג־ווייזער אויף די טראקטען זענען תליות, און עס מאכט זיך אמאל אן אסיפה אין האג, וואו מען רעדט וועגען שלום; אויב עס עקזעסטירט אין א י ן צייט תפיסות און שפיטעלער, חברות פון צער בעלי־חיים און אנטיסעמיטען, וועלט־קאנגרעסען און שאווויניזם; אויב די בו־רעו שיקען איבער די ענגלענדער א גראטולאציאן צום נייעם יאהר מיט א „פודינג" (א מין ענגלישער קוגעל) אין א קארטעטש, — איז עס דעריבער, ווייל הורמוז און אחרימון עקזעסטירען בויידע אין איין צייט, און אייגער קליטשעט דעם צווייטען דאס וואסער און שפייט איהם אין דער קאשע אריין.

דאס אלץ וויים איך, נישט אזוי פון אלטע פערפישע ביכער אין פארשידענע איבערזעצונגען, וויי פון מיינעם א באקאנטענם מויל, פון אן אלטען פערסער. וואס וואוינט ווי־זא־ווי אין איין הויז מיט מיר: מיט וועלכען איך האב צופעליג זיך באקענט און מיר האלטען זיך פון דאמאלט אן צוזאמען, ווי צוויי לאנג־נעזיגע, וואס קאנען גלייך נישט ליידען, ווי הינט בילען... און מיר פלוידערען גאנץ אפט...

וועז איך טרעף מיך מיט'ן פערס, באגריסען מיר זיך גאנץ הערצליך.

— וואס מאכט אייער א ל ט ע ר ? — פרעגט ער מיט א שמייכעל, און איך ענטפער מיט אראפגעלאזטע אויגען:

— דערווייל, שטיל! און הורמוז וואס מאכט?

— ער וועט אויספיהרען! — איז זיכער דער פערס. — ער מ ו ז אויספיהרען! און דער אלטער אפטימיסט שנייצט זיך הויך און מיט א זיכערקייט די נאז, און ווישט זיך איבער דאס גאנצע פנים מיט א רויט פולארען טוך, וואס וואלט געגוג געווועזען ה ו ר־מ ו ז ' ן פאר א פאהן.

איינמאל דאך איז ער נישט זיכער געווען.

— וועי וויים, — זאגט ער, — וועי וויים! א ח ר י מ ו ן איז כיטרע, זעהר כיטרע! פיפיג, ווי עס קאן נאר זיין!... כל־זמן א ח ר י מ ו ן האט געפיהרט אן אפענעם קריג מיט ה ו ר ־ מ ו ז ' ן, בין איך זיכער געווען, אז עס מוז קומען אמאל ה ו ר מ ו ז ' ע ס אייביג־לאנגער טאג, נאר וועלכען עס וועט קיין נאכט שוין מעהר נישט זיין! איך האב אבער באמערקט — — —

— וואס האסט דו באמערקט?

מיר זעצען זיך אויף א באנק, (עס איז זומער און איז א גאר־טען געווען) און דער אלטער פערס זיפצט.

— איך האב באמערקט, — זאגט ער — אז אחרימון האט זיין טאקטיק פארטוישט און איז ווירקליך שוין געפעהרליך געווא־רען... ער שווינדעלט! ער פארשטעלט זיך! ער מאכט זיך פאר הורמוז'ן אונטערטעניג, האניג גיסט זיך איהם פון מויל, און נארט איהם אף פון קאפ ביז פיס... הורמוז, דער גוטער, לאזט זיך גע־נארען...

— איז עס מעגליך?

— הער, מאכט דער פערס, — איך וויל דיר א פאר ביישפי־לען געבען פון זיין טאקטיק:

אט, למשל, פארצייטענס, אז הורמוז האט געוואלט דער וועלט א גרויס פארגניגען מאכען, אן איבערראשונג, און באשאפען א זעל־טען־שעהנע פרוי, פלעגט קומען אחרימון און, להכעיס, אנריהרען זי מיט דער אומריינער האנט ביים שטארן, ביי א באק, און געגוג: — דער שעהנהייט וואקסט שוין דערפון ארויס א הארן, א קרעץ... נאר וואס העלפט עס איהם? הורמוז דערזעהט עס באלד, שיקט א שטראל פון זיין גענאד, דער הארן פאלט אראפ, די קרעץ פאר־היילען זיך, און די שעהנהייט ווערט נאר שענער, נאר ערהאבענער... היינט טוט ער אנדערש: ער טוט, גלייך ער איז צופרידען און גליקליך מיט אלעם, וואס הורמוז טוט!

ער כאפט אויף זיך א פראק און א צילינדער, באווייזט זיך פאר דער פרוי און זאגט מיט א זיסען שמייכעל: מאדאם (אדער פרייליין), איך גראטוליר אייך מיט מיין הער הורמוז'ס גענאד! איהר זייט עס ווערט... די גאנצע שטערבליכע וועלט דארף קניען פאר אייער אומשטערבליכער שעהנקייט!

און שוין! פון דער שעהנהייט ווערט א קאָקעטע, א קאלטע האַרץ־פרעסערין...

הורמוז, למשל, כאפט זיך אמאל צויף און דערזעהט, ווי אן אַרעמאן ארבייט שווער און האָט קיין פרנסה נישט. א גוט האַרץ האָט ער, גלעט אין אוצר פעהלט נישט, כאפט ער עטליכע קאָפּיקעס אין א זעקעל און וואַרפט אַראָפּ דעם אַרעמאן...

פריהער פלעגט אחרימון שיקען גזלנים אַדער גנבים, אַדער א שרפה, אוועקצונעמען דעם גוטען גאָטס מתנה ביים אַרעמאן. עס האָט אבער נישט געווירקט: הורמוז הויבט אָן געבען און געבען, און ווי ל ער, שטעלט ער נאָר דעם מזל ביים אַרעמאָנס טיר, און דער ווערט רייך און גליקליך!

היינט טוט אחרימון אנדערש.

הורמוז האָט געגעבען אן אַרעמאן עטליכע קאָפּיקעס, זעהר גוט! ער קריגט זיך נישט מיט'ן עלטערען ברודער! פארקערט, ער לערנט זיך נאָך אָפּ פון איהם, ער ווי ל אויך א גוטער ווערען! און ער וואַרפט צו דעם אַרעמאן נאָך א פעקעל — און סאמע גאָלדענע רענדלעך!

פון אַרעמאן ווערט א גביר, דער זאָק מיט גאָלד וואקסט, און. וואָס מעהר ער וואקסט, מעהר מאגנעט ווערט ער, מעהר ציהט ער צו זיך צו! און דער גענאכטער גביר צווישען סאמע אַרעמע לייט. ק א ן נישט זיין גליקליך! ער קאן אפילו נישט רוהיג שלאָפען... די אַרעמע לייט ארום שלאָפען א ו ד א י נ י ש ט!...

הורמוז ווי ל עמיצען געבען א גוטע זאָך, למשל — גבורה, א האַרץ פון א לייב! — אַווינער קומט צו נוץ יעדעם פאָלק, יעדער צייט! —

פארצייטענס פלעגט אחרימון וועלען אַווינעם אומברענגען, קוילען — פלעגט ער איהם אַנשיקען גאנצע מחנות מיט רוחות און שדים, זיי זאָלען איהם כאפען און עס זאָל פון איהם קיין זכר נישט בלייבען. נאָר הורמוז פלעגט נישט לאָזען: געגען די מחנות פון שדים און רוחות שיקט ער מחנות מלאכים, זיי פאַריאָגען די שדים מיט די רוחות צוריק אין גיהנום אַריין און דער העלד בלייבט העלד...

היינט פיהרט זיך אחרימון אנדערש —

הורמוז גיט גבורה, אחרימון דערלעגט נ א ד אַביסעל און

פון אונזער באשענקטעז פון הורמוז ווערט אן אוואנטורניק, א פראַ־
אַרם, ווייל עס שפּארט איהם די קראפט, דער איבערשפּאנטער כח,
און אויפ'ן אָרט פון נוצען, ברענגט ער דעם גרעסטען שאדען !...

די זון געהט אונטער און דאָס איז די העכסטע צייט אהיים צו
געהן פאר'ן פערם. ער געזעגענט זיך:

— נאָך דאָס — זאגט ער, אויפשטעהענדיג, — וויל איך דיר
זאגען: א מענש דארף עסען, הנאה האָבען פון עסען, באשאפט
איהם הורמוז א דאַרם — א קישקע; מען דארף זי נויטיג האָבען,
אהן איהר איז נישט צו לעבען! וואָס טוט אחרימון? ער וועט דאָך
ביי א מענש די קישקע נישט אויסשניידען — גיט ער צו א
ב ל י נ ד ע ק י ש ק ע, נאָר א שטיקעל! און דאָס שטיקעל איז
שוין א געפעהרליכע זאַך, דערפון קרענקט מען שוין!

— —

דער פערם איז אוועקגענאַנגען, און איך האָב געקלערט: צי
איז ער נישט גערעכט?

הורמוז, אָדער דער יצר־טוב, גיט אונז אריין א געפיהל צו ליע־
בען אונזערע נאָהנטע, אונזער פאַלק, אונזער אָרעם פאַלק, פאר
וועלכען מיר וויל־ען ארבייטען און אָפּפערען זיך; וואָס טוט אחרימון
אָדער דער יצר־הרע? ער דערלעגט נאָר אביסעל געפיהל, עס ווערט
פון נאציאָנאליזם — שאָווי־ניזם, פון רייכען געפיהל אן עקעלהאפ־
טער שארלאטאנען־פאַנאטיזם, וואָס ווארעמט נישט און לייכט
נישט, נאָר ברענט אין דער פינסטער און קאָן אונז אליין פאר־
ברענען!...

און אָרעם פארוואָגעלטער נע־ונד'ניק זוכט זיך א דאַך אי־
בער'ן קאָפּ, א רוהיג שטיקעל אָרט, וואו זיך אנידער צו לעגען, וואו
די ביינער אויסצורוהען, אום אויפצושטעהן מיט א ל ע ג ל י י ך,
צו דער נ י י ע ר ארבייט, — אלע פאר אלע!... דעם נעדאנק
האָט איהם איינגעפלייסט הורמוז... וואָס טוט אחרימון? ער מאכט
פון דאָך, פון רוה־בעט, אן אייביגען, הויכען צוועק, אן א י ד ע א ל
און מיר...

מיר האָבען זיך צוריקגערוקט אויף א חונדערט און צוואנציג
יאָהר!

און עס איז ווירקליך א שאד די צייט!

1900.

וויסען, אידעען און „איזמען".

ו ו י ס ע ן איז איינפאַך ליכט־העלער טאָג.

נאָר דאָס ליכט פילט נישט אויס דעם רוים, דער טאָג — די צייט, דאָס וויסען — דאָס לעבען...

אונזער גאנצע ו ו י ס ע נ ש אַ פ ט איז א גראָשענדיג ליכטעל אין אַן אומענדליך פינסטערער חייל.

אין פינסטערע ערטער, אין פינסטערע צייטען לייכטען אונז א י ד ע אַ ל ע ן, פינקלען און שימערען א י ד ע ע ן, בליצען „איזמען" און שלאָג־ווערטער.

אידעאלען זענען ליכטיגע, הויכע שטערען אין די ווייטע ברייטע הימלען.

דערווייל, וועניגסטענס, נישט צום דערגרייכען, נישט צום דערלאַנגען.

און דאָס מעהרסט איז מען פון זיי נישט צופרידען:

— איך קאָן זיי נישט אָנטאַפּען! — קלאָגט זיך דער בלינדער.

— נישט צום איינבייסען! — בייזערט זיך דער הונגעריגער.

— וואָס פאר א טעם האָט עס? — פרעגט דער פיינשמע־קער, דער בייכיגער בעל־הבית.

— מען זאָל זיי וועניגסטענס קאָנען אָפּרייסען און באנוצען אַלס קאָטיליאָן־שטערען אין קאַרנאַוואַל, זאָגט זיין זוהן, דער טענ־צער, און דער אינגערער זוהן, דער פּעסימיסט, וואָס איז שוין גע־בוירען מיט צוקנוידערטע נערווען און א מאָגען־קאַטאַר, שמיי־כעלט זויער:

— צי פארמאָגט נישט דאָסזעלבע יעדער גליה־וואָרים? צי בליצט נישט איבער יעדען זומפּ, איבער יעדען געמויזעכטס?

און אויך דער פּראָפעסאָר פון מאַטעמאַטיק וויל בעסער זיין

נאכט־לעמפל. וואס באלייכט איהם זיינע ד' אמות פון „צוויי און צוויי איז פיער"...

נאר די פיהרער פון קאראוואנען אין זאמדיגען סטעפ, פון שיפען אין אקעאן מיט באהאלטענע פעלזען און ריפען, ווייסען, וואס שטערען, וואס אידעאלען זענען.

אויפ'ן שווייס־ און בלוט־פארגאסענעם פעלד צווישען פערב און מזרח שפראצען בלומען־אידעען... זיי שפראצען, בליהען, וואקסען, לעבען, בלייבען שטעהן, פארלירען סעקונדענווייז דעם גלאנץ מיט'ן זאפט; זיי וועלקען, פארשטויבען און פארשווינדען...

נישט וואר און נישט פאלש זענען אידעען, נאר פריש און אלט, בליהענדיג אדער פארוועלקט.

אז מען טראגט אייך צו אן אידעע, בויגט צו די נאז: פרישע נעמט און שטעקט אייך אויף דער ברוסט, אלטע — ווארפט ארויס. ווער עס איז ווייכהארציג, זאל דערביי לאזען א טרער.

מיינט אבער נישט, אז די פרישע אידעע איז ו ו א ר, אז זי איז דער אפגלאנץ פון דער מארגענדיגער זון...

נאר פאר אלטע אידעען — היט אייך!

אויב עס געפעלט אייך נישט דער היינטיגער טאג, האט איהר רעכט: ער זאל זיין דער בעסטער, וואלט ער אויך דער לעצטער געווען — האפט איהר אויף מארגען, וואויל אייך: עפעס אינעוועניג זאגט אייך, אז איהר האט נאך וואס צו דערלעבען, נאר זוכט נישט זיין בילד אין דעם נעכטיגען טאג, מאלט אייך נישט דעם „שפעטער" מיט די שוויים־בלוטיגע פארבען פון דער פאר־גאנגענהייט; הויבט נישט אויף קיין אלטען לאפען מיסט פאר א הייליגע פאהן און זוכט נישט קיין בלומען אויפ'ן בית־הקברות... וויילט איהר בלומען, זוכט אייך פרישע.

טייערע שטיינער זענען „איזמען", דאס זענען ליכט־פענגער, ליכט־שוואמען. נאר דאס, וואס זיי שלינגען אויין, גיבען זיי נישט ארויס צוריק; דערצו ווערט נאך דער שטראל אין די שטיינער פארשידענארטיג געבראכען.

דערפון קומט דער פּלעמיג־פינקעלדיגער גלאנץ, וואָס טרייסט אונזער אויג אין דער פינסטער, וואָס דערמאָנט אָן פארלוירענעם און צוריקגעהאָפטען טאָג; ב א ג נ י ג ע ן זיך מיט דעם ליכט קאָנען אבער נאָר קינדער, ווייבער און לעדיג־נעהער...

ביים פיינסטען בריליאנט קאָן מען קיין בוך נישט לעזען, קיין בריף שרייבען, קיין ארבייט פאַרריכטען, — דערצו דאַרף מען דעם טאָג מיט זיין איינפאכען ליכט.

1902.

בריף אויס ווארשוי.

א.

איבער ווארשע ווילט זיך שרייבען און עס איז שווער צו שרייבען. ערשטענס איז שווער אויפ'ן האַרץ: וואַרשע, די גרעסטע אידישע געמיינדע אויף דער וועלט, האָט אַזאַ שוואַכען פּולס, לעבט אַזוי וועניג, אזוי באַהאַלטען שטיל, אַז טיילמאָל דאַכט זיך, עס לעבט גאָר נישט! און צווייטענס — פרירען די פינגער! דריי רובעל א קערץ קוילען! אמאָל פלעגט מען זיך וואונדערען, אז אין וואַרשע קאָסט וועניגער אויפהאַלטען א מענש, ווי א פערד, היינט וואונדערט מען זיך אפילו נישט, אז אויפהאַלטען די חיהרעה — דעם אויוועז, קאָסט מעהר, ווי אויפהאַלטען א מענש מיט א פערד צוזאַמען! עס איז קאַלט... דער רייכער לאָזט איבער אומגעהייצט דעם סאַלאָן, אַ מיטלער בעל־הבית רייסט זיך אָפּ פון מויל צו פאַרשטופּען דעם אויוועז, און אָרעמע לייט געהען גאַנץ איינפאך אויס פאר קעלט, און אלע צוזאַמען, אָרעם, מיטעל און רייך קלערען אלץ און זאָרגען: וואו נעמט מען קוילען?

— וואו נעמט מען די שוואַרצע בריליאַנטען? פרעגט אויך דער וואַרשעווער דאָזאָר, וואָס האָט קיין קוילען נישט פאר אָרעמע לייט. יאָהר־יעהרליך ווערט געזאַמעלט צדקה געלט אויף הייצען. די סקלאַדניקעס פארקויפען קוילען און דער דאָזאָר פארטיילט דורך זיינע אָפּיעקונעס קוויטלעך אויף קוילען, ווער עס באקומט א פּוד, ווער צוויי... די קוילען־צדקה אין וואַרשע, ווי אלע צדקות אין גרויסע שטעדט, וואו די הילף געהט נישט פון האַנט צו האַנט, וואו דער געבער זעהט נישט דעם נעמער, וואו נישט דאָס האַרץ גיט, נאָר דער שכל, דער יושר אָדער דער כבוד, — איז קיינמאָל נישט געוועזען אָהן פעהלער, קוילען האָבען קיינמאָל פאר אלע נישט געניגט, און עס פלעגען זיי באקומען נישט די אָרעמסטע

נאר די צודרינגליכסטע, די וואס האבען געקענט חעכער קרעכצען, לענגער בעטען, בפרט די, וואס רייסען אפ די פאלעס. אלע זענען ארעם, אלע וואס שטרעקען אוים די האנט; און אין הארץ אריין צו זעהען, צו וויסען וער עס איז ארעמער, וער עס דארף נויטיגער, איז דער אפיקורס נישט אימשטאנד, צעהלט ער די טרעחרען; וער עס ווינט מעהר, באקומט מעהר... דערנאך קומט דער דלות און פארקויפט ערשט דאס באקומענע קוויטעל!... פארוואס? טייל מאל איז איהם אין סקלאד אריין צו וויין, און דער וועג אהין מיט'ן לערנען זאק און צוריק מיט'ן שווערען, איז מעהר ווערט, ווי דער פוד קויל'ען; טייל מאל האט ער גראד מיט וואס צו הייצען. אדער עס איז א שעהנער טאג. און עס פעהלט ברויט... און אז מען קומט שוין אן צום סקלאדניק, באקומט ער ערשט א פאלשע וואג און שטייענער פאר קויל'ען — מיט'ן קוויטעל קאן דער ארעמאן ערגעץ אנדערש נישט געהן!

ביי די פעהלער, וואס שטעקען אין דער נאטור פון גרויסשטאדטישער צדקה, פלעגט דאך אמאל א פוד קויל'ען טרעפען אין איין ארעמען אויוועז אריין... נאר וואס וועט זיין הייי־יאהר? עס איז א קריזים, א שלעכטע צייט! גלט וועט זיין דרייפאך וועניגער, קויל'ען דרייפאך טייערער און נישט צום באקומען...

עס איז קאלט, עס פרירען די שפיץ־פינגער ביים שרייבען, און איז הארץ ווערט אויך קאלט, אז מען דערמאנט זיך אין „אמעריקאנישען דועל"... אפשר וויסען מאנכע פון „יוד'ס" לעזער נישט, וואס פאר א מין חיה דאס איז, וועל איך זיי פארטייטשען...

ביי אונזערע בעלי־הבתים, די אריער, זענען פארנען אזוינע גרויסע פריצים, וואס דער עיקר איז ביי זיי דער האנער! אז איין פריץ באליידיגט דעם צווייטען, מיט א וואָרט, וועט שמועסט מיט א מתנת יד, וואס עס טרעפט זיך אויך נישט זעלטען, קען די שאנד נישט אפגעווישט ווערען נאר מיט בלוט, מוז איינער דעם אנדערען שיסען. מיר רעדען אצינד פון א געווהנליכען, אירא־פאישען דועל. איינער, דער באליידיגטער, רופט ארויס דעם צווייטען צום שיסען, צום דועל. ביים שיסען מוזען זיין סעקונדאנטען, צו צווייי עדות פון יעדען צד, איינער פון די עדות שטעלט אויס די צדדים איינעם געגען דעם צווייטען, צעהלט: איינס, צוויי, דריי, פיף־פאף! מען שיסט, און וועט עס פאלט, דער בלייבט

לינען. דאס איז דער געוועהנליכער דועל און ער האט פארשי־
דענע פעהלער: ערשטענס, פארלירט מען דערביי א מאסע צייט,
מען שיקט זיך סעקונדאנטען, די סעקונדאנטען פרואווען מאכען
שלום, דערנאך באשטעלט מען אן ארט, וואו מען זאל זיך טרע־
פען. מוז מען ערשט ארויספאהרען הינטער דער שטאדט אויף א
שטילען ארט, וואו קיינער זאל נישט שטערען און דערגלייכען...

צווייטענס — חאט מען היזק געלט. איינער נאר מוז אוועק־
געהן פון דער וועלט, און שיסען מוזען ביידע, על כן — מוזען ביידע
קויפען פיסטאלעטען, דריטענס האט מען אמאל היזק א מענש;
עס טרעפט, אז ביידע שיסען צוזאמען, ביידע טרעפען און דער
אנער פארלאנגט נאר איין קרבן, נישט צוויי... פערטענס האט
מען צו טון מיט א פראצעס, מיט פאליציי און געריכט. דא, וואו
פיער מענשען ווייסען א סוד, ווערט שוין א פינפטער און א זעקס־
טער געוואר און עס קומט צו דער פאליציי, די פאליציי גיט אי־
בער דעם גערייכט, און כאטש דער אנער איז א וויכטיגע זאך,
ענדיגט זיך אמאל דער עסק מיט „ארעסטאנטסקע ראטעס". —
דאס אלץ פארשפארט מען ביים אמעריקאנישען דועל. עס
מאכט זיך גאנץ איינפאך. צוויי מענשען קומען צו דער דעה,
אז איינער פון זיי איז איבריג אויף דער וועלט. או איינער מוז
אפטרעטען, נאר מען וויסט נישט ווער? ציהט מען קניפעלער, און
ווער עס ציהט דאס לעצטע קניפעל, דער שיסט זיך אליין, במשך
דער צייט, וואס מען האט פריהער אפגערעדט. דא פארשפארט
מען סעקונדאנטען, דא איז מען יוצא מיט איין פיסטאלעט, מען
האט קיין פארכט פאר פאליציי, און האלטען וואכט, שיסען זיך
צו דער צייט, הייסט דער אנער; דערזעלבער אנער, וואס ער־
לויבט צו באנקראטירען פאר א פאר שטיוועל דעם שוסטער, פאר
א פאר פלודערן דעם שניידער, און נויט אפצושיקען באלד פריה
מארגען דאס געלט, וואס מען האט ביי נאכט אין קארטען פאר־
שפילט... באדיי א משכון צו פארזעצען, ווייב און קינד צו פאר־
קויפען!

צוזאמען מיט אלע מעלות טובות האט אונז די אסימילאציע
געבראכט דעם אנער, דעם דועל, אין דורך אן אמעריקאנישען
דיעל, האט זיך ערשט נישט לאנג אין מיט'ן אלעע געשאסען א

יונגער מאַן, וואָס איז ערשט פון דער האַנדעל־שולע ארויס אויף דער וועלט...

איהר קענט עס אפשר נישט פארשטעהן? און דאָך איז עס זעהר לייכט! עס זענען פאראן יונגע לייט, וואָס הענגען, דאַנק דער ערשט נישט לאַנג מאָדע געוואָרענער ערציהונג אין דער לופט צווישען צוויי וועלטען, און געהערען נישט אַהין, נישט אהער!... פון איין וועלט זענען זיי ארויס, צו דער צווייטער קע־נען זיי נישט קומען... פאר זיך האָבען זיי א גן־עדן מיט עולם־הזה, נאָר דער טויער איז פאַרמאַכט און מען האָט קיין בילעט אויפ'ן באַל... און הינטער זיך א וועלט, צו וועלכער עס ו ו י ל ט זיך נישט צוריק — אַ פאַרוויינטע, פינסטערע וועלט... זי באָדט זיך אין אייגענע טרערען, אין אייגען בלוט! און הענגען אין דער לופט איז אויך נישט גוט, א מענש דאַרף האָבען עפּעס פעסטעס אונטער די פיס...

לעבען פאַר זיך אַליין קאָן אַן אַלטער אויסגעדאַרטער מאַן, א קראַנקער, צוגעשלאָגען צום בעט... זיי זענען יוצא דערמיט, וואָס זיי האַלטען די ציטעריגע הענט ארום דער קליינער לעבענס־פלאַם, עס זאָל זי דער ווינט נישט לעשען... יונגע לייט מיט בלוט אין די אָדערען, קראַפט אין די פליישען, געפיהל אין הארץ און געדאַנקען אין מוח, קענען פאר זיך אליין נישט לעבען, זיי מוזען געהערען א וועלט, זיי מוזען האָבען א פאָלק, וואו צו ווירקען, פאר וועמען צו לעבען און צו שטרעבען און ווער עס האָט עס נישט, דעם איז נמאס דאָס לעבען, וועניגסטענס האָט עס פאַר איהם אַ'אַ קליינעם ווערט, אז ער קען עס לייכט פארשפּילען אין קאָרטען פארטוישען אויף עטליכע פליישיגע קוש פון א מויד, אָדער א קניפּעל פון אַן אַמע־ריקאַנישען דועל!

דער נייער קרבן האָט זיך נאָך געאיילט! צוויי יאָהר צייט האָט מען איהם געגעבען, און ער האָט זיך מקיים פּסק געווען דעם פינפטען צו דעם זעקסטען טאָג! אויף וואָס האָט ער געזאָלט וואַרטען? אין זיין לערען לעבען האָט שוין די צייט נישט גע־האַט וואָס אריינצוגיסען!

דער צופאַל, פון וועלכען מיר האָבען גערעדט, האָט געריהרט דעם וואַרשעווער „איזראַעליט": ער זעהט דערינען א ביטערען סימן, אז עס געהן אונז אויס די כחות, אז מיר פאַרלירען די לוסט צום

לעבען... אויב דאָס הייסט בילדונג, — זאָגט דער „איזראַעליט" אין לעצטען נומער פון ניינצעהנטען יאָהרהונדערט—איז בעסער צו זיין אומגעבילדעט, ווי אונזערע אַלטע זיידעס זענען געווען. נאָר דער „איזראַעליט" האָט אומזיסט אָנגעריהרט די בילדונג, אומזיסט געוויזען דאָס אויער איבער די פּלייצעס. ער ווייסט, ווי דאָס קינד הייסט, נאָר וויל עס נישט אָנרופען ביים נאָמען — דאָס קינד הייסט „אַסימילאַציע", נאָר דער „איזראעליט" האָט מורא, דער „קראי" זאָל נישט נאָך אַמאָל באמערקען, אז די בעסטע מענ־שען אין דער אידישער געמיינדע זינגען נישט מיט איהם דעם זעלבען מה יפית, אז זיי האָבען נאָך א פיינערן נוסח...

דער אָרעמער „איזראַעליט", עס געהט דער צוואַנציגסטער יאהרהונדערט און ער הענגט נאָך אלץ צווישען צוויי וועלטען, הענגט נאָך אלץ אין דער לופט, נישט אהין און נישט אחער...

און דאָך ריהרט עס זיך! די צייט שלעפּט מיט זיך אפילו דעם פוילסטען... אין דערזעלביגער נומער „איזראַעליט" קלאָגט זיך הערר נ. ס. אויפ'ן באגריף פון „היימיש" און „פרעמד"... ער טייט מיט די פינגער אויף די ווארשעווער מיוחסים, וואָס קוקען מיט אויגען פון פרעמדע אויף אייגען פלייש און בלוט, וואָס קומט פון יענער זייט ראָגאַטקע. טייל האַלטען פאר אמת'ע ווארשעווער נאָר די, וואָס זענען געבוירען אויפ'ן הייליגען גרזשיבאָוו, די נאַ־לעווקים אפילו זענען שוין נישט חיימיש, זענען שוין פאר זיי פרעמד... די צייט רוקט זיך און אפילו אַן ערשט נישט לאַנג גע־שטאָרבענער וואַרשעווער גביר האָט איבערגעלאָזט אכט און פופציג טויזענט רובעל פאר א קרן קימת צו העלפען די, וואָס וועלען עמיג־רירען אין דער פרעמד אַריין! קיין אפריקא, קיין אמעריקא, בכלל „אויף יענער זייט ים" (אָצעאַן).

אויב די חובבי ציון וועלען זיך וועלען באנוצען מיט דער צואה, וועלען זיי מוזען אויסגראָבען א ים (אָצעאַן) צווישען וואַר־שע און ארץ ישראל, אָדער פיהרען די עמיגראַנטען, ווי מען האָט אַמאָל גערעכענט, איבער ארגענטינא, אבי איבער א ים... דאָס אלץ קען געשעהען שוין אין צוואַנציגסטען יאהרהונדערט...

מיט שרעק לויפט אין צוואַנציגסטען יאָהרהונדערט אריין דער נע־ונד'ניק, דער „וויעטשני זשיד" אויף הירשענבערג'ס בילד, וואָס אין אויסגעשטעלט איצט אין וואַרשע... א וואַלד מיט צלבים, מיט

גרויסע חיליצערנע צלבים... אויף דער ערד פיעל געהרנ'טע, אומגע־קומענע אידען. דאָס פרישע בלוט איז נאָך נישט איינגעזאַפּט אין דער ערד, און אַלטער שרעקליך דערשראָקענער איד לויפט! ער לויפט — מיט איין האַנט פארשטעלט ער זיך די זון פאר די אויגען, ער ווילּ זעהען ווייט, ווייט, צי ענדיגט זיך אמאל דער וואַלד מיט די הרוגים, מיט'ן זידענדיגען בלוט, די צווייטע הויפּט ער ווי צום הימל מיט א געבעט, און די אויגען זענען ווייס פאר שרעק, פאר יאוש, כאטש עס דאכט זיך אונז, ער לויפט אין צוואנ־ציגסטען יאהרהונדערט אריין.

ב.

נישט אייגער פון די לעזער מיינט, אז אויסטראכטען ווילּדע מעשיות קען נאָר שמ'ר און די אלע, וואָס שרייבען „אזוי ווי שמ'ר". „בעסער ווי שמ'ר" וכדומה. עס איז אבער פאלש. דער בעסטער אויסטראכטער איז דאָס לעבען אליין, בפרט דאָס לעבען אין די גרויסע שטעדט... אין די גרויסע שטערט דרעהען זיך ארום גרויסע שרייבער און זוכען מעשיות — טעמאטען צום שרייבען. און אויף יעדען שריט און טריט וואַלגערען זיך ארום מעשיות, וואָס בעטען זיך א שרייבער, נאָר די שרייבער מיט די מעשיות טרעפען זיך זעלטען... דערויבער ווייסט דער גרויסער עולם זעלטען פון די שרייבער וואָס מליצען איהם איבער דאָס אלטע שטרוי, און נאָר זעלטענער פון די אמת'ע פאקטען, פון די אמת'ע טעמאטען, וואָס דאָס לעבען גיט און איבער וועלכע א מענש דארף זיך אפשטעלען און איבערקלערען: און טאַמער דארף טאקע זיין אנדערש?

צו ר' „זיינוועלען", דעם עלטסטען פון די וואַרשעווער רבנים, איז אין לעצטען פוּרים אריינגעקומען א משולח און געבראכט איהם שלח־מנות. א בעל־חבית האט עם געזאלט שיקען, ר' זיינוועלע מאכט א צופריעדען פנים, די רביצען נעמט איבער א געוג גרויס. פיין־געפלאכטען קיישעל, מיט א פיין געשניצט שטאלערן שליסל־לע... דער רב מיט דער רבי'צין נעמען זיך צו עפענען דאָס קוי־שעל, דער משולח וואָס וואַרט אויף טרונק־געלט, העלפט מיט. דאָס קיישעל וועלט געעפענט באהיטזאם: אפשר פיין גלאז,

אפשר געבאק; זי שטעלט עס אויפ'ן טיש — פון אויבען באווייזט זיך א שורה וואטע, וויסע, פיינע וואטע און אונטער איהר — א פיער־וואכענדיג קינד;

אויפ'ן העלזעל הענגט א בריעף פון דער מוטער:

— זי מוז אווק קיין אמעריקא, שרייבט זי, זי האט אין וואַרשוי, וואו זי איז פרעמד געווען, שלעכטע געשעפטען געמאכט אוז מוז אווק, מיטנעמען דאס קינד אויף אזא וויטע רייזע קען זי נישט, אין פינדעל־הויז געבען, ווי זי נישט... זי ווי דאס קינד זאל בלייבען א איר...

— זי האפט צו גאט, אז „משנה מקום משנה מזל" — אז אין אמעריקא וועט זי בעסער מאכען; אז פון דארט וועט זי געלט שיקען אוז מיט דער צייט א שיפסקארטע פאר'ן קינד, עס זאל צו א י ה ר קומען — — —

מען האט געמאכט א פראטאקאל אין קהל־שטוב (אזוי רופט מען אין שטאדט דאס געמיינדע־הויז, דעם „זארזשאנד") אוז די נע־מיינדע האט איבערגעגעבען דאס פארלאזטע קינד צום ערציהען...

זאגט אליין, — א שלעכטע התחלה פאר א ראמאן אלא שמ'ר?

נאט אייך נאך איינע:

צו אן ארעמען שוסטער קומט אריין א פאר־פאלק; זי האלט א זויגענדיג קינד ביי דער ברוסט, אוז אין נאך בלאס, ווי א פרישע געווינערין... א שטיל קינד, עס זויגט אוז שמייכעלט אין שלאף... עס איז אביסעל גרינלעד. נאר דעם שוסטערס א כ ט קינדער זעהען אויך נישט בעסער אויס... דאס פאר פאלק איז געקומען דינגען זיך א ווינקעל, וואס דער שוסטער האט אפצוגעבען... מען דינגט זיך אוז מען דינגט, ביז עס איז געבליבען צוויי רובל א חודש. דאס פאר פאלק לאזט איבער א רובל האנט־געלט מיט'ן שלאפענדיגען קינד, געהט נאך די זאכען אוז — קומט שוין מעהר נישט צוריק... דעם שוסטערס ווייב האט באקומען דאס נייענטע קינד, נאר שוין אהן וועהען...

וואַרשעווער קהל האט איבערגענומען נאך א קינד, שוין א מיידעל.

א מענש, וואס באשעפטיגט זיך מיט קהל־זאכען, אן אמת'ער מתעסק בצרכי הצבור, קען זיך ביי די פאקטען אפשטעלען; קלע־רען, אז ביי אונז האט געמוזט עפעס אנדערש ווערען; ערגער

ווערען ווי אַמאָל; אז דער בלאנקעדיגער שפּיגעל פון אונזער פא־מיליען־לעבען האָט עפּעס פלעקען, אויב נישט שאַרפע ריצען אוי שפּאלטען, באקומען. נאָר אַן עכטער ראָמאַנען־שרייבער אַלא שמ'ר, אָדער בעסער ווי שמ'ר, וועט געוויס בעסער באַנוצען דאָס מאַטע־ריאל... איין קינד וועט ער לאָזען ביים שוסטער, דאָס צווייטע וועט ער איבערגעבען א שניידער; דערנאָך וועט ער אָפּוואַרטען אכצעהן יאָהר, און וועט זיי ביידע, דאָס אינגעל מיט'ן מיידעל, צוזאַמענ־פיהרען אין א זומער־אָווענט אין זאַקסישען גאָרטען, וואו די לופט איז פול מיט יצר־הרע אָטעם, די בוימער זענען „מאפיל בטליתם" און וועט זיי הייסען דעקלאמירען... ו ו ע נ י ג ס ט ע נ ס דעק־לאַמירען!

האָט איהר א פּראָלאָג (התחלה) און אַן עפּילאָג (סוף) צו אַ הַעכסט אינטערעסאנטען ראָמאַן.

— — — — — — — — — — — — — — — — — —

ליידער, נישט נאָר אונזערע שרייבער שטעהען ווייט פון לע־בען, נאָר אפילו אונזערע סוחרים; די וועלט־מענשען! זיי האָבען אויך מיט'ן לעבען וועניג וואָס צו טון...

אלץ געהט צו ווי אין א סטאַדע, אלץ זעהט אויס ווי א מגפה... האָט איינער פארדינט פון צוקער, שפּעקולירט די גאנצע אידישע וועלט מיט צוקער, קויפען דיינים, מלמדים און בעלפער קוויטאַנ־ציעס אויף צוקער... פּלוצים ווערט א געשליפעריי אויף דער „אונ־טער־בערזע" מיט אקציעס, דערנאָך געהען הייזער, פּלעצער באהן־רעקלאַמאַציעס!... אלע פארדינען, דערנאָך קראַך! באַנקראָטירען אלע... דאָס רעדעל דרעהט זיך, היינט א גביר, מאָרגען קצבה־מאַן... היינט פאָהרט מען אויף גומי־רעדער, מאָרגען פּלטה, באַהאַל־טען צווישען זעק אין א אידישער בויד! אבי געלעבט, דאָס הייסט אבי געלעבט מיט פארמאכטע אויגען...

אין קורצען וועט זיין אין ווארשע א מלחמה, בעסער געזאָגט א דועל, צווישען גאַז און עלעקטריציטעט! די רעגירונג האָט באַ־שטעטיגט עלעקטרישע באלייכטונג, און די נייע געזעלשאפט, וואָס נעמט איבער די עלעקטרישע באלייכטונג, וועט קאָנקורירען מיט דער אַלטער געזעלשאַפט, וואָס באלייכט ביז אַהער מיט גאַז. א מלחמה וועט זיין א שווערע, א שטאַרקע! דער גאַז האָט זיינע

פעהלער, **ער לייכט** נישט אזוי העל ווי עלעקטריציטעט, און, אנ־ געטאן אין „אויערם העמדלער", גיט ער וויים, בלאנק וויים לייכט, נאר ער שאדט צו די אויגען! עלעקטריש לייכט האט דא־ געגען צוויי מעלות, עס שאדט נישט פאר די אויגען און גיט א העל, אנגענעם לייכט. נאר די גאז־געזעלשאפט, וואס האט שוין פון לאנג איהרע אנשטאלטען, איהרע רעהרען, איהרע לאמפען, וועט קאנען אפלאזען פון פרייז, ביליג מאכען די באלייכטונג פון גאז, און אויב די קאנקורענץ וועט עס פארלאנגען, וועט זי דאס נוצגעלט פון איהרע אייניריכטונגען ג א ר נ י ש ט רעכענען. וואהרים זי האט שוין גענוג פון זיי געלט ארויסגעצויגען.

דאגעגען די נייע עלעקטריציטעט־געזעלשאפט, וואס מוז ערשט אריינשטעקען פרישע סומען אין אייניריכטונגען און אנשטאלטען, וועט נישט קענען געבען איהר באלייכטונג אזוי ביליג, און וועט זיך מוזען אין אנהויב וועניגסטענס באגניגען מיט רייכע לייט, ביי וועלכע דער אונטערשיד פון פרייז וועט קיין גרויסע ראלע נישט שפילען...

מיט דער צייט, איז צו רעכענען, וועט די עלעקטריציטעט גובר זיין, נאר די מלחמה וועט זיין אויף א לאנגע צייט; און פאלען אין דער מלחמה זאל פריהער נאך דער נאפט! וואהרים ביים ביליגען פרייז פון גאז־באלייכטונג וועט קיינער נישט ברויכען זיך צו בא־ גנוגענען מיט'ן אומריינעם קאפטשענדיגען נאפט...

אזוי זאגט דער עולם... טייל אבער דריקען די אקסעל און גלוי־ בען אין דער מלחמה נישט! פארקערט, זאגען זיי, ביידע געזעל־ שאפטען וועלען זיך בלייבען גוטע פריינד! זיי וועלען שותפות מאכען אויף דער פרעמדער קעשענע, ביידע וועלען האלטען דעם פרייז. עלעקטריציטעט וועט זיין פאר נאר רייכע, גאז פאר ג־ וועהנליך רייכע און נאפט וועט בלייבען נאפט פאר אועלכע, וואס קאנען זיך נישט ערלויבען אויף א בעסערע באלייכטונג.

דערפון רעדען אונזערע סוחרים גלייך מיט אלע, גלייך מיט אלע וועלט־מענשען; זיי רעדען, ווי פון א פרעמדער זאך, פון א פרעמדען עסק, וואס קאן זיי וועניג וואס אינטערעסירען! דין געזעל־ שאפטען פון גאז און עלעקטריציטעט זענען צו גרויסע העכט, אונ־ זערם א קליין סוחר'ל זאל קאנען אייגפאלען, ארויסצוכאפען ביי זיי א ביסען פון מויל!... און דאך...

און דאָך איז שוין אין אויסלאנד באקאנט א נייע ערפינדונג, צו באנוצען אויערם העמדלעך צו דער געוועהנליכער נאפט־באלייכטונג; די נייע־ערפונדענע לאמפ איז כמעט אזוי אינפאך און כמעט נישט טייערער, ווי די געוועהנליכע נאפט־לאמפ, וואס מיר נוצען ביז היינט און דאס ליכט זאל זיין אזוי העל און אנגענעם!

צי וועט אינפאלען אונזערס א סוחר צו באמיהען זיך צו באקומען פון ערפינדער א פאַרטרעטונג אויף וואַרשוי?

נאָך וואס? ווי געהט מען עם ארוים פון דער סטאָדע? און די סטאָדע הויבט אן צו ס פּ ע ק ו ל י ר ע ן איבער טאָרף! איבער טאָרף, וואס וועט אמאל זיין! איבער קוויטאנציעם פון טאָרף לעתיד לבא!

דער וואַרשעווער געזעראל־גובערנאטאָר האָט ארויסגענעבען א וויכטיגען באפעהל, מען זאל צוריק אינפיהרען ראט־משער אין די פוילישע מאגיסטראטען, על פי דין דארף יעדער מאגיסטראט האבען, צום בירגערמייסטער צו הילף, אויסגעקליבענע ראטמענער די פוילישע מאגיסטראטען. על פי דין דארף יעדער מאגיסטראט נוהג איז מען זיך אין אונזערע מאגיסטראטען, אויב א ראטמאן שטארבט אדער זאגט זיך אפ, קיין נייעם נ י ש ט אויסצוקליי־בען! אין מאנכע שטעדט האט מען שוין גאר אין די ראטמענער פארגעסען, און דער בירגערמייסטער (אין גרעסערע שטעדט: דער פרעזידענט) פיהרט אליין דאס רעדעל און באגעהט זיך אהן די עצות פון די בעלי־בתים.

דער נייער באפעל פון געזעראל־גובערנאטאָר איז מבטל דעם שלעכטען מנהג, און הייסט אויספיהרען דעם ריכטיגען דין.

די רעכט פון די ראטמענער זענען נישט קיין קלייניע:

פון די ראטמענער מיט'ן בירגערמייסטער צוזאמען באשטעהט דער שטאָדט־ראט און דער האָט צו פארוואלטען: די בעל־בת'ישקייט פון שטאָדט, צו מאכען און פארצושטעלען דער רע־גירונג צום באשטעטיגען דעם שטאָדטישען בודזשעט (דעם חשבון פון הוצאה והכנסה). צום שטאָדט־ראט געהערט די אויסערליכע אייניריכטונג פון שטאָדט (ברוקירען און רייניקייט פון די גאסען, דאס אויסזעהן פון הייזער, אייניריכטען שפּאציר־פלעצער, סקווע־

רעז וכו'). אבט געבען אויף די שטאדטישע אנשטאלטען (אינסטי־טוציעס: — שפיטעלער, בעדער וכדומה), ווי אויך צו ענטפערען אויף די פראגען, מיט וועלכע די רעגירונג וועגדט זיך צום מאניסט־ראט. אויסער דעם, געהערט צום שטאדט־ראט צו באשטעטיגען, ווי אזוי דאס שטאדטישע אייגענטום זאל ווערען באנוצט, אבט צו געבען, דער שטאדטישער בודזשעט זאל ווערען ריכטיג אויסגע־פיהרט... אויך צוטיילט ער די אפצאהלונגען צוויששען די איינוואוי־נער, קוקט דורך אלע חשבונות וכו' און ענדליך, ענדע יעדעס יאהר, האט דער שטאדט־ראט דאס רעבט פארצושטעלען דעם גובער־נאטאר באמערקונגען וועגען דער פיהרונג פון שטאדט ביז אהער און פלענער אויף שפעטער.

איהר זעהט, אז דער שטאדט־ראט האט א גרויסע דעה און אסך צו טון; אז א ראטמאן איז א וויכטיגע פערזאן, וואס קאן ארבייטען לטובת הכלל און — מיר בלייבט נאר צו צוגעבען, אז אויסגעקליבען ווערען אלס ראטמענער קאנען א ל ע אהן אונ־טערשיד פון גלויבען...

אידישע בעלי־בתים, דאס לעבען געהט אייך אקעגען, צי וועט איהר עס אויך אויסמיידען, ווי אונזערע שרייבער און סוחרים?

דער „קוריער ווארשאווסקי" האט באמערקט, אז דעם באל מאכט א מאסע בלוט!

דער „קוריער ווארשאווסקי" האט באמערקט, אז דאס באל האבען זיי געמאכט, ד י אידישע שרייבער, וואס ארבייטען אין אידישע (העברעאיש־ושארגאנישע) בלעטער, מען זאל חלילה נישט מיינען, אז א ליטעראט, כאטש א איד, וואס שרייבט פויליש, האט געטאנצט אויפן באל, חס ושלום!

אנדערע, מיט דער „ראלא" אין דער שפיץ, האבען געקריצט מיט די ציין און געשפריצט מיט שוים: ווי הייסט? צי איז פא־ראן א אידישע ליטעראטור? אידען און שרייבער, אידען און קונסט? אפילו דער ליבעראלער „פשעגלאנד טיגאדניאווי" האט אביסל אונטערגעמורמלט... אידישע מאסקאראדע. הייסט עס!

א י י ן פוילישע צייטונג האט פון א י ד י ש ע ן פורים־

באַל נישט דערמאָנט, זי האָט פון איחם גאָרנישט געוואוסט, דאָס איז דער וואַרשעווער „א י ז ר א ע ל י ט“!

ג.

פון אלע זייטען קומען שלעכטע בשורות.

אין פעלד איז נישט געראָטען, עס וועט העכסטענס זיין ברויט קוים צו דער זאַט; אין פאבריקען און אין לאַגער ליגען סחורות ווי שטיינער, ווי אידישע השכלה־ספרים... און אויף דער בערזע ליגט א גוסס — דער קרעדיט; ער עקט, ער ווערט בר־מנן...

מיט איין וואָרט: חשך אין אלע ווינקעלעך... און, ווערט אַמאָל ליכטיג, פלוצים ליכטיג — ברענט א הויז, א קוים צוגע־פיהרטס צום דאַך; פלאַמט אויף א פאבריק, פלאַקערט א לאַגער פון סחורות...

עס וואָלט נאָך ליכטיגער געוועזען... שבת צו נאַכטס ביי דער חבדלה, ביי „בורא מאורי האש“, רינט אַזש וואסער פון מויל; די פאזשאַרנאַ קאָמאַנדאַ שטעהט אבער אין וועג, דער פראָקוראָר; מען לאָזט נישט לעבען...

אויב אַ נישט באַהאַרצטער סוחר זיפצט, טראַכט ער אודאי: רבונו של עולם, וואו נעמט מען א דירה לעבען א באַלדיגען נשרף; אין זיין זכות וואָלט איך אויך אפשר אויסגעלייזט געווארען...

העל אויפגעפלאמט האָבען אויך עטליכע פוילישׁ־אַריסטאָקרא־טישע הערצער... און דוקא נישט צו מיוחס'דיגע רייט־און־שפּאַן־פערד, צו פאַרשידענע האַזאַרדען, לאָטעריע־צעטעל אָדער באלעט־און טינגעל־טאַנגעל דאַמען, נאָר — צו מצוות און מעשים טובים.

נעמליך עס גרינדעט זיך א חברה גבורים, וואָס וועלען זיך אונטערגארטלען די לענדען און ארויסגעהן מלחמה האַלטען מיט'ן יצר־חרע, וואָס מאַכט א חורבה אין וואַרשעווער יונג־וואַרג.

די שטאָדט ווערט גרעסער פון טאָג צו טאָג און — די צאָהל פון אָרעמע, פארלאָזטע מיידלעך וואַקסט פון שעה צו שעה! מייד־

לער פּאריתומ׳טע, מיידלער פּארוואָגעלטע, וואָס זוכען ארבייט; נעהטאָרינס, וואָס געהען לעדיג אָדער פּאַרדינען „וואָסער אויף קאָשע"; באָנעס אָהן שטעלען, דיענסט־מיידלער אָהן ערטער און בכלל מיידלער, וואָס זענען גלייך מיט אלע גבירישע און בעלי־בתישע קינדער פון פּלייש און בלוט, און האָבען דאָך קיין האָפענונג נישט געפיהרט צו ווערען בכבוד און מיט פּרייד אונטער דער חופּה...

אויף די אלע לאָקערט דער יצר־הרע אין אלע ווינקעלער, אין גאָס, אין הויז, אויף די טרעפּ, אויף שפּאַציר־גענג, פון אונטער אלע בוימער אין גאָרטען... און דער האָנדעל מיט לעבעדיגען פּלייש, וואָס פּארוואָרנט היימישע, אמעריקאָנישע און אזיאָטישע קאָנסומענטען מיט פּרישער סחורה, וואָקסט אויך, ווי אויף הייוועז...

די נייע חברה ווילּ זיך באָמיהען צו פּארשאָפען פּאר די ארעמע קרבנות ארבייט צום פּארדינען א כשר׳ן גראָשען; נאָר אזוי ווי ארבייט פּארשאָפען איז נישט לייכט, און ווערט נאָך שלעכט באָצאָלט; אזוי ווי די פּארשאָפענע ארבייט פּארגרעסערט די צאָהל פון די ארבייט־הענט און ווארפט דעם פּרייז פון דער אַרבייט צוזאַמען מיט דער מאָראָליטעט פון דעם ארבייטער־קלאָס, — על כן וועט זיין דער עיקר כלי־זין געגען דעם יצר הרע: מגידות! א וואָרעם וואָרט מוסר, וואָס זאָל זיך גיסען אין האָרץ אריין; געטרייע פרומע ווערטער, וואָס זאָלען זיך אריינגנבֿ׳ענען צו דער נשמה — — — —

און אויסער דעם: כשר׳ע און עהרליכע פּאַרווויילונגען; טיי וועט מען טרינקען לייכטען, אָהן רָאָם; עסען וועט מען ביסקוויטס, אפשר גאָר ברויט מיט פּוטער, טאָנצען וועט מען אונטער דער השגחה פון אלטע, גרייז־גרויע משגיחים...

בילּיג און פרום...

די הכנסה וועט זיין, ווי געוועהנליך, פון נדבות, בעלער, אלערליי פּארווויילונגען... נאָר א בראָקען געווארפען פון דער טיך.

איך וואָלט פון נייעם, מאָגערן, פון דער זאָטער הויד אראָפּגעווארפענעם בראָקען ניט געוועדט, וועז די חברה זאָל נישט ארוים־טרעטען אויפֿן אנטיסעמיטישען אופן; זי, די צדקה־חברה, די גבאי׳טע, די צנועה, ווילּ אויך זיין „אידען־דריין..."

הייסען וועט די חברה: „א ו נ ט ע ר ׳ ז ג ר י נ ע ם

ק ר י י ץ". און אין איינעם פון איהרע ערשטע **תקנות שטעהט** בפירוש: אז אַנגענומען קאַנען וועלען נאָר קריסטען...

דער פּוילישער שוסטער זאָגט, אז דעם איד קען מען נישט נעמען אין צעל אריין, ווייל ער פארפושט די מלאכה; ער ארבייט אהן ליעבשאפט. און דעריבער פעלשט ער און גיט פאָפיר אויפ'ן אָרט פון לעדער, כמעט שטרוי אנשטאט שטיפטען; דער פּוילישער סוחר שרייט, אז מען דאַרף אויסרייסען דעם האנדעל פון אידישע הענט, ווייל זיי ווארפען דעם פריי אין פארקויפען, צוליב דעם, שלעכטע, פארפושטע סחורה, און דער גראַף פרזשעז־ דזיעצקי, איינער פון די ערשטע גרינדער פון דער חברה, שרייבט אין אַ אָפענעם בריף אין „קוריער וואַרשאַווסקי", אז מען האָט געמוזט פאַרמאַכען די טיר פאר נישט־קריסטען, ווייל זיי פושערן אין דער מאַרקעטינג.

—נישט־קריסטען, — שרייבט דער גראַף — קענען זיין עהרליך און מענשליך, אפילו בעלי־צדקה, נאָר דאָס איז וועניג! צו דער הייליגער זאַך, וואָס מיר נעמען זיך פאָר, מוז מען צוגעהן מיט'ן גאַנצען הארץ, מיט דער גאַנצער נשמה; וואר עס וויל מלחמה האַלטען מיט'ן יצר־הרע, מוז זיך קענען מוסר־נפש זיין, מוז ארבייטען ל ט ו ב ת ה כ ל ל א י ן ג א ט ס נ א מ ע ן. דאמאַלט ערשט וועט ער ארבייטען בשלמות. וועט ער האָבען התלהבות און דבקות...

איהר באַמערקט אפשר, אז די וואַרטער קלינגען גאנץ אידיש. דערמאנען אין אונזערע מוסר־ספרים?...

דאָס אייגענע באמערקט אויך דער וואַרשעווער „איזראַעליט". וואָס וויל נישט אינזעהן, אַדער, וואָס מאכט זיך נישט וויסענדיג, אז דער שוסטער מיט'ן סוחר, מיט'ן גראַף זאָגען דאָסזעלבע, נאָר יעדער אין זיין ענין מיט זיינע וואַרטער, אז די גאַנצע געזעלשאפט איז פון אונטען ביז אַרויף ריין אַנטיסעמיטיש, און מאכט זיך תמ'עוואטע און דרוקט א ליט־אַרטיקעל, א דרשה, מיט וועלכער ער וויל באווייזען, אז דער גראַף פרזשעזדזיעצקי האָט, לא עליכם, א טעות; אז מוסר, התלהבות און דבקות זענען עכט אידישע סחורות, א ריינער סיני־עקספּאָרט...

אויך א סיסטעם...

די פראגע איז נאָר, — וואָס וועט זיין, אז די נייע חברה וועט באשטעטיגט ווערען און וועט אנהויבען מאכען בעלער?

צי וועט מען שיקען בילעטען אין רייכע אידישע הייזער?

צי וועלען אונזערע אריסטאקראטיש־אידישע הייזער נאָר אפּשיקען געלט פאר בילעטען, אדער נאָר געהן און אויסבעטלען א טענצעל מיט'ן גראף פרושעזדזיעצקי און זיין גלייכען פאר א שעהן חנ'ודינ אידיש כלה־מיידעל?

וועד ווייסט?!

נאָר א פראגע: צי איז נישט א יושר נאכצומאכען? אויך גרינדען א חברה מיט בילִיגען טיי און נאָר בילִיגערען מוסר?

דערמיט זאלען זיך באשעפטיגען די אלע, וואָס האבען נאָר נישט פארלאָרען דעם צוטרוי צו דער אלטער מעדיצין מיט אפּשפּרעכען. מיר קענען נאָר באמערקען, אז אזא מיטעל (ארבייט צו פארשאפען נאָר אהן מגידות), אזא כלי־זיין מלחמה צו האלטען מיט'ן יצר הרע, האט אויך דער וואָרשעווער „דאזאר" אין דער האנט.

אויך א „בראקען פון דער זאטער הויד געווארפען..."

איך מיין די וואָרשטאטען פאר ארעמע אינגלעך און מיידלער, וואָס דער דאזאר האט אויף דער שליסקא־נאס נומער 28.

לויט דעם אויספיהרליכען באריכט, וואָס דער דאזאר האט איצט ארויסגענעבען פאר'ן יאהר 1899, מיט ציפער און חשבונות פאר דער צייט1892—1899, איז דער צוועק פון די וואָרשטאטען אויסצולערנען ארעמע קינדער א מלאכה, זיי זאלען זיך שפּעטער, אז זיי וועלען עלטער ווערען, קענען פארדינען זייער ברויט מיט עהרליכער נוצליכער ארבייט.

די וואָרשטאטען זענען פאר אינגלעך און מיידלער, נאָר געלערנט ווערען זיי נישט דיזעלבע מלאכות. אינגלעך לערנט מען: טישלערי, דרעקסלערי, שלעסערי, גיסערי, בלעבערי, בערשטען מאכען, רימען האנטווערק, שניידערי און שוסטערי; מיידלער לערנט מען דערווייל נאָר קערב פלעכטען און אייגבינדערי.

ערשט אצינד נעמט מען זיך אינצוריכטען פאר מיידלער נאָר א מלאכה — בלומענמאכערי.

די וואָרשטאָטען פאר מיידלעך עקזעמטירען אינגאנצען זעקס יאָהר און זענען נאָר דעריבער וועניג אנטוויקעלט.

לויט באריכט האָט מען אין די וואָרשטאָטען אין יאָהר 1899 אינגאנצען 187 ארבייט־טעג, וויבל אויסער שבתים און ימים טובים. האָט מען נישט געארבייט אויך די זונטאגס, געווים וויבל די לעהרער זענען קריסטען.

אין די 187 טעג האָבען געארבייט טעגליך אמוועניגסטענס 2, אממעהרסט 13 שיללערינען. געענדיגט די מלאכה האָבען אין יאָהר 1899 אינגאנצען צוויי מיידלעך.

לויט באריכט זאל די ארבייט זיין געשמאקפאל און פיין. און וועלט פארקויפט אין גאנץ רוסלאנד.

דער חשבון פון הוצאה והכנסה שטעלט זיך פאר גאנץ ארעם. דער אינוועסטאר (כלים, מאשינען) האָט אין יאָהר 1899 באטראָפען 312 רובל; מיט 49 רובל מעהר ווי אין 1898.

געקאָסט האָט דאָס לערנען:

געהאלט פאר לעהרער — — — —	932 רובל	(פאפעקען
וואַרפען מיר אוועק) די וואוינונג —	200 "	
באדינונג, באלייכטונג, פארהייצונג —	140 "	
געקויפט מאטעריאל צו דער ארבייט —	1132 "	
צוואמען: 2404 רובל		

הכנסה איז געווען:

פון פארקויפטער גאלאנטעריע — —	517 רובל	
פון פארקויפטע קערב — — — —	292 "	
פון פארקויפטע מאטעריאל (?) —	133 "	צוואמען 942 רובל

עס וואלט געפעהלט — — — — — — — — — 1462 רובל

נאָר דעם אונטערשייד, מיט א רעשט פון 218 רובל האָבען געדעקט די נדבות, איינמאליגע — 220 רובל, אפגעזאגט אין א ירושה 1450 רובל.

פיעל בעסער שטעלען זיך פאר די וואַרשטאָטען פון אינגלעך. וואס עקזעמטירען שוין פון 1879, און ווירקען אין אַרדנונג פון 1892, מיר שטויסען זיך עס דערפון, וואס אין באריכט געפינען זיך ענויע חשבונות נאָר פון 1892טען יאָהר אן.

ווי געזאגט, אין די ווארשטאטען ווערט געלערנט אומזיסט; אינגלעך באקומען נאר עסען און קליידער, ווי וויט עס געניגען די נדבות.

די מאטעריעלע זייט פון די ווארשטאטען אנטוויקעלט זיך נאנץ פאמעלעך:

אין יאָהר	האָס דאָס פאר־מעגען פון די ווארשטאטען בע טראָפען (רובל)	דער אינוועסטאָר	געלויזט האָס מען פאר אויס־געארבייטע סחורה
1892	6677	5451	760
1893	6825	5777	1873
1894	7734	9193	2348
1895	8823	6628	2096
1896	8882	6749	2973
1897	9395	6632	3245
1898	10177	6799	5802
1899	10161	7480	6101

דערביי מוזען מיר באמערקען, אז די ארעמקייט און דאָס פוילע וואקסען פון די צאהלען שטאמט דערפון, וואס מיט די ווארשטאטען אינטערעסירען זיך נאר די געבילדעטערע קלאסען, בעת די פרומע ווארשעווער בעלי־בתים זענען יוצא מיט חדרים צו פארזארגען די נשמה און גיבען אויף די ווארשטאטען כמעט קיין גראשען.

נאר נישט בעסער שטעלט זיך פאר די טאבעלע פון לעהרלינגע:

אין יאָהר	האָבען זיך פארשריבען	זיך געלערנט האָבען	דורכשניטליך געענדיגט האָבען
1892	431	150	6
1893	375	167	5
1894	236	141	7
1895	367	148	7
1896	251	133	6
1897	219	140	4
1898	181	133	11
1899	168	116	4

מיר זעהען, אז פון יאָהר צו יאָהר פאלט, מיט אייניגע אויסנאמען:

1) די צאָהל פון די, וואָס פּארשרייבען זיך (אויסער 1895).
2) די צאָהל פון די, וואָס לערנען זיך, און —
אז די צאָהל פון די, וואָס ענדיגען די וואַרשטאַטען האַלט זיך (אויסער 1898) צווישען 4 און 7!

אז דורכשניטליך ענדיגען 6½ אויף 141 שילער, וואָס האָבען ג ע א ר ב י י ט און 278½ — פּארשריבענע...

דאָכט זיך וועניג?

די סבות, וואָס לאָזען די וואַרשטאַטען זיך נישט שטאַרקער אנטוויקלען, זענען, ווי מען קען זיך משער זיין, פּארשיידענע.

1) אסך קינדער קענען נישט באזוכען, בפרט ווינטער, די וואַרשטאַטען, ווייל זיי האָבען נישט אין וואָס צו קומען און זיצען נאָקעט און בארוועס אין דער היים. ריכטיג באמערקט דעריבער דער קאָמיטעט, אז וועו די נדבות זאָלען געניגען, מען זאָל שפּייזען און קליידען א 5 ע שילער, וואָלטען די וואַרשטאַטען בעסער געשטאַנען. נאָר ריכטיג איז עס נאָר אזוי ווייט, אז ביי פריי האַלטען אַלע קינדער מיט עסען און קליידונג וואָלטען זיך מעהר קינדער פּארשריבען, עס וואָלטען דורכשניטליך אויך מעהר קינדער נעארבייט, בפרט ווינטער־צייט, וועו די הילף איז נויטיגער, נאָר מען מוז מודה זיין, אז דער פּראָצענט פון די, וואָס ענדיגען די לעהרע, געגען דער צאָהל פון פּארשריבענע, וואָלט וואַרשיינליך נאָר מעהר געפּאַלען, ווייל —

2) די צווייטע סבה שטעקט זיכערליך דערינען, וואָס דאָס רוב עלטערען שיקען נישט די קינדער אויסצולערנען א מלאכה; זיי ווילען זיי בעסער האַלטען אין א חדר אדער שיקען אין א לערן־שולע, נאָר זיי ווילען איבערקומען די שווערע ווינטער־צייט אדער אזוי א שלעכטען חדש, וועו די קינדער ליידען הונגער און נויט... אויך —

3) האָט די ארעמקייט נישט קיין צייט צו וואַרטען עטליכע יאָהר זיך אויסצולערנען א מלאכה... קוים קען דאָס קינד, וואָס עס איז ארבייטען, צוהעלפען, מוז עס שוין פּארדינען אוז צושטייער געבען דער גאנצער פאמיליע. דיזעלבע סבה ווירקט נישט נאָר אין די וואַרשטאַטען, נאָר אויך ביי לעהראינגלער, וואָס ארבייטען פּריוואט ביי בעלי־מלאכות; זעלטען זיי זאָלען אויסהאַל־

טען די באַשטימטע צייט; די נויט יאָגט ארויס פארדינען די פאַר גראַשען נאָך איידער מען האָט זיך ריכטיג אויסגעלערנט די מלאכה.

4) ביי גרעסערע מיטלען, וואָלטען די וואַרשטאַטען געקאָנט זיין א ריכטיגע שולע, דאָס הייסט: א חדר (פאַר אידישע זאַכען). א שולע (פאַר אלגעמיינע) און א וואַרשטאַט (אויסצולערנען א מלאכה) צוזאמען, דאמאָלט וואָלטען די וואַרשטאַטען באקומען א דאָפּעלטען ווערט, זיי וואָלטען געוועזען נישט נאָר א צדקה זאַך און נישט נאָר פאַר וואַרשוי, נאָר אַן אַלגעמיינע אידישע אינ־סטיטוציע, צו פארשפּרייטען א ריכטיגע ערציהונג פאַר בעלי־מלאכות; און דאָס וואָלט וואַרשע, דער גרעסטער אידישער קהל אויף דער וועלט. געדארפט האָבען. ליידער אָבער איז דאָס אוממעגליך 1) כל זמן עס אינטערעסירט זיך מיט די וואַרשטאַ־טען נאָר די ג ע ב י ל ד ע ט ע אידישע קלאסע, בשעת ווען די אַרטאָדאָקסישע איז יוצא מיט פארזאָרגען די נשמות מיט ח ד ר י ם און לאָזען איבער די זאָרג פאַר'ן גוף דער השגחה־פּרטית... און 2) כל זמן די וואַרשעווער קהלס־לייט וועלען זיך באַנוגענען מיט וואָלטעטיגקייטען און שרעקען זיך פאַר פאָלקס־ארבייט... און וועלען נישט זעהען ווייטער, ווי זייער, ווען אויך גענוג לאַנגע, קהלש'ע נאָז...

דאָס פאָלקס־געפיהל זאָל זיין שטאַרקער, וואָלטען די מניעות, וואָס לאָזען נישט פון די וואַרשטאַטען מאַכען ריכטיגע שולען, אוועק־געפאַלען און די נדבות וואָלטען פיעל גרעסער און מעהרער געווען...

* *
*

דערמאָנענדיג דעם באַריכט איבער די וואַרשטאַטען, ווינשט זיך דער העכסט־ליבעראַלער „פשעגלאָד טיגאָדניאָווע", אז דער קאָ־מיטעט, וואָס פיהרט די וואַרשטאַטען, זאָל באשטעהן מעהר פון אזוינע לייט, וואָס ווייסען און פיהלען דאָס געברויך פון ל אַ נ ד; ווען ווינשען זאָל העלפען, וואָלט איך צוגעגעבען; און דער עיקר פון ז י י ע ר פאָלק...

מיר דערמאָנען נאָך אמאל: וואַרשעווער קהל איז דער גרעסטער אידישער קהל אויף דער גאַנצער וועלט, און — וואָס גרעסער מען איז, מעהר פּליכטען האָט מען...

נ. ב. דאָס מיניסטעריום האָט ערלויבט דער וואַרשויער אידישער געמיינדע צו מאכען אן אנלייהע אויף דריי חונדערט טויזענט רובל אויף ענדיגען דאָס נייע שפּיטאל.

ד.

איך האָב אייך שוין לאַנג גאַרנישט מודיע געווען פון וואַרשוי; איך האָב נישט געהאַט וואָס. זומער זענען געווען שטאַרק היצען, נאָר זיי זענען געווען אין יערען קרעה־ווינקעל — בכל תפוצות ישראל! די געשענקטע צייט, דאָס שהנע וועטער סוכות און נאָך סוכות, האָבען אלע געהאַט און אומעטום האָבען זיך די באַרוועסע תלמוד־תורה־קינדער דערקוויקט מיט דער וואַרעמער, טרוקענער ערד. דערנאָך אז עס האָבען זיך געמאַכט פּלוצים קעלטען און רעגען, האָבען זיי קיינעם נישט געפּעהלט; נישט זיי, נישט די קינדער־קרענק — קאַקלוש, קרופּ, און שקארלאַטינע, מיט וועלכע די קראנקע וועלט וויל זיך באפרייען פון איבריגע מיילער...

האָב איך אויך געזאָלט מודיע זיין, אז עטליכע יונגע לייט האָבען זיך לעבעדיגערהייט באפרייט פון תרי"ג מצוות, אדער, ווי אנדערע זאָגען: פארטוישט דאָס רענדעל? דאָס זענען ביי אונז וואַכעדיגע זאכען! אין מאנכע קלאסען האלט מען עס פאר א גוט געשעפט: פאר דער בכורה האָט מען אמאל געגעבען אביסעל־רויטע לינזען און מען טרעט זי היינט אפּ פאר פּרנסה אויף א גאַנץ לעבען, דער כלל־ישראל מאכט אבער אויך נישט קיין שלעכט געשעפט דערביי — „קלענער דער עולם, שענער די חתונה", זאָגט דער עולם; איז נישט אזוי ענג אין גימנאַזיום און אוניווערזיטעט...

אמת, עס האָט זיך א דינסט־מיידעל נאָך סוכות געהאנגען; די בעל־הבית'טע האָט זי חושד געווען אין א גנבה, זי האָט זי ג־

שראקעז מיט פאליציי אוז קרימינאל... נאר פוז דינסט־מיידלער שרייבען האט קיין שיעור נישט; א שטיק צוועלף ווערען יעהרליך געהרג'עט, אראפפאלענדיג פוז דריטען אוז פערטען שטאק, ביים וואשען די פענסטער, — מאי כולי האי? דינסט־מיידלער פעהלען נישט!

אויף דער ליסטע פוז די, וואס האבען באנוצט מעסער אין געשלעג אוז באשטראפט געווארען פוז ווארשעווער גענעראל־גובער־נאטאר מיט ארעסט ביז דריי מאנאט, שיינען עטליכע אידישע נע־כיען; נאר צוצופיהרען זיך דעריבער האב איך דאך נישט געקאנט; דאס זענען, חלילה, קיין בעלי־בתישע לייט; סאמע המון עם, גראבע יונגען,־וויים איך!

איין פאקט איז יא געווען א וואונדערליכער, דהיינו, א וויי־בעל, וואס האט געוואלט פטור ווערען פוז מאן אוז דער מאן האט איהר בשום אופן נישט געוואלט געבען קיין גט, האט אפגע־נארט דעם רב אוז געזומען א פאלשען גט פוז אן אונטערגעשטעל־טען מאן; נאר דער פאקט איז צו קאמיש, ער זאל פאסען פאר מיין ש ו ו ע ר געמיט; וואס א נארישע אידענע קאן!

האב איך טאקע געשוויגען, ביז איך האב נישט באקומען עט־ליכע ציפערען, איבער וועלכע עס לוינט צו שרייבען.

דער וואַרשעווער דאזאר (די הנהגה פוז דער אידישער קהלה) האט ארוים־געגעבען (אין וואַרשעווער איזרעאליט) זיין קאסע־בא־ריכט פוז יאהר 1899.

די הכנסות באשטעהען:

1) פוז עטאט (די סומע, וואס דער דאזאר צולעגט אויף די אידישע איינוואוינער פוז 2 ביז 375 רובל), וואס האט אין 1899 איינגעבראכט 126,696 רובל.

2) הכנסות פוז פראגער שול אוז מקוה (צירקא פערטהאלבען טויזענט רובל).

3) אפצאהלונגען אויף מנינים (צו 5 אוז 10 רובל — 1290 רובל).

4) פּראָצענט פון לעגאַטען (קרן קיימת'ן, א 13 טויזענט רובל).

5) נדבות (קנאַפּע 45 טויזענט רובל).

6) פון צדקה פּושקעס (א רובל טויזענט).

7) % פון זאַפּאַסנע קאַפּיטאַל (דריטחאַלב טויזענט רובל).

8) פון כתובות פּארקויפען און נדבות פּאר חופות געבעטן (קנאַפּע טויזענט רובל) און —

9) פון שטראָפען, מיט וועלכע דאָס געריכט באַלעגט פּאר נישט מאַכען מעטריקעס צו דער צייט (202 רובל).

די הוצאות זענען געווען:

א) אויסהאַלטען דעם ראַבינאט (געהאַלט פּאר דינים 9380 רובל), דאָס ביורא אויף גרושיבאַווסקא 26, געהאַלט פּאר א אידישען געלעהרטען ביים וואַרשעווער גענעראַל גובערנאַטאָר (900), אויפהאַלטען די קהל'שע מקוה און שול אין פּראָגע א. ד. גלייכען— נישט פּארגעזעהענע אויסגאַבען — — — — — — 27,785,42 רובל.

ב) אויף ערציהונג דהיינו: א תלמוד תורה (16,213.05), עלעמענטאַר־שולען (29,540), וואַרשטאַטען (17,842,09), פּריאָטען (6147,30), שכר למוד פּאר אָרעמע קינדער אין פּריוואַט און רעגירונגם שולען (1,108,50), צוזאַמען — — — 70,850,94 רובל.

ג) שטיצע: דעם אידישען שפּיטאַל אין וואַרשע (18,000 רובל), דעם חויז פּאר אלטע און יתומים (—מושב זקנים ויתומים — 6950), קוראַציאָנס־קאָמיטעט פּאר וואַרשעווער אָרעמע לייט אין פּראָווינץ, שטיצע פּאר שפּיטעלער אין פּראָווינץ (831,33) — — — — — — — — — — — — 27,781,33 רובל

ד) אויפהאַלטען דאָס בית־עלמין — — — 19,883,21 "

ה) אויפהאַלטען דעם לאַמבאַרד (כשר'ע הלואה) — — — — — — — — — — — 1,529,56 "

ו) צדקה: מאַשינען און אינסטרומענטען פּאר אָרעמע בעלי־מלאכות (1067,74), נדבות אין באָר (14714,02), אויף פּסח־געלט און מצה־מעהל פּאר

ארעמע לייט און ארעסטירטע (7733,27), חייצען אויף ווינטער — (קוילען — 3592,34), קליידונג (הלבשת ערומים) פאר ארעמע לייט און תלמוד־תורה קינדער (4703,21), הילף פאר קראנקע (9282,97) א. ד. נ. — — — — — — — — — — 42,538,38 "

ז) „לקיים דברי המת" — אויסהאלטען ארעמע קרובים, מאכען אזכרות נשמות לייט צוואות 8,222,67 "

ח) ניט שטענדיגע הוצאות: צוקויפען א פלאץ פאר'ן פראגער בית־עלמין, (22,750,74) % פון דער חלואה אויפ'ן נייעם אירישען שפיטאל (18,000) 40,750,74 "

בס"ה — 254,187,55 "

דער עודף פון דער הוצאה אויף דער הכנסה, (10,000) האט מען גענומען פון זאפאסנעם קאפיטאל. —

מיר זעהען גרויסע ציפערען, נאר א ר ע מ ע ציפערען לייט דער באפעלקערונג פון ווארשוי... א היבשער פראצענט געהט, ווי עס דארף צו זיין, אויף „למוד" און „חנוך", נאר, ווי עס איז באקאנט, פארזארגט ווערען ווער וויים אויב 40 פראצענט ארעמע קינדער; די צדקה ציפערען זענען נאר ארעמער...

אין ווארשע האבען מיר לערך 40 טויזענט אידישע פאמיליען, פון זיי לכל הפחות 15,000 פאמיליען אהן דער מינדסטער צו ערציהען קינדער און 10 טויזענט כמעט אהן ברויט...

אויסער דעם דאזיגן זענען פאראנען פיעל צדקה חברות, וואס העלפען פריוואט, לייט דער מינדסטקייט פון קליידונג, שטיפל חברות, נאר דאס אלץ קלעקט זעהר ווענig. איבערהויפט באמערקט זיך די ארעמקייט פון דער ווארשעווער נעמיינדע שוין דערינען, אז די נעמיינדע האט נאר איין שול איין פראגע, די קארשול איז ווארשוי איז א פריוואט־אייגענטום פון רייכע לייט, דער רעשט זענען מנינים, פון וועלכע מען צאהלט דעם דאזיגן 5 צי 10 רובל א יאהר!

די גרעסטע אידישע נעמיינדע אין איראפא האט קיין איי־נענע שול!

פון דעם גאנצען רייכטום פון גרויסע ציפערען שיינט ארויס דאס אידישע דלות!

די „געזעלשאפט געגען בעטלעריי" האָט איינגעפיהרט אין וואַרשע באַוועגליכע קיכען, וואָס פאָהרען ארום אין די גאַסען, שטעלען זיך אָפּ ביי פאַבריקען, וואַרשטאַטען און דערגלייכען, און פארקויפען ביליג היים עסען... אין דער געזעלשאפט זענען אידען פאַראַן, ר י י כ ע אידען צאָהלען — נאָר פון די באַוועגליכע קיכען קענען אָרעמע אידען נישט נוצען; די געזעלשאפט זאָגט: עסט! אָרעמע אידען זאָגען: נישט כשר, מען טאָר נישט! שלינגען די סלינע און געהען פארביי...

און די אָרעמע און רייכע לייט טרייסטען זיך.

— אז משיח וועט קומען, טרייסטען זיך אָרעמע לייט, וועט אונזער רעליגיאָן זיין אָפיציעל אין אונזער לאַנד, און אלע וועלען דאָרט מוזען עסען כשר אָדער פאַרהונגערען, ווי מיר היינ רייכע זאָגען:

— גוט ווענינגסטענס, וואָס מען לאָזט אונזער געלט אסי־מילירען.

נישט אלע דאָך זאָגען; מאַנכע טראָגען שוין אין דאָזאָר אריין נדבות, מען זאָל איינריכטען א אידישע כשר'ע באַוועגליכע קיך...

— פאַר וועמען? — פרעגען אנדערע — וואו האָט איחר אי־דישער ארבייטער אָהן א היים?

נאָר די צדקה־געבער ווייסען, אז מאַסען אידישער טרעגער שטעהען א גאנצען טאָג אין גאַס און לעבען גאַנצע טעג אָהן „א לעפעל וואַרעם וואַסער"; אז מאַסען אידישע מיידלעך און אינגלעך ארבייטען פון זיבען, אַכט אין דער פריה ביז צעהן און עלף ביי־נאַכט אין פאַבריקען און וואַרשטאַטען, באקומען קיין צייט נישט אויף אהיים געהן מיטאָג עסען און מוזען זיך באַגנוגען מיט טרוקע־נעם ברויט... אז די אָרעמע תלמוד־תורה קינדער, וואָס געהען פון אַלע וואַרשעווער ווייטע עקען אין די צוויי אידישע ביליגע קיכען אויף ביליגע און פרייע מיטאָגען, געהען ווינטער אויס אויפ'ן וועג פאַר

קעלט... (זומער באקומען זיי דערווייל קיין מיטאגען נישט). אז ווינטער צייט לעבען מאסען אידישע פאמיליען אהן ווארעם עסען. ווייל עס איז נישט דא מיט וואס אונטערצוהייצען, ווייל קוילען וועלען יעדעם מאל טייערער...

פון בריף וועלען עס אפשר אויך אנדערע ווייסען?... צי לעזען רייכע אידען דעם ארעמען אידישען „יור“? ווער ווייס? פון דאקטוירים און אדוואקאטען, וואס לעזען אידיש, לאזט זיך שווין הערען; אויף באנקירען און גרויסע סוחרים וועט אויך אפשר קומען אמאל א צייט...

ה.

פייל פון בויגען איז אריבער אל־דאם־גוטס.

עס איז אריבער דער זומער מיט זומער־וואוינונגען, מיט טיפע, שטיל־ע און קלארע אווענטען, מיט גריגע וועלדער, גאלדענע פעלדער... כאטש פרעמדע!

פארקלונגען זענען אויך די ווייכע הארציגע סיני־נגונים, די שטאל־און־אייזערנע פיוטים, דאס הייליגע שופר־בלאזען, צוזאמען מיט'ן האניג און מיט די זיסע מעהרען איז סוכה...

און הושענא־רבה איז אויך פארביי... מען וועט ווייטער שמייסען, נאר שוין נישט מ י ר, און נישט מיט ה ו ש ע נ א ' ס און נישט אויפ'ן ה י ל צ ע ר נ ע ם ש ט ע נ ד ע ר... אויב מען וועט שמייסען, וועט ווירקליך בלוט רינען!

און דאס הושענא־רבה־קוויטל האט מען אין קעשענע, נאר לעזען קען מען עס נ י ש ט. אויף הימל־פאפיר מלאכים־כתב! מי ינוח ומי ינוע? ווער וועט זיין א געשלאגענער, ווער אן אנט־לאפענער? ווער א פארברענטער, ווער נאר אן אפגעברענטער? און ווער וועט זאמלען נדבות: איך פאר ענעם, יענער פאר מיר?.... און מיט א פארקלעמטען הארץ ווארפט מען א זייטיגען בליק אויף ווייב און טאכטער...

און ווייט, ווייט איז צו אלעם גוטען!

ווייט איז דער הימל, ווייט — פאלעסטינא, ווייט איז אפילו אוגאנדא, וואס שרעקט שוין פון ווייטען מיט'ן וועקסל־פיבער:

אַ מענש געהט אין גאַס און פאַלט פּלוצים אנידער און שלאָפט איין... ערגער, דאכט זיך, ווי היישעריק... ווייט איז אפילו צו חנוכה, צום האלבען יום־טוב מיט דער טייערער גרויסער אָקע און שפּאָט־ביליגער, קליינער אילומינאַציע און נאָך ביליגערע, כאָטש פלאם־פייערדיגע, רעדען איבער פּאַלעסטינא, אוגאַנדאַ, אָדער אי־בער סדום, וואָס דאַרף זיך איבערקערען, ועמורה, וואָס זאָל איינגע־זונקען ווערען...

און די טעג ווערען וואָס אמאָל קירצער, טרויעריגער, פייכ־טער און וואָס אמאָל א ו מ נ י צ ל י כ ע ר.

און אַן אונטערגאַנג געהט ארום אויף קינדער, אויף די אָרעמע שעפעלעך... וועניגסטענס, קריינקט מען אָהן אַן אונטערשיד פון גלויבען, אָהן פּראָצענט...

קאַלט, טרויעריג, נאָס און אַן אונטערגאַנג אויף אומשולדיגע קינדער, נאָר א טייל פון דער פּוילישער פּרעסע, דער פ ר ו מ ע ר טייל, מיין איך, איז גאנץ לוסטיג און לעבעדיג!

אויף דער לאָנקע, וואו עס גראָזט דאָס אמת'ע פיה, דאָס אמת ריינע, פרומע און כשר'ע, איז די פּאַשע פעט און נאָך באַשפּריצט פון נחת־בלימלעך — א פאַרשמעקעניש צו דער נאָז, א פרייד צו די אויגען!

נאָך לאנג, לאנג וועט מען ברויכען די אַנטיסעמיטישע פּרעסע! עס ווייזט זיך אויס, „אַז די וועלט פארמאָגט צעהן מיליאָן אידען און די העלפט דערפון וואַלגערט זיך ארום אין טשערטאַ"! פינף מיליאָן אידען וועלען געוויס זיך אַזוי גיך נישט אויסטויפען, נישט אַזוי גיך אסימילירען... מען וועט זיי אַזוי לייכט נישט פאַרדייען... הכלל — געשעפט בלייבט געשעפט! ווי עס איז, פאראומערען דאָס לעבען וועט מען זיי שוין!

„און די אינטענדאַנטסטוואָ, לעבען זאָל זי, האָט אָנגעהויבען קויפען פוראַזש דירעקט ביי די פּריצים; אידישע פּאָדריאטשיקעס און פאַקטוירים וועט מען שוין, גאָט זיי דאַנק, פּטור ווערען"! כדי אבער די אידעלעך זאָלען נישט שווינדלען, און אונטערשטעלען פּריצים אלס פארקויפער פאר זייער תבואה, „פארלאַנגט די קלוגע אינטענדאַנטסטוואָ פון יעדען, וואָס שטעלט צו א פּאַרטיע פוראַזש, א באווייז, אַז די תבואה איז אויף זיין אייגענעם פעלד געוואַקסען"! מען דאַרף נישט די תבואה זאָל זיין מיט אייגענע הענט געזייהט

און געשניטען; ענוג דאס פעלד זאל זיין אייגען. און אויף
רעליגיאן פרעגט אייגענטליך די אינטעגראנטסטווא נישט, דאס
ברויכט זי נישט... גוטבאזיצער אידישע איז פאראן וועניג (אז
מען דארף, שרייט מען, אז צופיעל), ארענדאטארס אפשר מעהר.
זיי הויבען אבער אויך שוין אן צו פאלעזן אין דער צאהל: דער
גרעסטער גוטבאזיצער, דער גראף זאמאיסקי, וואס האט ביז אהער.
לויט מען פלענט שרייבען, ליעב געהאט, אויסער פערד און שאנ־
זאנעטקעס, נאר אידישע ארענדאטארס אין זיינע פאלוואַרקען, און
באר דאס פיינט געהאט גלחים און קלויסטער, איז היינט, גאט
זיי דאנק, א בעל תשובה געוואַרען. די קלויסטער, וואס לינגען איז
די גרעניצען פון זיינע שטעדט און פאלוואַרקען, וועלען פאריכט
און פיין־געשטעלט אויף זיין אייגענעם חשבון. גלחים וועלען צו
יעדער צייט פיין אויפגענומען, מיט אלערליי כבודים... דערפאר
אבער, וואו עס ענדיגט זיך א אידישער קאנטראקט, היידא, נעהט
שוין אויף זיין אָרט אריין א קריסט! נאר צעהן פאלוואַרקען און
צוויי און צוואנציג מיהלען זענען אין אידישע הענט, נישט אויף
לאנג: אויסגעליזט מוז ווערען די ערד!
איהר זעהט? אומעטום די זעלבע אידעאלען — גאולת הארץ!

און נישט די ערד אליין דארף אויסגעליזט ווערען, דער אנ־
דעל אויך! דער אמאליגער, נארישער פריץ האט זיך נעשעמט
מיט'ן האנדעל (אויסער'ן האנדעל מיט אונטערגעפאלשטע פערד),
היינט קומט דאס דארף זיין שטאדט אריין און צושפרייט מיט די
הענט, און שטופט ארויס דעם איבעריגען, דעם פרעמדען... אויף
די נאלעווקעס, פאר'ן אייזערנעם טויער, אויפ'ן גרזשיבאוו אפילו,
מעהרט זיך די צאהל פון ריין־קריסטליכע געשעפטען און אפילו
דאס געלט־געשעפט האט אויך אויפגעהערט צו זיין א מאנאפאל
אין אידישע הענט. מיר פארמאגען שוין עטליכע קריסטליכע באנק־
הייזער, אצינד האט זיך נאך איינס געעפענט: ברזאסקא עט
קאמפ... א פיין חנוכת הבית געווענזן, עכט עהרליך און פרום...

און דאך איז דאס ארויסצושטופען, איבער דער גרענעץ ארי־
בערצואוואַרפען נישט אזוי לייכט. די אידישע עמיגראציע וואקסט
אפילו פון טאג צו טאג, אבער דאך נישט אזוי געשווינד, ווי דאס
דארפישע פרומע הארץ פאַרלאַנגט עס! און די דארפישע עלענ־
בויגען בויגען זיך אמאל אויך, נישט אויפ... בעסער וואלט געווען

עס זאל בטל ווערען די „טשערטא אסיעדלאסטי", אידען זאלען זיך צושיטען אויף גאנץ רוסלאנד, צוזייהט און צושפרייט זאלען זיי ווערען... אומעטום זאלען זיי זיין, נאר אין ערגעץ נישט די מער־הייט, אין ערגעץ נישט קיין קראפט... וואס וועניגער אידען אויף איין ארט, איז געזינטער !...

עס איז דאך נישט אזוי לייכט — קרעכצט מען — פון אידען פטור צו ווערען. פאראן א קאפעליע אין פילהארמאניע, מוזען זיין, אויסער דייטשע און פראנצויזישע, אויך אידישע קלעזמער ! געמאכט אן אויסשטעלונג אויף צעלניק — אידעלע מוז אריין מיט זיין סחורה ! און אין פאביאניצע, אין א שטאדט, וואו דער אנטיסעמיטיזם וואקסט ווי אויף הייוועז און ציהט זיך ווי א שטריק אויפ'ן אידישען האלז, וואו מען האט שוין א ריין קריסטליכע קרעדיט־געזעלשאפט, און מען עפענט נאר א צעלניק־קראם: „יערנאשטש", פארשטעהט זיך, א ריין קריסטליכע קראם, געהט זיך פונדעסטוועגען א אידעל און בויט זיך א דריי־שטאקיג הויז, גלייך ער וואלט גאר אויף משיח'ן נישט געווארט, גלייך ער רעכענט, אז זיינע אייניקלעך נאך וועלען דא פארפעסטען די לופט מיט ציבעלעם און קנאבעל !

און נישט אזוי ווייט שולדיג איז די האק, וואס האקט אויס די בוימער, ווי דער וואלד אליין, וואס גיט די שטיל צו דער האק ! אין וואשוי איז פאראן א אידישע געווערב־שול, לערנען קריסטליכע מייסטערס די אידישע קינדער ארבייטען ! און אין פאביאניציע, ו ו ע ר בויט דאס אידישע הויז ? פארשטעהט זיך, די קריסטליכע מוליארעם ! און וואס קומט ארויס דערפון ? מען לאזט דעם איד וואקסען, און מען פארלירט דערביי ד י וועלט און י ע נ ע וועלט ! ווייל אזוי דער קריסטליכער מייסטער איז דער אידישער געווערב־שול איז וואשוי, ווי דער מוליאר, וואס בויט אין פאביניציע דאס אידישע הויז, מוזען האלטען שבת ! און ווייטער דאס אייגענע ! די זעלבע אידעלען — „גוי ששבת" איז ביי זיי אויך סכנת נפשות...

צווישען די קלייענ, נארישע העצערייען געפינט זיך אבער אויך עפעס וויכטיגס : ווי, למשל, די פראגע פון ש ח י ט ח...

פאראן איז וואשוי, ווי אומעטום, א חברה „צער בעלי־חיים". וואס וויסט שוין נישט, וואס מיט זיך צו טון... ארומלויפען איז

נאָם אוּן כאָפּען דאָראָשקאָרעם, וואָם שמייסען צו שטאָרק די פּערד, אַדער שפּאַנען איין קראַנקע פּערד, אַדער איבערלאָסטען די פּערד, וויל זיך נישט... דאָם טוט יעדער סטראָשניק! אין דאָרף, מיט'ן פּויער אַנצוהויבען, איז דאָך געפּעהרליך, מען קען לייזען א גוט וואָרט אונטערגעשפּאַרט מיט א זעץ אין פּלייצע... וואַרפּט זיך, נעבער, די חברה ווי א שלאַנג, מען מוז דאָך האָבען עפּעס צו טון. מען מוז שאָפּען מאַטעריאל, צום פּאַרשרייבען אין די יעהרליכע חשבונות, וואָם געהען אין די הויכע פּענסטער אוּן וואָם דאָרף איבערגעהן צו דער געשיכטע!... געהט זי, נעבער, די חברה אוּן נעמט, למשל, אויף זיך די חינטשלעגערייַ אין די גאַסען, דאָם אָפּ־רייניגען די גאַסען אוּן ארויספיהרען די נבלות פּון געפּגרטע הינט אוּן קעץ... איז נאָך וועניג, נעמט זי זיך אצינד נאָך צו שחיטה. שחיטה, זאָגט די חברה, איז איין עולה! קיילען מוז מען, נישט שעכטען! אין שעכט—בעסער געזאָגט: אין קיילהויז פאַלען נישט דערשלאָגענע אָקסען, נאָר פּאַר יציאת נשמה ציהט מען פּון זיי אראָפּ די הויט.

נאָר מיט די העקער־יונגען וויל די חברה נישט אָנהויבען; מיט אידען איז לייכטער. אויך האָט מען דאָ א גרייטע ליטעראַ־טור. וועניג האָט מען געגעבן שחיטה געשריבען? מען דאָרף נאָר איבערזעצען אוּן פּאַרשטעלען, וואו מען דאָרף...

וואָם מען האָט פּ א ר שחיטה געשריבען, האָט אפילו דער הויך־געלעהרטער „פּשעגלאָנד־טיגאַדניאַווי" נישט געלעזען! אוּן דערייבער פּרעהט ער זיך אַזוי, וואָם די חברה צער בעלי חיים נעמט זיך צו אַזא ניצליכע זאַך, ווי מבטל זיין שחיטה.

„ערשטענס, איז א י ד ו ע ל כ ל — שרייבט ער — אז שחיטה איז נישט מענשליך". די מענשליכקייט פּאַרלאָנגט: קיי־לען! א האָק אין קאָפּ אריין, איז איינער צו וועניג — נאָך א זעץ... ביז צום דריטען אוּן פּערטען מאָל... די הויט דערווייל מעג מען שינדען.

צווייטענס, האָלט דער „פּשעגלאָנד" זעהר פּון די אויסלענ־דישע פּרייַע לענדער אוּן אז מען האָט אין דער שווייץ גע'אסר'ט שחיטה, קען ער איהר קיין גוטער פּריינט נישט זיין!

אוּן אידען — זאָגט ער — וועט מען אויך דערמיט קיין רעה נישט טון. צו טרפות איז זיך זעהר לייכט צוצוגעווענען, א

זאָא ראיה: איז דער שווייץ האָט מען זיך שוין צוגעוועהנט! אויסער, נאָטירליך, די זעהר פרומע נאַראָנים, וואָס ברענגען זיך פלייש פון עסטרייך...

„דערפאר — שרייבט וויטער דער „פשענלאָנד" — וואָלט רעגולירט געווארען דער האַנדעל מיט'ן פיה". וואָס פעהלט דעם האַנדעל מיט פיה און וויי אזוי מען קען איהם העלפען? שרייבט ער נישט, נאָר — אז ער זאָגט, זאָגט ער... טרויעריג איז אָבער, וואָס די חיינטיגע רעגירונג וועט נישט אַנריהרען קיין רעליגיעזען געבריך.

צי איז ווירקליך די גאַנצע געזעלשאפט דורך און דורך פאַרסמ'ט מיט'ן נארישקייט האָט צו אידען? וואָר וויסט? אפשר ש ו י י ג ע ן נאָר די גוטע?

ז.

קיין סך נגונים האָט קיין שארמאנקע נישט. און געהט יעצט דאָס ליעדעל „גוי ששבת", וועט עס געהן און געהן צום דול ווערען.

שטשעפאַנאָוו איז א דאָרף. אז שטשעפאַנאָוו איז א דאָרף, האָט עס א פּריץ, האָט דער פּריץ — א ווינט־מיהל, דינגט די ווינט־מיהל א איר, שטעהט די ווינט־מיהל שבת, דרעהט זי זיך זונטאג!

און שטשעפאַנאָוו איז נישט אין ארץ ישראל, נישט אין אמעריקא; אפילו נישט אין ענגלאַנד, וואו מען חלש'ט א איר צו פארזאָרגען, אפילו ניט אין פראנקרייך, וואו מען יאָגט די הייליגע שווארצע מענשעלאך און עס האַלט כמעט ביי פארמאכען די קלויסטער. שטשעפאַנאָוו איז א דאָרף אונטער לאַמושא, לאַמושא איז א שטאָדט אין פוילען, וואו עס הערשען די "ראַלא", און די „קראַניקא ראַדושינא" און דער „פשענלאַנד קאַטאַליצקי", און די „ניווא פאַלסקא", וכדומה...

פאר וואָס דרעהען זיך די פליענע פון דער קאַטוילישער ווינט־מיהל אויף דער קאַטוילישער ערד אום זונטאג און שטעהען שבת? ווייל די קאַטוילישע ווינט־מיהל אויף דער קאַטוילישער ערד האַלט א איר. פארוואָס האַלט זי א איר? ווייל ער האָט נעגעבען א רובל שכירות מעהר. פארוואָס האָט ער נעגעבען א רובל מעהר?

צי ווייל ער האָט דעם פריץ לִיעבער? א קלאָג איז דער ליעב־שאפט! וועז זיי זאָלען ליעב האָבען דעם פריץ, וואָלטען זיי נישט גערעדט פון פאָלעסטינא. אפשר ווייל א איד דארף וועניגער אוז ווייל וועניגער פארדינען? חס ושלום. א איד דארף מעהר! רע־כענט: נעפילטע פיש אויף שבת, ווייסע חלה אויף יום־טוב, אויף פורים — מיט זאפרעז, חדרים פאר קינדער, מקואות פאר ווייבער, היינט — קהילה־נעלט פאר שוחטים אוז רבנים אין דער נאהנטער שטאדט אריין, שקל־נעלט פאר'ן ד"ר הערצל קיין ווין, אונטער־צושטיצען די האָקאָטע אין בערלין... אלא מאי? טאקע להכעיס! נישט מעהר ווי להכעיס דעם קלויסטער! דעם גרעסטען נחת האָט א איד, אז ער זעהט, ווי א קאטוילישע ווינט־מיהל דרעהט זיך אום זונטאג אוז שטעהט אין זיין הייליגען שבת...

דאָסזעלבע איז מיט דער שמידעריי פון זעלבען פריץ, אין זעל־בען דארף. ווי קומט א איד צו א שמידעריי? זינט דער רבונו של עולם האָט פארשאָלטען אדם הראשון אוז זיינע קינדער מיט דער ארבייט, באמיהט זיך דער איד אלץ אינאיינעם, די גאנצע קללה זאָל פאָלען אויף גוי'שע קעפ אוז ער זאָל אוועק־קויפען דאָס גאנצע ביסעל נאפט אין באקו אדער האנדלען מיט אלטע הויזען. עשו האָט געארבייט אויף דער בכורה, יעקב האָט זי אויסגענארט פאר אביסעל לינזען. פון מצרים, וואו מען האָט געמוזט ארבי־טען, איז מען אנטלאפען אין מדבר אריין, וואו מען קריגט, אהן א שפור פון ארבייט, מן אוז שלו פון הימעל אוז וואסער פון שטיין. אין ארץ ישראל האָבען געארבייט די פלשתים מיט גבעונים אוז אידעלער האָבען זיך געשפאָצירט „עולי־רגל"... דערנאָך איז זיי דאָס אויך נמאס געוואָרען, אוז איבערגעקויפט טיטוס'ן, ער זאָל זיי פארטרייבען, ער זאָל חרוב מאכען דעם בית־המקדש, וואָס האָט פארלאנגט קרבנות, מיט'ן לאנד, וואָס האָט פארלאנגט ארבייט, זיי זאָלען האָבען לייכטע פרנסות — נאפט אין באקו, אלטע הויזען, פאָלשע לאָזען וכדומה... נאָר אז דער „בית־המקדש" ווייל להכעיס טון דעם קלויסטער, געהט א איד אוז שטעלט זיך אפילו פאר א קאוואל! פארשווארצט ער זיך די ארבעל אוז קאוועט דעם פריץ'ס פערד, פארשטעהט זיך אום זונטאג, וואָרים א גאנצע וואָך האָבען דאָס פערד ווי דער פארנאָל קיין צייט נישט!... אוז זונטאג, די גלאָק קלינגט אוז דער אידישער האמער קלינגט אינ'ם גלאָק אריין!

אָבער שבת — חס־ושלום! שבת שטעהט די קוזשנע אין שטשעפא־נאָוו, פּונקט ווי אין באָגושיצע, אין זורזשעשטש, און גאָט ווייסט וואו נאָך עס ארבייטען אידישע קאָוואַליעס — פאַרהאמערט, כאָטש האַק און בראָק, כאָטש ברען און בראָט, שבת ארבייט ער נישט!

און פארקערט, וואו מען קען שאָדען א קריסט מיט חלול־שבת, איז מען מחלל שבת. דער רב כלומרשט בייזערט זיך, קהל שרייט, דאָס איז אָבער נאָך לפּנים; מען מיינט עס נישט ערנסט פארקערט, מען ווייסט, אז אנדערש וועט דער אידישער מסחר, געגען דעם קריסטליכען, קיין קיום נישט האָבען!

אַז מען האָט פאַלשע מאָס און וואָג, שלעכטע סחורה און הויכע פּרייזען, מוז מען שפּעקולירען אויף דער צייט, אויף די טעג, ווען די קריסטליכע געוועלבער און קראָמען זענען געשלאָסען. און ערשט ניט לאַנג, — ווייסט די „ניוואַ פּאָלסקאַ" — האָט זיך אָפּגעשפּילט אויף דער מאַרשאַלקאָווסקאַ גאַס אַזאַ מין קאָמעדיע:

צו אַ כלומרשט גאַנץ אָרענטליכען אידעל, וואָס האָט אָפען דאָס געוועלב אום שבת, זענען אריינגעקומען דריי כלומרשט גאַנץ אָרענטליכע אידען פון גאַס און האָבען זיך איהם געבויגען און גענייגט מיט א שעהנעם „גוט מאָרגען!" און אזוי געזאָגט: „ר' איד, נאָך וואָס פארזינדיגט איהר אייער נשמה און האַנדעלט אין הייליגען שבת? צי איז אייער נשמה א וויסקראָביק פון א פרעמ־דער מולטער און איז נישט געשטאַנען ביים בארג סיני און נישט געהערט, אַז זעקס טאָג האָט גאָט געאַרבייט און באַשאַפען די וועלט, און דעם זיבעטען טאָג האָט ער גערוהט?"

דערויף האָט זיך דער כלומרשט שעהנער איד, וואָס האַלט אָפען דאָס געוועלב אום שבת, צוריק גענייגט און מיט א שעהנעם „גוט יאָהר" צוריק געבויגען, און געענטפערט און אזוי געזאָגט: „רבותים, נעמט די פיס אויף די פּלייצעס און געהט צו אל'די שווארצע יאָהר"... און אזוי זאָגענדיג האָט ער גאָר פריינדליך גע־שמייכעלט.

און די דריי כלומרשט אָרענטליכע אידען זענען ארויסגע־גאַנגען פון קראָם און האָבען אויך געשמייכעלט, און איינער צום צווייטען האָט געוואונקען מיט נחת: יוצא געווען געגען גאָט און

געגען קהל — ער וויל נישט, און אז ער וויל נישט, קענען מיר אויך נישט וועלען...

און פיעל, פיעל אידישע געוועלבער לייזען אום שבת אוז דערביבער מוזען די קריסטליכע סוחרים האלטען אפען די קראם אום זונטאג !...

נעבער !

און פינדעסטוועגען הויבט זיך דער קריסטליכער מסחר. אט דער זייפענ־זידער פון וואלסקא גאס נומער 13. די „ראלא" וויסט, וואס אידען קאנקורענטען האבען אויסגעארבייט אונטער־צוברענגען דעם קאטוילישען זייף. עס איז זיי אבער נישט גערא־טען... דער זייפענ־זידער וואקסט און וואקסט און שטעלט שוין צו זייף אין די שפיטעלער אריין...

דערפאר אבער וואקסען ביי אונז אנדערע פרנסות. אמאל פלעגט מען זיך דרעהען ארום דער באנק און — לעבען ד ע ר פ ו ן, האט מען עס פארוועהרט. מען פלעגט האבען שענקען, אויף יעדען ווינקעלע א שענק — מאכט זיך א מאנאפאל ! מען פלעגט האנדלען מיט פראצענט, היינט, אויסער בסוד סודות — חס ושלום, מען זעצט איין ! אידישע זייפענ־זידערייי וועט אויך פאלען, וואל־סקא נומער 13 וועט זי אודאי אינשלינגען... זיין ליבער נאמען שיקט אבער די רפואה פאר דער מכה: אויפ'ן ארט פון דעם אלעם וואקסט די ליטעראטור !

א גאסט איז ביי מיר געווען, א וויטער קרוב, לא עליכם, און ארימאן.

— איך בין אייך געקומען בעטען אויף א חתונה...

ער מאכט חתונה די זיבעטע טאכטער. נדן האט ער שוין באלעגט, חתונה די זיבעטע טאכטער, די „פאפירען" זענען פער־טיג, די סאלזיע און קלעזמער געדונגען, נאר אויף א סעודה פעהלט איהם. כאטש עטליכע פונט פיש...

— נעמט איהר כאטש, פרעג איך, אז איידעם א פרנסה־געבער ?

— נאך ווי היסט, זאגט ער, א פרנסה־געבער !

ער אליין איז נאך פון דער אלטער וועלט, ער וואלט געהאט אמונה און בטחון, ער וויסט, אז גאט פארלאזט נישט.

— אט, זאגט ער, ווי איהר קוקט מיד אן, לעב איך שוין

א יאָהר 40 אָהן א קאָפּיקע! און קיין פאַך אין דער חאַנט האָב איך אויך נישט, איהר ווייסט דאָך, און, זעהט איהר דאָך — איך לעב!

ווי אַזוי ער לעבט, דאָס איז שוין אַן אַנדער שאלה...

די טאָכטער אָבער איז שוין א היינט־וועלטיגע, זי וויל דוקא אַ פאַרטיגען פּארשוין, א פּרנסה־געבער... און ער האָט איהר גע־פונען... עס האָט אפילו לאַנג געדויערט, זי האָט זיך אביסעל געעל־טערט, די טאָכטער; נאָר געפונען, וואָס איהר הארץ האָט געגלוסט, האָט ער.

— וואָס איז ער, אייער קינפטיגער איידעם? — פרעג איך.

— א שרייבער! — ענטפערט ער שטאָלץ.

— אין אַ וואַלד?

— חס ושלום... פאר וואָס אין וואלד? א קראנקער איז ער, חס ושלום, וואָס?

— אין שטאָדט, אין א געשעפט?

— אין שטאָדט, אָבער ניט אין א געשעפט, א גראָבע זאַך וואָלט מיין טאָכטער נישט געוואָלט. זי איז אפילו נאָר א נעהטערין, נאָר א איידעלען געשמאַק האָט זי, היינטיגע צייטען — א שריי־בער אין א צייטונג איז ער!

— ווי הייסט ער?

ער זאָגט מיר א ווילד פרעמדען נאָמען.

— א פרישער טאַלאַנט?

— אָבער גאָר א נייער. צאַפּעלדיג פריש פון דער נאָדעל... ער לערנט זיך נאָך צו אביסעל גראַמאַטיק מיט אויסלעגען. נאָר מען שלאָגט זיך שוין איבער איהם. סאָקאָלאָוו רייסט איהם ביי דער פּאָלע צו דער ענציקלאָפּעדיע. „אַחיאָסף" שרייט, זי קאָן אָהן איהם ניט ענדיגען דעם „לוח", „האור" וויל איהם פאר א סעקרעטאר; זאָל זיך נאָר לייזען, — שרייבט מען איהם — וועט זי איהם צאָהלען א רובעל פערציג א חודש, לכל הפּחות! היינט גיט רייזען ארויס א זאמעל־בוך, וויל ער כאָטש א נאָוועלע. ווי הייסט, זאָגט ער, דו ביסט א יונגער, מוזט דו אַרבייטען מיט יונגע. אַניט, וויל ער כאָטש א שיר'ל, א פּיצעל באָדיי, אבי צום באַשמעל־צען!... היינט דער „העולם" — צוויי טויזענט פינף הונדערט רובל

האבען זיי שוין, קוים וועלען זיי האבען דרייסיג טויזענט, מאכען זיי איהם פאר א רעראקטאר! גאר פשוט!

— אוז דערווייל? — האק איך איבער די גליקען.

— איך האב דאך אייך געזאגט: דערווייל לערנט ער צו גראמאטיק מיט אויסלענען...

— בא, — גיט ער צו מיט א זיפץ, — ער זאל שוין קענען גראמאטיק מיט אויסלענען אויך, וואלט ער זיך געלאזט אפגיל־טען... וואלט איך צו איהם נישט געקומען; ער וואלט איינגענומען רי וועלט!

— אוז ווי אלט איז ער? — פרעג איך.

— א יאהר ניינצעהן.

— מען וועט איהם נאך צונעמען צום מיליטער?

— חס ושלום, — זאגט ער — א קאליקע!

ז.

דעם טאג, ווי שעהן ער זאל זיך נישט אנהויבען, דאכף מען ניט גלויבען. ער הויבט זיך אמאל אויף מיט א פנים פון א רחמנות'דיגען מליץ־יושר, און געהט אונטער — אל־דאם־בייז זאל אזוי אונטערגעהן.

דער גרויסער דיכטער אסיאן האט עס אמאל געזאגט בדרך משל:

א יענער — האט ער באשריבען — האט זיך אמאל אין א שהנעם העלען פריהמארגען געלענט אפרוהען אויפ'ן שמעקענדיגען גראז, אין פרישען, גרינעם, זינגענדיגען וואלד, אונטער א בוים — א קדמון, וואס האט איהם איינגעשלעפערט מיט'ן זיסען גערויש פון זייגע פרישע בלעטער, און איינגעפליסט די בעסטע חלומות מיט'ן נעזאנג פון צווישען זייגע צווייגען, — ווי נאר א מוטער קען איינווייגען און איינשלעפערען איהר איין־איינציג קינד מיט איהר זיס־האניגדיגען וויגען־ליעד...

נישט לאנג האט עס געדויערט!

דעם יענער האט אויפגעוועקט א דונער! און, אז ער האט

די אויגען געעפענט, איז ער שוין כמעט געשוואומען אין א טייך פון רעגען־וואַסער פון די אַרומיגע ברגן...

און איז אייך אַסיאַן וועניג, נעמט א מעשה פון האַמעל:

די, וואָס דארפען אלץ זעהען פאַראויס, האַבען נישט די טבע הויך אַרויפצוקוקען, און האַבען נישט געזעהן דעם פאַנראַם, כאטש ער האַט שוין געשוועבט איבער'ן שטעדטעל אין דער לופטען, ווי א גייער, וואָס קרייזעלט ארום, אויסקוקענדיג זיין רויב פון דער הויך! נאר די אידישע הערצער האַבען שוין געצאַפעלט. זיי האַבען ג ע פ י ה ל ט, אז עס קומט א צייט, וועו א „גשם אלהים" וועט זיין, נישט קוקענדיג אויף זיין שענקייט, א געפערליכע זאַך, און אויפוועקען קנאה־שנאה!

און וואָס דארף איך אסך ראיות? אן אלטער פילוסטער האַט אמאל געזאגט: גלויב נישט דעם שענסטען טאג! און פון דאמאלט אן געהט קיין עכטער בעל־הבית אהן א רעגען־שירם נישט פון שטוב ארוים...

איך בין אייך נאר געקומען זאגען, אז איך אליין האַב אויך איבערגעלעבט אזא טאג, א טאג וואָס האַט זיך נעעפענט ווי א שמאלץ־גרוב פון נחת, און פארשלאסען טאקע—ווי אן אמת'ער קבר.

און דעם נחת האַב איך באלד אין דער פריה נאָך אין בעט אפילו געהאט, דען איך בין געוואוינט דורכצוואוארפען די פאַסט: בריף און צייטונגען אין בעט, און טאקע די לעצטע האַבען מיר געבראכט די ישועות ונחמות.

ערשטענס, האַב איך פון קיינעם קיין מאהן־בריף נישט באקומען. כאטש שולדיג בין איך איבער'ן קאפ, ווי עס פאַסט פאר א קלייניעם סוחר... אדער מיינע נושים זענען צו רייך געווארען, און עס פאַסט זיי נישט צו מאהנען; אדער — צו ארים און האַבען אויף קיין פאַסט־געלט נישט געהאט. אדער זיי האַבען מיך שוין לאנג ארויפ־געשטעלט אויף דער קאנטא פון היזק און אוועקגעמאכט מיט דער האנט — — —

צווייטענס — אן אנגענעמע דעפעשע אין „קוריער וואר־שאווסקי", ווי אויך אין אנדערע, זיינע קאנקורענטען. און נישט די דעפעשע איז אזוי אנגענעם, ווי דאָס, וואָס עס פ ע ה ל ט אין דער דעפעשע.

ביי די לעצטע וויבאַרעס אין פויזען, האַט א איד בשום אופן

נישט דערלאָזט, עס זאָל אויסגעקליבען ווערען א פוילישער פרע־זידענט; ער האָט זיך איינגעשפאַרט און וויל דוקא א דייטש... און אַצינד שטעלט אייך פאָר, אַז, א חוץ עטליכע אָפען־אַנטיסע־מיטישע בלעטער, האָט קיין איינציגער נישט פאַרגעסען אויסצו־שטרייכען די אידישקייט פון די אויסקלייבער!...

עס פאַלט מיר אויף קיין סעקונדע נישט איין, אַז די בלעטער האָבען אַזוי געטראַכט: „אויב מען פאַרלאַנגט, על פי דין פון אסי־מילאַטאָרישען שלחן ערוך, פון אידען, זיי זאָלען נישט האָבען קיין אייגענעם פאַטריאָטיזם נאָר דוקא א פרעמדען, מוז, לעבען דעם אידיש־פוילישען, אויך א אידיש־דייטשער פאַטריאָטיזם עקזיסטי־רען, ווי אויך אַן ענגלישער, פראַנצויזישער, אמעריקאַנישער א. ד. גלייכען, היינט שוין א אידיש־פאַנאַמישער פאַטריאָטיזם אויך! אין עסטרייך מוז גאָר זיין א פערמישעניש פון אלערליי אידישע פאַט־ריאָטיזמען. נאָך וואָס־זשע זאָלען מיר ארויסשטעלען דעם א י ד?“ ווי געזאָגט, איז מיר דאָס גאָר נישט איינגעפאַלען! דאָס וואָלט שוין געווען צו עהרליך און צו קלוג פאר טעגליכע גאַסען־בלעטער פון געוויסען סאָרט. זייער עהרליכקייט טרעט ארויס נאָר געגען שטאַרקערע, וואָס לאָזען זיך נישט בייסען נאָר בעטען, און זייער חכמה איז א בלימעל, וואָס וואַקסט קיינמאָל נישט העכער פון זוים פון באַרג, וואו די בהמות פאַשען... אלא מאַי? מען רעכענט זיך מיט'ן אידישען אַבאָנענט! דאָס איז אויך שוין א גוטע זאַך, א סימן, אַז מיר שטאַרקען זיך און, לעזענדיג א בלבול, זאָגט מען שוין ניט: „דאָס מיינט מען יענעם, דעם מאוסען איד, און נישט מיך, ווייל איך בין א שעהנער“! מען ווייסט שוין, אַז אַלע זענען שעהן פאַר זיך און מאוס פאַר פרעמדע! אפילו אין דער דייטשער שול, דערצעהלט מען, ווערט ביים „לייענען“ שטיל אָפּ־גערעדט, וועלכע בלעטער מען זאָל שטיצען, און וועלכע עוקר מן השורש זיין... נישט וואָר — אַ נחת?

דריטענס, איז מיר אין דער האַנט אריינגעפאַלען אַן אַנאָני־מער צירקולאַר, וואָס ראַט: מיר, אידען, זאָלען מאכען יד אחת, און אָפּזאָגען דעם „קוריער וואַרשאַווסקי“! כאָטש איך ווייס פאַ־זיטיוו, אַז דער „קוריער וואַרשאַווסקי“ איז נישט ערגער און נישט בעסער פאַר זיינע חברים; כאָטש איך ווייס גאַנץ זיכער, אַז דער צירקולאַר קומט נישט ארויס פון אונזער צד, נאָר פון „קוריער

וואַרשאַווסקי'ס" קאָנקורענטען, וואָס ווילען דאָס אידיש וואַסערל זאָל געהן אויף זייער מילכעל, פרעה איך מיר דאָך! פרעמדע האַל־טען אונז פאַר א קראַפט! מחוץ למחנה גלויבט מען אין אונזער סאָלידאַריטעט! און, ווייסען ווייס איך, אז נישט א י י ן גוטע זאַך האָט מען ביי אונז ארויסגעריסען פון דרויסען! דער ערשטער ציוניסט, למשל, איז געווען א פראָקוראָר, וואָס האָט דערצעהלט פון אָפענע גרענעצען!

איך נעהם מיך צוריק צו די בלעטער און ווער געוואָר, אַז די אָפענע אַנטיסעמיטען האָבען, נישט פאַר אייך געדאַכט, א גרוי־סען מכשול געהאַט. אַן אַנדערער וואָלט שוין דעם האַלז גע־בראָכען, זיי, וואָס שטיצען זיך אויפ'ן פאָלק מיט'ן קלויסטער, וועלען עס אויך נישט אזוי לייכט איבערקרענקען. און די מעשה איז א שעהנע: זאָלץ אין די אויגען איז זיי פון אייביג אויף די „גאַזעטאַ האַנדלאָוואַ", וואָס שטעקט ווי עס איז אין אידישע הענט, און כאָטש זי טרעט ארויס גענוג שאַרף געגען ציוניזם און (אידי־שען, נאַטירליך!) נאַציאָנאַליזם, רעדט זי פאָרט אַמאָל אַ גוט וואָרט פאַר די „בירגער פון מאָזאַאישער קאָנפעסיאָן" און האָט נאָך גאַנץ אָפט א מאוס'ן ריח פון אידישער חוצפה. אידישע חוצפה האָט זי, למשל, באַוויזען ערשט נישט לאַנג, ווען עס איז גע־גאַנגען וועגען א פאַטריאָטיש ביין אָפּצולעקען. דער וואַרשע־ווער מאַגיסטראַט האָט באַקומען אַן אויסלענדישע הלואה פון דריי און דרייסיג מיליאָן אויף שטאָדט־זאַכען, האָט די פרעסע פאַרלאַנגט, זי זאָל זיין פאָרגעשטעלט אויף די אסיפות וועגען די חשבונות פון דער הוצאה והכנסה. ערשטענס, איז עס כבוד, צוויי־טענס א מין שטיקל פרייהייט. דריטענס, ווי געזאָגט — א ביין צום אָפּלעקען: נאָך אזוינע אסיפות דערלאַנגט מען צו פאַרביי־סען! און פיערטענס — וואו חשבונות, קאָנען אַריינפאַלען טעותים, טעותים דאַרף מען פאַרגלעטען און פון פאַרגלעטען און העלפען פאַרגלעטען לעבט נישט איין פּובליציסט... וואָס טוט די „גאַ־זעטאַ האַנדלאָוואַ"? אין סאַמע־ראָדנער היץ פון זיך מקריב זיין לטובת הכלל, טרעט זי אַרויס מיט א קאַלטער עצה טובה פאַר'ן מאַ־גיסטראַט, ער זאָל זיך נישט לאָזען כאַפּען אין דער גראָבער נעץ פון פאַטריאָטישער חניפה, און נישט רופען די עם־הארצים צו אסיפות וועגען זאַכען, פון וועלכע זיי האָבען קיין באַגריף נישט! פאַר־

שטעחט זיך, אז אלע „פעדער־בייסער", „בראָטען דרעהער", פאַטרי־אָטיזם־הענדלער און אַנטיסעמיטען, אזוי אָפענע, ווי באַהאַלטענע, וואָס פארקויפען די סחורה, ווי אויסלענדישע ציגאַרען בסוד סודות פון באהאלטעניש ארויס, און גלאטע „הויט־שינדער", וואָס לעבען האַלב דערפון, ווייל די אנדערע העלפט נעהמט צו דער סטיליסט, אַז די אַלע זענען ארויס פון די כלים! הונדערט נמרוד'ס האָבען זיך געלאָזט געגען איינציגען אידישען פוקס, און די „גאַזעטא האַנדלאָווא" האָט זיך, — א וואונדערליכע זאַך! — נישט דער־שראָקען. פאַרקערט, זי האָט נאָך די העזה געהאַט ארויסצוטרע־טען מיט א בייזען אַרטיקעל געגען דער הנהגה אין שפּיטעלער.

דער שרייבער פון אַרטיקעל איז מיט דער הנהגה אין די קראַנקען־הייזער זעהר נישט צופרידען. מען באַהאַנדעלט דעם קראַנקען לויט דער אַלטער מאָדע, לויט דער אַלטער פילאָזאָפיע פון איוב'ס חברים נאָך, וואָס האָט געגלויבט, אז יעדע קרענק איז איין אָנשיקעניש, א שטראָף פון גאָט, וועניגסטענס אן אָפּקומעניש פאַר שווערע זינד.

וואָס בלייבט ביי אזאַ אָבערגלויבען דעם קראַנקען צו טון? תשובה טון, אין האַרץ אריין זיך קלאַפּען, מוסר הערען פון גוטע און פרומע לייטס מויל, און אין איין וועגס וידוי זאָגען, קלאַפּען זיך על־חטא און אויסשטרעקען די האַלז געגען מלאך המות'ס חלף...

היינט — מיינט דער שרייבער — זענען אַנדערע צייטען. מיט'ן קראַנקען האָבען מיר מיטלייד, מיר ווילען איהם היילען, שטאַרקען, אָפּשוואַכען וועניגסטענס דעם וועהטאָג, הויבען דעם הומאָר, צויאָגען די מרה שחורה, פרייער און לעבעדיגער מאַכען. אין שפּיטאָל איז אָבער אלץ פאַרקערט. אלץ וואַרפט אויפ'ן קראַנ־קען פּחד און מרה שחורה. ערשטענס, איז דאָס שפּיטאָל א מין תפיסה, מיט „סווידאַניעס" איינמאָל אין וואָך פאַר די נאָהענסטע קרובים. צווייטענס, איז אלץ, וואָס רינגעלט אַרום דעם קראַנקען, פאַר'מרה־שחורה'ט, גרוי אָדער שוואַרץ, פון דאָקטאָר ביז צום פעלדשער, פון די ווענט, ביז דער הייליגער שוועסטער אפילו ביז'ן שוואַרצען קרייץ אין זאַל.

דאָס האָט שוין איבערגעוואויגען אלעס! סטייטש, א איד האָט די העזה אונז מוסר צו זאָגען, אפּיקורסות צו לערנען און נאָך א דעה זאָגען וועגען דעם קאָליר פון קרייץ?

וואָס לאָזט זיך אָבער אויס? די אָפענע אַנטיסעמיטען האָבען א מכשול׳ געהאַט. עס איז נאָר קיין אידישער אַרטיקעל׳ נישט געווען, עס זענען נעווען, ווי עס האָט זיך אויסגעוויזען, איניציאַלען — ראשי תיבות — פון אַן אמת קריסטליך־פוילישען שרייבער פון אבות־אבותיו, אָהן א טראָפען אידיש בלוט אין די אָדערען...

און פון דעם מכשול׳ שעפּ איך אויך נחת. מען האָט געוואָלט אונזער אייניג אידיש־אַסימילאַטאָרישע צייטונג וווייטער אָפּקרעלען וויא א ד ב ר א ח ר, נא דיר — עס איז נאָר א קריסטל!...

נחת האָב איך געהאַט אפילו פון „פשענלאָנד טינאָדניאָווי", כאָטש ער האָט פון א קורצער צייט אנגעהויבען ציטערען, מען זאָל איהם נישט האַלטען פאָר א פילאָסעמיטיש בלאָט, אוון דאָך נעפּיז איך דאָרט א ידיעה, אין וועלכער איך שמעלץ מיך, ווי אין סמעטאַנקאָווען פּוטער. „די בעסטע פּוילישע דעקלאַמאַטאָרקע — שרייבט דער פשענלאָנד — האָבען מיר שוין פאָר עטליכע יאָהר געזאָגט (אוון דער „איזראַעליט" האָט אודאי מיט גרויס נחת איבערגעשריבען), איז העלענא ארקאָווין, אוון אויב עמיץ קאָן מיט איהר קאָנקורירען, איז עס נאָר מאריע גלאָס". אוון ווייסען וויים איך, אז ביידע, אי העלענא ארקאָווין, אי מאריע גלאָס זענען אידישע מעכטער. אמת, קיין איינציג פון זיי וועט אפשר נישט קענען אוון נישט וועלען דעקלאַמירען עפּעס פון ביאַליקען אדער ראָזענפעלדען, אבער — א כבוד איז דאָס! אוון אסימילאַטאָר דאַרף פון דער הויט ארויסשפרינגען!

היינט עטליכע קלייניגקייטען: ערנעץ אין דער פראָוויניץ זענען צוויי פריצות געווען אויף א אידישער חתונה, ביי א נביר׳ס א זוהן צי א טאכטער, אוון זענען, דער „ראַלא" צו צוזעצענעש. געשטאַנען ביי דער חופּה מיט הבדלות אין דער האַנט! איך גלויב, אז ווי דאָס פאָר פאַלק וועט נישט לעבען, די פלעמעלער פון די חופּה־הבדלות, אין קריסטליכע הענט וועלען זיי באַשיינען אוון באַלייכטען דעם וועג פון מענשליכען לעבען — פון „ויסעו" ביז „ויחנו"...

היינט האָבען דריי פריצים זיך צוזאַמענגעלעגט אוון מגדר געווען חונדערט אוון פופציג רובל׳ אויף די קרושנעוויצער שול׳. די דייטשע שול׳ אין וואַרשע האָט נאָר די זכיה צו נדבות אוון מתנות

פון פריש גע׳טובל׳טע, דאָרט — פון אמת׳ע און געווים עהרליכע קריסטען, און ווייטער דאָסזעלבע: די „ראָלא" פלאָצט!

נאָך מעהר: אין קאָמיטעט פון מלאָווער פילהארמאָניע איז אויסגעקליבען געוואָרען א איד אויך, און די „ראָלא" ציטערט, ער זאָל נישט באָהערשען די גאַנצע פילהארמאָניע און נישט היסען זינגען און שפילען מהיפית.

און די וואַרשעווער פילהארמאָניע? צווישען די וועלט־ארטיסטען, וואָס זי ברענגט היי־יאָהר אַראָפּ, צו באַלעבען דעם מוזיקאַלישען סעזאָן, וועט זיין א גרעסערער פּראָצענט אידען ווי צווישען די מעסער־לייט פון דושיקא גאָס!

וואָס נאָך זאָל איך אייך דערצעהלען?

דער „בעל כרחו יענה אמן" איז אויך מקוים געוואָרען. דער אַנטיסעמיטישער „וויעק", וויל פאר ניי־יאָהר זיך אינטערעסאַנט און לעבעדיג מאַכען און ניט א גאַנצע רייהע ארטיקלען וועגען דער אידישער פראָגע.

און וועמען געטרויט דער אַנטיסעמיטישער „וויעק" זיין לעצט מיטעל פאר'ן ניי־יאָהר? אונזער איינעם אין די הענט אריין! „אָהר" האָט עס איבערגענומען און גיסט, און גיסט כמעט יעדען טאָג „לויט באַפעהל" — א איד טוט אזוי זיינס, אזוי וואָס מען היסט איהם, בשלמות, מיט'ן גאַנצען הארץ!

און נאָך: פאַראַן א האַפענונג, אז פון ניי־יאָהר וועט די צאָהל פון וואַרשעווער גאַסען־פערד פארמינדערט ווערען. ערשטענס, פארגרעסערט זיך די צאָהל פון אויטאָמאָביליען און, צווייטענס, זאָל מען אויסשפאַנען די פערד פון די טראַמווייס און באַוועגען זיי מיט עלעקטריציטעט אַדער אפשר ג ע ד י כ ט ע ר לופט, וואָס וואַרשע פארמאַגט אויפ'ן העכסטען גראַד...

אזוי האָט זיך אַנגעהויבען דער טאָג, נאָר ווי אזוי ער האָט זיך געענדיגט, וויל איך אייך אויך דערצעהלען. ארויסגענאַנגען פון שטוב בין איך א געהויבענער, צוריק געקומען — אויף אלע שונאים געזאָגט!

נישט ווייט פון דער היים, באַלד אויף דער „וואַרימער" גאָס, בין איך שיעור ניט ארוים פון די כלים.

א סצענע אין מיט'ן גאָס:

א רעדעל פאר דער פאַבריק פון אייזערנע בעטען.

אין מיט'ן רעדעל שטעהט א פרוי מיט א שוואַרץ פער־שמירטען, — אַן אַרבייטער מיט א דערשראָקענעם, — און א גאָראָדאָוואָי מיט א „שאלת־חכם" אויפ'ן ברייטען פּנים. דאָס רעדעל ארום זענען קריסטען. אידען געהען פאַרביי איילענדיג; וואו עס מאַכט זיך א גערעדעל, איז א אידיש פּנים געפעהרליך. איך האָב, גאָט זיי דאַנק, א טאַטאַריש פּנים, שטעל איך מיך אָפּ און הער וועגען וואָס עס געהט!

און געהן געהט דאָס וועגען א שמיד מיט שוואַרצע הענט פון אייזען איבער א ווייס דאמען־געזיכט.

די דאַמע שרייט: וו אוטשאַסטאָק!

דער ארבייטער מיט דער פּאָלע אין גאָראָדאָוואָיס האַנט בעט זיך אָפּ. ער איז נישט שולדיג. ער האָט געמיינט, עס איז א אידיש קינד.

די דאַמע שרייט נאָך העכער: „וו אוטשאַסטאָק"; אַצינד האָט ער זי נאָך מעהר באליידיגט. צי איז זי דען עהנליך צו א אידי־שער טאָכטער? פאר וואָס זאָגט ער, אז ער האָט געמיינט?

דער גאָרדאָוואָי איז נוטה צו גלויבען, אז עס איז „א טעות גוי מותר" —

דער עולם קוקט אַראָפּ אויף דער דאַמע, פּרובענדיג צי האָט זי באמת נישט קיין עהנליכקייט צו א אידישער טאָכטער — — —

פּלוצלונג גיט דער גאָראָדאָוואָי א געשריי: וואָס פאַר א רע־דעל מאַכט זיך עס? אַלע רוקען זיך קוים, קוים און פּאַמעלעך אָפּ, און איך האָב מיך פּלוצלונג דערשראָקען און אַנטלאָפען און ווייס עד היום נישט, מיט וואָס די מעשה האָט זיך געענדיגט. רחמנא לצלן, אמאָל קומט די נשמה אין די פיס אריין!

אַנטלאָפען בין איך אויף דער טוואַרדע גאַס און האָב מיך אָפּגעשטעלט מיט דער נשמה אין די ציטערדיגע פיס ביי דער סטאַנציע פון געלען טראַמוויי. באַמערק איך א שכן, דאַכט זיך, נישט משלנו, און זידעלט זיך „פּשאַ קרעוו", און גערעכט איז ער. אויפ'ן געלען איז זיך זעלטען צו דערוואַרטען. פאלט מיר איין א געשעפט: צוזאַמען צו נעמען א דראָשקע. מיין שכן באשטעהט, נאָר מעהר ווי זיבען קאָפּ. וויל ער נישט צו שטייער געבען, אויך צאָהלען וויל ער! פאר וואָס? ווייל ער פאָהרט נישט אויף די נאַלעווקעס, וואו איך, פאַרשטעהט זיך, דאַרף, נאָר ווייטער.

מיין כפרה, נא דיר דרייצעהן קאפ. א דראשקע פאהרט אונטער, ער שפרינגט אריין, איך געה איבער אויף יענער זייט און זיץ.

— איך בין, — זאגט מיר מיין שכן, — קיין אנטיסעמיט נישט, דערווייל נישט, מען דארף אייך נאך אויף לאנגע יאהרען מיט אייער שפריט, נאר אויף אייערע נאלעווקעס, זייט מיר מוחל, קריג איך דעם קאטער!

איך באנוץ מיך דערמיט, וואס דער דראשקאר פאריכט עפעס ביי'ם געשפאן, און שפרינג צוריק אראפ צום טראמוויי, מיט דריי־צעהן קאפ. ווערט מען נישט געבוירען...

קוים איך האב מיך דערוואַרט און פאהר... פלוצלונג — סטאפ! וואס איז? דער טראמוויי קען נישט געהן, — א לויה. איך הויב מיך אויף — א שוואַרצע, אנגעפראפטע גאס, פון פארנט אן ארון...

מיינס א שכן זאגט: א אידישע שוואַרצע לויה!

א צווייטער באמערקט: געוויס אן עושר, א בעל־צדקה!

— דאס איז די מעשה, שרייט עמיץ מיט כעס, וואס מען האלט מלחמה מיט זייערע ארעמע לייט. דער עושר בלייבט און העלפט! מען דארף זיך צו די עשירים נעמען...

— אבער ווי הייסט נעמען!

— געוויס!

דער אידישער דריי־פיערטעל טראמוויי שווייגט און דער פור־מאן באמערקט פון זיין זייט:

— וואו באקומט מען דא א חלק ירושה?

— אז מען נעמט נישט, האט מען נישט!

אויך ניט שלעכט, וואס?

אבער דעם לעצטען און פעטסטען ביסען האב איך ערשט פארנאכט איינגעשלונגען.

עס איז געווען אויף מיין צוריק־רייזע, אויך אויף א טראמוויי, פון דארף וואלא, וואו איך האב מיינע טעגליכע געשעפטען יא פארזארגט און נישט פארזארגט, מיילער האבען צוגעזאגט און אוי־גען — געלייקענט...

פאהרען פאהר איך שוין אין צווייטען קלאס, צווישען אידען, נאר פאר מיר זיצט א קריסטליכע געזעלשאפט: א קאנאניק מיט א פרוי. פון קאנאניק זעה איך נאר א פעטען רויטען קארק, וואס

וואָלט אויף קיין שום חולה (אויסער אויף א אידישען) קיין שלעכ־טען איינדרוק ניט געהאַט; די דאַמע האָט געמוזט זיין פון אויס־לאַנד אָדער פון דער פּראָווינץ, ווייל דער קאַנאָניק האָט איהר אויף שריט און טריט געגעבען באַשייד: דאָס איז דאָס, דאָס איז יענעס...

— און דאָס — וועקט ער מיך פון מיינע פּרנסה־געדאַנקען אויף — איז דער וואָלער קלויסטער.

— פריש געבויט? — הויבט זיך די דאַמע אביסעל אונטער.

— און וואָס פאַר א צרות — קרעכצט דער קאַנאָניק, און דער קאַרק לעגט זיך איהם אין פאַלדען, — איך האָב ביים געלט זאַמלען געהאַט... עס איז איהם גאַנץ שווער צוגעגאַנגען. באַ, אין טייל הייזער האָט מען איהם די טיר פאַר דער נאָז פאַרמאַכט. וואָס טויג — זאָגען זיי — קלויסטערס? דאָס זענען אַלטע זאַ־כען! מען דאַרף שפּיטעלער, נאַכט־אַזיל־הייזער, איבערהויפּט שו־לען...

א זאַראַזע — קרעכצט די דאַמע — אין פראַנקרייך ווערט דער קלויסטער געיאָגט און געפּלאָגט.

— אויך פראַנקרייך איז נישט שולדיג. פראַנקרייך איז דעם קלויסטערס ערשטע און ליעבסטע טאָכטער... שולדיג זענען די אי־דעלעך, וואָס פאַרשפּרייטען זייער אפּיקורסות אזוי דאָ, אזוי דאָרט! און מיינסט, מיין טאָכטער, זיי ווייסען נישט דעם אמת? א פאַרקערט פאָלק, אלץ להכעיס! נאָר נישט אייביג וועט זיין זייער יום־טוב...

— ווי אזוי?

— אין פראַנקרייך וועט זיין א רעוואָלוציע! אידעלעך — חיק! ער מאַכט א צייכען ביים האַלז.

— און דאָ?...

די תשובה האָב איך נ י ש ט דערהערט, נאָר פיהלען פיהל איך זי.

ח.

קישינעוו האָט געווירקט אויף וואַרשוי, ווי א דונער אין שעה־נעם העלען טאָג פון שטילסטען, קלאָרסטען הימעל.

וואַרשוי איז פאַרציטערט געוואָרען. אויף דער בערזע, אין טע־

אַטער, אין צירק, אויף קאַנצערטען און אין גערטלעך — פון שו־לען און גאַסען נישט צו רעדען — האָט מען מעהר נישט געהערט, ווי „אמת“? „אמת“! און אין די אויגען פון דעם, וואָס האָט גע־פרעגט, איז פארלאָשען געוואָרען דער לעצטער פונק פון דער לעצ־טער האָפנונג, צו הערען: עס הויבט זיך נישט אָן!

דערנאָך האָבען אלע באקומען א תאוה, א קרענקליכע תאוה, צו וויסען אלץ, אלץ, מיט'ן פינטעלע, מיט'ן שפרענקעלע; אויס־צוטרינקען דעם סם ביז'ן לעצטען טראָפען, און דער „קוריער וואַר־שאַווסקי“, דער איינציגער ברונען, פון וועלכען וואַרשוי שעפט אלץ, וואָס זי ווייסט, האָט אבער געשוויגען, געוואָלט, צי געמוזט שווייגען, און אפשר ביידע צוזאַמען...

דערווייל האָט דאָס צורודערטע וואַרשוי איהרם געטאָן: ארויסגעשיקט קיין קישינעוו צוואנציג טויזענט רובעל געלט און צוויי אידישע רעדאקטאָרען... געלט האָט אפשר וואַרשוי געקאָנט שיקען מעהר; רעדאקטאָרען מעהר האָט זי נישט; דערווייל נישט...

דאָס געלט איז אין קישינעוו, מן־הסתם, צונוץ געקומען, די רעדאקטאָרען אפשר אויך. איינעם איז גאָר באַשערט געווען צו געפינען אן אלטען כתב און אָפּצודרוקען אויסער קאָרעספּאָנדענ־ציעס. דער צווייטער האָט אָנגעפילט א גרויס בוך מיט זכרונות, אַן אוצר אויף לאנגע יאָהרען... נאָר פון דעם האָט וואַרשוי אויך אַ נוצען געהאט: אויף דעם צווייטען, וואָס איז אייגענטליך דער ערשטער, האָט מען טאַקע געווארט, ווי מען וואַרט אויף משיח'ן...

עס איז שוין, נישט פאַר אייך געדאכט, געקומען צו חרפות ובושות.

דער לייטישער עולם, דער צילינדער־עולם, די מזרח־וואנט פון דער „דייטשער שול“, די נעהנטסטע קרובים פון אזוינע גרוי־סע און הויכע לייט, וואָס דערזעהן שוין נישט קישינעוו, אפילו די כנסת ישראל נישט... אזוינע, וואָס רעכטען זיך היינט־מאָרגען אפילו אויפצוהערען צו צאָהלען עטאט און באגניגען זיך מיט אלע פּאָדאַטקעס — די אלע האָבען פּלוצלונג דערפיהלט, אז זיי האָבען באקומען זייערס אן אייגען עגמת־נפש, אן אייגענע שרעק. אַן איי־גענע לעבענספראַגע, איבער וועלכע דער „קוריער וואַרשאַווסקי“ וועט נישט ענטפערען... פון וועלכער ער וועט נישט רעדען, און אויב יאָ, וועט דאָס בארץ וועה טון הערענדיג...

נאָר וואו ווערט מען עס געוואָר?

אַ טייל האָבען זיך בסוד סודות געכאפּט צו די „נאָוואָסטי"; אנדערע, וואָס האָבען אמאָל אין א חדר געלערענט, האָבען מיט א פאַרבלוטיגטען האַרץ און פאַרביסענע ליפּען באַלעגערט דעם אידי־שען צייטונגס־טרעגער אין גאַס... מען כאפּט די „הצפירה", א היי־מיש בלאט. אַנדערע, וואָס ווילען ביליגער מיט א קאָפּיקע, שטרע־קען אויס די האנט נאָכ'ן „הצופה", נאָך אנדערע, וואָס האָבען ווענינגער געלערענט, אָדער מעהר פאַרגעסען, פאַלען, — לא־עליכם — מיט נאָך א שטאַפּעל טיפער און ציהען אַרויס דעם „פריינד"...

און מען לויפט, און מען לויפט מיט א צאַפּעלדיגען הארץ אַהיים, און מען פאַרשליסט זיך בחדרי חדרים און מען לעזט, און ווער עס האָט קיין חדרי חדרים נישט, און ציטערט פאר'ן ווייב, און שעמט זיך פאר דער באָנע, צי פאר דער דינסט, כאַפּט דאָס בלאט מיט זיך אין גאָרטען אריין, פאַרשלאָגט זיך אין אַן אָפּגעלעגען ווינקעלע און טרינקט דעם סם... אָדער שפּרינגט אריין אין טראַמוויי און לאָזט זיך פיהרען קיין פּראַג. אויפ'ן וועג טרעפען זיינע אויגען די היימישע ווייקסעל און ער דערקענט זי נישט, עפּעס איז זי איהם אַנדערש, ווענינגער היימיש.

ווי עס איז, מען לעבט. די האנט, וואָס האלט דאָס בלאט, צי־טערט; די אויגען, וואָס קוקען אריין און האָבען מורא אַן אוית צו פאַרלירען, פּינטלען, און ווייסע ליפּען ציטערען: באָזשיע, באָזשיע!

אינמיטען כאַפּט מען אַרויס דעם זייגער, מען וואַרפט אַן אויג אויף דער דאַטע פון אָנהויב בלאַט, צי האָט מען קיין טעות נישט אין דער צייט! אַן אנדערער בייסט זיך אַריין אין דער ליפּ — צי עס איז קיין בייזער חלום נישט...

נאָר זאַט דערפון איז מען נישט געוואָרען...

מען פיהלט, אַז עס מוז זיין מעהר! אַז עס איז פאַראַן א זיפּ, וואָס לאָזט נאָר דורך דאָס שיטערע, דאָס געדיכטע פאַרהאלט זי ביי זיך... זאָל דער רעדאקטאָר קומען, דער אמת'ער רעדאַקטאָר!...

און, איידער ער קומט, פאַרגיט מען איהם אלע זינד געגען די אסימילאציע, געגען „איזראַעליט", געגען די דייטשע שול וכדומה. זאָל ער קומען, זאָל ער נאָר דערצעהלען...

ווי געזאָגט: געהאָפט, ווי אויף משיח'ן...

און ד ע ר משיח האָט נ י ש ט געלאָזט לאַנג אויף זיך וואַרטען.

ער איז געקומען און האָט גערעדט.

א נייער ירמיהו, א נייער חורבן, א שפּאָגעל־נייע איכה... א נייער שבט־מוסר, מיט א נייעם ברענענדיגען גיהנום!

פּאַרטיקענטע הערצער הויבען אָן בלוטיגען... גאָט ווייסט, אין וועלכען אש־ווינקעלע עס האָט זיך געוואָלגערט א פונק אידיש־קייט, און עס האָט אויפגעפלאַקערט און צופלאַקערט זיך דורך די אויגען ארויס... האָר אויפ'ן קאָפּ שטעלען זיך קאָפּוויר, שטייף־געוואַקסענע, הויך־געהויבענע וואַנסען צודרעהען זיך און פאַלען אראָפּ אין פּארשטעלען די פּארציטערטע ליפּען... איבער בלאַנשירטע דאַמען־פּנימ'ער ציהען זיך גאַנצע שנירלער שווארצליכע פּערל פון די ארומגערענדערטע אויגען ארויס...

און דער אָטעם שטאָקט. הערצער שטאָקען און בלייבען שטיל! — —

די קינה האָט זיך געענדיגט און זי קלינגט נאָך אין דער לופט... און טרויעריג, ווי מיט שטילע פליגעל קלאַפט זי און שלאָגט זיך נאָך ארום ביי די וועגט, באריהרט דערשראָקען די פּאַרטרעטען פון פּוילישע מלכים, שווייצאַרישע בערג, ריין־געגענדען און אַנדערע קונסטווערק — —

און פּלוצלונג האָט די וואַרשעווער פּאַרזאַמלטע כנסת־ישראל אויפגעהויבען דעם קאָפּ, און פון אלע געעפענטע מיילער איז ארויס א געבריל:

— א ו ו ע מיט'ן „קוריער־וואַרשוואסקי"!

און דער „קוריער וואַרשאַווסקי", האָט זיך דערשראָקען...

און דאָס איז געווען שוין דער דריטער באַקאָט.

דער ערשטער איז געווען אויף א געוויסען סאַרט טיי, דער צווייטער געגען א געוויסער פאַבריק פון פּאַפּיראָסען, דער דריטער ערשט אויפ'ן „קוריער וואַרשאַווסקי"...

און אלע דריי באַקאָטען האָבען אזוי לאַנג געדויערט און אזוי־

פיעל געווירקט, וויפיעל אַלע פּוילישע באַיקאָטען געגען דייטשע סחורות...

און דער „קוריער וואַרשאַווסקי" האָט זיך אליין געהאָלפען...

פּלוצלונג, אין א שעהנעם העלען זומער־טאָג, האָט ער אָפּגע־דרוקט דעם קראָנשטאטער כהן־גדול'ס ווערטער... אביסעל האָט ער זיך פאַרשפּעטיגט, דאָך „בעסער שפּעט איידער קיינמאָל נישט"... דערנאָך, אז עס איז פאָרגעקומען אין דער וואַרשעווער סודעבנאַיאַ פּאַלאַטאַ דער פּראָצעס פון טשענסטאָכאָווער פּאָגראָם, און א טייל אדוואָקאַטען האָט פאַרטיידיגט די פאַר'משפּט'ע דער־מיט, אז אין פּוילען איז קיין אנטיסעמיטיזם נישט פאַראַן, נאָר, אז מען האָט געהערט, ווי מען האָט געשלאָגען א פּויערשע דאַמע, האָט דער ריצאַרסקי האָנער פאַרלאַנגט, מען זאָל אויסהאַקען עטליכע אידישע שויבען פון די פענסטער און ציין פון די מיילער, בשעת, ווען דער צווייטער טייל אדוואָקאַטען האָט געזאָגט: לא כי! גע־ווען אנטיסעמיטיזם און עס וועט זיין, און עס מוז זיין, ווייל די אי־דען שווינדלען, ראַבעווען, נאָגען אויס דאָס פאָלק, ביז עס ווערט פאַרביטערט און שלאָגט — האָט דער „קוריער וואַרשאַווסקי" אָפּ־געדרוקט נאָר די ערשטע רעדען. געגאָסען נאָר דעם זיס־ווייניגען שלאָף־געטראַנק און פון דער רעשט א קלוגען שווייג געמאַכט.

ווי איהר זעהט, האָט זיך דער „קוריער וואַרשאַווסקי" אליין אָנגענומען ביי די אויערען און אַרויסגעצויגען פון דער בלאָטע... בנוגע צו טיי און פּאַפּיראָסען, האָט שוין געמוזט אַרויסטרעטען דאָס וואַרשעווער ראַבינאַט!

אלץ רוקט זיך, די רבנים אויך!

אמאָל איז א רב געווען כמעט סאמע רוחניות... איך זאָג „כמעט", ווייל די רבי'צין האָט פון רח"ש צי פון די הייווען, דאָך אמאָל אָפּגעקאָכט א וויעטשערע און דעם רב'ס גוף האָט אויך גע־מוזט אביסעל וואקסען... און נאָר אינגאַנצען אין הימעל אריין האָט גלאַט א רב נישט געקאָנט, ווייל באלד איז געקומען א באַהעלפער און אראָפּגעצויגען דעם רב ביי דער פּאָלע, צי דער פּיפּיק איז כשר... אבער אין גאַס אריין איז א רב נישט געקומען. ערשטענס, איז אין גאַס א בלאָטע, און פּוילישע רבנים האָבען געהאַט א מאָ־נאָפּאָל, אחוץ אויף די כשר'ע הייווען, נאָך אויף באָרוועס־געהען

אויך... און גלאט, ווי קומט מען עס גאר אריין, נישט קענענדיג קיין צורת מטבע?...

מיט דער צייט איז אלץ אנדערש געוואָרען... היינטיגע רבנים זענען וועלט־מענשען... לויפען ארום אין די „סאָנדעס" אפּנעמען שבועות און האקען אין רוסישען אריין, ווי אין א קרויט... קאָר־רעספּאָנדירען מיט אויסלענדישע רבנים, צי מען קאָן נישט אמאל אסר'ן טייל סערדינקעס וועגען א חשש פון חזיר־שמאלץ, און מתיר זיין אנדערע, וואָס וויל מען האָבען א הכשר מיט א השגחה פּרטית... וועגען פּוטער פון גראָז מוז מען שואל בעצה זיין ביי א כעמיקער... און אז עס ווערט א סכסוך וועגען פּסח'דיגען טיי און — א מחלוקת פון א סכסוך, קומט מען מיט די שאלות ותשובות אפילו אין די צייטונגען אריין אויך... שווימט מען ארום אין בלעטער. אין נישט מיט רש"י כתב, וואו און אזוי ווי די רבנים פלענען שרייבען וועגען עגונות און עבור־יאָהרען, נאָר טאקע אויף דער פיערטער זייט צווי־שען די מודעות און מיט גרויסע, געוואלט־שרייענדיגע מרובע־אותיות, גלייך מיט „מאָנא־וואָנא"־פאפּיראָסען, שמעקענדיגע שטור־קאצען, קאָלירטע ראקעטען. אדער מודעות וועגען באָנעם און דינם־טען וכדומה...

היינט מוזען זיי זיך נאָך אריינמישען אין באיקאָטען...

און זיי האָבען זיך אריינגעמישט, און אויך ארויסגעלאָזט א מודעה וועגען מחילה און גוטסקייט, און ליעבשאפט. און זיי, דאָס בין איך אייך ערב, וועלען קיין חרטה נ י ש ט האָבען...

1900—1903

די לויה.

אין אזא גרויסער שטאדט ווי ווארשוי, מוזען זיין גרויסע לייט; און אז גרויסע לייט שטארבען, זענען גרויסע לויות.

אין יענער וואך זענען דאנערשטאג און פרייטאג גרויסע לויות געווען!

לער זענען געווען די נאסען, די רעסטאראנען, קאנדיטא־רייען, קאפענע; אין די גערטען האט מען געקאנט עובר זיין אויפ'ן נאנצען שלחן־ערוך, אונזערען צי זייערען, אהן עדות; פאר דאם איז פול געווען דאם בית־עלמין, עס האט געווימעלט אויפ'ן בית־החיים.

און ווער האט זיך דארט דאנערשטאג און פרייטאג נישט געטראפען?

דער ווירט מיט'ן לאקאטאר, דער מלוה מיט'ן לוה, דער ברויט־נעמער מיט'ן ברויט־געבער — אלע האבען זיך אנגעקוקט און אפגעקרעכצט:

— וואס איז ווערט — האבען זיי געטראכט — אונזער פריינדשאפט און אונזער האס, אונזער קאנקורענץ און אונזער הילף, אונזערע טענות, סכסוכים, קאנטראקטען און וועקסלען?

פלוצלונג האבען זיך אלע אלם מענשען דערפיהלט! נאטירליך נישט אויף לאנג! נישט אויף לאנג „נעמט זיך א לעבעדיגער צום הארץ"! דאם לעבען איז אייזען און שטאל, די מארא „הויד — ווייב און אנגעבלאזען!". אין טויער פון בית הקברות קומט אמאל ארויס א מענש, נאר ארויס געהען שוין צוריק חיות רעות...

גוט איז דאך א ליכטיגע מינוט ביי וויילדע משוגעים! א לויה, א יום־כפור, אפילו א יום־כפור־קטן!

— — — — — — — — — — — — — — — — — — — —

דארף איך אייך זאגען, וועמעס די גרויסע לויות זענען נע־

וועזען? „קינד־און־קייט" ווייסט. אז „נתבקש בישיבה של מעלה" איז געווארען ר' זיינוועלע, דער עלטסטער ווארשעווער רין, כמעט ווארשעווער רב, און איז געקומען צו קבר־ישראל דאנערשטאג!...

צורודערט זענען געווארען די מתים:

— ווער פארטרייבט אונז — קלאגען זיי זיך — דעם זיסען שלאף אהן חלומות, און הרהורים־רעים, פון די אויסגעגעסענע אויגען־לעבער?

— צי האט זיך עמיץ פון אויבען באוויזען און אונטער זיינע טריט ציטערט אזוי די ערד?

— וואס טאנצען, ווי שכור, די מצבות?

— און וואס טרעט צוויישען די קברים, צי געהט מיליטער אויף ערגעץ א מלחמה?

אזוי פרעגען די מתים, און דער הספד ענטפערט זיי:

— ר' זיינוועלע געהט צו אייך, ר' זיינוועלע!

— —

— מען מוז איהם גוט אויפנעמען — טראכטען די מתים! א קלייניגקייט פיערציג יאהר „כמעט מרא־דאתרא" אין ווארשוי!

וויפיעל קרושין האט ער מסדר געווען!

וויפיעל גט'ן, עכטע כשר'ע גט'ן האט ער אין קחל־שטוב און ביי זיך אין דער היים אויסגעריכט!

וויפיעל מאל איז ער אויף כסא־של־אליהו געזעסען! וויפיעל חליצות האבען פאר איהם געשפיגען!

און וויפיעל דין־תורה'ס האט ער ג'פסק'ענט, וויפיעל פשרות געמאכט, און וויפיעל נולדים ונפטרים אוים — און איינגעשריבען!

און ווער וועט איבערצעהלען, וויפיעל הכשרים ער האט ארויס־געגעבען! פאר פסח—אויף מיהלען, אויף בעקער־אוויוועז, אויף מצה־מעהל, אויף מצה־געווועלבער, אויף פאפירענע מצה־טעצלעך וכדומה און א גאנץ יאהר — אויף וויינגען, פליישען און אפילו אויף פוטער פון פארשידענע קרייטעכצער!

און וויפיעל נשים, און וויפיעל טעפעל־לעפעל האט ער ג'אסר'ט און מתיר געווען!

נישט קיין לעבעדיגער, נישט קיין טויטער, וועלען עס בארעכענען. צעהל איבער די שטערען אין הימעל!

— — — — — — — — — — — — — — — — — — — —

און דער מספּיד קלאָגט:

„די שחיטה האָט ער געהאלטען ביד רמה!"

„נישט געלאָזט, אז ווער עס איז, פון וואנען עס איז, זאל קומען מיט א סמיכה אפילו פון מאה־רבנים און אויסציהען א חלף!"

„כל־זמן ער האָט געלעבט, האָט א ווארשעווער איד געוואוסט, וואָס ער עסט, וועמעס פלייש ער עסט!"

און —

„אידישע קינדער האָט ער מיט מלמדים פארזארגט... אסך מלמדים! אסך תורה, וועניג תורה! אבי נישט קיין ליטוויש עברי — ווער מלמד! און מלמדים האָבען זיך געמעהרט כחול־חים, קינדער האָבען זיך אויסגעלערענט דאוונען און חומש לערנען און אידען האָבען פרנסה געהאט!"

„און א מרוצה־לקהל איז ער געווען!"

א לב־טוב, אן עין־טוב — פאר אלעמען גוט!

פאר אלע האָט ער געהאט א פריינדליכען בליק אין די ליכטיגע אויגען, א זיסען שמייכעל אויפ'ן גלאנצענדיגען פנים, א גוט ווארט אויף דער גלאטער צונג און אן אויסגעצויגענע, ווייכע, וואַרעמע האנט — פאר אויסגעקיהלטע דייטשען, ברענענדיגע חסידים, אויסגעטריקענטע מתנגדים, — דעריבער זענען אלע צו דער לויה געקומען, און ווען אלע טרערען זאלען אריינשווימען אין קבר, וואלט דער ארוז, וואָס מען ווערט אריינלאָזען, ארומגעשוואומען! —

און די מתים פון עולם־אמת זיפצען: אמת, אמת!

— — — — — — — — — — — — — — — — — — — —

צווישען אייך הספּד און דעם צווייטען האָט זיך איבערגעדרעהט א מת מיט נאָך נאנצע זייטען צו זיינע חברים און גע־פרעגט:

— אלערלייי קולות הער איך, פארוואָס הער איך נישט די קולות פון תנוקות של בית־רבן, פון תלמוד־תורה־קינדער?

און נאָך א פרישער מת, כמעט נאָך נישט אן אנגעריחרטער, ענטפערט:

— די קונדריסים נעמען צו א לויה?

זיי וואלטען זיך אפגעשטעלט אין גאם און געשפילט אין „ציי־געל־מיגעל", זיי וואלטען זיך גע'ממית'ט, מיט שטיינער געוואַרפען און אין מטה אריין, צו דעם הייליגען מת געטראפען!

און פון בית־הקברות וואלטען זיי א תל געמאכט! זיי וואלטען אויף די קברים ארומגעטאנצט, איבער די מצבות „קאזשיאל־קעס" געמאכט...

און, וואם דער עיקר איז, עס איז א חרפה און א בושה פאר דער פאליציי — אפגעריסען, אפגעשליסען, אויסגעהונגערט...

אזוי האט געזאגט דער פרישער מת!

און וער וויים, וואם נאך פאר א בלבולים דער מת וואלט אויסגעטראכט אויף די ארעמע תלמוד־תורה־קינדער, וועו נישט, וואם דער צווייטער הספד האט זיך אנגעהויבען.

„כשמת אחד מן החבורה, ידאגו כל בני החבורה" — אויף דעם האט זיך דער מספיד געשטעלט.

עס איז א גמרא, א בפירוש'ע גמרא, און א בפירוש'ע גמרא איז הפקר; אויף איהר מעגען זיך אלע שטעלען, איבערדרעהען, איבערניצעוועו, אויסטייטשען מיט'ן קאפ אראפ און מיט די פים ארויף, בפרט פאר וואַרשעווער קהל...

און דער הספר־מאכער טייטשט:

— אז עמיץ געהט אוועק פון דער חברה, מוז די גאנצע חברה זיינע געשעפטען פארזארגען...

— אמת! אמת! — שאקלען ווייטער די מתים מיט די ביינערנע קעפ: מען מוז זיך צוטיילען מיט די גדולים ונפטרים, מיט די שוחטים, מיט'ן סנדקאות, מיט אלערליי הכשרים — —

אמת! אמת!

דאם אלץ איז געוועזען דאנערשטאג.

פרייטאג האבען די מתים כמעט גארנישט געהערט.

עס איז צו קבורה געקומען א אידישער גביר, א באריהמטער בעל־צדקה — וואוועלבערג!

נאר די הספדים זענען געזאגט געוואַרען אויף פויליש, און א

איד, אז מען לעגט איהם, ווי עס דארף צו זיין, אין דער ערד אריין, הערט ער אויף פוילויש צו רעדען, און צו פארשטעהן!

האבען זיך די מתים, נעבעך, פארטראכט, און אזוי געטראכט:

— דער מענש איז א גרויסער, נאר אן אומגליקליכער מענש געוועזען; ער האט אסך געזייהט, נאר וויפיעל וועט אויפגעהן און וויפיעל וועט אוועקטראגען דער ווינט?!

דער מענש האט געהאט גאלד, נאר גאלדענער, ווי גאלד, איז געווען זיין הארץ און הארטער, ווי שטיין, זיין מוח:

שלום האט ער געוואלט, און איז אין דער סאמע רעכטער מלחמה נעשטארבען! און איז אוועקגענאנגען פון דער וועלט אהן האפנונג, אז עס וועט אמאל זיין א שטילשטאנד, אויב שוין נישט קיין שלום!

און ווייטער קלערען די מתים:

— וויפיעל אידען וואוינען אין וואוועלבערג'ס בילדיגע הייזער?

— וויפיעל פראצענט אידישע קינדער וועלען לערנען אין זיינע שולען?

— וויפיעל אידען, און וויפיעל נישט־אידען, פרעמדע און היימישע, געהען נאר זיין מטה?

— וויפיעל פון זיינע מילאנען וועלען בלייבען אויף דער זייט און וויפיעל וועלען אריבער אויף יענער זייט?

— און ווער — קלערען ווייטער די מתים — וועט זיינע געשעפטען פארזארגען?

רבנים וועלען נישט פעהלען; פון אלע זייטען וועלען זיי אנקומען, מיט גרויסע און קלייניע בערד, מיט פראטעקציע פון חסידי־אומות־העולם, דורך די שפארעס וועלען זיי זיך אריינרייסען, דורך פענסטער און קוימען קומען — און מען וועט זיי אויפנעמען, מען וועט זיי מוזען אויפנעמען, נאר אזוינע וואוועלבערגס, מיט זייערע גרויסע מעלות, און גרויסע טעותים, אזוינע וואו נעמט מען?

אזוינע גאלדענע הערצער דארפען וואקסען אויף שטיינער, ליידער וואקסען שטיינער אויף גאלדענע הערצער!

צוויי גרויסע, גרויסע לויות געווען!

און גרויסע לייט פארנעמען אסך ארט, אי ביים לעבען, אי

ביים טויט! פיער אָרעמע לויות האָט מען דעריבער געמוזט אָפּ־לעגען אויף מוצאי־שבת, נאָך הבדלה! די גרויסע האָבען פאַר־לעגט דעם וועג צום עולם־האמת!

צי איז דערויף קיין עצה נישט פאַראַן?

די וואוינונגען פאַר לעבעדיגע גרויסע האָבען צווייערליי גענג:

אַ פאַראַדנעם, א ליכטיגען גאַנג — אין גרויסע הייזער אויס־געלעגט מיט פערסישע און טערקישע דיוואַנען, רעכטס און לינקס אויסגעשטעלט מיט די פיינסטע געוויקסען; דאָ אַרום קומען פיינע געסט, רייכע געסט; געסט, פאַר וועלכע דער גרויסער האָט וויין און אַלערליי לעקער־ביסען און אמת'ע האַוואַנאַ ציגאַרען —

און א טונקעלען גאַנג, א גאַנג א שוואַרצען דורך דער קיך, פאַר קרובים, גלאַט פאַר אָרעמע לייט, פאַר וועלכע מען האָט אמאָל אַ האַרטען דרייער, גאַנץ אָפט אַן אָנווייזונג אין הימעל אריין: דער, וואָס שפּייזט ווערים, וועט דיך אויך שפּייזען, מעגסט עסען ערד; אָדער אמאָל א גוט וואָרט: געה גלאַט צו אַל־די־שוואַרצע־יאָהר!

פאַרוואָס זאָל דאָס בית־הקברות קיין צוויי גענג נישט האָבען? אָרעמע לייט איילען זיך אַזוי אין זייער רוה אַריין, פאַרוואָס זאָל מען זיי פאַרהאַלטען, איבער שבת לאָזען?

מאכט צוויי גענג!

איינעם אַן אויסגעפּלאַסטערטען, א ברייטען פאַר רבנים, ראשי־קהל, בעלי־צדקה און גלאַטע גבירים און פאַר האַלב וואַרשוי (אַלס באַגלייטער, מיין איך!), מיט אַ גרויסען, גרויסען טויער און דערנאָך מיט גאָלדענעם זאַמד אַן אויסגעשאָטען וועג גלייך צו די אויבען־אָן־שטעדט און פאַמיליען־קברים!

און א צווייטען וועג, א בלאָטיגען, א שמאָלען (אינגאַנצען פאַר אַן אַלמנה צי אַן אַלמן, מיט עטליכע יתומים, צוויי־דריי שכנים!), מיט א קליינעם טויער, מען קאָן יוצא זיין מיט א לאָך אין צוים — פאַר אָרעמע לייט!

און ווילט איהר, די לויות זאָלען זיך נישט אויסמישען אויפ'ן בית הקברות, האָט איהר דאָך אויף יעדען ווינק א „קאָרדאָן" פון „העלע קנעפּ" — מאכט א מחיצה! דיזעלבע, וואָס היטען אייך

שמת תורה צו הקפות און יום־כפור, צו כל־נדרי אין דער „דיי־טשער שול“, וועלען אייך היטען די קברים אויך!

און אצינד הערט א מעשה:

מה בין בני לבן חמי? — בשעת וועז דער אידישער גביר וואוועלבערג האָט פאָר אידישער לימעראטור כמעט נאָרנישט גע־זאָרגט, האָט, זכרונו לברכה, ר' זיינוועלע קלעפפיש אסך פאר איהר געטאָן!

וכך הוה:

אמאל איז געווען א רב אין א שטאָדט, אויב איך בין מיד נישט טועה — אין פּלאָצק. איז דער רב א מחבר געווען און דערצו אן ארעמאן, פארשטעהט זיך, א דאָפּעלטער — אלס רב און אלס מחבר, און האָט זיינע חדושי־תורה, אויב נישט מוסר־זאכען, נישט געקאָנט דרוקען...

מילא, כל־זמן א מענש לעבט, לעבט ער מיט האָפנונג; פאר דער פּטירה אבער האָט זיך דער רב געהויסען אויפשרייבען אויף דער מצבה א צוואָג, אז ער וועט א מליץ־יושר זיין, דאָס הייסט, אז ער וועט זיך מיהען אין הימל פאר די, וואָס וועלען זיך פאר איהם מיהען דאָ אויף דער ערד און וועלען אפּדרוקען זיינע חבורים...

און דאָס האָט ר' זיינוועלע געטאָן; ער האָט גלעט גזאמלט און גערדוקט!

ביי ר' זיינוועלע'ס אלמנה זענען אפילו פון דעם גלעט גע־בליבען 60 רובל, און זי זוכט צו געפינען נאָך מאָנוסקריפּטען (כתבי־יד, מיין איך, פון פּלאָצקער רב'ס מאָנוסקריפּטען) און ווי זיי ברענגען לבית־הדפוס...

* *
*

ר' זיינוועלע, זעהט אויס, האָט שוין זיכער עולם־הבא!

דריי מאל אין טאָג „אשרי“ האָט ער געזאָגט; פאר מאכלות־אסורות און שחיטת־חוץ פיערציג יאָהר דורכאָנאָנד — גאָנץ וואר־

שוי באהיט; דוחק־הקץ, צוזאַמען מיט די ציוניסטען, אין ער נישט געווען, און דער פּלאַצקער רב, זיין מליץ־יושר, איז אויך עפעס ווערט; און דעריבער, אז איך מאַך די אויגען צו, זעה איך בחוש, ווי ר' זיינוועלע'ס ווייסע נשמה פליהט אויף תפלין'דיגע כנפי־יונה גלייך אין הימעל אריין, אין גן־ערן אריין, צום כסא־הכבוד צו!

נאר וואָס וועט זיין מיט וואוועלבערג'ס נשמה?

זיין צדקה האָט אזויפיעל פּעהלער געהאט!

און גלאַט, ווער וויסט צי מען קאָן זיך קויפען עולם־הבא פאר געלט, און וועט אפילו פאר צדקה־געלט?

1902.

דער וכוח.

אין קראשינסקי'ס גאַרטען. צוויי יונגע לייט. ביידע רעדען אידיש. נאָר איינער ליטוויש — דער צווייטער פוילישׂ־אידיש. דער ערשטער פרעגט, דער צווייטער ענטפערט.

— נו, איהר זייט נאָך אלץ נישט קיין ציוניסט?

— ניין.

— אנטי?

— חלילה, פֿאַרוואָס אנטי? מורא האָבען פֿאַר דער „גאַזעטא פֿאַלסקא"?

— וואָס דען?

— איך וויים צו וועניג!

— דהיינו?

— אָט... איך פֿלעג אמאל ערנסט דאַווענען... און דאָס דאַווענען איז — ירושלים און ירושלים! ארץ־ישׂראל און ארץ־ישׂראל!

וויים איך אָבער נישט, צי האָט מען ירושלים און ארץ־ישׂראל דעריבער נישט פֿאַרגעסען, וויל מען דאַוונט אזויפיעל; צי מען האָט נאָר דעריבער נישט אויפגעהערט צו דאַווענען — וויל מען קאָן אָן ירושלים און ארץ ישׂראל נישט פֿאַרגעסען?!

איז חדר פֿלעג איך לערנען: „ארץ זבת חלב ודבש" — א לאנד — האָט מיר דער מלמד געטייטשט — וואָס פֿליסט מיט האָניג און מיט מילך — האָניג און מילך האָט א קינד ליעב דאָס לעבען! וויים איך? אפשר האָב איך מיך דעריבער דערפרעהט, אז איך האָב געהערט פון חבת ציון?

איך נעדענק מיך גאַנץ גוט אינגעלווייז... די שפּעטערע ציוטען באמיה איך מיך צו פֿאַרגעסען... קיין גרויסע האָפענונגען אויף שפּעטער האָט מען אויך נישט... און, אז עס ווערט נישט גוט אויפֿן ארץ, אנטלויפט די נשמה צו די קינדער־יאָהרען, ווי א טויב אין

טויבענשלאג אריין... איך ווייס נישט, אויב אלע טוען אזוי, איך טו עס, און עס העלפט אמאל און פארטרייבט די מרה־שחורה... נע־דענק איך, ווי אלע מיינע חברים פלעגען מיט שמחה וששון נאכ־לויפען דער פאלקאוואי מוזיק. בכלל דעם מילימטער. אין ווארשוי זעהט מען עס זעלטענער, איז עס מעהר אינטערעסאנט — קינדער לויפען... מען קאן זיך נישט זאט אנקוקען, ווי עס בליצט דורך די „שטיקעס" פון די ביקסען; זאט אנהערען די שטארקע, פעסטע מעשענע קולות, וואס געהען, ווי איינעמען א וועלט. איך אייגער. געדענק איך, פלעג מיך נישט פרעהען. עס האט זיך מיר געדאכט, אז וועז עמיץ באפאלט מיר, מיין טאטע־מאמע, מיינע ברידער און שוועסטער, וועט דאס חיל נישט זעהן, נישט הערען, און ווייטער מארשירען, און ווייטער שפילען, און ווייטער געהן איינעמען די וועלט... אוי דערביי פלעגען מיר זיך באווייזען טרערען אין די אויגען... פשוט פאר קנאה: וואו איז מיין מילימטער, מיין מוזיק? אז יענער האט...

איך פלעג, מיט פארמאכטע אויגען און א צוהעדערטער נשמה, אויסהערען מעשיות פון משיח'ס צייטען. דער „רבי" אין חדר פלעגט דערצעהלען, די באבע אין דער היים, צי אין בית־המדרש — על־טערע אינגלעך. ווי ליעב האב איך געהאט דעם „מלך המשיח"! מיט אלעם גוטען און טייערען האב איך איהם באקלייידט און בא־האנגען! ביי א רייכער מומען (זי איז שוין אויפ'ן עולם־האמת) האב איך אפגעריסען די פערעל פון האלז. ביים ענעראל, וואס האט געוואוינט קעגענאיבער — די וויסע פערערען פון איבער'ן קאס־קע... ביים כהן־גדול — דעם חושן ואפוד צוגענומען! איך וויים? נאקעט און בארוועס וואלט איך א וועלט געלאזט! אבער נישט שטענדיג. טיילמאל האט מיך מעהר ענומען משיח בן יוסף, וואס דארף אומקומען, ג'הרג'עט ווערען... און איך האב אויפגעהוי־בען די אויגען צום הימעל: פארוואס? פאר וועז? און נאך וואס זאל אויפהאלטען די אייזערנע בריק? און איך פלעג טראכטען: ביי יציאת מצרים האט ער די מלאכים נישט געלאזט זינגען: מעשי ידי — זאגט ער — טובעים בים... און לעתיד לבא... אזוי אהן רחמנות? וואס זענען זיי ערגער פאר די מצרים?

— קינדער־געדאנקען!

— עהרליכער, ווי מענשען־געדאנקען, און אמת'ער אויך! דאס

זענען די גאָלדענע פעדים, פון וועלכע עס שטיקט זיך ערשט אויס א נשמה פון א מענש, א פרישע ריינע נשמה...

נאָך געדענק איך: אין דער מערת המכפּלה, געקויפט ביי די בני חת, וואָס האָבען מיט גוטע ריידעלעך אויסגעשווינדעלט אַרבע מאות שקל כסף... אין דער מערת המכפּלה זיצט אברהם אבינו, אָנ־געלעהנט מיט'ן קאָפּ אויף דער מוטער שרה'ס שויס... די הגדה דערצעהלט אַזוי... און איך זעה בחוש, ווי די מוטער שרה, מיט אַ קעפּעל ווי ביי א ציטער־נאָדעל, זיצט און פיהרט מיט לאַנגע, נאָר דינע דורכזיכטיגע פינגער, צווישען אברהם אבינו'ס זילבערנע לאָ־קען... אזוי זיצען זיי און ביידע האָבען פאַרמאַכטע אויגען, און עפענען די אויגען וועלען זיי ערשט ביים שופר של משיח, ווען די טערקישע וואַרטע וועט פאַרשטיינערט ווערען פאר שרעק...

און עס פלעגט מיך ציהען צו דער מערת המכפּלה... צום זיי־דען, צו דער באָבען...

נאָר אויך נישט שטענדיג!

טיילמאָל פלעגט מיך וואונדערען: פאַרוואָס טראָגט עס אברהם אבינו האָר אחוץ באָרד און פּאות?

טיילמאָל פלעג איך גאָר זיין פון הגר'ס צד, און וועלען דער מו־טער שרה'ן אָפּטון א שפּיצעל! און איך פאַנטאזיר הויך צווישען די חברים: איך וועל מיך אויסלערנען טערקיש, אנטלויפען קיין ארץ־ישראל, שטעלען מיך דאָרט פאר א זעלנער, און אז עס וועט מיר אָנקומען צו שטעהן אויף דער וואך פאר דער מערת המכפּלה, וועל איך ביינאכט, אז קיינער וועט נישט זעהן, שטילערהייט אוועק־שטעלען דעם ביקס, אריינכאפּען זיך אין דער הייל, אויף די נעגעל צוגעהן און געבען דער מוטער שרה אין נעזעל אַריין — — —

נאָר אַרויסזאָגען: „אַ שנעל", האָב איך די העזה נישט גע־האַט.

— בעסער א שמעק טאַבאק! — האָט דאָך עמיץ אונטער־געכאפּט...

— קונדסים!

— גוטע צייטען געווען!... און וואָס נאָך האָב איך געוואוסט פון ארץ ישראל?

צום כותל מערבי, האָב איך געהערט, קומט מען צוזאַמען מאַרבע פּנות העולם וויינען, די וואַנט איז גליטשיג פון טרערען...

און איך האָב געגלוסט צו דעם כותל מערבי... דאָרט א תשעה־באָב! צוויישען אן עולם מארבע פּנות העולם וואַרפען בערגלעך!

טיילמאל איז מיר בעסער געפעלען די אילומינאציע אויף ר׳ שמעון בן יוחאי׳ס קבר! ווייבער וואַרפען פון די אקסל אראָפּ די טייערסטע פּארשידענפארביגע טערקישע שאלען, טונקען איין אין פעסער שמוץ־זוים און צינדען אָן! — — אחוץ אזוי הבדלות, ליכט און קאלירטע פּאפּירענע לאמטערען! א!

נאָך ביי אונז אויפ׳ן הויף — מיר האָבען דאמאלט אויף דער פראנצישקאנער גאס געוואוינט — האָט געוואוינט אויך א שוחט. אברהם מאניס האָט ער געהייסען, א שם־דבר איז ער געווען דער אברהם מאניס. וועו ער פלעגט מיך טרעפען, פלעגט ער מיך קניי־פּען אין בעקל; איך בין א שטיקל עלוי געווען אזוי ער — אן אלטער מתמיד! דעם נאָמען אברהם מאניס, געדענק איך. נאָר פּאר־שטעלען קאָן איך מיר איהם שוין נישט. פּארמאָך איך די אויגען, זעה איך נישט מעהר, ווי א וויסע לאנגע, זעהר לאנגע באָרד; זי איז געווען די לעבנסטע אויף דער פראנצישקאנער גאס, די לעבנס־טע אין גרויסען מנין. טיילמאל זעה איך נאָך א רויטען האלז־און־נאקען פון הינטען, מיט א שטיק באוואקסען הארץ פון פּאַרענט — ער איינער פלעגט נאָך טראָגען אן אָפּען העמד מיט נאָכגעלאָזטע בענדלעך... מעהר זעה איך שוין נישט... אָט דער אברהם מאניס איז מיט דער צייט שוואָך געוואָרען אויף די אויגען, אוועקגעלעגט דעם חלף און געקליבען זיך קיין ארץ ישראל.

אין מנין איז געווען א רעש. לומדים האָבען געקלערט, צי מעג מען אויסמיידען משיח׳ן, מען האָט אויפגעמישט הונדערטער גמרות און ספרים, אהין און אהער, — מען האָט זיך צושוויצט, צואמ־פערט... נאָר אזוינע וכוחים פלעגען זיין וועגען אן על חטא ביום כפור שחל להיות בשבת, און פלעגען אזוי לאנג דויערען, ביז אן אלטער מנין־איד האָט זיך אויפגעשטעלט און פאר׳ן עולם עדות געזאָגט, ווי אזוי מען האָט זיך נוהג געווען פאריאהרען! און אזוי איז געבליבען דאָ אויך! דער מנהג איז, אז ווער עס ווייל פּארשפּא־רען גלגול מחילות, פאהרט קיין ארץ־ישראל...

צוויישען אונז אינגלעך איז אויך געווען אן אנדער מין וכוח... מען האָט זיך אָנגעשמעקט מיט השכלה... איינער פון מיינע חברים האָט געלאכט: „וואו מען מעג וועלען יעדנעראל דאָרט איז ארץ־

ישראל" — יא! איהם פלעגט זיך שטענדיג חלום'ען א רייט־פערד מיט עפּלעטען!

און אין דערהיים ביים ווארעמעס האָט מען געקלערט: ווי אזוי וועט אברהם מאנים, דער אלטער בטלן, מיט די האלב בלינדע אויגען, טרעפען קיין ארץ ישראל? די מאמע פרעגט: ווי ארום פאהרט מען קיין ארץ־ישראל... דער טאטע זאגט: מן הסתם איבער קאנסטאנטינאפּל.. און וואו ליגט קאנסטאנטינאפּל? ווייט, ווייט! און מען האָט געשפּונען א מאדנע געאגראפּיע איבער טאל און בערג, נאר די אלטע מירל האָט זי איבערגעריסען. די אלטע מירל איז געוען אונזער דינסט און האָט געזאגט, אריינברענגענדיג דאָס צי־בעלע פלייש, אז אויפ'ן הויף זאגט מען אויף זיכער, אז „ראני" די אברהם־מאנים־כע פאהרט מיט... „ראני" וועט טרעפען, זאגט די מאמע. אלע זענען מודה, אז „ראני" וועט אויפ'ן פייער נישט פארברענט ווערען!

דעם נאָמען „ראני" געדענק איך דורך אברהם־מאנים'ס א גלייך־ווערטל. אז ער פלעגט פון שחיטה־הויז אהיים קומען שפּעט, פלעגט ער אנקלאפּען: קומי רוני בלילה!

און ליעב האָט זיך דאָס אלטע פּאר־פּאָלק געהאט. נאָך ווי ליעב!

אברהם־מאנים איז אונזער בעל־תקיעה געוועז — —

און דאָס אנטון פלעגען זיי, אפּנים, האלטען אויף איין בענקעל... און איינמאל, ראש־השנה, איז אברהם מאנים געקומען צו די תקיעות אין ראני'ס א העמד במקום א קיטל! און האָט נאָך געשמייכעלט: „נישקשה אזא טעות, ראני איז א צדקת!" נאר פּאר־שטעלען ראני'ן קאן איך מיר אויך נישט; איך געדענק נאר: א קלייניע, א פרעהליכע, א דורכזיכטיג פּאפּירען נעזעל מיט א קול פון א פויגעלע. נאר „ראני איז א לייט, מיט איהר וועט ער זיך שוין דורכשלאגען!"

קענען וואס דערצעהל איך עס?

יא... ראני איז צוריקגעקומען פון קאנסטאנטינאפּל...

זי איז קראנק געווארען פאר בענקעניש, און פלוצים פּחד באקומען פאר'ן ים... אברהם מאנים איז ווייטער געפאהרען...

ראני האָט איהם פארלאזט!

אז זי האָט צוריקוועגס דערזעהן די וויקסעל, האָט זי געווויינט

פאר פרייד! אין נאס האט זי ממש געטאנצט — דערנאך איז זי געלאפען אויפ'ן בית־עולם ארויס און געפאטשט אין די הענטלער: מיינע ליעבע קברים, מיינע טייערע קברים!... און עליה השלום, דער באבען מיינע, האט זי מיט גרויס נחת און מיט טרערען אין די אויגען דערצעהלט, או, געלויבט איז זיין ליעבער נאמען, וואס זי האט זוכה געווען מיט איהרע אייגענע הענד אנצוריהרען די שיף, וואס איז אוועקגעשוואומען גלייך קיין ארץ־ישראל...

זי האט אנגעריהרט די וואנט פון שיף און די האנט געקושט, ווי ביי א מזוזה!

— ווייבערישע זאכען!

— ניין, דו ביסט צו טרוקען, דו פארשטעהסט עס נישט: א ווייבערישע צי א מענישע, נאר א האלבע נשמה דא, א האלבע דארטען...

— מען רעדט דאך אבער נישט פון אלטע אידען און אידענעס, וואס אנטלויפען פאר גלגול מחילות... נישט פון שטארבען, פון לעבען רעדט מען!

— איך וויים? דאס איז געווען גירסא דינקותא... חדר־זאכען... און היינט, וואס וויים איך? וואס גיבען מיר די „בלעטער"? איך לעז, וואס עס לאזט זיך לעזען... איך אליין אויף פאליטיק פארשטעה מיך נישט... נאר אזוי, וואס הערט זיך דארט?

איינער זאגט: יק"א און ראטשילד הרג'נען די קאלאניעס מיט זייערע שווערע פליגעל, וואס זיי האבען איבער זיי פארשפרייט... דאס אפוטרופסות איז סם המות! עס וואלט שוין לאנג דארט פתום ורעמסס — טפו! ווי דאס גלות האט זיך איינגענעסטען, איך מיין „איש תחת גפנו" געווען, און ווי וויטער שטעהט... קומט א צווייטער און זאגט: ניין, דער חסרון איז, וואס מען וויל איבער נאכט מאכען פון א סוחר א פויער... אומגעלערענט מאכען... אז אגראנאם־שולע דארף מען. עפענט אן אגראנאם־שולע, וועט זיין ששון ושמחה... קומט דערנאך א דריטער, א כתוב השלישי און זאגט: וואס ווילט איהר? פויגעל־מילך? עס גיהט על צד היותר טוב! א מחיה! און באותו הרגע, ווי איך לייען עס, קומט אריין אן ארץ־מאן... ווער ביסט דו? א געוועזענער קאלאניסט אין ארץ־ישראל...

ער האט דעם „חלב ודבש", אפנים, נישט פארדייעט!

זיי שווייגען אווילע, און דער ליטוויש־רעדנער זאגט:

— עס האָט זיך געמאכט א נייע חברה צו שטודירען, אויס־צופארשען ארץ־ישראל...

— בא! וואלט געווען אן עסק... קלאָרע דבורים!...

דעו נאר אמאל דאסזעלבע: אויף פאליטיק פארשטעה איך מיך נישט... אריע!

— **אריע!**

1902.

עטרת יתומים אין וואַרשוי.

פערזאָנען:

א בעל־בתישער מענש — האָלב דייטש געקליידט. די אויגען דערמאָנען אָן קעלבערנס, דאָס בייכעל — אָן קאַרלסבאד. זיצט ביי זויער־מילך מיט שווארץ ברויט. קוקט אויף ביידע, ווי אַ קינד אויף א רפואה און פאַרקרימט זיך ביי יעדען ביסען.

א חבר ה־מאן — איינער פון די געפעהרליכע מענשען, וואָס צאָפען געלט פון דער וואַנט — פאר יתומים, אלמנות, תלמוד־תורה'ס, נשרפים, אָפגעפאַלענע משפחות וכדומה.

סצענע: ביי דער מליעטשאַרניע אין קראסינקים גאָרטען.

דער בעל־בתישער מענש — דערזעהענדיג, אז דער חברה־מאַן קומט צו, פאַרקרימט זיך, פּרואווט אויסדרעהען דאָס בענקעל. דער חברה־מאַן האָט איהם אָבער שוין דערזעהן.

בעל־הבית (צו זיך). וואו מען זייהט נישט!...

חבר ה־מאן (צו זיך). ר'דא, דער פויגעל. (הויך.) מאיען!

בעל־הבית (זויער). מאיען! (רוקט אָפּ דאָס נישט דערעסענע, וויל קלינגען און באַצאָהלען).

חבר ה־מאן (נעמט איהם אויליג דעם לעפעל פון האַנט אַרויס, קלינגט, צום בעל־הבית). איך וויל אייך ווייזען א שעהנע זאך. אויסלט נישט! (צום אַרויינקומענדיגען מילך־מוידעל.) זויער־מילך און ברויט!

בעל־הבית (צו זיך). אריינגעפאַלען!

ח ב ר ה ־ מ א ן. זעהט! (דערלאַנגט איהם אַ פּעקעל פּאָטאַ־גראַפיען).

ב ע ל ־ ה ב י ת. פּאָסט־קאַרטען־בילדער? הכנסה אויפ'ן נאַציאָנאַל־פּאָנד? שוין געקויפט — עטליכע זעכציג שטיק... וואָס זאָג איך, עטליכע זעכציג — איבער הונדערט! אָחוץ אַזוי מאַרקען!

ח ב ר ה ־ מ א ן (מיט אַ נישט־גלויביגען שמייכעל). זעהר פיין פון אייער זייט! (ערנסט.) דאָך קוקט, עס איז נאָר עפּעס אַנדערש. פּאַר קוקען צאָהלט מען נישט!

ב ע ל ־ ה ב י ת (נעמט אומגערן, באַקוקט, פּאַראיינטערעסירט זיך). דאָס פּאָטאָגראַפירט די פּאָליציי?

ח ב ר ה ־ מ א ן. פּאַרוואָס גראָד די פּאָליציי?

ב ע ל ־ ה ב י ת. וואָס איז, איך קען נישט דעם עולם? פון פּאָטשיעאוו, פון די האַלען, וואו נאָר מען שטופּט זיך! אָט דעם בחור (ער ווייזט אויף אַ פּאָטאָגראַפיע.) קען איך! א שעהנער פויגעל! מיר אליין אַרויסגעשלעפּט א נאַז־טיכעל! אפילו געכאַפּט ביי דער האַנט, נאָר פונקט ביי דער לינקער, און מיט דער רעכטער האָט ער דערווייל איבערגענעבען דאָס טיכעל א ציוויטען... אַן אויסלענדיש טיכעל געווען! פּאַרפאַלען! געוואָרען פלוצים א גע־פיפערייי — הא, הא! גאָט געדאַנקט, כ'בין אנטלאָפען — אַלע, זעה איך, אַזוינע בחורים (זיפצט.) — א חלול־השם, א חלול־השם!

ח ב ר ה ־ מ א ן. אודאי!

ב ע ל ־ ה ב י ת. עפּעס האָט מען מיר געזאָגט, אַז עס איז פּאַראַן אין וואַרשוי א הויקער, וואָס קלייבט צוזאַמען אלע יתומים. רחמנא לצלן, און נעמט זיי אויף דער לערנען... א פּאָר טעג לערנט ער די מלאכה, און דערנאָך מוז יעדערער יעדען טאָג עפּעס אהיים ברענגען — אניט, קריגט ער געשלאָגען! אויף די סטאווקעס, זאָגט מען, וואוינט ער... וואר עס ברענגט אַבער די פיינסטע גנבה, קריגט לעקער און בראנפען! פּאַר גאָלדוואַרג צאָהלט ער צו עטליכע גראָשען! (וואַרפט צוריק די פּאָטאָגראַפיען.) א ל ע אַזוינע פּנימ'ער... דאָס וועט אמאָל אונטערצינדען, מיט מעסער שטעכען, כ ' ו ו י י ס וואָס... פון רבי'נס אוניווערזיטעט!

ח ב ר ה ־ מ א ן. נאָר מוז איך אייך זאָגען, אז „רבי" באקומט א גרויסע קאַנקורענץ!

ב ע ל - ה ב י ת. מיין כפרה!

ח ב ר ה - מ א ן. עס איז נ י ש ט אייער כפרה! (דער-לאַנגט איהם א צוויים פּעקעל פּאַטאַגראַפּיעס.)

ב ע ל - ה ב י ת. שוין דערוואַקסענע גנבים און גזלנים?

ח ב ר ה - מ א ן. זעהט!

ב ע ל - ה ב י ת (באַקוקט). אויך אינגלעך — דאַכט זיך, די אייגענע גאר, יא?

ח ב ר ה - מ א ן. יא.

ב ע ל - ה ב י ת. נאר עפּעס אנדערש געקליידט?

ח ב ר ה - מ א ן. כמעט ארענטליך. טייל זאַכען אפילו אלטע, נאר איבערגעמאַכט!

ב ע ל - ה ב י ת. עפּעס זעהען זיי זאַטער אוים...

ח ב ר ה - מ א ן. זיי קריגען צו עסען און צו טרינקען!

ב ע ל - ה ב י ת. און אויף וואַס ש ט ו ד י ר ע ן זיי?

ח ב ר ה - מ א ן. אויף בעלי-מלאכות!

ב ע ל - ה ב י ת. איהר מאַכט חוזק?

ח ב ר ה - מ א ן. חס-ושלום! דעם „רבי'נס" קאַנקורענט איז א חברה.

ח ב ר ה - מ א ן. יא — „עזרת יתומים" הייסט זי.

ב ע ל - ה ב י ת. א! עפּעס געהערט!

ח ב ר ה - מ א ן. איך קאַן אייך גענוג עטליכע דאַטען! די חברה האַט ביז היינט אפּגעגעבען קינדער (נעמט פּרויס א צעטעל און לעזט.) איין און צוואַנציג צו קאַמאַשען-מאַכער, ניין צו שום-טער, נייניצעהן צו שניידער, עלף צו שאַכטעל-מאַכער, דריי און צוואַנציג צו טישלער, אַכט צו איינבינדער, פינף צו גאַלדשמידען, ניין צו היטעלמאַכער, פינף צו האַנט-שוהמאַכער, צוויי צו מעכאַניקער, ניין און צוואַנציג האַט די חברה אריינגענגעבען אין פאַבריקען!

ב ע ל - ה ב י ת (אַביסעל אומגעדולדיג). ובסך הכל?

ח ב ר ה - מ א ן (געלאַסען). לייכט צו בארעכענען: הונדערט איין און פיערציג אינגלעך! דערווייל!...

ב ע ל - ה ב י ת (וויל אומצופריעדען זיין): אלץ אינגלעך און אינגלעך! וויל ס'איז דא אזויפיעל תלמוד-תורה'ס, שולען פאר

בעל־מלאכות... נאָר א חברה! מ י י ד ל ע ד יתומות, וואָס זאָלען טון?

ח ב ר ה ־ מ א ן. מען פאַרזאָרגט מיידלעך אויך. נאָר וועניג, עס פעהלט נעלט!

ב ע ל ־ ה ב י ת. אַווי... (וויל קלינגען.)

ח ב ר ה ־ מ א ן (נעמט איהם וויטער דעם לעפעל פון האַנט אַרויס). וואָס איילט איהר? מען וועט מיר ברענגען, וועט איהר צאָהלען...

ב ע ל ־ ה ב י ת (פאַרלעגען). איך אייל מיך!

ח ב ר ה ־ מ א ן. יאָ, ביי וואָס האָלט איך? אהא! פאַר א צייט איז צו אונז געקומען א יונגע דאָמע —

ב ע ל ־ ה ב י ת (פאַרטראכט). א יונגע דאָמע — —

ח ב ר ה ־ מ א ן. א יונגע דאָמע, פיין געקליידט, גאָר פיין... פערפומירט, אז עס האָט אין אַלע שטובען געשמעקט...

ב ע ל ־ ה ב י ת. און וואָס האָט געוואָלט די דאָמע, א גרויסע נדבה געבען?

ח ב ר ה ־ מ א ן. פאַרקערט. זי האָט מיטגעפיהרט א מיי־דעלע פון א יאָהר צוועלף, „אַדער — זאָגט זי — נעמט זי דאָ ביי מיר צו, אַניט וועט זי זיין ווי איך...“

ב ע ל ־ ה ב י ת. אהא! פון יענע לייט! א נאַכט־פויגעל?

ח ב ר ה ־ מ א ן. א נאַכט־פויגעל —

ב ע ל ־ ה ב י ת. און איהר האָט צוגענומען דאָס מיידל?

ח ב ר ה ־ מ א ן. מען האָט געמוזט, נאָר עס פעהלט נעלט! אינגאנצען טויזענט צוויי הונדערט און פופציג מיטגלידער —

ב ע ל ־ ה ב י ת. וואָס צאָהלען?

ח ב ר ה ־ מ א ן. פון דריי ביז צוועלף רובל א יאָהר! זעלטען אייניער פיער און צוואַנציג, גאָר זעלטען זעקס און צוואַנציג...

ב ע ל ־ ה ב י ת. שעהן געלט!

ח ב ר ה ־ מ א ן. אויף ציגארען גיט מען אוים מעהר!

ב ע ל ־ ה ב י ת. איך נישט, איך רויכער נישט...

ח ב ר ה ־ מ א ן. איז אודאי גוט...

ב ע ל ־ ה ב י ת. וואָס איז די גוטסקייט? מוז מען פאַה־רען קיין קיסינגען!

ח ב ר ה ־ מ א ן. אז מען קאָן, פאַרוואָס נישט!

ב ע ל ־ ה ב י ת. מען מוז — א מענש איז נעפֿעהרליך!

ח ב ר ה ־ מ א ן (מיט אַ שמייכעל). מען זאָגט, אז צדקה איז אויך אַ רפואה — פּאַרשרייבט אייך!

ב ע ל ־ ה ב י ת. לייכט צו זאָגען — אַזויפיעל אַרעמע קרובים אויפֿ'ן קאָפּ.

ח ב ר ה ־ מ א ן. גוט מען האָט א קאָפּ! און א קעשענע דערצו. פּאַרשרייבט אייך.

(דאָס מילך־מויידעל ברענגט דעם חברה־מאַן עסען).

(דער בעל־הבית פֿאַרהאַלט זי און צאָהלט. שטעלט זיך אויף).

ב ע ל ־ ה ב י ת. אדיע! (ציהט אויס די האַנט.)

ח ב ר ה ־ מ א ן (ציהט זיינע צוריק). מען האָט דאָך געדערט פון פּאַרשרייבען?

ב ע ל ־ ה ב י ת. מהיכא־תיתי... מהיכא־תיתי... נאָר אַזינה אייל איך מיד! איהר האָט דאָך אודאי א לאָקאַל, א קאַנצעלאַריע, כ'וועל קומען, אודאי קומען... אַדיע! (רוקט זיך אַף אַהן די האַנט געבען.)

ח ב ר ה ־ מ א ן. איהר ווייסט דאָך נישט די אַדרעסע.

ב ע ל ־ ה ב י ת (פון ווייטען). געווּאָר ווערען, געווּאָר ווערען!

ח ב ר ה ־ מ א ן (שרייט איהם נאָך). קאַרמעליצקא זיבען און צוואַנציג! קאַרמעליצקא זיבען און צוואַנציג! (צו זיך.) דער כּלב! (נעמט זיך צו עסען נאָכ'ן דריטען לעפֿעל.) והוה דן את כל אדם לכף זכות — אפשר א קבצן!

1902.

נעגען האקאטא.

די סצענע שטעלט פאר אַ באַנק אין זאקסישען גאַרטען, וועלכע איהר וויילט.

ז י — מיט א פנים פון א חציי־זכר׳טע, זיצט אַביסעל פאר־טראַכט און אפשר נישט.

ע ר — א שפּיציגער יונגער מאַן; א שפּיציגער הוט, א שפּיציגע נאָז, צוויי פּליהענדיגע קראוואט־שפּיצען, צוויי איבער־געבויגענע קאמאשען־שפּיצען וכדומה. מן־הסתם האָט ער שפּיציגע אויגען אויך. נאָר דער פון פּאַרענט פאַרשפּיצטער ראַנד פון שפּיציגען הוט פאַרשטעלט זיי. ער געהט איבער דער אַליי, דערזעהט זי, פאַרקרומט זיך, וויל זיך מאַכען כלא־ידעה און פאַרבייגעהען — עס איז אָבער שוין צו שפּעט.

ז י (האָט איהם שוין באַמערקט, רופט איהם צו מיט אַ שמייכעל, וואָס וויל און דאַרף זיין זיס, און קומט אַרויס זויערליך). א... הער! (זי רופט איהם ביים נאַמען; עס קומט אָבער אָנגעבלאָזען א ווינטעל, רייסט איהר דעם נאַמען פון די דינע ליפּען אַראָפּ און שליידערט איהם אַרויף אויף א בוים — עס וועדט א שטיקעל גערודער צווישען די פּויעלער — נאָר דאָס געהערט שוין נישט צו דער סצענע.)

ע ר (מיט אַ פּיערטעל געזעץ). א... מאדמואַזעל... (ער רופט זי אויך אַן ביים נאַמען; עס בלאָזט וויטער אַן אַ ווינטעל, כאָפּט דעם נאַמען און פאַרווארפט איהם צווישען די בלומען... די לעזער, כאָטש זיי שפּילען נישט מיט, מעגען, פאַרליראַנדיג ביידע נעמען, גאַנץ דרייסט — אָפּזיפּצען.)

ז י. זעצט אייך...

ע ר. דאַנקע. (זעצט זיך.) א שעהן וועטער...

ז י (באַליידיגט, אַז מען הויבט אַן מיט איהר שמועסען פּין וועטער). דומהייטען; האָט איהר שוין געלעזען...?

ע ר. וואָס?

ז י. נו — דאָס נייעסטע נייעס... גאַנץ וואַרשוי רוישט...

ע ר. געבוירען געוואָרען אַן אינדיק מיט צוויי, דריי קעפ און אפשר גאָר אַהן א קאָפ? אפשר האָט זיך באַוויזען א דבוק אין פראגא?

ז י. פון לי—טע—רא—טור רעד איך...

ע ר. פון א ליטעראַרישען אינדיק?

ז י. אָה, וואָ! פון דר. רונדשטיינס...

ע ר. זי מיינען דעם דר. רונדשטיין, דעם געווען עם ש ט י ל ע ן ג ר ו י ס־רעדאַקטאָר פון ק ל י י ן־שריפטען ציוניסטיש־נאַליציש־וואַרשעווער „וועכער", וועלכער האָט זיך אי־בערגעוויקעלט צום ריין ו ו א ר ש ע ו ע ר „איזראַעליט", און אין אינוועגס געשטעלט זיך פאר אן אויסלענדיש־וואָסער־טרעגער אין „פשעגלאַנד־טיגאַדניאַווי" ?...

ז י. נעשריבען האָט ער עס אין א י ז ר א ע ל י ט....

ע ר. און וואָס האָט ער געשריבען?

ז י. א באריהמט ארטיקעל! כמעט די גאנצע פוילישע פרעסע האָט עס איבערגעדרוקט!...

ע ר. דאָס מוז שוין זיין א מאכל! דאָס וועט שוין קיין „קויקעל" נישט זיין. ניין! אונזער דר. האָט שוין געמאכט א ק א צ ע ן־ש פ ר ו נ ג... דאָכט זיך — אזא „נעבער", און אז מען דאַרף שפרינגט ער, — אויף וועמען איז ער ארויפגעשפרונגען?

ז י. אָה, דער טאַן אייערער! דער אייביגער גאַלגען־הומאָר...

ע ר. וועגען ו ו א ס שרייבט ער?

ז י. וועגען פויזנער אידען...

ע ר. וואָס וויל ער פון זיי? שטילע מענשען... מען שטופט זיי, מאכען זיי שטילערהייט פליטה קיין בערלין... די קהלות פאַלען אפ... נאָר שטיל!

ז י. נישט וועגען דעם רעדט ער... פארקערט, ער ערלויבט זיי אפילו צו בלייבען אין פויזען, און צו זיין, וויי זיי זיינען, דיי־טשען, ע כ ט ע דייטשען!

ע ר. ער, דער ציוניסט — ערלויבט, אידען זאַלען זיין דיי־טשען?

ז י. ער איז דען נאָר ציוניסט?...

ע ר. קאָן זיין נישט — נאָר א ק ו י ק ע ל, צי א קאָצענ־שפרונג — א יונגער מאָן, פאַרוואָס נישט? !... הכלל — זיי מעגען, זאָגט ער, זיין דייטשען...

ז י. נאָר קיין האַקאטיסטען נישט!...

ע ר. נו, דומהייטען! וואָסער־געדראָשען! דער שוואַכער ט א ר ק י י נ מ א ל נישט האַלטען מיט'ן שטאַרקען געגען שוואַכען!... קינדער אין די ווינגען, ווייסען עס!

ז י. ער זאָגט: זיי ז ע נ ע ן!

ע ר. האָט ער פאַקטען?

ז י. אויסטראַכטען וועט ער נישט...

ע ר. קאָן זיין, מוחל! אין א גרויסער פאַמיליע טרעפען זיך אידיאָטען אויך! נאָר צי האָט ער בארעכענט, וואָס עס איז פאראַן מעהר: פּוילישע אריסטאָקראַטען־פּריצים, וואָס פארקויפען זייערע גיטער דער האַקאטע, דייטשען צו באַזעצען, אַדער — אידישע האַקאטיסטען?

ז י (אָפּגעפאַלען ביי זיך). ניין... קיין פאַקטען, בפרט קיין ציפערען איז אין ארטיקעל נישט דאָ!

ע ר. וואָס דען איז דאָ?

ז י. עס איז דאָ געניג! (מיט שטויגענדיגער ווארעמקייט.) א טאָן, א סטיל, א באגייסטערונג...

ע ר (אין איהר טאָן). היים־פּוילישער פאַטריאָטיזם פאַר אַנדערטהאַלבען קאָפּיקעם די שורה?

ז י (פאַרוואונדערט). מעהר נעמט ער נישט? (דערמאָנט זיך.) אַך — שלעכטער מענש! אַלץ אויסגעלאָכט, ארונטערגע־רישען...

ע ר. פאַרקערט — איך האַלט דעם ארטיקעל פאַר זעהר נ י צ ל י ך...

ז י (מיט אַביסעל נצחון, דאָך אומרוהיג). א—הא!

ע ר. נאַטירליך — נאָר אזא ארטיקעל איז לייכט צו ווערען פראָפעסאָר אין לעמבערג, אין קראָקוי... ווילענדיג צי נ י ש ט ו י ל ע נ ד י ג, נעהמט א מענש אין גלייכען וועג צו דעם, וואָס ג ו ט איז...

ז י. פוי...

ע ר. שלעכט אדרעסירט, מאדמואזעל... שיקט ווייטער!

ז י (טראַכט אַ ווייל): י אַ באַליידיגען זיך, נ י ש ט באַ־
ליידיגען... וואַרפט אויף איהם אַ בליק פון דער זייט; פלוצלונג לעב־
האַפט). אָבער די צ ו ו י ט ע העלפט!...

ע ר. דער ארטיקל האָט נאָך א צווייטע העלפט?!

ז י. נעווים, און א זעהר ראַדיקאַלע, אָבער נאָר שטאַרק ראַ־
דיקאַל! אַרויסגעטרעטען געגען קאַפיטאַליזם...

ע ר. מיט'ן פינגער אין שטיוועל — געשאַקעלט?

ז י (אומגעדולדיג). געגען בורזשואַזיע. (היציג.) ער זאָגט,
אז כל־זמן אידען וועלען דינען צום גאָלדענעם קאַלב, כל־זמן אידען
וועלען זיך וואַלגערען אין בעל־בתי'שען רינשטאַק...

ע ר. וועלען זיי זיין אַסימילאַטאָרען...

ז י. אַך, וואַ! האַקאַטיסטען וועלען זיי זיין!

ע ר. קאַפיטאַליזם — האַקאַטא — סיידען צוואַמענגעבונ־
דען מיט א ציצה!

ז י. אַך, נאָר חוזק געמאַכט... די צווייטע העלפט איז זעהר
שטאַרק! און ריהרענד אויך! ער פאַררופט זיך אפילו אויף אידישע
געבעטען...

ע ר. אויפ'ן סדור'ל זיך געשטעלט?! אַ! נאָך א ש ט א ר־
ק ע ר קויקעל!...

ז י. אידען, זאָגט ער, בעטען אויף שלום; אויף שלום צווי־
שען מענשען און פעלקער... זיי בעטען, עס זאָל אויפהערען קריג,
פאַרשווינדען קנאַה־שנאה... זיי — ט אַ ר ע ן נישט זיין קיין
האַקאַטיסטען...

ע ר. ריכטיג, מאַדמואַזעל... קיין האַקאַטיסטען טאָרען זיי
זיכער נישט זיין... נאָר וועגען ארטיקל אליין, זעהט איהר, האָב
איך א טעות געהאַט; עס איז נאָר אינגאַנצען א ו מ נ ו צ ל י ך!
א ברכה לבטלה: אומזיסט, הייסט עס זיך אין טאַטען אריין גע־
שאַלטען!

ז י: וואָס ווייטער?

ע ר. זעהען זי — די פויזנער אידען, וואָס זענען, און מענען,
לויט דר. רונדשטיינ'ס ארטיקל, זיין דייטשען, זאָגאָר עכטע דיי־
טשען, לעזען דעם פוילישען „איזראַעליט" נ י ש ט... פאַר זיי איז
עס פאַרלוירענע שטראַף־רייד... און קיין פראַפעסאָר איז לעמבערג
צי אין קראַקוי וועט דר. רונדשטיין וועגען דער צווייטער העלפט

אַרטיקעל נ י ש ט ווערען... דער פּאַטריאָטיזם פון דער ערש־טער העלפט, זעהט איהר, איז ג ו ט, זעהר ג ו ט ! דאָס האָט מען ליעב... ביי אַן אַרעמען פּאָלק, ווי מיר אַרער די פּאָליאָקען זענען, איז פּאַטריאָטיזם א גאַנגבאַרע מטבע... אפילו געמאַכטער — אַלץ בעסער ווי גאָרנישט. אָבער די צווייטע העלפט — אַנטי־קאַפּיטאַ־ליזם, נייע אידעען מאכען אַלץ צו שאנדען ! דאָס איז שוין סם... א טרפות פּאר גאָליציען — נייז, ער וועט קיין פּראָפעסאָר נ י ש ט זיין... אויסער...

ז י (האַלב פאַראינטערעסירט, האַלב באַליידיגט). א ו י ס ע ר ו ו א ם ?

ע ר. אויסער, אז ער וועט די צווייטע העלפט אָפּרופען... א יונגער מאן — וועט ער מאכען נ א ר א קויקעל... נ א ר א קאַצענ־שפּרונג... וועט ער א פ ש ר בלייבען אויף די פים !...

ז י (כמעט מיט אָפּשוי). זי, שלעכטער מענש... נאָר מיט גאָל, נאָר מיט גאָל געשפּיגען !

ע ר (מיט א האַלבען געזעץ). בא ! א גאָל האָט מען, שפּייען גאַנץ אָפּט—מוז מען ! אַדיע !

ז י (קאַלט). אַדיע... (בלייבט זיצען).

ע ר (געהט ווייטער. געהענדיג, פּיפּט ער א גריכיש ליעדעל).

פּענעלאָפּא, די עגונה,
אַרבייט האָט זי פּולע הענט...
שפּינען, שפּינט זי גאַנצע טעג —
און ביינאכט ווערט אויפגעטרענט...
פּענעלאָפּא, די עגונה...

(עס יאָגט אַן א ווינטעל, צוואָגט דאָס פּיפּען איבער'ן גאַנצען זאַקסישען גאַרטען)

1902.

פּאָלעמיק.

(דר. רונדשטיין אָלס ציוניסטען־קריטיקער)

1.

דער רעדאקטאָר פון ווארשעווער „איזראעליט" האָט איבער־געהאקט זיין גאנג ארטיקלען איבער'ן ציוניזם, וועגען דער מינסקער פארזאמלונג און האָט ארויפגעלאָזט אויף דער בימה דעם דר. רונד־שטיין, דעם באריהמטען ערפינדער פון אידישער „האקאטע" אין פויזען, און געגעבען איהם דאָס וואָרט, ער זאָל באטראכטען די א י ד י ש ע פּאָלקס־באוועגונג פון סאציאל־עקאָנאָמישען שטאנד־פונקט!

און דר. רונדשטיין, וואָס האָט געשטעלט איין פוס אויף די פויזענער אידענס קעפּ, שטעלט אצינד דעם צוויייטען אויפ'ן ציוניזם און בלייבט אלייין הענגען אין דער לופט, מלחמה צו האלטען, ווי ער זאגט, מיט די מליצה'דיגע לופט־שלעסער פון א י צ ט י ג ע ן ציוניזם!

לויט דר. רונדשטיינס מיינונג, מוז יעדע פּארטיי געגרינדעט ווערען אויף אן עקאָנאָמישען פּראָגראָם. אלץ מוז געבויט ווערען אויף א ווירטשאפטליכען יסוד, און דאָס, צו זיין באדויערען, טוט דער ציוניזם נ י ש ט.

די עקאָנאָמישע פראגען ווערען אוועקגעלעגט אן א זייט, פון געגענווארטס־פּראָגראָם ווערט גארנישט, אדער ו ו ע נ י ג ג ע־רעדט און ש ל ע כ ט גערעדט. דער לאָנדאָנער קאָנגרעס האָט אפילו אויפגעשטעלט „א מין פּראָגראָם פאר די געגענווארט", נאר „דעם ווירטשאפטליכען פּראָגראָם האָבען געמאכט אינזשענירען אדער דאָקטוירים", מען האָט זיך אפילו נישט קלאָר געמאכט די

ת נ א י ם. ביי וועלכע דאָס א ו י ס פּ י ה ר ע ן פון דעם כלומר'שט ווירטשאַפּטליכען פּראָגראַם וואָלט מעגליך געווען.

מען האָט גערעדט פון חברות פאַר לעבענסמיטעל און אויס־אַרבייטען און דר. רונדשטיין אנטדעקט צו פינפצעהנטען מאל אמעריקא, אז וועו דער ציוניזם זאָל אויף דעם אופן אַרגאַניזירען די אידישע ארבייטס־קראפט, וואָלט ער באַלד פאַרלוירען אלע קליין־העגדלער און קרעמער, ביי וועלכע ער וואָלט צוגענומען די פרנסה... און מיינט, דאָס דערמיט שלאָגט ער נישט זיך און זיין פאַרלאַנגען, אז דער ציוניזם זאָל בויען אויף עקאָנאָמיע.

אין דער אספּה אין מינסק איז יאָ געווען אן עקאָנאָמישער רעפעראַט פון אן עקאָנאָמישען ספּעציאַליסט דר. גורוויץ. נאָר דער פאקט שטעלט דעם דר. רונדשטיין נישט צופרידען. ערשט־טענס, האָט די פאַרזאַמלונג אויסגעהערט דעם רעפעראַט גאַנץ קאַלטבלוטיג, כמעט פאַרשלאָפען, בשעת „די קולטור־פראָגע האָט אַרויסגערופען מינוטען, מיט וועלכע דער ווינער פאַרלאַמענט וואָלט זיך נישט געשעמט". (?)

צווייטענס, רעכענט דר. רונדשטיין דעם רעפעראַט אליין פאר ג א ר נישט, אַדער כ מ ע ט גאַרנישט.

דעם דר. גורוויטש'עם מיינונג, אז „ביי אידען שניידען זיך די קלאָסען שארף נישט אפּ, ווייל מען פאלט גלייך אראָפּ צום לומפּענ־פּראָלעטאַריאַט" איז נישט אמת. (און אז דר. רונדשטיין זאָגט, איז געגנג!) די פראָגע: „מען דארף מאטעריאַליזירען דעם אידישען גייסט" איז נאָר קיין ווירטשאַפּטליכעם פראָגראַם נישט, און „די פּראָקטישע פאַרלאַנגען, וואָס דר. גורוויטש האָט געמאַכט, זענען חלומות". נישט צום אויספּיהרען. די ארטעלען און שותפות־חברות זענען נאָר נישט דאָס לעצטע וואָרט פון דער ווייסענשאפט. קורץ און שארף!

פון וואַנען נעמט זיך עס? עס קומט, — מיינט דר. רונד־שטיין, — דערפון, וואָס „די ציוניסטישע ארכיטעקטען זאָרגען מעהר פאר די דאָך־שפּיצען, וואָס דינען מעהר צו אַן אילומינא־ציע פון מליצות, איידער פאר די פונדאַמענטען פון דעם גאַנצען געבוי".

און אזוי בויען מאר מען נישט. „א געבוי אהן פונדאַמענטען, צופאַלט זיך, ווי א קאַרטען־שטיבעל ביים ערשטען בלאָז".

און דער פונדאמענט מוז זיין א ווירטשאַפטליכעס געגענ־וואַרטס־פּראָגראם. ווייל „א סאָציאלע פּאַרטיי („סאָציאלע" איז שטילערהייט אריינגע'גנב'עט) וואָס וויל אויספיהרען איהרע אי־רעאַלען אין דער צוקונפט, מוז לעגען איהר זאָמען אין דעם ניי־לאַנד (?) פון דער געגענוואַרט". „לופט־שלעסער און חלומות זע־נען שלעכטע פונדאמענטען פאר א געבוי, וואָס זאָל אַרויפשיסען צום הימעל מיט מיסטישע (?) בלומען־בעכער!"

די משלים פון בויען און זייהען מישען זיך אפילו צופיעל אויס, כמעט אין יעדען זאַץ ווערט געבויט און געזייהט, נאָר נישט וועגען סטיליסטישע פעהלער געהט עס.

דר. רונדשטיין האָט אריינגערוקט נאָר א קליין וואָרט „סאָ־ציאלע" — א קליין שטיינדעלע, וואָס דער לעזער קאָן לייכט נישט באמערקען און שטרויכלען דעריבער, און פאלען דעם הויך־פילאַ־זאָפישען קריטיקער אין שויס אַריין...

דער ציוניזם וויל און מוז זיין א אידיש פּאָליטישע פּאָלק ס־באַוועגונג. דר. רונדשטיין מאַכט פון איהם כלאחר יד א סאָציאַלע באַוועגונג, וואָס מוז ווירקליך געבויט ווערען אויף א געוויסען ווירטשאַפטליכען פּראָגראם און מוז ווירקליך „אָנגעהויבען ווערען אונטען, ביים פונדאַמענט".

„די נידעריגסטע פאכען פון לעבען מוז מען באלייכטען; די קרעפטען, וואָס ארבייטען און שאַפען, אנטפּלעקען; קלאָר ווערען וועגען געוועב פון אורזאַכען (סבות), וואָרים „די ווירקליכקייט לאַכט פון חלומות און פאַנטאַזיעס און זי וואַרפט אַרויס די האַרפע פון פּאָעטס האנט".

די ציוניסטען אבער טוען עס נישט, זיי האָבען קיין פעסטעס ווירטשאַפטליכעס פּראָגראם נישט.

„זיי פאַרבלענדען נאָר מיט אן אילומינאַציע פון מליצות און באַטויבען מיט הויך־קלינגענדיגע, נאָר הוילע ווערטער, ווי: ארץ ישראל, קאָלאָניאל־באנק, קולטור... אָדער באַשעפטיגען זיך מיט „האלב־מיטעל", מיט ווארעם וואסער פאר בלוטיגע וואונדען, מיט פּלאַסטער פאר הילצערנע פיס"...

אַזוי רעדט דר. רונדשטיין פון „יעצטיגען", פון הייַנטיגען ציוניזם פון בעל־בתי'שען מאָמענט, „ווען די באַוועגונג וויל ווייס זיין, ווי שניי, און אומשולדיג, ווי א טויב", און קאָן קיין פרייעס, ערענסטעס וואָרט נישט ליידען!

און געמיינט האָט ער, אז „אידען", דאָס באריהמטע מח־פאָלק, וועט אָנהויבען די אומאנדערשונג פון זיין לעבען מיט דער גרויער, וואָכענדיגער, נאָר פונדאַמענטאַלער ארבייט" און וועט זיך „צו אַלעם ערשטען נעמען איבערצואַנדערשען די עקאָנאָמישע לאגע".

און, לויט דר. רונדשטיין, וואָלט עס זעהר לייכט געווען צו טון.

מען האָט נאָר געדאַרפט — זאָגט ער — אָננעמען איינעם (וועלכען עס איז?) פון די הערשענדע עקאָנאָמישע פּראָגראמען אָדער באַשאַפען פאר זיך א נייעם!

פון א קליין, שטילערהייט אריינגע'גנב'עט ווערטעל „סאָציאַלע" באַוועגונג, איז אַרויס א גאנצער שפּאָגעל נייער חוב! דער ציוניזם איז מחויב צו באשטעטיגען, וואָס עס איז פאר א ווירטשאַפטליכעס פּראָגראם, אָדער צו שאפען א נייעם! אלע ציוניסטען, מזרחי, פּראַקציאָניסטען, חירות (אויב זי לעבט נאָך!) און די מיטעל־פּאַרטיי, אלע זאָלען זיך די הענט געבען און אָננעמען!

און באמת באקומען מיר א פונק־נייע מיסיע! עס איז נאָר געזאָגט, אָננעמען א „הערשענדען פּראָגראם"! די הערשענדע ווירטשאַפטליכע פּראָגראמען זענען קלאַסען־פּראָגראמען... און דער ציוניזם, אַלס פאָלקס־פּאַרטיי, קאָן זיך מיט איין קלאַס נישט באגניגען! ער וואָלט צוגאַנגען, ווי שניי אויף דער זון! אפשר איין פּראַקציע וואָלט געבליבען! אויך נישט די גאַנצע! מוז מען טאַקע באַשאַפען א נייעם פּראָגראם! און עס וועט זיין דאָס אַכטע וועלט־וואונדער, א ווירטשאַפטליכעס סיסטעם פאר גרויס־ און קליינ־הענדלער, קאַפּיטאַליסטען, בעלי־מלאכות, פאבריק־אַרבייט (אַביסעל איז פאָרט פאַראַן) איבער אַלע קלאַסען און פאַר אַלע קלאַסען! — פאר אַלע און מיט קיינעמס שאָדען!

און אויב מען וועט דאָס פּראָגראם געפינען, וועט שוין די גאנצע וועלט געניסען! מיר האָבען געהאט א שווערע מיסיע צו פאַרשפּרייטען די אמונה און אחדות הבורא, דר. רונדשטיין זוכט אונז א צווייטע!

און אויב נישט, באשטאהט דר. רונדשטיין, אז דער ציוניזם זאל זיך באגניגען מיט איין קלאם!... זאל ער נישט זיין קיין פאלקס־באוועגונג! לויט זיין רעצעפט דארפען די ציוניסטען ארויסטרעטען אלס סאציאל־פארטיי, און באגלייקען מיט'ן ווירט־שאפטליכען פראגראם נאר „די גרויע דערשלאגענע מאסע, וואס ווערט פון היינטיגען, בעל־בתי'שען ציוניזם געטריבען צו דער פינסטערער רעאקציע!"

וועגען „רעאקציע" וועלען מיר נאך רעדען! אצינד שטעלען מיר נאר די פראגע:

ווי וועט אויסזעהן דר. רונדשטיינס צוקונפט־ציוניזם פאר דער גרויער מאסע אהן ארץ ישראל, קאלאניאל־באנק און אידישע קול־טור... וואס וועט אין איהם זיין צ י ו נ י ס ט י ש!

2.

מיר מוזען אבער דעם דר. רונדשטיין שטעלען נאך א פראגע: מיט וואס פאר א מיטעל רעכענט ער אויסצופיהרען דאס ווירט־שאפטליכע פראגראם, וועו עס זאל געגעבען אדער אנגענומען ווערען?

ער לאכט אויס די ציוניסטען, וואס רעדען זיך אויף, אז די ווירטשאפטליכע פראגען וועלען פארעכטפערט ווערען ערשט אין אייגענעם לאנד, אין ארץ ישראל, און האבען — ווי ער זאגט — פאר'ן געגענווארטס־פראגראם נאר האלבע מיטלען. און דאך איז גאנץ לייכט אויסצוזעהן, אז דאס פארעכטפערען מיט אידישען ווילען, מיט אידישער קראפט, וואס עס איז פאר א ווירטשאפט־ליכע פראגע, באזונדער פאר אידען אליין, נישט ארבייטענדיג פאר אלע און גלייך מיט אלע, איז שוין מעהר, ווי לופט־שלעסער בויען. דאס איז אויפאך טפשות! דער ציוניסט האט א לאגישען אויס־וועג: כל־זמן מען איז נישט פריי, קאן מען זיך אינגאנצען נישט העלפען. מיט געבונדענע הענט קאן מען קוים דעם שטריק אויפ'ן האלז לויזער מאכען. ער זאל נישט ווערגען! קודם כל — באפרייען די הענט! דער אפטימיסט גיט נאך צו: דאס פאלק, וואס האט אמאל געהאט שבת, שמטה, יובל און אנדערע מענשליך אויידעלע אייניריכטונגען, וועט געווים געהן אין דעם זעלבען וועג ווייטער

ביז צו די העכסטע מדרגות. אַדער: דאָס פאַלק, וואָס חאָט אַזוי פיעל געליטען און געהונגערט, וועט וויסען, וואָס ליידען און הונגער איז! דערווייל מוז מען אבער טון, וואָס מען קאָן, און מוז מען זיך באגניגען מיט האַלב־מיטל, זאָל עס זיין א געגענוויכט פאר אַנטי־סעמיטיזם, פאר באשרענקונגען א. ז. וו. ... וואר עס ווי אַבער דאָ, באַלד אויף אַן אַרט און שטעל, אינגאנצען אומאַנדערשען די אי־דישע לאגע, מוז עס טון א ו י ס ע ר ה א ל ב דעם ציוניזם.

דער ציוניזם, אלס פאַלקס־, נישט קלאַסען־באַוועגונג, אלס פא־ליטישע, נישט עקאָנאָמישע פארטיי, פאראייניגט און ארבייט פאר'ן גאנצען פאַלק; קיינעם נישט אויסגעשלאָסען. די אידישע פאַלקס־פראגע און די אלגעמיינע ארבייטס־פראגע שטעהען זיך נישט אקע־גען און דעקען זיך נישט. אייז פראגע קאָן פארענטפערט ווערען אָהן דער צווייטער. נאָר מעהר — די ארבייטער פראגע קאָן פאר־ענטפערט ווערען, די אידען קאָן נאָר דערפון ערגער ווערען, אויב צום רעכט אויף ארבייט — דאָס העכסטע ארבייטער־פאַרלאַנגען— וועט צוגעגעבען ווערען: אויסער אידען! וועט ערשט פון דער אי־דען־פראגע ווערען א לעבענס־פראגע! נישט קיין „נויט", נאָר א ברויט־פראגע! און מערקווירדיג! — וואָס פאר אלעמען און ביי אלעמען איז קלאָר און פארשטענדיג, וועלט ביי אונז און בנוגע צו אונז פארקניפט, פארקריפעלט און אויסגעדרעהט נישט צו דער־קענען.

צי וואלט דר. רונדשטיין גערָאטען דער פויליטישער פאַלקס־באַוועגונג אין פאָזען, אדער דער רוטענישער אין גאלי־ציען, זיי זאלען זיך איבערניצוועון אויף א פארטיי מיט א ווידט־שאפטליכען פראגראם? אויף אן אלט אדער אויף א נייי באשא־פענעם?

צי וועט עמיץ פארלאנגען פון די אירלענדער, וואָס באַרען זיך פאר'ן פאַליטישען לעבען געגען ענגלאנד, אדער די ארמענער, וואָס האבען דיזעלבע נאציאנאל־פאַליטישע חשבונות מיט טערקיי, — זיי זאלען זיך איינמאל פאר אלע מאל ערקלערען פאר אדער ג ע ג ע ן מארקס?

צי וויסט איהר נישט, דר. רונדשטיין, אז די ציוניסטישע אדער אידיש־נאציאנאלע ארבייט וואלט זיך שוין צו גליקליך גע־שעצט, זי זאל ברענגען דאָס אידישע פאַלק צו דער מדרגה, עס זאל

האבען זיין אייגענע, באזונדערע פראגע פון „מיין" און „דיין". פון „ארבייט" און „לוין": פאר זיך אליין, ביי זיך אין דער האנט! מען זאל קאנען צוגעהן און קלערען איבער איהר מיט'ן אייגענעם פרייען וויליען?

צי וויסט ער נישט, אז נישט נאר גאנצע פראגראמען זענען אצינד נישט צום איספיהרען פאר און דורך אידען באזונדער, נאר אז אפילו די קלענסטע תקונים, — איד ווי שוין נישט באנוצען דאס קלינגענדיגע וואָרט „רעפארמען", — קליינע פארבעסערונגען, וואס ליגען האָרט ביי דער גרענעץ פון צדקה, מצוות ומעשים טובים. בא! אז אפילו צדקה, מצוות און מעשים טובים אליין זענען ביי אונז נישט אין דער האנט?

און וויסט דר. רונדשטיין פון אן אויספיהרליכען געגענווארטס־פראגראם אויף אצינד, אויף שוין, — וואס שווייגט ער? פארוואס וואָרט ער, די ציוניסטען זאלען עס אויפס־ניי ערפינדען?

3.

דאס לעבען איז אידן לעבען, און פארשידענע לעבענס־פראגען באריהרען נאר פארשידענע זייטען אדער פארשידענע פונקטען פון לעבען. ווי די פראגען, אזוי די פארטייען! די פאר־טייען באשעפטיגען זיך מיט פארשידענע פראגען, און באריהרען זיך, גלייך מיט זיי ארום און ארום אויף אלע גרענעצען. „באריה־רען" איז אבער נישט „דעקען". צווי פראגען, וואס דעקען זיך. אדער וואס וואָרטען אויף איין ענטפער, זענען נאר אידן פראַ־גע, נישט צווי! צווי פארטייען, וואס זוכען דעמזעלבען צוועק און וויליען איהם דערגרייכען מיט דיזעלבע מיטעל, זענען נישט קיין צווי, נאר אידן פארטי! אזוי אויך דער ציוניזם. אלס אידישע באוועגונג, וואס באהאנדעלט די אידישע לעבענס־פראגע, באריהרט ער און איז, צו אלעם ערשטען, אפהענגיג פון דער אל־געמיינער לעבענס־פראגע (דער פונקט, וואס איז לויידער זעהר וויכ־טיג באשפראכען!) און באריהרט נאך אויסער דעם אלערליי נעבען־און הילפס־פראגען, ווי קולטור, גלויבען, היגיענע, ווירטשאפט, קונסט א. ד. ג.

א ציוניסט קאָן זיך באַשעפטיגען מיט דער קאָרסעטעך־פראַ־גע, צוליעב דעם געזונט פון אידישע פרויען... און דאָך איז דער ציוניזם קיין קולטור־פראַגע, קיין רעליגיאָן־זאַך, קיין ווירטשאַפטס־פראָגראם, קיין קונסט, פונקט ווי ער איז קיין קאָרסעט־ און קיין אַנטי־קאָרסעט־פראגע... ווייל פראגען, וואָס באריהרען זיך, צי זיי ווירקען געגענזייטיג אויף זיך מעהר אָדער וועניג, גלייך צי קאַ־פּויר — דעקען זיך נישט! און דער ציוניזם, ווי ער זאָל נישט פיהלען די באַריהרונג מיט דער ווירטשאַפטליכער פראַגע, קאָן נישט, נעמען אויף זיך צו היילען די סאָציאַלע וואונדען, פאַרקערט — יעדער ענטפער אויף יעדער ווירטשאפטליכער פראגע מוז צושלאָגען די ציוניסטישע פאַרטיי און אַרויסוואַרפען פון דער פאָלקס־באַ־וועגונג ד י ק ל אַ ס ע ן, וועלכע דער ענטפער וועט שעדיגען צוליעב אנדערע! קיין ר אַ ד י ק אַ ל ע ר גאנצער ענטפער קאָן עס שוין געוויס נישט זיין!

עס איז פאַרשטענדליך, אז דער פאָליטישער ציוניזם, וואָס וויל און מוז זאמלען די מיטלען אויף אויספיהרען זיין לעצטען צוועק ביים גאנצען פאָלק און מוז זיך דעריבער אָרגאַניזירען אי־בעראל, בשעת דאָס אויספיהרען אליין מוז ליגען אין די הענט פון איינצעלנע מענשען און אויף א געוויסען פּלאץ, — אַז זייענדיג אין אַזאַ לאַגע, מוז דער פאָליטישער ציוניזם געבען יעדען קעמערעל פון צושפּרייטען אָרגאַניזם, יעדען רעדעל אין דער צואוואָרפענער מאַשין עפּעס צו טון, און זעהט, ווי „רעדער" און „רעדלעך" פאַרנעמען זיך מיט נאָהנט־ליגענדיגע הילפס־פראַגען, ווי אידישע קולטור, אידישע קונסט, אָרגאַניזאַציאָן פון אידישע אַרבייטער, וכדומה... אניט וואָלטען די „קעמערלעך" פאַרשטאַרט און אָפּגע־שטאָרבען, די רעדלעך זיך צולאָפען, און דער „קאָפּ" אין ווין וואָלט קיין הענט און פיס און וועמען צו באפעהלען נישט געהאט! אויך איז זעלבסטפאַרשטענדליך, אז וואָס ווייטער די הילפס־פראַגען לי־גען פון מיטעל־פונקט (פון באַזעלער פּראָגראם), וואָס וועניגער די פראַגען, פאר וועלכע די פאַרטיי־מענער אגיטירען אין ציוניסטישע גרויסע פאַרזאמלונגען, באריהרען דעם א י י ג ע נ ט ל י כ ע ן ציוניזם, וועט אלץ וועניגער איינהייט זיין צווישען די פאַרזאַמעל־טע, און וואָס שארפער עס וועט זיין דער אונטערשיד, אלץ פלא־

כער און מיטעלמעסיגער וועט ארויס די החלטה... נאר דערמיט מוז מען זיך באגניגען! עס קאן אנדערש נישט זיין!

דאס האבען מיר געזעהען אויף אלע קאנגרעסען בנוגע צו קולטור, און דאסזעלבע זעהען מיר אויך איצט בנוגע צום ווירטשאפטליכען פראגראם. ווי געלעהרט עס איז נישט געווען דר. גורעוויטש'עם פארטראג אויף דער מינסקער אסיפה, זענען אלע זיינע פראקטישע עצות נישט מעהר געווען, ווי בעלי־בתי'שע האלב־מיטלען...

נאר פון דאנען איז נאך נישט געדרונגען, ווי דר. הונדשטיין ווילל, אז דער ציוניזם מוז זיך בויען אויף א פעסטען ווירטשאפטליכען סיסטעם; פארקערט, געדרונגען איז, אז דער ציוניזם, וואס ווילל און מוז זיין א פאלקס־באווענונג, טאר נישט בויען אויף א ווירטשאפטליכען סיסטעם, וואס קאן העלפען נאר אין קלאס מיט'ן שאדען (וועו אפילו מיט'ן עהרליכסטען) פון אנדערע!

די ציוניסטישע פארטיי, אלס אידישע פאלקס־פארטיי, מוז זיך שטעלען אין דער אידישע קלאסען, ווי שארף זיי זאלען זיך נישט אפשניידען איינע פון דער צווייטער און ווי פארשידען און ווידערשפענסטיג עס זאלען נישט זיין זייערע אינטערעסען! דער ציוניזם האט נישט דאס רעכט צו פארוועהרען זיינע מיטגלידער צו ווירקען אויסערהאלב דעם ציוניזם. אויף אייגענער פערזענליך פראנטוואהרטליכקייט לויט זייער אייגענעם גוטדונקען און איבערצייגונגען; אבער אין ציוניזם אליין קאן נאר אנגענומען ווערען א געוויסער אומשולדיגער קערן פון וואס עס איז פאר א ווירטשאפטליכען פראגראם. און נאר מיט'ן צווענ, דער אידישער ארביטער זאל נישט פאלען נידעריגער פאר'ן ארגאניזירטען נישט־אידישען!

שטעלען זיך, ווי דר. רונדשטיין ווילל, אויף א סאציאלען פוס, הייסט פון ציוניזם מאכען א גאנץ אנדער פארטיי; נישט קיין אידיש־פאליטישע, נישט קיין נאציאנאלע, נאר א פארטיי מיט גאר אנדערע צוועקען!

דר. רונדשטיין פארלאנגט אבער נאך מעהר. עס איז איהם וועניג צו פארלאנגען, דער ציוניזם זאל זיך גרינדען אויף א סאציאל־ווירטשאפטליכען קלאסען־פראגראם, ער ווילל נאך דעם אייגענ

ציג נאַטירליכען פּאַרטיי־פונדאמענט — דעם נאַציאָנאַליזם אַוועק־שאַפען.

„בשעת דער נייער מענש — זאָגט דר. רונדשטיין — שטרעבט זיך צו באפרייען פון נאַציאָנאַלען אַבערגלויבען און באַמיהט זיך אַראָפּצואווארפען פון זיך דעם שאָוויניזם (די פאַלשע נאַציאָנאַלע גאוה), ווילען די אידען (ציוניסטען?) גרינדען אן אייגענע אָרגאַ־ניזאַציע אויף דעם אָפּגעלעבטען נאַציאָנאַליזם! דאָס אידישע פאָלק, וואָס וויל דאָס פעהיגסטע זיין צו די אלגעמיין מענשליכע אידעאלען, פאַרבלאָנדזשעט, צו דר. רונדשטיינס באַדויערען, אויף די פאלשע וועגען פון א ועקינצעלט אונטערגעהאלטענעם נאַציאָ־נאַל־געפיהל, וואָס איז געגען פּראָגרעס און גאנץ אָפט שעדליך (פאַרגלייך „ניוואָ פּאָלסקא", „גאַזעטאַ פּאָלסקא" וכדומה).

מיר האָפען, אז דר. רונדשטיין מיינט עס אין אלגעמיינעם, אַז ער מעסט אלע נאַציאָנאַליזמען מיט איין מאָס... אנדערע טוען נאָך אנדערש! פרעמדע נאַציאָנאַל־שפּראַכען, פרעמדע מדות, אנ־דערע פעלקער־זעלען, אלערליי היסטאָרישע טיפּען זענען כשר, אפילו הייליג, און פאַרדינען, אפילו פון אונזער זייט, אויף מסירת נפש, און נאָר אונזער אייגענער נאַציאָנאַליזם איז אלס א י ד ע ע — געגען פּראָגרעס, אלס פּאָליטיק — געפעהרליך! נאָר א י ד י־ש ע אייגענאַרט, א י ד י ש ע קונסט, אידישע שפּראַך, גע־וואוינהייטען און מנהגים זענען „אַלטע לאפּען אויפ'ן מיסט אַרויס־צואווארפען"... און דעם דר. רונדשטיין מוזען מיר ענטפערען, אז די אלגעמיינע מענשהייט אין געשטאַלט פון א ו ו ע ל ט־סטאַדע פון איינצעל־פּערזאָנען איז שוין אין שוסטער־גאַס באַקאַנט אַלס קאָמי־וואָיאזשער אידעאל! די מענשהייט, אלס העכסטער אָרגאַ־ניזם, מוז באשטעהן פון פרייע און זאַטע פעלקער, ווי פעלקער — פון פאַמיליען, און די לעצטע — פון איינצעל־פּערזאָנען. אז דער „פּראָגרעס" פאַרלאַנגט נישט די פאַרניכטונג פון פעלקער, אזוי ווי ער פאַרלאַנגט נישט די פאַרניכטונג פון איינצעלנע אָרגאַניזמען, אום אויפצולעבען און צו באַפרייען די איינצעלנע „קעמערלעך" אין לייב! דער פאַרטשריט געהט נישט אַזוי פלאך! ער פאַרלאַנגט נישט נאָר א ב ר י י ט, נאָר אויך א ה ו י ך און ט י ף לעבען, און צו דעם צוועק מוזען זיך פאַרבינדען וואָס אמאָל העכערע אָרגאַ־ניזמען!

און פון נאַציאָנאַליזם ביז שאָוויניזם איז ווייט! מען טאָר זיי אונטער דער האנט נישט אויסמישען, נישט פאַרבייטען, ווי מען טאָר עס נישט טון בנוגע צו גוטע און שלעכטע, קלוגע און נאַרישע מענשען! עס וועט קיינער נישט זאָגען: פאַרניכטעט א מענש, ווייל ער קאָן ווערען שלעכט! מען זאָגט: זוכט מיטעל, ער זאָל גוט זיין!

בפרט אידישער נאַציאָנאַליזם, וואָס האָט קוים קראַפט זיך צו שיצען, און קאָן קיין בייזע חלומות נישט האָבען!

מיר זענען אַרויסגעטראָטען געגען דר. רונדשטיין נישט אַלס גואל־הדם פון ציוניזם; דערצו האָט דער ציוניזם נאָהענטערע קרובים, נאָך וועניגער צו פאַרטיידיגען דאָס בעל־בתי'שקייט אין דער ציוניסטישער פאַרטיי... מעהר איז אונז געגאַנגען וועגען נאַ־ציאָנאַליזם, און נאָך מעהר — וועגען אמת, וואָס דר. רונדשטיין פאַרטונקעלט און פאַרשמירט מיט מכלומר'שט געלעהרטע פראַזען און קלינגענדיגע ווערטער מכלומר'שט אין דער מלחמה געגען פראַ־זען און קלינגענדיגע ווערטער!

.1902

וועגען אידישער חוצפה.

עס איז פשוט משוגע צו ווערן!
ווארים באמת — וואס טוט מען?
געלט אויף בעלער, ווערט וואס אמאל וועניגער! נייע שאנ־
סאנעטקעס, מען זאל קאנען האבען אן אוועגט יצר־הרע פאר א
רובעל, קומען נישט. נייע קלאאונען — דער צירוק זאל אינטערע־
סאנטער ווערען, באווייזען זיך נישט, אוו פאר דער פאליטיק געהט
זיך אן די גרינע גאל...
וואס איז היינט פאליטיק? נארנישט!
אין פאריז געהט א סדרה — אסומפציאנישטען; ווייסט דער
טייוועל וואס פאר א שווארצע חברה דאס איז!
דער „פישעלאנד־טיגארניאווי", וועלכען די „ראלא" האלט
פאר א אידיש בלאט, זאגט, אז די אסומפציאניסטען זענען א בא־
האלטענע חברה פון גלחים־אינטריגאנטען, וואס ווילען איבערקע־
רען די נאנצע פראנצויזישע רעפובליקאנישע שיסעל, אוו אונזער
„קוריער ווארשאווסקי", לעווינטאל'ס, דעם געוועזענעם אפוטרופוס
פון אידישען שפיטאלם בלאט, זאגט להיפוך: די אסומפציאניסטען
זענען ווייסע שטילע טויבען, וואס האלטען זיך אין דער הויך אויף
די שפיצען פון קלויסטער אוו מען הערט נישט זייער פארע...
אוו גאה, ווייס!
פון אפריקא הערט זיך נישט מהר, נאר ויסעו ויחנו. אהין
גערוקט, אהער גערוקט, צוויי בורען געפאלען, פיער ענגלענדער
געפאנגען. — עס ווערט נמאס ומאוס!
ענגלאנד האט זיך פארקייבט אינמיטען איינשלינגען דעם
בור; נישט ארויסצואווארפען, נישט אראפצושלינגען!
וואלטען כאטש די בורען אונטערגעלעגט יאהאניסבורג, אין
דער לופט זי אויפצורייסען! וואלט כאטש געפאלען א הייסער
דימאנטענער רעגען...

פון כינא קומען אזוינע שקרים, אזוינע גוזמאות:

אז, וועו נישט, וואס אויף דער קראקעווער פארשטאדט איז פארהאן אן אפען געוועלב מיט א שילד מיט כינעזישע אותיות— וועו נישט, וואס דארט שטעהט א בפירוש'ער לעבעדיגער כינעזער, מיט אן אמת כינעזישען צאפ, אויף וועלכען די ווייבער קוקען מיט וואסער אין מויל אוו אויגען פאר קנאה, וועו נישט, וואס ער שטעהט א גאנצען טאג אוו פארקויפט, ווי ער אליין זאגט, ריינעם כינעזישען טיי מיט א צולאג, וואלטען מענשען געזאגט: „איוב לא היה ולא נברא!" — עס איז קיין מלחמה נישט פארהן, קיין כינא נישט דא! עס איז א חלום, אן אויסגעטראכטע מעשה; ווי די דריי פראנצויזישע ברידער „גלייכהייט, פרייהייט, ברידערשאפט", מיט וועלכע מען האט א לאנגע צייט צו נארהן געמאכט דעם עולם.

הכלל — פוסט, תהו ובהו!

וואס דען טוט מען? פון וואס שרייבט מען אין צייטונגען!

האט מען זיך טאקע אזוי לאנג געבראכען דעם קאפ, ביז מען האט באקומען פון וואס צו רעדען, מיט וואס די צייט צו פארברענגען; אבי נישט פון זיך אליין צו קלערען, אבי פטור צו ווערען פון נאציאנאליזם, ציוניזם אוו אלערליי געטא־געשפענסטער, וואס שרעקען די ווארשעווער לייט בייטאג אוו ווערגען זיי ביינאכט... א ניי עסק האט מען געפונען: די — א י ד י ש ע ח ו צ פ ח!

עס איז אפילו נישט קיין נייע זאך! נאר אפילו ווארט, דער גרעסטער שניידער פון פאריז, וואס שאקעלט מיט גאנץ ווארשוי, ווי מיט א לולב, איז אויך נישט מחויב, אפילו נישט איין מאל אין יאהר, אויסצוקלערען א נייע מאדע; ער נעמט אן אלטע, אוו פרישט זי אויף, אוו די אלטע מאדע ווערט ניי, צוריק שעהן, אוו ווערט צוריק א מאגנעט, וואס ציהט אויס ביי די ווייבער דאס הארץ אוו ביי די מענער דאס ביסעל מטבעות...

די פראגע ווענען אידישער חוצפה איז זעהר אלט; אזוי אלט, ווי די אידיש־פוילישע, אדער די פויליש־אידישע אסימילאציע, מיט איהר אלטען פראגראם, וואס האט זיך אויסגעדריקט אין איין ווארט: „שא! שא!" שטיל זאל זיין! דיין קול זאל מען נישט הערען! דיינע תנועות זאל מען נישט זעהן! קיין פאה, קיין פאלע, קיין אידיש ווארט! בפרט אין א „צוקערניע".

אזוי האָט עס געהייסען!

טראָגען א לולב מיט אן אתרוג אין גאס — פוי, אידישע חוצפה! יענער מיט די אָנגעצונדענע ליכטלעך און בעזעמלעך,— מעג! אן איבערגעשפּאָלטען פוטערען מיצעל, צוזאַמענגעבונדען מיט בענדלעך, איז א מחיה; א „פריוועסאָווקע" — זאָל גאָט הי־טען! א העזה זיך צו ווייזען דערמיט אין גאַס! ווער שמועסט רעדען א וואָרט אידיש אין גאַס, אין טראַמוויי, אין וואַגאָן פון אייזענבאהן, — דאָס איז שוין שפּיץ־די־שפּיץ חוצפה!

אַ צייט לאנג האָט א אידיש־פּוילישער, אָדער א פּוילישׁ־אידי־שער משכיל גאנצע טעג און נעכט געשפּיגען מיט „חוצפה"...

אַלץ ווערט אבער נמאס און די חוצפה איז אויך נמאס גע־וואָרען! מען האָט אָן איהר פאַרגעסען... אצינד, אין דער שלעכטער צייט, האָט מען זיך אָן איהר דערמאָנט, מען האָט אַרויסגערוקט פון אַלטען אויוועז א צובראָכען ערדערען טעפּעל מיט'ן פאַרגליווערטען, פאַרשימעלטען חוצפה־מאכל, מען האָט איהם אויפגעפרישט, דער־ווארעמט, צוגעזאלצען, צוגעפעפערט... און, נאַט אייך, אינגלעך און מיידלעך און עסט! פאַרשטופּט אייך די מיילער און רעדט נישט פון געטאָ, ציוניזם, נאַציאָנאליזם, קייט נישט און שלינגט נישט די האַרטע זאכען, פון וועלכע א פּוילישׁ־אידישער, אָדער אידיש־פּוילישער מאָגען פאַרדאַרבט זיך אויף אייביג, אַז קאַרלס־באד וועט איהם נישט העלפען.

— — — — — — — — — — — — — — — — — — — —

און צוריק די אלטע שאלה: צי איז פאַראַן אידישע חוצפה צי ניין?

איינער זאָגט: יאָ, אן אַנדערער: ניין, א דריטער מיינט: אמאָל איז געווען און היינט איז נישט דאָ!

און אלע צדדים ברענגען ראיות, פאַררופען זיך אויך פאַקטען.

נאַט אייך עטליכע:

עס איז פאַראַן אין וואַרשוי א „צדקה גדולה". נישט קיין אידישע, נישט קיין קריסטליכע, נאָר בכלל א צדקה גדולה, הייסען הייסט זי: „וואַרשאַווסקע טאָוואַרזשיסטוואָ דאָבראָטשיננאָשטשי" פאַרשרייבען דער צדקה־גדולה הייזער, קאַפּיטאַלען, מעג יעדער, אפילו דער גרעסטער חוצפה'ניק — א איד! דער „סטרוזש" פון הויז, וואָס געהט פון צייט צו צייט ארום פון טיר צו טיר מיט א

רשימה אויף נדבות פאר דער צדקה גדולה, מאכט אויך נישט קיין חלוק, וועז ביי וועמען פסח געפאלט! וועד עס גיט, דעם פאר־שרייבט ער, ביי דעם נעמט ער.

הכלל—די חברה נעמט ביי אלע; גיבען, זאגט מען, גיט זי נישט אלע... אוז עס איז קיין וואונדער נישט! מיר האבען ערש־טענס, אונזער „קהל־שטוב", מיר האבען אונזערע בעלער אוז קאנ־צערטען אויף צדקה, אונזערע „שניי־קוילען" אפילו פאר אידישע ארעמע לייט! אויף דעם גרינדען מיר א נייע א י ד י ש ע „צדקה גדולה", וואס די רעגירונג האט שוין ערלויבט...

אוז צ ו ו י ט ע נ ס, ווייזט אוים די „ראלא", די „ניווא פאלסקא" אוז דערגלייכען עהרליכע בלעטער, אז צדקה קומט פון לויטער ליעבשאפט, אוז — אויף ליעבשאפט האבען די קריסטען א מאנאפאל; על־כן, איז די צדקה גדולה, וואס איז געבויט אויף ליעבשאפט צו ארעמע לייט, א ק ר י ס ט ל י כ ע חברה... איי וואס? אידען גיבען אויך אמאל נעלט? אויף וואס גיבען זיי נישט?

הכלל — עס איז פארהאן א צדקה גדולה, וואס נעמט ביי א ל ע, גיט נ י ש ט אלע — א פאקט!

דער עיקר איז, אז וואו עס איז פארהאן א חברה, מוזען זיין גבאים, אוז וואו עס זענען פארהאן גבאים, מוז זיין א קלפי... איז דער עיקר שאלה נישט, ו ו א ס די חברה טוט, — צי בויט זי הייזער, צי טיילט זי פאר ארעמע לייט, וכדומה, נאר — ו ו ע ר ד א ר ף א ר ו י ם פ ו ן ק ל פ י?

כל־זמן אידען האבען זיך צונויפגענומען ביי דער קלפי אוז געמאכט יד־אחת מיט די ליבעראלען, וואס האבען, פ א ר ד ע ר קלפי אוז נ א ך דער קלפי (דאס הייסט: כמעט א גאנץ גע־הענדיג יאהר, ווייל חברות אוז קלפי'ס איז דא אסך!) צו די איד־לער נעשמייכעלט אוז צוגעוואונקען, איז גוט געווען, האבען די ליבעראלען געהאט די חברה אין דער האנט!... דאס יאהר אבער זענען וועניג אידען געקומען צו דער קלפי, זענען ארוים כמעט סאמע ווייסע מיוחסים אוז שווארצע ארטאדאקסען...

וועלט א מחלוקת:

זאגען טייל, אז עס איז א העזה געווען פון אידען, נישט צו קומען קאפ אויף קאפ צו דער קלפי אוז איבערלאזען די ליבע־

ראלעז אהן הילף, און אנדערע זאגען: פאר א שמייכעל, וואס איז שוין פארגלייווערט געווארען אויפ'ן אלטען ליבעראלען פנים, האבען שוין אידען די חוצפה נישט געהאט צו קומען צו דער קלפי... זיי ווייסען שוין, אז די האלב גע'פגר'טע קאץ וועט שוין פאר זייערטוועגען מיט'ן עק נישט ריהרען...

נומער צוויי:

עס איז פארהאן אין וואַרשוי א חברה, וואס גיט בעלי־בתים קרעדיט אויף הייזער...

אידישע בעלי־בתים איז פארהאן אין וואַרשוי א דריטעל; די־רעקטארען האט די חברה דריי. האבען זיך די נאלעווקעס מיט'ן גרזשיבאוו געוואונדערט, פארוואס זענען אלע דריי דירעקטארען נישט קיין אידען... און, אז איינער פון די דריי דירעקטארען איז נפטר געווארען, האבען זיי זיך מישב געווען, פרואווען אפצו־געבען שטימען פאר א איד...

נעראטען איז זיי נישט... נישט אלע אידישע בעלי־בתים האבען געוואלט א איד; אסך האבען מורא געהאט פאר א „אידישען טשינאוניק"...

זאגען טייל: אז די אידען האבען די העזה נישט געהאט צו מאכען יד־אחת, אויסצוקלייבען א אידישען דירעקטאר; און אנ־דערע זאגען, אז עס איז א חוצפה געווען. אזוינס גאר צו וועל־עז!...

נומער דריי:

עס זענען פארהאן אין וואַרשוי אידישע סקולפטארען, אסך אידישע סקולפטארען, האבען זיי זיך צוזאמענגענומען מיט עטליכע קריסטליכע חברים, געמאכט אן אסיפה, און מען האט אפגעקלערט: היות די סקולפטארען האבען עד היום נאך קיין צער נישט, זאל מען מאכען א צער.

מען האט אנגענעבען וואו מען דארף, א בקשה; עס איז גע־קומען אן ערליבניש, און דער מאגיסטראט האט פארבעטען די סקולפטארען אויף א זיצונג, מען זאל עפענען דעם צער.

דאכט זיך, אלץ אין דער בעסטער אָרדנונג; דער באמטער פון מאגיסטראט עפענט די פארזאמלונג, לעגט פאר, מען זאל אויס־קלייבען עלטסטע, א קאסירער, א סעקרעטאר... שפרינגען ארויס די עטליכע קריסטליכע סקולפטארען און זענען מודיע דעם באמ־

טען פון מאגיסטראט, אז זיי קאנען מיט אידען צוזאמען, בשום אופן, קיין צעד נישט מאכען, אז די אידען קענען נישט די ארבייט. זיי זענען פושער, מאכען אוי פארקויפען טאנדעט אוי אזוי ווייטער. ווי אין „ראלא" שטעהט, ווי אין „ניווא פאלסקא" שטעהט, אוי — ווי אלע גוטע, פרומע קריסטען זאגען...

אוי — די קריסטען האבען פארלאזט דעם זאל...

א ו נ ז ע ר ע אידישע סקולפטארען האבען נישט געוואלט גרינדען דעם צעד אהן די קריסטליכע חברים. האבען זיי די אסיפה אפגעלעגט... אנגעהויבען איבערדעדען, טענ'ען, געבען צו פארשטעהן; באשד בכן — עס איז נישט גלייך, נישט מענשליך! אידען — א נוצליך פאלק, אידישע סקולפטארען — נוצליכע בעלי־מלאכות; אז אנטיסעמיטיזם איז א פאסקודנער בלבול, וכדומה... אוי דערמיט איז דערווייל אוועק א צייט...

אוי דיזעלבע צייט, וואס די אידישע סקולפטארען האבען באנוצט צו פארשווארצען ביי די קריסטליכע חברים דעם אנטיסעמיטיזם, האבען די קריסטליכע סקולפטארען באנוצט אביסעל קליגער: זיי האבען זיך באמיהט אוי איינגעבען א בקשה, אוי באקומען אן ערלויבניש אויף א קריסטליכען צעד, אוי דערמיט אליין איז אפגעפאלען די ערשטע א ל ג ע מ י י נ ע ערלויבניש...

דאמאלט ערשט הויבען אן אונזערע אידישע סקולפטארען צו קלערען וועגען א באזונדערען אידישען צעד! זאגען טייל, עס איז א וואונדער, וואס זיי האבען די העזה נישט געהאט צו בלייבען אויף דער ערשטער אסיפה, אוי צו גרינדען דעם צעד אהן די קריסטליכע חברים...

אנדערע אבער זאגען, אז עס איז א אידישע חוצפה, היינטיגע צייטען צו גרינדען אין פ ו י ל י ש ע ן ווארשוי א א י ד י ש ע ן צעד...

וואס דען? ווארטען דארף מען!... דער אנטיסעמיטיזם וועט דאך אמאל אונטערגעהן... ער וועט מוזען אונטערגעהן!

אוי אז דער אנטיסעמיטיזם וועט אונטערגעהן, וועט מען אריינגעמען אידישע בעלי־מלאכות אין די קריסטליכע צעבען! אי וואס? די קריסטליכע צעבען האבען קריסטליכע הויליגע פענער; יעדער צעד האט זיין קריסטליך־הויליגען פאטראן, זיינע קריסטליכע ימים־טובים, — וועט זיך דאך דער אידישער גאט נישט בייזערען, אויב

די אידען וועלען דאָס אלץ מיטמאכען! הלמאי, עס האָט נאָך קיי־נעם קיין דונער נישט געטראָפען ביי א יאָלקע! און אז נישט, וועלען די אידען נ י ש ט האַלטען די ימים־טובים פון צעך, נ י ש ט טראָגען די פאָן. מאי כולי האי? ווענינ באַגעהן מיר זיך אָהן פענער, אָהן ימים־טובים?!

און, אַז דער אַנטיסעמיטיזם וועט אונטערגעהן — וועט מען נישט האָבען קיין צרות מיט דער נייער סעקציע פון בעלי־מלאכות, וואָס וויל זיין ריין פון אידען, וואָס פאלט חלשות פאַר א ריח פון אַ קנאָבעל אָדער א ציבעלע...

און אַז דער אַנטיסעמיטיזם וועט בטל ווערען, וועט מען אָנ־נעמען אידישע דאָקטוירים צו דער „פאָגאָטאָוויע ראַטונקאָווע" („גיכע מעדיצינישע הילף"), וועט כאָטש זיין איין פוהר פאַר כשר'ע זופ ביי דער „געזעלשאַפט געגען בעטלער", און אויף א סימן פון כשר וועט מען נישט טרומייטערען, נאָר בלאָזען שופר...

זאָל נאָר דער אַנטיסעמיטיזם בטל ווערען! זיפצט דער עולם...

— — — — — — — — — — — — — — — — — — — —

און, האָט מען אָנגעהויבען רעדען פון אידישער חוצפה, וועט זי שוין אַזוי געשווינד פון צונג נישט אראָפ!... דאָס האָבען שוין אין זיך אלע אידישע פראַגען, אז זיי ציהען זיך, ווי א סמאָלע, נישט אָפצורייסען! און עס איז א פשוט'ע זאַך: דאָרט וואו מען טוט, ווערט אמאָל אָפגעטאָן, אבער וואו מען רעדט און מען קאָן נישט מעהר נאָר רעדען, — איז טאַקע פון די „ניין מאָס רייד" נישט פטור צו ווערען! דערמאָנט מען זיך, אז ערשט נישט לאַנג האָט איינער פון אונזערע אידיש־פוילישע אָדער פוילישׁ־אידישע שרייבער, א געוויסער „אָהר נומער 2", געשטעלט אין א בראָשורע די פראַגע: פאַרוואָס האָבען מיר נישט ליעב די אידען? און האָט געענטפערט: דורך דער א י ד י ש ע ר ח ו צ פ ה!...

אין דער געזעלשאַפט דערצעהלט דערווייל עמיץ אַ מעשה:

ער האָט געקויפט א בילעט אויף דער אייזענבאהן און איז אַריין אין וואַגאָן, וואו ער האָט זיך אויסגעקליבען אַן אָרט, אני־דערגעלעגט דאָס פעקעל, און איז צוגעגאנגען צום פענסטער נאָך אמאָל זיך געזעגענען מיט באקאנטע.

אַז דער צוג האָט געריהרט, איז ער צוריקגעגאַנגען און גע־וואָלט זיך זעצען, נאָר דער פּלאץ איז שוין געווען פאַרנומען און דאָס פּעקעל זיינס האָט זיך געוואַלגערט אויף דער ערד.

— מיין הער, — מאַכט ער, נאַטירליך אויף פּויליש, צו אַ קריסט, וואָס האָט איהם דעם אָרט פאַרנומען, אבער...

הערט א קלאָרע תשובה: פּאשאָל וואָן!...

ווערט ער שוין אביסעל אין כעס, זאָגט ער נאָך אמאָל, ווי הייסט? עס איז זיין אָרט, זיין פּעקעל געלעגען...

ענטפערט יענער, שוין מיט א וואָרט מעהר:

— פּאשאָל וואָן, זשידזשיע!

זאָגט ער: ווי הייסט? באצאָהלט האָב איך גלייך מיט דיר; האָב איך דאָס זעלבע רעכט, ווי דו... וכדומה...

הויבט יענער אויף א האנט...

רוקט ער זיך אָפּ פאר דער יד, און וואָרט אויפ'ן קאָנדוקטאָר.

אין איינוועגס קוקט ער זיך אום און זעהט, אז אין וואַגאָן איז דאָ אסך אידען און גאנץ ווענינ קריסטען.

„פאַר'ן ערגסטען פאַל"... טראַכט ער...

דער קאָנדוקטאָר קומט דערווייל אריין; הערט איהם אויס, און פרעגט דעם עולם, ווי אַזוי איז עס געוועזען? צי עס איז אמת, וואָס דער איד זאָגט?

דער קריסט, וואָס האָט דעם אָרט פאַרנומען, שווייגט און שמייכעלט פיינ־יונגעריש.

די אידלעך אין וואַגאָן שווייגען אויך. נאָר די עטליכע קריס־טען רופען זיך אָן, דאַכט זיך, שלא ממין הטענה:

עס איז מיט די אידען — זאָגען זיי — נישט מעגליך צו פאָהרען צוזאַמען אין איין וואַגאָן: שטענדיג אומרוהען, שטענדיג האָבען זיי טענות, טשעפּען זיך אָן, ווי א סמאָלע... מען דאַרף פאַר זיי האָבען עקסטרא וואַגאָנען, ווי פאר פיה...

דער קאָנדוקטאָר, וואָס איז גאָרנישט נעוואָר געוואָרען, געהט נאַטירליך אַרויס מיט גאָרנישט...

די קריסטען רעדען ווייטער, ווי אוממעגליך עס איז צו פאָה־רען מיט אידען צוזאמען; די אידען שווייגען, איינער פון זיי האָט דאָך נישט אויסגעהאלטען! עס איז געוועזען א איד, לויט דער נאָז, נאָר א קריסט, לויט די וואָנסען!

— אמת אידישע חוצפה! — האָט ער אויסגערופען אויף אַן עכט אידיש־פּויליש לשון, — א לאַדע וואָס, מאכט מען א געשריי!

און אַן אַנדערער האָט דערצעהלט אַן אַנדער מעשה:

— איך געה, — זאָגט ער, — אין גאס, טרעף איך א באַ־קאַנטען פון פּראָווינץ, אמאָל ביי מיר געוועזען! איך האָב'ן גע־קענט אלס סוחר, אלס גרויסען סוחר; גרויסען קרעדיט געהאַט!... ביי מיר טאַקע געקויפט... געהאַנדעלט — נישט קשה... געדונגען זיך, נאָר געצאָהלט צו דער צייט.

פּלוצים האָט ער אויפגעהערט צו קויפען... רעכען איך, ער איז איבערגעגאנגען צום קאָנקורענט... וויל איך איהם שרייבען... היות... עס פּאסט נישט... איך וועל איהם העכערען דעם קרעדיט... קלע־נערען די פּרייזען... וכדומה... האָב איך אָבער פאַרגעסען... פאַר־נומען, ווי איהר ווייסט...

אַז איך טרעף איהם אבער אין א גאַס, דערמאָן איך מיך, אַ זכרון, ברוך השם, האָב איך! געה איך צו, שלום עליכם!... ווי אַזוי רעדט מען מיט א איד פון פּראָווינץ?

שלום עליכם... געשעפט איז געשעפט!...

איך זעה, ער איז אָפּגעריסען! ביי מיר איז ער געוועזען אין בעל־בת'ישע קליידער; רעכען איך, אז דאָס איז ער צו מיר געקו־מען אין גאנצע קליידער, אָבער אין גאַס, — א פּראָווינץ אידעל,— טראָגט ער זיך, ווי אין דער היים!... פּראָווינץ־גבירים, ווייסט מען שוין, געהען אָפּגעריסען, נעכטיגען אין אָרעמע גאַסט־הייזער, עסען אין די ביליגע קיכען... אַזאַ טבע האָבען זיי.

הכלל — „שלום עליכם!" — „עליכם שלום!"...

קלער איך מיר אַזוי: אהיים פיהרען, איז א בושה פאַר'ן לאָקיי; פארבעט איך איהם אויף שוואַרצע קאַווע... מן־הסתם אויף די נאַלעווקעס, צו קאַנאַריק'ען...

פאָהרען מיט איהם אויף א דראָשקע, פּאַסט נישט; געהען מיר צופוס, כאָטש, איהר ווייסט, אז די פיס ציטערען מיר... נאָר— איבערגעקומען!

מיר זיצען שוין ביי דער קאַווע... זאָגט ער מיר, ער איז הונ־געריג!

היים איך עפּעס דערלאַנגען... זעה איך, — ער פרעסט!

טראכט איך — א פראַווינץ אידעל, פרעמר געלט, שלינגט ער!... נאָר, — ער וועט שוין באצאָהלען דערפאר!

איך שפּרינג שיער נישט אוים דער הויט, נאָר אויסהאלטען מוז מען... ענדליך, איך אָטעם אָפּ! ער האָט, מיט גאָטס הילף אָפּגענעסען, אָפּגעווישט זיך די וואַנסען מיט דער פּאָלע...

פרעג איך איהם: וואָס הערט זיך? און וויל צושלאָגען צום געשעפט.

זיפצט ער!

פרעג איך: „וואָס זיפצט איהר?"

ענטפערט ער, אז ער האָט שוין דריי יאָהר באנקראָטירט, זיצט אָהן פרנסה... וואַלגערט זיך ארום אין וואַרשוי, זוכט א שטעל...

א העזה פון א קבצן!... ענטפערט ער מיר „שלום עליכם!", געהט ער מיט מיר אויף שוואַרצע קאַווע! איהר הערט א חוצפּה! ער פרעגט מיך נאָך, וואו איך וואוין! ער ווייל נאָך צו מיר קומען!...

און נאָך און נאָך אזוינע מעשיות דערצעהלט מען וועגען אידישער חוצפּה!

1901.

דער פאקט און די פרעסע.

געשעהן איז דער פאקט אין וואַרשוי, אויף דער קראקוויער פאַרשטאַרט, אין א אידישען באנק־געשעפט.

די געשיכטע איז געווען אן איינפאכע, נאר ווי פארשידענ־ארטיג און פארשידענפארביג האט זי זיך אפגעשלאגען אין דער פרעסע.

געשעהן איז די סצענע אין א שהנעם העלען פארמיטאג, אין באנק־געשעפט זיצט פליגעלמאן, קלערט הוריות און וואַרט אויף א קונה. אין צווייטען צימער זיצט דער בוכהאלטער זומער־שפרענ־קעלע און קלערט, מיט דער פעדער אונטער'ן אויער, ווי אזוי צו פארשרייבען עפעס א שפעקולאציע אויף א וועדט־פאפיר. אין דרויסען, ביים שוי־פענסטער, וואו עס ליגען אויסגעלעגט אלערליי גאלדענע, זילבערנע מטבעות, באנק־צעטלער, בילעטען און וועדט־פאפירען פון גאנץ איראפא, האט זיך אפגעשטעלט וואשלאפסקי. ער באטראכט דאס פארשידענע געלט און נעמט זיך רעכט און עפענט די טיר פון געשעפט. ער גריסט שטאלץ, ווי א „שלאכ־טשיץ", פליגעלמאן בויגט זיך דאפעלט אונטערטעניג אלס איד און אלס סוחר. וואשלאפסקי פארלאנגט א וועדט־פאפיר פון א גע־וויסען פרייז, זומערשפרענקעלע דערהערט אין צווייטען צימער די באשטעלונג און באווייזט זיך אויף דער שוועל, טאמער וועט זיין פאר איהם א שליחות אין א צווייט געשעפט אריין; אין דער אייגענער קאסע, וויסט ער, ליגט נישט פיעל מעהר, ווי אין שוי־פענסטער און גאנץ אפט מוז מען אריינברענגען פון ערגעץ אנ־דערש. וואשלאפסקי באמערקט נישט דאס זומערשפרענקעלע. סוחרים געהען שטיל, בוכהאלטער — נאר שטילער. דאס פאפיר פאר דעם פרייז, וואס וואשלאפסקי האט פארלאנגט, איז גראד געווענען, פליגעלמאן דערלאנגט עס אוז וואשלאפסקי בעט, מען זאל איהם אויסשטעלען א רעכנונג. פליגעלמאן בויגט זיך איבער'ן

טיש און ווי׳ל שרייבען, נאר אין דער זעלבער סעקונדע כאפט וואש־לאפסקי ארויס פון בוזעם־טאש א פיסטאלעט. אינסטינקטיוו לאזט זיך פליגעלמאן אראפ אונטער׳ן טיש, וואשלאפסקי שיסט דער־וויי׳ל און טרעפט, אויפ׳ן ארט פון דער ברוסט, צו וועלבער ער האט געצילט. פיעל העכער, נישט ווייט פון געלענק פון דער האנט, אויפ׳ן ארט, וואו עס ליגט די שעלקע. די קוי׳ל האט זיך ארויינגע־טריבען, פארוויקעלט אין דער שעלקע, נישט זעהר טיף אין לייב. אין דער זעלבער סעקונדע לויפט אונטער זומערשפרענקעלע, כאפט אן פארטומעלט וואשלאפסקי׳ן ביי דער לינקער האנט און שטא־מעלט: וואס טוט איהר? (נאטירליך אויף פויליש) און וואש־לאפסקי ענטפערט איהם, שווייגענדיג, מיט א קוי׳ל אין שטערן אריין... וואשלאפסקי אנטלויפט מיט׳ן וועלט־פאפיר, זומערשפרענ־קעלע רוקט זיך צו צום שוי־פענסטער מיט׳ן בלוטיגען קאפ, און בלייבט שטעקען אין פענסטער — און פליגעלמאן, וואס האט דאס אלץ אונטער׳ן טיש נישט געזעהן, כאפט זיך פלוצלונג אויף, שפרינגט אריבער איבער׳ן טיש, און לויפט פון געשעפט ארוים, נאכיאגען וואשלאפסקי׳ן. וואשלאפסקי לויפט איבער דער גאס, פליגעלמאן נאר; וואשלאפסקי שפרינגט אריין אין א דראשקע, פליגעלמאן נאר; וואשלאפסקי שפרינגט ארוים, לויפט ווייטער, שטרויכעלט איבער א שטיין און פאלט. פליגעלמאן לויפט צו, ווי אויך פאלי־ציי, וואס האט זיך דערווי׳ל געפונען, און ליגענדיג אויף דער ערד, דערלאנגט זיך וואשלאפסקי די דריטע קוי׳ל אין מוי׳ל אריין...

עס איז אנגעקומען די „געשווינדע רעטונג" און האט אוועק־געפיהרט אזוי וואשלאפסקי׳ן, ווי זומערשפרענקעלע אין א שפי־טאל אריין. דעם בילעט אויף א פאר טויזענט האט פליגעלמאן אפ־גענומען און האט נאר געהאט א היזק אין שוי־פענסטער, וואו פארשידענע ווערט־פאפירען זענען איבערגעוואשען געווארען אין בלוט פון זומערשפרענקעלע׳ן.

פליגעלמאנ׳ען האט מען לייכט און ביי איהם אין דערהיים אפערירט. דאס שטיקעל שעלקע מיט׳ן קוילעבעל האט די פאמיליע באהאלטען לזכרון. שבת האט פליגעלמאן „הגומל" געבענשט, און דאס ווייב איז דער הויך, אויפ׳ן ווייבערשען באלקאן, האט זיך צוואווייגט אויף א קול, וואס מען האט שוין לאנג אין דער דייטשער שול נישט געהאט, דערנאך האט זי באקומען מיגרען — —

די רעשט וועט איהר געוואָר ווערען פון דער פּרעסע.

מיר מוזען נאָך צוגעבען, אז אין שפּיטאָל, וועו מען האָט איהם אויסגעטאָן, איז פון וואַשלאַפּסקי'ן אראָפּגעפאלען א פּאָרוק מיט א פּאלשער באָרד!

דער „גאַסען־לויפער" איז געווען דער ערשטער, וואָס האָט דעריבער געשריבען, נישט אומזיסט איז ער „גאַסען־לויפער"; ער כאַפּט, זאָגט מען, נייעס, ווי פליגען.

„וואַשלאַפּסקי — האָט ער מודיע געווען, — איז קיין געבוירענער מערדער נישט, ער שטאַמט פון אַן אלט־שטעדטישער עהרליכער פאַמיליע און האָט באקומען אַן ערענטליכע ערציהונג. נאָכ'ן ענדיגען פון פּיער קלאַסען, האָט מען איהם אריינגעגעבען אין א געשעפט, פון וואנען ער איז איבערגעגאַנגען צו דער באַהן־ביורא, ווו ער האָט זיך לעצטענס פאַרדינט ביז הונדערט רובעל א מאָנאַט. געהייראַט האָט ער די טאָכטער פון זיין פאָרגעזעצטען, וועלכען ער איז געפעלען מיט זיין כארַאַקטער, ווי אַזוי מיט זיין עהרליכער און געטרויער ארבייט. געלעבט מיט'ן ווייב האָט ער די גאַנצע צייט פון דרוי פיערטעל יאָהר זעהר גליקליך. זי איז אויטע פון די שענסטע דאַמען אין וואַרשוי. א בלאָנדינע, מיט העל־שעהנע האָר און הימעל־בלויע אויגען, אַביסעל מאָגערליך, א דורכזיכ־טיגע הויט, פון די אויגען אבער פאַלען אויף דער הויט א ליטזעליג קינדישער, גליקליך ליכטיגער שמייכעל. עס זענען געווען אַלע שאַנסען, וואַשלאַפּסקי זאָל גליקליך זיין, נאָר די וועלט פון דער השגחה פּרטית זענען וואונדערליך און טיף, אין וואַשלאַפּסקי'ס נשמה איז א שרעקליכע קרענק, וואָס ער, ווי אלע אזוינע קראַנקע, האָט זיך באמיהט צו באַ־האַלטען פאר דער פאַמיליע, בפרט פאר די חברים. צו פאַרטומלען זיך און צו באַטויבען האָט ער אָנגעהויבען טרינקען, צום היס־גליעבטען ווייב האָט ער אָנגעהויבען רעדען מיט אראָפּגעלאָזטע אויגען און גאנץ אָפּט נאָך מיט ביטערקייט אין דער שטימע. אין ביורא פלעגט ער זיצען שטונ־דען לאנג פאַרטראַכט, ביסענדיג די פעדער אָדער פוצענדיג זיך, מכלומר'שט, די נעגעל. אָפּט פלעגט ער פאַרפאַלען ווערען און באַווייזען זיך אין א צייט אַרום פאַרשטימט, צושטערט מיט ברוינע בלוי ארומגערענדערטע אויגען. דעם לעצטען טאָג איז ער גאָר אין ביורא נישט אריינגעקומען. עטליכע קאַלעגען האָבען זיך מיט איהם געטראַפען אין גאָם און האָבען איהם באַ־גריסט, נאָר ער האָט זיי נישט געענטפערט... ווער עס איז אַזוי לייכט־

זיניג געווען און אזא פאַרשטערטען מענש געבאָרגט פון דער האנט אַרויס אַן אָנגעלאָדענעם פּיסטאָלעט, איז נאָך נישט באקאנט...

די „אייזערנע שער" האָט איבערגעדרוקט פון „נאַסען־לוי־פער" דעם באריכט מיט די באַמערקונגען און נאָך צוגעגעבען:

לויט מען דערצעהלט, האָט חער וו. (די „אייזערנע שער" שרייבט דעם נאָמען נישט אַרויס) נישט גלייך געשאָסען צו פליגעלמאנ'ען. וועו ער צילט צו איהם, וואָלט ער געטראָפען. ווי ער איז באריהמט צווישען זיינע קאָלעגען אלס דער בעסטער שיסער. פאַר־יאָהרען, אין א סילוועס־טער אָוונט, האָט ער נאָך א שארף אָוועגטבערוט, מיט לחיים'ס אָהן א צאָהל, געשאָסען צוהען מאָל און ניין מאָל געטראָפען אין אַם פּיק. געשאָסען האָט ער פאַרווירט אויף אלע זייטען, דער פּיסטאָלעט האָט אַכט קוילען געהאט. איינע האָט געלעכערט משה־מאַנטיפיאַרע'ס פּאַרטרעט, וואָס הענגט אויף אלע אידישע וועגט, און פּונקט אין דעם אַלטענס נאָז אַריין; צוויי קוילען האָבען געלעכערט צוויי שויבען אין פענסטער אין צוויייטען ציטער אריין, איינע האָט באקומען פליגעלמאן, איינע זומערשפּרענקעלע, איינע ער אליין, און די רעשט צוויי קוילען האָט ערשט אויסגעשאָסען דער פעלדשער אין שפּיטאָל. אז וו. איז צו זיך געקומען און האָט באמערקט, וואָס ער האָט אין שגעון געטאָן, איז ער אנטלאָפען און אין טעות מיטגעכאפט א באנק־בילעט, אין וועלכען ער האָט איינגעהילט דעם פּיס־טאָלעט; אַז מען האָט איהם געכאפט, האָט ער פריהער אָפּגעגעבען דעם בילעט און דערנאָך זיך געשאָסען. זאָך־פאַרשטענדיגע זאָגען, אַז דאָס געשעהענע אומגליק וואָלט נישט אַזוי גרויס געווען, וועו נישט, וואָס בוידע אידעלער פליגעלמאן און זומערשפּרענקעלע, זענען אזוינע פחדנים! צו קראַנק לאכען איז, אז אזוי ווי מען האָט ארויסגענומען דעם פּיס־טאָלעט, זענען בוידע ווי שטום געוואָרען און נישט געשריען „געוואָלט!" — וואָס א איד טוט ביי דער קלענסטער קליניגקייט. נאָר פליגעלמאן איז ארונטער אונטער'ן טיש און זיין הינטיש־געטרייער בוכהאַלטער איז געלאָפען ראַטעווען דאָס געלט אין שוי־פענסטער, (דאָס ערשטע איז ביי אונזערע אידעלער—געלט!) און איז שוין דאָרט געבליבען!"

אלס צולאָג:

„פליגעלמאן, אלס רייכער מאַן, האָט זיך קורירט אין דער הויס ביי זיך. דער געוויסער ד"ר... האָט איהם באַלד ארויסגענומען די קוילען, געווויס איז פליגעלמאן פאַרזיכערט פאר אן אומגליקליכען צופאל און וועט

נאָך פון עסק עפּעס פאַרדינען. וו. נעבער, און זומערשפּרענקעלע ליגען אין שפּיטאָל און די דאָקטוירים זוכען אין זיי אַרום די קוילען און קאָנען זיי נישט געפינען".

דער „טעלער־לעקער" דערצעהלט נאָך די מעשה און לויבט די באמערקונגען פון „נאָסען־לויפער" מיט דער „אייזערנער שער" און האָט זיין אייגען שטיקעל מוסר אויך.

„מערדעריי — זאָגט ער — ליגט נישט אין דער סלאָווישער נאַטור. מיר זענען פון דער נאַטור צו ווייך, צו גוטמוטיג און אונזערע נשמות זענען צו ליטזעליג בלוט צו פאַרגיסען, בפרט וועגען געלט. דאָס שמעקט מיט סעמיטיזם, מיט אַזיען! און דעריבער, אויב וואָשלאָפּסקי איז נישט קראַנק אויף די געהירען, ווי די צייטונגען שרייבען, און דער שפּיטאָל־דאָקטאָר, ווי מיר האָבען געהערט, לייקענט אַפּ, און אויב, ווי וואָשלאָפּסקי'ס קרובים פאַרזיכערען, עס שטעקט אין זיין בלוט קיין אויבציגער פּרעמדער טראָפּען, האָט די געשיכטע פאר אונז גאָר אַן אַנדערע געשטאַלט. מיר זענען זיכער, אז פליגעלמאן האָט וואָשלאָפּסקי'ן באלויבגט. אונזערע געשעפּטס־לויט באהאנדלען אַלע גראָב, קוקען פון אויבען אַראָפּ אויפ'ן קונד, בפרט פליגעלמאן מיט זיין אידישער אראָגאנץ (חוצפּה). מיר האָפּען, אז קיינער וועט אונז נישט פאַלש פאַרשטעהען און נישט רעכענען אונז פאר אנטיסעמיטען, נאָר פאקט בלייבט פאַקט, אראָגאַנט זענען זיי די אידען. זיי זענען מענשען און האָבען מעלות און חסרונות, ווי אלע מענשען, נאָר חוצפּה האָבען זיי מעהר פאר אַלע פעלקער. די שפּאַניער מעגען זיך ביי זיי לערנען חוצפּה. אפילו דער ווארשעווער „אויזראַעליט" לייקענט עס נישט אַפּ. וואָשלאָפּסקי איז מן־הסתם א שלאַכטשיץ און קאָן קיין פלעק אנדערש, ווי מיט בלוט נישט וואָשען. די אידיאָטישע פראגע זומערשפּרענקעלע'ס: „וואָס טוסט דו, פריץ?" האָט איהם נאָך מעהר צוריצט, בפרט נאָך וועז זומערשפּרענקעלע האָט איהם אַנגעכאפּט, ווי מען זאָגט, פאר'ן לאָץ — און ער האָט נאָך אַמאָל געשאָסען! דעם צווייטען שאָס קאָן מען שוין אויף זיין חשבון נישט שטעלען! פאר גרימצאָרן האָט ער שוין נישט געוואוסט, וואָס צו טון!

דאָס אלץ איז ביי אונז זיכער, דאָס אלץ וועט שפּעטער באַשטעטיגען דאָס געריכט. די פראָגע איז נאָר, צי האָט ריכטיג געטאָן פליגעלמאָן, וואָס האָט אויסגעריסען פון וואָשלאָפּסקי'ן נאָכ'ן שיסען זיך פון דער

האלב־פאַרשטאַרטער האנט דעם בילעט... ווער ווייסט, ווען וואַשלאַפסקי איז באליידיגט געוואָרען: פ אַ ר אָדער נאָכ'ן באצאָהלען פאַר'ן בי־לעט? און אפשר איז וואַשלאַפסקי געקומען אין געשעפט אַריין פ אַ ר־ק ו י פ ע ן, נישט קויפען קיין בילעט?

פליגעלמאן, הגם אַ איד, קאָן זיין אַן עהרליכער מאַן; עהרליכקייט ווענדט זיך נישט אין דער רעליגיאָן, נאָר אינ'ם כאַראַקטער פון מענש, נאָר ערשטענס, ביי אַזאַ צופאַל! אפשר פיהלט ער זיך גערעכטיג צוצו־נעמען דעם בילעט פאַר די קאָסטען פון דער אָפּעראַציע, וואָס ער האָט זיך געמאכט פאַר'ן פּאַפּירענעם געלט, וואָס איז פאַרבלוטיגט געוואָרען אין פענסטער, און אפשר פאר די עטליכע הדשים, וואָס ער וועט צאָהלען זו־מערשפּרענקעל'ן אומזיסט געהאלט? אין דעם פאַל וואָלטען מיר דעם געעהרטען פליגעלמאן אויפ'ן וואָרט נישט געגלויבט, בפרט היינטיגע צייטען, ווען דער אידישער האַס געגען קריסטען האָט זיך אַזוי געשטאַרקט א דאַנק הערצל'ען עט קאָמפּאַניע, וואָס פאַרשפּרייטען דעם ציוניזם...

סיי ווי סיי, די פּאָליציי האָט נישט געדאַרפט דערצו דערלאָזען".

די „היימישע גרין" גיט איבער וואָרט ביי וואָרט דעם „טעלער־לעקערס" ספקות וועגען בילעט און באַמערקט דערצו:

„סיי ווי סיי איז א וואונדערליכע זאַך, ווי די אידישע ממשלה וואקסט אין אונזער וואַרשוי פון טאָג צו טאָג. דער עהרליכער „טעלער־לעקער" פיהלט אויף זיכער, אז דעם בילעט האָט פליגעלמאן גע'גזל'ט כמעט פון א טויטער האנט, און האָט די העזה נישט אַרויסצוזאָגען עס בפירוש און קאָקעטירט מיט אידען און זייער רעליגיאָן אפילו. נישט אין דער רעליגיאָן און נישט אין בלוט, זאָגט ער, שטעקט עהרליכקייט, נאָר אין כאַראַקטער. אבער, הונט־טייוועל־מענש, פון וואנען נעמט זיך כאַראַקטער, אז נישט פון דער הייליגער רעליגיאָן און אויך נישט פון עלטערען בירושה? נאָר דער „טעלער־לעקער" האָט עטליכע הונדערט אי־דישע אבאָנענטען און זיי האָט ער מורא צו פאַרלירען: דער איד איז טרפה, אָבער זיין גראָשען איז כשר. און אפשר שטעקט אסך אמת דע־רינען, ווייל עס איז דאָך באמת אונזער גראָשען... וואָרים וועמעס גרא־שען האָט א איד?

אָבער מיר אלס פריי און עהרליך בלאַט, זאָגען אַרויס בפירוש: פליגעלמאן האָט דעריבער איבערגעלאָזט זיין בוכהאלטער באגאָסען אין בלוט, ווייל ער האָט געפיהלט, אז מען קאָן כאפען א בילעט! וואָס? פרעגט

איהר — פליגעלמאן, דער הויפט־עהרליכער מאן פליגעלמאן וועגען גועלד? אוי, נאַרען, נאַרען, קריסטליכע נאַרען! צי וויסט איהר נישט, אז דאָס גאָלדענע קאלב פאר א גאָט האָט געמאכט אהרן, אהרן הכהן, אהרן, דער כהן גדול, און אז פון דאמאָלט אָן האָט דאָס גאָלדענע קאלב צו שאפען איבער זייערע אלע נשמות. אז עס ברענט, ראַטעוועט א איד נישט דאָס ווייב, נישט די קינדער, אפילו נישט זיין הויליגע גמרא, נאָר דעם ביטעל מיט גועלט!

און אפשר וועט אונזער „טעלער־לעקער" זיך בארוהיגען, וועלן פליגעלמאן זאָל שווערען אין קיטעל און טלית, אז דער בילעט איז זיין? מוזען מיר איהם דערמאָנען, אז אין זיבעצעהנטען און גאָר אין אכצעהנטען יאָהרהונדערט, האָט דער ביסקופ אין סאָנדאָרמירזש פאָרברענט אַכט־צעהן אידען מיט אמאָל פאר א פאַלשער שבועה!

וויסט איהר, וועמען מיר וואָלטען געגלויבט? טאָקע דעם אָרעמען זומערשפרענקעלע און אָהן א שבועה! נאָר וועלן? וועלן ער ליקענט אָפ דעם טעות און נעמט אָן אונזער הויליגע קאָטוילישע רעליגיאָן. און זייט די קויל האָט איהם געריהרט די געהירען, וויל ער עס; בענקט ער צום אמת, חלש'ט ער צום אמת! די בארמהארציגע שוועסטער אַנטאָנינאָ כאָפט ער אלע מאָל אָן ביי דער האנט און קושט זי מיט ברענענדיגע ליפען און מיט'ן גאנצען האָרץ. „ביי אונז — זאָגט ער — זענען אַזוינע פיינע, הערליכע און בארמהארציגע טלאכים נישט פאָראַן!" „ביי אייך — זאָגט ער — איז בעסער, אלץ בעסער!" און ער וואָלט שוין אפשר לאנג די זכיה געהאט אויסגעלויזט צו וועלן פון בלייערנער אידישקייט, און די נשמה זייטע וואָלט זיך אויפגעהויבען אויף הויליגע פליגעל צו גאָטס ליעבשאפט און לייטזעליגקייט, וועלן נישט דער אידישער פאַנאַטיזם, וואָס טרעט איהם נישט אָפ א רגע! אָדער פליגעלמאן קומט, אָדער א מוטער, אָדער א שוועסטער, טען לאָזט איהם מיט דער הויליגער שוועסטער קיין רגע נישט אליין...

וועלן וועט שוין אויפהערען די אידישע ממשלה אין שטאָדט און זייער וויכטשאפט אין אונזערע שפיטעלער?

גאָר פון אן אנדערען שטאַנדפונקט פרעדיגט די אלטע „פלעדער־מויז":

— „וויסטער א רויב נאָך א מערדערי, נאָך א קאָטוילישע נשמה האָט זיך פאַרפלעקט אין בלוט און אין הימעל וויינען די מלאכים פאר

זיין ליעבען־נאָמענס שטול: וועז וועט זיין א סוף?

און וועגען וואָס איז עס געגאַנגען? וועגען געלט!

וועגען געלט האָט א קריסט, וואָס דאַרף ליעב האָבען און אַלע מוחל זיין, געשאָסען יענעם און זיך... און דער זעלבסטמערדער ליגט אין שפּיטאל אין די הענט מיט די שאַרפּע נעגעל פון אשמדאי, און די קויל האָט זיך איהם פּאַרשטעקט אין די געהירען, ווי א זינד אין א נשמה, און ער קאָן אפילו אויף קיין רגע צו זיך נישט קומען, א קרעכץ טון, אין געדאַנק וועניגסטענס תשובה טון... און דער יצר־הרע לאכט, און דער יצר־טוב שטעהט אָפּגערוקט פון וויטען און פּאַרשטעלט זיך די אויגען... און דער טיוול פון גיהנום שטעהט גרייט אויסצוריסען די זינדיגע נשמה פון זינדיגען גוף און צו שלעפּען זי אין גיהנום אַריין אויף אויביגען צער, אויף אויבּיגע יסורים, אויפ'ן אויבּיגען פּייער!

אוז מען וועט איהם אפילו נישט קריסטליך באגראָבען, און מען וועט נישט באַשפּריצען מיט הייליגען שפּרינג־וואַסער זיין קבר, ווי א חיה וועט מען איהם אריינווארפען אין אַ זאַק בּיי דעם צוים...

און ווער איז שולדיג?

מיינט נישט, אז זיינע חברים, צו וועלכע ער האָט זיין נדן אין קאָרטען פּאַרשפּילט, צו די „עופות טמאים", צוליעב וועלכע ער האָט זיין פרום און כשר ווייב פּאַרלאָזט, אַדער טאַטע־מאַמע, וואָס האָבען איהם אַריבּיטען און שפּאַרען נישט געלערנט, און אפילו נישט ער אליין מיט זיין אויסבּרענגערי. שולדיג איז דאַרווין! שולדיג זענען זיינע איבערזעצער! שולדיג זענען די אלע, וואָס האָבען געלערנט, אַז א מענש קומט אַרויס פון אַן אַף, און האָט נאָר אַזויפיעל נשמה, וויפיעל עס האָט א חזיר צי אן אנדער אומריין טיר. שולדיג זענען די, וואָס האָבען אויסגעלערט דעם הימעל פון גן־עדן, פון מלאכים און אפילו פון גאָט, און געהייסען אפילו דעם רעגען, ער זאָל פאלען נישט פון הימעל, נאָר פון וואַלקען! שולדיג זענען די, וואָס האָבען אָפּגעריסען דעם געוויסען, די עהרליכקייט, דעם מוסר אינגאַנצען פון דער רעליגיאָן, און געהייסען זיי זוכען ביי זיך אין חאָרץ, אין מענשליכען האַרץ, וואו דער טיוול שטעקט. שולדיג זענען די, וואָס האָבען געזאָגט, אז דער מענש איז נישט באַשאַפּען געווארען אויף הכנעה, אויף אונטערטעניגקייט, אויף צער און יסורים, אבי גליקליך צו זיין אויף יענער וועלט, נאָר האָבען איהם געהייסען זוכען זיין גליק דאָ, דאָ אויף דער וועלט, אין רינשטאָק פון אַלע תאוות, פון קאָרטען־שפּילען און פרעבע וויבער! שולדיג זענען די,

וואָס האָבען געלערענט, אז אלע מענשען זענען גלייך, אז אלע ליפּען דאַר־פען טרינקען פון בעכער מיט וויין, אז אלע הענט מעגען גראַבלען אין שיסעל מיט קרעפּלעך — —

זיי זענען שולדיג און אויף זייער נשמה פאלט דאָס בלוט, וואָס ווערט פאַרגאָסען, די זינדיגע שאָטען, וואָס פאַרשטעלען די הייליגע זון פון דער אמת'ער רעליגיאָן...

דאָ, אויף דער וועלט, אויב וואשלאַפסקי וועט געזונט ווערען, וועט דער פּראָקוראָר רעדען וועגען איהם; אויף יענער וועלט וועט דער קטיגור רעדען פון דאַרווין, העקעל, באקל און אנדערע הינט, וואָס האָבען אויס־געביסען די קריסטליכע נשמות"...

און די „טויבע גלאָק" ציטירט די אַלטע „פלעדער־מויז" אין צייטונג־שטימען און באמערקט מיט גרעסערע אותיות פון איהר זייט:

„גאָלדענע און בריליאנטענע ווערטער! נאָר ווייל פליגעלמאן איז אַרויס פון געפאהר, זומערשפּרענקעלע איז נישט געפאַלען טויט אויפ'ן אָרט, זאָגט אונז אונזער קריסטליך האַרץ, אז דער באַרמהאַרציגער גאָט וועט זיין פאַר וואַשלאַפסקי'ן פול מיט חסד, און דער טויט וואַשלאפסקי'ס (לאַנג לעבען וועט ער שוין נישט) וועט מכפּר זיין אויף זיינע זינד.

אייביג ליידען וועלען נאָר די, וואָס האָבען די וועלט מיט זייער פאַלשער פילאָזאָפיע פאַר'סמ'ט, און אין מדבר אַריין פאַרטריבען".

פּעך און שוועבעל גיסט דערפאר דער „סעמיטען־פרעסער":

„מיר זענען — זאָגט ער — נישט אָפּהענגיג פון קיינעם. אויף אונזער געוויסען ליגט נישט קיין איינציגער אידישער פעניג, מיר ווילען און דאַרפען, גאָט זיי דאנק, קיינעם נישט שמייכלען און קאָנען אַרויס־זאָגען דעם גאנצען אמת. מיר ווייסען נישט און ווילען נישט וויסען, ווער וואַשלאַפסקי איז, ווי ווייט ער איז געווען פון הייליגען ריינעם גלויבען, ווי אַזוי ער האָט געלעבט אין דער פאַמיליע און וויפיעל חובות ער האָט געהאט אויף זיך. וואַשלאַפסקי איז שטערבליך קראַנק, און מיר ווינשען איהם „א גוטען שליטסוועג" און גלויבען נישט, אַז גאָט זאָל פון זיינעם וועגען נסים טוז און איהם געזונט מאכען, כדי דאָס געריכט זאָל האָבען ארבייט און כדי דער סקאַנדאַל, אז א „סקי" האָט געשאָסען א איד און אפשר נאָך צוגעכאפּט ביי איהם א פּאָר רובעל, זאָל נאָך אמאָל דורכלויפען די וועלט! דאָס פאַרלאַנגט אודאי דער וואַרשעווער „איזראַ־

עליט", וואָס וויל דערוועקען רחמנות אויף זיין סטאָדע... און אויב דער בילעט איז וואַשלאַפסקי'ס, איז ער פאַרפאַלען, א איד וועט אויף זיין קריסטליכער אלמנה מיט'ן קריסטליכען יתום, וואָס דאַרף געבוירען וועט־רען און באקומען בירושה א פיינעם נאָמען, ווי א קין־צייכען אויפ'ן שטערן, קיין רחמנות נישט האָבען! אָבער נישט אין דעם געהט עס. די זאַך איז וויכטיגער, ווי ס פאַרלאָזטע אלמנה מיט א יתום אָדער יתומה... און עס איז נישט דער ערשטער און נישט דער לעצטער קריסטליכער גראָשען אין אידישע הענט! וויכטיגער איז דאָס, וואָס די אידישע באנ־קירען פיהרען איבער כמעט אלע אונזערע מענער, אלע אונזערע טעכטער און ווייבער! דער אידישער באנקיר פיהרט זיי ארויפ פון עהרליכען פרו־מען וועג, בארויבט זיי פון אלע מדות ומעלות טובות, וואָס זיי האָבען מיט דער מוטערס מילך אויסגעזויגט, פון עלטערען אין בלוט באקומען, און דאָס טוט דער אידישער באַנקיר נישט מיט זיין ליכווע, נישט מיט זיין שווינדעל, דאָס געהט באזונדער! טון טוט ער עס מיט זיין שוי־פענסטער, וואו ער לעגט אויס דעם יצר־הרע אין געשטאַלט פון זילבער, גאָלד, באַנקאָ־צעטעל און אלערליי ווערט־פאַפירען. אַזוי שוי־פענסטער אין אַן אָרעמער, פאַרהונגערטער, אויסגעמאַטערטער קריסטליכער שטאָדט, איז ערגער, ווי א געצענדינער־מזבח אין גאָטס הייליגען הויז! און וואו עפענט ער זיין שוי־פענסטער? אין די אומרוהיגסטע גאַסען, וואו עס ווי־מעלט פון ארבייטער, וואָס געהען אין פאַבריק ארויין און קומען צוריק: פון פרויען, וואָס שפּאַצירען, אָדער קומען צוריק פון געבעט: פון אינג־לעך און מיידלער, וואָס אוילען זיך אין שולע אָדער צוריק־צו־וועגס... דאָס אלץ פארהאלט זיך ביים אידישען באנקירס שוי־פענסטער און בלייבט שטעהן און ווערט בלאס פאר תאוה, און די אויגען פלאמען אויף, אוף די ערגסטע געדאַנקען, וואָס זענען יאָהרען לאַנג געשלאָפען, וועקען זיך אויף צום געוועלטיגען, צום הערשען, צום פאַרפיהרען... דער פרומער אַרבייטער געהט אין פאבריק אריין אַרבייטען, און דאָס שוי־פענסטער רוימט איהם אויף: מאך שבת! און ער געהט און רעדט אַן זיינע חברים צו אַלעם בייז! אַן אָרעם מיידעל מיט א צוריסענעם שאַלעכעל איבער'ן קאָפּ געהט אין אפטויק אריין פאר אַן אַלטער קראַנקער שכנה נאָך א רע־צעפט, און דאָס שוי־פענסטער שטעלט זי אָפּ, און רוימט איהר אויף: געה צוריק, ווערג די קראנקע און נעם אַרויס דיין ירושה פון אונטער'ן קי־שען. א ווייבעל געהט דורך, אך! וויפיעל בריליאנטען וואָלט זי פאַר דעם געלט געקויפט! און אין די אויגען פלאַמט איהר אויף די זינד!

זי ווייסט שוין, ווער עס וועט איהר אַזאַ געלט געבען, דער מאַן מיט די קינדער וואַרטען אויף מיטאָג און זי מאכט אן אומוועג, פאַרשפּעטיגט זיך און קומט אהיים מיט א פּאַרברענטער נשמה צום פאַרברענטען מיטאָג... און אונזערע מיידלעך מיט מוזיק־טעשלעך אונטער'ן אָרעם, דערהערען דאָ אן אנדער מוזיק, א גיהנום־מוזיק... און אונזערע באַמטע לערנען זיך דאָ צו האַסען זייער אַרבייט פאַר וועניג געלט און אויסצושטעלען די הענט אויף מעהר...

דאָס איז דער גיהנום, וואָס יודאַ האָט אונז געעפענט אין אַ קריסטליכער שטאָדט און געגוועט נאָך אונזערע קריסטליכע באַנקירען זיי זאָלען איהם נאָכטון! מאנכע קריסטליכע שוי־פענסטער געהען נאָך איבער די אידישע! מען קאָן דאָך נישט איבערלאָזען דעם גאנצען געלט־האַנדעל אין אידישע הענט, די זאָלען אונז אויסלערען און עוועקשיקען אונזער גאָלד און זילבער צו זייער נייעם משיח, צום דר. הערצל אין זיין קאָלאָניאל־באַנק אַריין!".

אם שאַרפּסטען אפשר איז אַרויסגעטרעטען די „צוואַנג־יאָקע":

— „וועז וועט מען שוין אראָפּטרייבען די אידישע הענדלער פון קריסטליכען מאַרק? זאָלען זיי צוריק אין געטאָ אַריין און דאָרט אוינם דאָס אַנדערע ווערגען!

עוועק מיט די אידישע קהל'שע שוי־פענסטער! וואַרים, מוינט נישט, אַז דאָס איז פליגעלמאן צי קוגעלמאן! מאַרגען וועט איהר זיי טרעפען בעטלען אונטער א מויער. קהל'ס קאַמיסיאָנערען זענען זיי, פון אַליאַנס־איזראעליט, פון אידישען פאָנד, פון קאָלאָניאל־באנק! נישט אומזיסט איז אין די לעצטע צייטען אַזאַ מאַנגעל אין געלט! דר. הערצל האָט צוריק־געצויגען דעם קרעדיט און זאַמעלט 25 מיליאָן דאָלאר אָפּצוקויפען ארץ ישראל ביים סולטאָן! און ארץ ישראל איז נאָר אַן אויסרייד. מיינען מוינט מען דעם הייליגען קבר, וואָס מען וויל שענדען, אָדער באַלעגען מיט אַ אידישען שטייער, ווי זיי האָבען פאַרצייטענס געמאַכט מיט די קלויסטער אין מאלאַ ראָסיע!

דער טאָג איז נישט ווייט! דאָס פיהלען מיר, דאָס פיהלען אַנדערע, דאָס פיהלען אלע עהרליכע, נישט פאַרשטעלטע קריסטען! און נישט ווייט איז דער טאָג, וועז דאָס אלץ וועט אנטפּלעקט ווערען, און דאמאָלט — וועה צום קהל'שען הויז (גרושיבאָווסקא זעקס און צוואַנציג), וועה צו אַלע ציוניסטען, צו די נאַטאַנזאָנס, צו די גראָסגליקס!

מיר רעדען, חס־ושלום, נישט אַן צו געוואַלט, נאָר די פּאַרביטערטע הערצער פּלאַצען און צו קיין גוטס קאָן נישט קומען". —

אין א פּאָר טאָג ארום האָט געשריבען דער „גאסען־לויפער":

„וואַשלאַפּסקי לעבט נישט מעהר!

דער באַרמהאַרציגער גאָט האָט איהם אויסגעלייזט פון ווילדען שגעון!

דער שגעון איז שוין אציגד זיכער, ווי דער טאָג. דער בעפּטער באווייז — די קירכע האָט ערלויבט אויף א קאַטוילישע קבורה!...

מיר האָבען ריכטיג געטראָפען!

זומערשפּרענקעל'ס קויל איז נאָך נישט געפונען געוואָרען!" —

1903.

גוטע פריינד.

זאל איך היטען זיין לעבער נאמען פאר גוטע פריינד!

באקאנטע, זעהט איהר, זענען נאך קיין אומגליק נישט. גריסט איהר איבעריגע צעהן מענשען א טאג, קאן עס נאר שאטען אייער קאפעלוש; אייער נשמה מעג דערפון וויסען אזוי וועניג, ווי וועניג זי וויסט פון די ברויט־ און זעמל־קיילעכלער, וואס איהר קנעט און קאלערט, פארטראכטערהייט, איבער'ן טיש.

פריינד אפילו קאנען אויך אמאל נוצליך זיין!

א מענש, וואס האט „התבודדות" מיט „חשבון הנפש", קראצט זיך נאנץ אפט מיט די נענעל אזוי טיף און שארף אין דער נשמה, אז ער מוז זיך אמאל פארבענקען צום באלזאם פון א פריינדם געטרייער האנט, און דער פריינד טוט עס נערן, — „אפגעבענע זאכען". טראכט ער. און ווירקליך, וועז איין מענש זאל דעם צוויי־טען נישט העלפען, וואלט נאך קיינעם קיין האז נישט געקרעהט.

אבער „גוטע פריינד". — —

איך מיין אזוינע, וואס זענען נישט מחויב אנצוקלינגען און זענען יוצא מיט א לייכטען אנקלאפען, ווי רחמנא לצלן, דער מלאך־המות... וואס דארפען, מיט'ן מלאך־המות צוגלייך, אפילו נישט פרענען, צי זיי שטארבען נישט... וואס זענען קלאר אין יערען ווינקעלע פון דיין שטוב, ווי א איד אין „אשרי" און — פון דיין נשמה, ווי דיין אייגען ביין געוויסען! ד א ס, זעהט איהר, איז שוין אן אומגליק! א קללה, פון וועלכער די „תוכחה" וויסט נישט, און קיין גוטער איד זאל נישט וויסען!

און אזוי ווי איך בין נעבענשטט מיט אלעם גוטען, בין איך נעבענשט מיט גוטע פריינד אויך!

און איינעם, — א גוטען פריינד, הייסט עס, — האב איך, קומט ער צו מיר א פאר מאל אין דער וואך, פרענען אויף קליין־

געלט! פינף קאפיקעס איז שוין אן הלואה; איבער פינף און צוואנציג געהט שוין זיין השגה נישט, אדער געטרויט ער מיין פריינדשאפט נישט. איינמאל, אז ער האט ביי מיר א נייעם, גע־שליפענעם שפיגעל געזעהן, מיט א גאלדענעם ראם אין קריינדלער, האט ער געקוקט און געקוקט, און א ישוב געהאט, און מיט אמאל א זאג ארויס געטאן: ד ר י י ס י ג קאפ! און דאס ערנסטע איז — ער גיט אפ! און דער עהרליכער מאן, דער עהרליכער גו־טער פריינד, שלעפט מיך א פאר מאל אין דער וואך ארום אין דער בלאטע, וואו די קלייניע ווערעמלער לעבען און חלומ'ען פון קאפיקעס, פון ביינעל פאר קאפיקעס, העכסטענס — פון א מי־טאג פאר 5 קאפיקעס אין דער ביליגער קיך! איך ווייל א וועלט איבערבויען, און ער רעדט פון קאפיקעס...

א צוויטען האב איך, קומט ער נאר משבת לשבת, דערפאר אבער — נישט מיט לעדיגע הענט, א פעקעל ברענגט ער. א גאנצע וואך געהט ער ארום אין גאסען, קאפענען, אין הייזער און געטנער און קלייבט אויף דאס גאנצע לשון־הרע, וואס מען רעדט אויף מיר, און ברענגט עס מיר לכבוד שבת...

און דאס פעקעל בינדט ער אויף מיט פארציטערטע הענט, מיט א הארץ־ריסענדיגען רחמנות־פנים און ברוינע־בלויע ליפען. ער עפענט דאס פעקעל, און די לשון־הרע־ווערעמלער צוקריכען זיך אין אלע ווינקעלער, איבער דער גאנצער שטוב, ביז אויפ'ן וואנט־שענקעל ארויף, וואו מיינע מאנוסקריפטען ליגען, — מיין ירושה, וואס איך וועל איבערלאזען דער וועלט, און — עס ווערט א שטיל, נאר אומאויפהערליך פאפיר־פרעסעריי... און ער שטעהט, פארלעגט די הענט איבער'ן ברוסט־ברעטל, און זיפצט: א שלעכ־טע וועלט! און ווערט דערנאך בייז, שפייט אויס: פוי! נאטיר־ליך — וואו ער שטעהט און געהט!

א גרויסע נפקא־מינה...

און גאנץ אפט פיהל איך מ י ך א ל י י ן באשפיגען...

און א דריטען האב איך, וויל ער מיך גאר אינגאנצען אומ־ברענגן. עס איז נישט מיין צייט, זאגט ער. און מיט א זיכער־הייט פון גרעסטען נביא אדער פון גרעסטען נאר וויל ער מיך אויסווייזען, אז איך האב געדארפט געבוירען ווערען: אדער אסר־פריהער, אדער גאר אסר שפעטער. איך האב געזאלט, אין אברהם

אבינו'ס צייטען, פאַשען שאָף אין דעם מדבר, אָדער ערשט העט, העט לעתיד לבא, — און ארומשוועבען מיט די דאמאָלטדיגע נאַ־קעטע נשמות אין די העכסטע לופט־ספערען, אויף לופט־באַלאָנען, און לעקען זאלץ אָדער קאנדעל־צוקער פאר וויסט־בלוי און טיף־הויכער זעליגקייט. אַ ניט, מוז איך ארומגעהן מיט א צושפּאָלטענער נשמה אַ־לאַ בערדיטשעווסקי...

און נאָך, און נאָך...

נאָר איינעם האָב איך, באַשטעהט ער פאַר צעהן!

אן ערנסט־בייז־שווייגענדיגער גוטער פריינד. ער קומט, זעצט זיך קעגענאיבער, און שווייגט.

די ברעמען אראָפּגעלאָזט, די אויגען זאָלען די וועלט נישט פאַר־ברענען; די ליפּען פאַרביסען, אַ ניט, גאָט ווייסט, וואָס פאַר אַ ברענענדיגע דערנער עס וואָלטען פון דאָרט אַרויס. און הענט מיט פויסטען; קאלטערהייט, איז ער גרייט חרוב צו מאכען ש"י עולמות מיט אמאָל!... און אזוי זיצט ער און שווייגט. אונטער זיין שטערן — זעה איך בחוש — וועבט און שפּינט זיך אויס אן „אָבוויניטעלני אקט" קעגען גאָט און וועלט; ער וועט איהם אמאָל אַרויסדונערען... עס איז אבער נאָך צו פריה; זיין צייט וועט ערשט קומען... דערווייל שווייגט ער, אָדער ווארפט א פּאָר ווערטער...

און ער זיצט מיר קעגען־איבער און שווייגט. און עס ווערט מיר אומהיימליך פאר'ן שווייגען, עס פאלט אויף מיר אַן אומעט, אַ מרה־שחורה. איך פיהל, ווי עס דאמפט פון איהם אַרויס א שאָ־טען און איך זאפּ איהם איין מיט די אויגען... און וואָס מעהר שאָ־טען איך זאפּ פון איהם איין, טונקעלער, שוואַרצער ווערט אין מיר, ארום מיר — אלץ ווערט גרוי, שוואַרץ און אין איינוועגס— פויל און ווערמיג.

איך ווער אמאָל בייז:

— וואָס ווילסט דו פון מיר?

— פון דיר? — ענטפערט ער קוים — גאָרנישט! נאָר פיער און צוואנציג גראָשען א טאָפּ קאַרטאָפעל!

— —

גאָט איז מיין עדות, איך עס קיין קאַרטאָפעל נישט. א שוואַ־כער מענש, דאָקטוירים האָבען פאַרוועהרט. איך זעה זיי כמעט פאר

די אויגען נישט. וואָס געהען מיך אָן קאַרטאָפעל. ווען, וועניגס־טענס — וויינטרויבען!

אָבער וואָס העלפט עס! ער שווייגט, עס דאַמפט פון איהם גרויליך־פויל, און איך זאפּ עס און שלינג עס איין!

און איך פיהל, אז איך מוז מיך וועהרען קעגען שאָטען, קעגען דער מרה־שחורה, קעגען די פוילע ווערעמלעך, וואָס הויבען מיך אָן, שאָרכענדיג, ארומצוקריכען אין קאָפּ...

איך מוז איהם א ל י י ן צורודערען, מיט עפּעס העכערס פאַראינטערעסירען... מיט העכערס און בעסערס, ווי קאַרטאָפעל, ווי וויינטרויבען אפילו... איך זוך אין די געדאַנקען, אין זכרון דאָס שענסטע, דאָס בעסטע און וויל עס איהם אויסשיטען פאַר די וואַ־סעריג־באַהאַלטענע אויגען מיט די גרויע ווערעמלעך אויפ'ן אָרט פון אויגען־אַפּעל, און זאָגען: נא, זעה! שעהן איז דאָך די וועלט! כ אָ ט ש קאַרטאָפעל זענען טייער! איך וויל איהם צוטראָגען די פיינסטע בלומען צו דער נאָז, — נאַ, שמעק! פאַראַן צדיקים אין סדום... האָניג אויך... קעפּ, וואָס קלערען; הערצער, וואָס קלא־פּען; הענט, וואָס ארבייטען... נאַטירליך — לטובת הכלל...

און איך זאָג איהם: טאַקע טייער קאַרטאָפעל. אבער אונזער וואַרשעווער „איזראַעליט" האָט זיך איבערגעבעטען מיט'ן וואַרט „זשיד", און האָט עס גע'כשר'ט על פי „לינדע" און אנדערע היס־טאָרישע קוועלען! עס פעהלט אפילו קיין עגמת נפש נישט: ענג־לאַנד האָט חרטה באקומען און צוריקגענומען „אוגאַנדאַ"; די פראַקציע מיט דער סעצעסיע וועלען מוזען זוכען נייע שטיינער געגען דער אָרגאַניזאַציע; דער „חוצפּה" האָט זיך צובריקערט און אַראָפּגעוואָרפען דעם ערשטען „באַרייטער"... א רחמנות! דער „גאָניעץ", אויף וועלכען מיר האָבען מויערען געשטעלט, האָט זיך צונויפגעשמעקט מיט דער „ראָלע" און געטוישט זיך מיט פּראָס־פּעקטען... אויפ'ן „יריד פון בעל־מלאכות" האָט מען קיין איד נישט אַריינגעלאָזט און „שא"! די „פאַראידישטע" פּוילישע פּרעסע האָט נישט פּראָטעסטירט, — דאָס אלץ איז אמת, אבער פעלדמאן, דער פון גאַליציען, א ו נ ז ע ר פעלדמאן, — האָט קונה־שם געווען מיט זיין „שאָטען" (ציען), וואָס מען האָט פאָרגעשטעלט אין טעאַ־טער. עס איז אסך געראָטענער פונ'ם „צדיק", וואָס מען האָט זומער־צייט אין די גערטלעך געשפּילט. דאָרט האָט געשלאָגען א

נודנע העלקייט פון צדיק'ס קאַפּאָטע, דאָ איז אלץ באַדעקט און אַרומגעהילט מיט א היינט־מאָדישען שאָטען...

נישט אמת, וואָס טשעכאָוו'ס שאָטען האָט דערצעהלט אין „הזמן", אז פעלדמאַנ'ס שאָטען האָט קיין אידישען טעם נישט. און, למשל, אז עס האָט נ י ש ט קיין אידישען טעם? אבער פילאָזאָפיע האָט עס? אָנגעפילט מיט פילאָזאָפיע!

פאקטען — זאָגט פעלדמאַן — געהען נישט לאבוד, — ווערען נישט פאַרלוירען, הייסט עס. מען פאַרגעסט זיי אמאָל, אָדער מען מאכט זיך פאַרגעסענדיג, — קומט אבער די רעכטע מינוט, שווימען זיי אַרויס. פון מעשים־טובים שטראַלט אַן אייביגער נחת, פינקעלט ארויס א קרוין איבער'ן קאָפּ... און פון מעשים־רעים — זאָל גאָט שומר ומציל זיין! פון זיי דאמפט אַרויס א שאָטען, וואָס געהט דיר נאָך טריט ביי טריט, טריט ביי טריט, ביז ער עפענט אַ מויל און שלינגט דיך איין!... ווי א שלאַנג... לעבעדיגערהייט!... דו פאַרמאַכסט זיך אמאָל בחדרי חדרים מיט א ניי שפּילעכעל, מיט א נייער האָפנונג, מיט א ניי גליק, און זאָגסט: איך בין עס ווערט! מיין נשמה איז העל, ווי א זילבערנע טויב; ריין, ווי א פריש געפאַלענער שניי און ליעבליך מילד, ווי א לבנה־שטראַל... מאכט זיך א גוטער פריינד, וואָס האָט א זכרון מיט א נאָז, דערשמעקט ער און דערמאָנט דיך. קומט ער און עפענט די טיר, און לאָזט אריין דעם שאָטען, און עס ווערט דיר אַלץ גרוי און פינסטער און ווערעמיג פאַר די אויגען! און מען קאָן זיך אויך אָהן דעם גוטען פריינד באַגעהן... דו האָסט גאָר דעם שאָטען אין דיר אַליין! פון דער געטאָנענער זאַך בלייבט דיר אַן אָפּזאַץ אויף דער נשמה, און דאָרטען ליגט ער, דער שאָטען, איינגעהויקערט, איינגעקנוילט, ווי אַן אָפּגעגאַנגענער באנד־וואָרעם... און דאָרט זיצט ער און וואַרט, און לויערט, און לאָקערט... און ווען דו גלייכסט דיך אויס, הויבסט דיך אויף פון מיסט, אויף וועלכען דו ביסט געפאַלען פון קראַנקען בעט, אויף וועלכען דו ביסט געלעגען גרייט צום גוסס'ן, און שטעלסט דיך אויף דער וועלט א געשריי צו טון: להד"ם! נישט געשטויגען, נישט געפלויגען, איך האָב נישט געזינדיגט! ניין, קיינער ווייסט נישט, קיינער וועט נישט וויסען! און דער וועקסעל, וואָס איך האָב אויף גליק און לעבען, איז נאָך נישט איינגעצאָהלט, און דו עפענסט דאָס מויל און ווילסט פריי איינאָטעמען, איינ־

זויגען, איינזאפּען דאָס פרייע גליקליכע לעבען, — דאמאָלט הויבט ער זיך פּלוצלונג אויף, ציהט זיך אויס, הויבט אָן וואקסען... און ער וואקסט און צואוואקסט זיך און פאַרשפּרייט זיך אין אלע דיינע אברים, אין אלע ריצען און שפּאַלטען פון דיין נשמה... און ער וואקסט אלץ מעהר און מעהר, און גרעסער... און וואקסט דיר פון מויל, אויערען און אויגען אַרויס... און קריכט אַרויס, און לעגט זיך דיר איבער'ן פּנים, און עס ווערט פאַרשוואַרצט; איבער דיין שטוב, און זי ווערט גרוי און וויסט, איבער דער וועלט, און זי ווערט דיר גרין און געל... און דאָס לעבען איז שוין קיין לעבען נישט, דאָס גליק — קיין גליק נישט... גאָרנישט... כאָטש וואַרף זיך אין דער ווייקסעל אריין... א והא ראיה: א מיידעל!

א מיידעל, נעבעד, האָט צווישען די שווייצער בערג אן אומ־גליק געהאט, א ליעבע, הייסט עס... זי האָט זיך דאָרט פאַרגעסען אַביסעל, צו ווייט פאַרקראָכען! נאָר קיינער ווייסט נישט. מיט דער צייט האָט זי עס אליין פאַרגעסען... דער שותף פון דער עבירה האָט זיך שוין לאנג אראָפּגעקאָלערט פון א גלעטשער, און עס איז פון איהם קיין שריד ופּליט געבליבען... און זי וויל נאָך אמאָל אויפבליהען. קומט די צייט, שרייט זי: להד"ם! וויל אָנהויבען אויפ'ם ניי! נאָר פעלדמאן, אונזער גאַליצישער פעלדמאן, לאָזט נישט. דער שאָטען זיינער לאָזט נישט... טיר און טויער זענען פאַרמאכט; קומט א גוטער פריינד, וואָס האָט א נאָז און דער־שמעקט, א זכרון און געדענקט און לאָזט אַריין דעם שאָטען, און ער צואוואקסט זיך, דער שאָטען, און שלינגט איין דאָס מיידעל מיט'ן לחד"ם! פּיף־פּאַף — זי שיסט זיך אין קאָפּ אַריין — —

פאַרשטעהסט?

— נישט כדאי — ענטפערט ער — אז צוועלף קאָפּיקעס א טאָפּ קאַרטאָפעל!

— —

דאָס בלוט איז מיר אנטרונען געוואָרען! וואָלט ער כאָטש עפּעס אנדערש אויסגעטראַכט! אַן אידעע־פּיקס, רחמנא לצלן!

איך גיב מיך אבער אַזוי געשוווינד נישט אונטער! מיט א קאַרטאָפעל לאָז איך מיך נאָך נישט דערשיסען! דיר געפעלט נישט פעלדמאַן, נאַדיר מעטערלינק! מעטערלינק מיט זיין טרופּע... מיט זיין אייגען ווייב, וואָס שפּילט אין דער טרופּע... זעהר שעהן און

זעהר פריש איז זי שוין נישט, אָבער עפעקטפול. דער עיקר, דער שוואַנען־ווייסער האלז. זי טראָגט זיך טאַקע דעקאָלטירט... זי זאָל א שמאַטשארקע שפּילען, א שמאַטשארקע אין א ווינטער־טאָג, וואָלט זי געגאַנגען א ו י פ ג ע ר י ס ע ן. דער עיקר איז דער שוואַנען־האלז. דערנאָך ערשט דאָס שפּיציגע נעזעל, די שפּיציגע גאָמבע... דערנאָך ערשט דאָס פראַנצויזישע שפּילען...

עס איז אפילו צו ג ע ש ו ו י נ ד און צו ע כ ט פראַנ־צויזיש... נישט אונזער היימיש וואַרשעווער באָנע־ און דאַמע־לשון... און די זאכען זענען אביסעל צו טיף, צו הויך און, פאַר אונזער גראָב־היינטיגען בעל־הבית, אביסעל צו נעבעלדיג, און נישט צום גלויבען: בלינדע זעהען מעהר, ווי א קלוגער בעל־הבית מיט אָפענע אויגען; טויבע הערען מעהר, ווי ער מיט אָפענע אויערען אויפ'ן „מיסטישען קאָנצערט" אין פילהאַרמאָניא. נאָר עס מאכט נישט אויס! מעטערלינק, זיין אייגענע טרופּע, זיין אייגען ווייב, איהר שפּיציג־נעזעל מיט'ן ווייסען שוואַנען־האַלז. און — פאָרט פראַנצויזיש. און היינט דער לייכטער מאַנטעל, וואָס לופטערט זיך אין מאָנאַ־וואַנאַ איבער'ן נאַקעטען לייב... סודי־סודות! און ווי וואָלט געווען, ווען עס רייסט זיך ווינטער־צייט אויף א פענסטער אין זומער־טעאטער און עס בלאָזט אריין א משוגע'ן ווינטעל? הא?

און אונזער בעל־הבית לויפט...

פון היימישע מענשען פאַרלאַנגט ער מוסר און צניעות און פאַרקנעפּעלטע קליידער ביז אונטער דער גאָמבע... היינט וויל ער נאָך, עס זאָל אלץ זיין קלאָר און פּליטקע, ווי א גענזען־טייכעל, וואָס שעמט זיך נישט מיט'ן זאַמד און נישט מיט די ווערעמלעך צווישען זאַמד... פעלדמאַן, נעבעך, כאָטש פיין פּויליש, האָט מורא יוצא צו זיין מיט'ן שאָטען אליין און שטעלט צו א גוטען פריינד, א פּשוט'ען בשר ודם, וואָס עפענט איהם די טיר, און וואָלט זיך, אייגענטליך, אָהן דעם שאָטען באַגאַנגען... אז ער ווייסט, זאָגט ער א ל י י ן אויס! ווייסט ער נישט, — ט ר א כ ט ער אויס! אבער מעטערלינק! פון איהם פאַרלאַנגען: וואָס? נישט אינטערעסאַנט?

— אפשר, ווען נישט פיער און צוואַנציג גראָשען א טאָפּ קאַר־טאָפעל!

— — — — — — — — — — — — — — — — — —

טראכט איך מיר : אזוי האסט פיינט טעאטער, נא דיר לי־
טעראטור ! און איך דערצעהל איהם גדולות, עס וואקסט ביי אונז,
ווי אויף הייוועז ; ווי גורקען אין א דונער־צייט, ווי גערשטען ביי
דער לבנה. דער „איזראעליט" איז אפילו אומרוהיג געווארען... א
קאנקורענץ געגען פוילישׁ... נאר ווער הערט איהם ? ! דער „הצופה"
וויל איבעריאגען די „הצפירה" און האט זיך איינגעשפאנט מיט'ן
„השלוח" ביי איין דישעל, אפילו א חשש פון „כלאים", נאר פאהרען
וועט זיך... „הצפירה" וועט יעדען פרייטאג געבען ליטעראטור :
הויך און ווייט, ווי א באבעס — אפשר, נאר נישט אזוי פעט !—
און דערצו כריין און זענפט פון אלערליי קריטיק... אפשר וועט
עמיץ שרייבען „לידידת"... דער „המליץ" וועט אויך אודאי ארויס־
שפרינגען פון דער הויט, דער „הזמן" אויך... און די „הצפירה"
מיט'ן „הצופה" וועלען, זיי להכעיס, נאר אפשר צוזאגען שאטען מיט
קאנדעל־צוקער... און אפשר, — אויפ'ן אמעריקאנער אופן —
הענטשקעס מיט שטיוועל... און „הילף" מיט הילף פון יענער
זייט... און יום־טוב בלעטער, און „לוח אחיאסף" דיק, ווי „טויזענט
און איין נאכט"... און דער לוח איז פון סאמעראדנע יונגווארג...
און די דין־רויטליכע פינגער צופען, נישט נאר די סטרונעס פון
דער הארפע און זינגען מיט גרויס בענקעניש צו ליכט, לופט און
אלעם גוטען... נאר אויך אין פובליציסטיק... נא, זעה ! מיש איבער
די קדושים אויפ'ן פרעמדען לשון, און ביים ווייטער — סאמע
שווייצער־קעז ! בארוכאוו בראקט איין אחד־העם'ן מיט „בערדי־
טשעווסקי'ן", ווי צוויי שוואמען אין איין בארשט, און עס קומט
ארויס, אז די ליטעראטור אונזערע וואקסט יא און וואקסט נישט.
דר. טאן רעדט וועגען דיסציפלין אין פארטיי און באווייזט, על פי
קאנט ושאפענהויער, אז פארטייען באשטעהען נאר פון שטיקלעך
נשמות, וויל די רעשט פארטוען מיר ערגעץ אנדערש... דר. נייי־
מארק הייסט דעם דר. הערצל, יק"א און אחד־העם, זיי זאלען זיך
דערלאנגען די הענט און ער וועט זיי ארומבינדען מיט א כשר'ער
ציצה, אבי שלום ! וויל באמת „אלו ואלו דברי אלהים חיים". דאס
אומגליק איז נאר „שפעת קלגסים", — וואס איינער פארייטעהט
דעם צווייטען נישט... און נאך חכמים —

נאר ער האקט מיך איבער :

— און וואס זאגען די חכמים וועגען יקרות אין קארטאפל?

און דאס איז אמת!

קארטאפל האבען מעהר אנהענגער, ווי פילאזופיע, שלינגען זיך בעסער, ווי די פיינסטע פובליציסטיק, אבער — וואס קער זיך דאס אן מיט חכמים? זיי רעדען אפילו נישט פון וויכטיגערע זאכען. למשל: וואס וועט טון די וועלט אהן קייזער ווילהעלם'ס פיין־קלינגענדיגער שטימע? פון וואנעט נעמען זיך דער יאפאנישער פלאט מיט דער יאפאנישער העזה צוזאמען? זיי לאזען אפילו קיין וואר נישט פאלען וועגען פראצעס פון ענגלאנד קאנטרא טיבעט. אפילו נישט וועגען דעם, פארוואס האט די בראנעסין זוטנער נישט באקומען נאבעלס נאגראדע פאר פרידענשטיפטעריי? צי דעריבער, ווייל זי געהערט אויך צום אידישען אפוועהר, וואס איז נישט מרבה־שלום? און אפילו נישט וועגען דעם נייע־לייכטענדיגען מעטאל... דער שאטען „אוגאנדא", וואס איז ארוים פון דר. הערצל'ס אויגען, האט דאס אלץ פארדעקט, פאר'חשב'ט און דערנאר מן הסתם איינגעשלונגען...

אבער, הכלל?

זאל איך מיך דעריבער, מיין גוטער פריינד, אונטערגעבען?

איז היי־יאהר — זאג איך איהם — נישט קיין גערעטעניש אויף קארטאפל, גראטען דערפאר מצוות און מעשים טובים? ממש פון טאג צו טאג! דאס שפיטאל — געענדיגט? עס פעהלען אלץ נאר ווארעמע שטיוועל און קליידער פאר שווינדזיכטיגע, וואס דארפען זיצען אויף באלקאנען צי ביי אפענע פענסטער, — נאר ערשטענס, א זון אהן פלעקען, בפרט א שפיטאל אהן פעהלער — איז נישט פארען. צווייטענס — איז אפשר באלקאן און אפענע פענסטער — לאו דוקא! מיר האבען איבערגעלעבט פיאווקעס אין באנקעס, מיר וועלען דאס אפשר אויך איבערלעבען. אבער נאר אויפהערען צו גלויבען די דאקטוירים, וואס פיהרען ויכוחים, רופען צו דין־תורה'ס פאר קאלעגען, און אויב די קאלעגען האלטען איינעם נישט סאטיספאקציאנס־פעהיג, לויפט ער, ווי דער ערשטער פויליישער מאגנאטעל — מסר'ז... „אחיעזר" און „עזרת יתומים" לעבען, ווי אמת'ע שוועסטער און ברידער, דאס הייסט: זיי קריגען זיך כמעט טאט־טעגליך, אבער צו א מעסער כאפען און אפקוילען קומט עס נישט! און עס וועט מיט גאטס הילף נישט קומען! היינט האלט

דר. פּאָזנאַנסקי אין דער „דייטשער שול" איין מאָל אין צוויי וואָ־כען רעדען וועגען אידישער געשיכטע; און נעכטיגע אסימילאַטאָרען וואָס זענען נאָך אינגאנצען פון עולם הדמיון נישט אַרויס, קומען הערען, און — אַזוי גלויבט, וועניגסטענס, דער דר. פּאָזאַנסקי, — עס קאָן זיי זיין צו רפואה... און היינט די נייע צדקה־חברה פאַר חדר־אינגלעך! און דער קאָנצערט, וואָס וועט מיט גאָטס הילף זיין פאַר די ביליגע קיכען, און נאָך, און נאָך...

און איך וויל קיין אָפּטימיסט נישט זיין, איך זאָג נישט, אַז די בעל־בת'ישע נשמה האָט זיך, מיר־נישט־דיר־נישט, פּלוצלונג צו־גליהט, ווי אין גאָטס וויינגאָרטען, וואָס ווייסט פון קיין ווינטער נישט... פון דער העלער הויט אַרויס צופלאַקערט! איך ווייס, אַז א בעל־בית צו זיין, איז לייכט. אַז מען איז, איז מען! לעבט מען שוין בשלום מיט גאָט און לייט, און מען האַמפּערט זיך נישט מיט דריי פיערטעל עשרת הדברות... אָבער א י י ד ע ר מען ווערט, איידער מען קומט פון „גאָרנישט מיט גאָרנישט" צום זמר פון „מנוחה־ונחלה"! דאַמאָלט איז אַן אומרוהיגע צייט, פון וועלכער עס בלייבט אַן אָפּזאַץ אויף דער נשמה...

און אין דעם אָפּזאַץ ליגט באַהאַלטען דער שאָטען! איינגעהוי־קערט, איינגעקנוילט און איינגעשרומפען, ליגט ער און וואַרט, און לאָקערט. און זעהט ער, אַז דער בעל־הבית וויל פריי אָפּעטעמען און געהט ביים רויטען שטורקאַץ אין זאַקסישען גאָרטען אויף דער גליטש, קריכט ער אַרויס... וויל ער זיך, דער בעל־הבית, איבער־שליטלען איבער'ן פריש־געפאַלענעם שניי, מיט א „פרעהליכקייט", וואָס האָט עפּעס איבערגעלאָזט צווישען די שווייצער־בערג, אָדער עפּעס געבראַכט פון דאָרט, צי פון ערגעץ אַנדערש, — שפּרינגט ער, דער שאָטען, אַרויס, און לעגט זיך איבער'ן פריש־געפאַלענעם שניי, ווי א שוואַרץ טוך אויף ווייסע תכריכים... און — „צדקה תציל ממות"! דער בעל־הבית האָט אַמאָל אין חדר געלערענט צי עמיץ זאָגט איהם אונטער... און כדי די שמחה בייטאָג און דער שלאָף ביינאַכט זאָלען נישט געשטערט ווערען, דער מאַדאַם מע־טערלינק'ס שוואַנען־האַלז זאָל נישט פאַרנעבעלט ווערען און — די וועלט זאָל בלייבען וועלט, מוז מען אָדער פּיף־פּאַף אָדער עפּעס טון, גוטס טון... וואָרים דער שכר פון מצוות איז אויף ד ע ר וועלט. פרעהליך ווערט, דער שאָטען פאַרשווינדט! כאָטש

אויף א ווייל ע! און אויף דער ווייל ע ווערט אַלץ דורכזיכטיג און קלאָר, ווי א גענזען־טייכעל; מען זעהט דעם זאַמד אַרויס, די ליע־בע ווערעמלעך אַרויס! און זומער שיינט די זון, אין קארלסבאַד אין מאַרינבאַד, צווישען די שווייצער־בערג... ווינטער גלאנצט דער שניי און ביבער־קעלנער שליטלען זיך, אָדער גליטשען זיך אויפ'ן אייז, וואו חוה'ס טאָכטער גליטשט זיך אמאָל אויס, פאַלט, און עס ווערט א פרעהליך געלעכטער... כאָטש א נייער שאָטען ווערט באַשאַפען...

און איז נאָך נישט אינגאנצען קלאָר, איז דער שאָטען נישט אינגאַנצען פאַרשוואונדען, האָט די לעבעדיגע זון נאָך פלעקען, געהט מען צו צום ראַנד פון אָפּגרונט, און מען לעגט די פלאכע האנט איבער די אויגען, און מען קוקט אַראָפּ: צי קומט ער נישט פון דאָרט, דער שאָטען? ! עס שווינדעלט אביסעל, נאָר מען קוקט... און „יגעתי ומצאתי" — אַז מען קוקט, דערזעהט מען! פון דאָר־טען קומט ער! אומריין איז דאָרט! נישט געוואַשענע פּאָדלאָגעס, קוים נעגעל־וואַסער, נישט געקעמטע קינדער... און מען לויפט, און מען דערצעהלט עס אין דער היגיענישער חברה און — ממש תוך כדי דבור, ווערט — שופטים ושוטרים! לאָזט מען אראָפּ אין תהום אריין א טוץ „אָפּיעקונעס" — אפּטרופּסים, וואָס זאָלען קו־קען אויף ריינקייט, רעדען וועגען וואַשען, רייבען, קראַצען... ווע־גען גרינעם זייף, און העמדער, נישט דוקא משבת לשבת... און אין דער נעסט פון דער געזעלשאַפטליכער מרה־שחורה וועט אָנהויבען בלאנקען און בליצען און שיינען...

און ער האקט מיר איבער און פרעגט:

— אָבוואָל פיער און צוואַנציג גראָשען א טאָפּ קאַרטאָפעל!

און רעד מיט איהם!

אַן אידעע־פיקס, רחמנא לצלן!

1906.

אַן אָפענער ברית.

(וועגען מילה־סקאַנדאַל).

מיט א פּאָר יאָהר צוריק וואָלט דער מילה־סקאַנדאַל אַזויפיעל שלעכט בלוט נישט אָנגעמאכט. ביי דער טיר זענען געשטאַנען ערנסטערע און וויכטיגערע פראַגען און האָבען געווארט אויף באַ־שייד... און דער „עולם" איז געווען פיעל ראַדיקאַלער, פריידענקי־שער...

דאָס געשריי פון א פאָטער: איך וויל נישט, מען זאָל מיין טויט קינד באַשניידען, קעגען מיין איבערצייגונג... און דער פּראָ־טעסט פון א קינסטלער, וואָס איז פאַרציטערט געוואָרען, הערענ־דיג פון באַשניידען א טויט קינד — ביידע וואָלטען זיך גע־הערט, ווי געפּלאַצטע פיש־פאַכירען צווישען א געפּלאַצעריי פון באָמבען, ווען עס דאַכט זיך, אַז אָט־אָט ווערט חרוב די א ל ט ע וועלט און מען טראָגט שוין ליים און ציגעל א נ י י ע צו בויען, — אין אַזאַ צייט וואָלט נישט נאָר די פראַגע פון באַשניידען א טויט קינד, און צי וועלען זיך די ביז אהער באגראָבענע מתים נישט פיהלען באַליידיגט, נאָר אפילו אין מעריטאָ — דעם עצם־ענין אָפּ־אָדער נישט אָפּשאַפען מילה—געמאכט זעהר א קליינעם איינדרוק...

נאָר די רויטע פאָהן איז פון דער האנט אַרויסגעפאַלען, די שוואַרצסטע רעאקציע האָט געזיגט אויף דער גאַנצער ליניע, פולע תפיסות, פולע קאַטאָרגעס, אין „ווייטען מזרח" בלייכען זיך טוי־זענטער סקעלעטען — און דער גרויער מענש, דער מיטעל־מענש, די אונטערדריקענדע מאַיאָריטעט, וואָס שמעקט נאָר צום פעהנ־דעל, פון וואנעט דער ווינט בלאָזט — אָט דער גרויסער, גרויסער עולם האָט זיך א וואָרף געטאָן — ר ע כ ט ס...

און—א יום־טוב איז אויף דער רעכטער נאָס... איז דער לינקער, אויב מען קרעכצט נישט און מען וויינט נישט, — איז שטיל, בית־הקברות'דיג שטיל...

און איז דער שטילקייט, האָט זיך דעם טויטען־קינדס פאָטערס געשרייַ דערהערט, און דער קינסטלער־פראָטעסט האָט אין אלע מידע הערצער אָפּגעהילכט. עס איז א פראָגע געווארען: און די רעכטע זייט, דערהערענד א גערופערייַ פון לינקס, איז באלד ארויס מיט דער פויסט. דער גרויער מענש האָט זיך, נישט קלערענדיג, געשטעלט אויף דער זייט פון דער פויסט... און די געלע פרעסע, וואָס באַדינט דעם גרויען מענש, האָט געעפענט דאָס מויל — —

— —

און אַנגעהויבען האָט זיך די טראַגי־קאָמעדיע.

וואַרים זאָגט, וואָס איהר ווילט, זייט אַן אָנהענגער אָדער א געגנער פון מילה, — טראַגי־קאָמיש איז א פאָטער, וואָס גיט אי־בער זיין קינד, און, דאָכט זיך, אַן אייניציג קינד — דער ערד צום פויל־לען, און דראָהט מיט פאָליציי, אויב מען וועט דאָס קינד נישט אַרייַנלעגען אין דער ערד אַריין גאַנצערהייט, אויב עס וועט איהם פעהלען א פיצעל הויט פון צעהן חדשים'דיגען קינד...

און טראַגי־קאָמיש איז דער ראַבינאָט, וואָס זאָגט: מיר מוזען זיך מוסר נפש זיין פאר מילה פון א טויט קינד, אויסער, אויסער — אויב די פאָליציי וועט הייסען באַגראָבען אזוי, ווי עס איז...

טראַגי־קאָמיש איז די גרויסע גרויע מאַסע, וואָס זעהט איז נישט־מל־זיין פון א טויט קינד א געפאהר פאר'ן אידישען פאָלק; בפרט דער אסימילאַטאָר, וואָס האָט מורא, ער זאָל זיין צווייטע העלפט נישט פארלירען: נישט בלייבען פאָלאָק אָהן „מאיזשעשאָ־וועגא וויזנאניא", אויב ער וועט נישט שטיצען דעם ראבינאט...

טראַגי־קאָמיש איז דער אידישער, היימיש געבאַקענער אינטע־ליגענט, וואָס וויזט ראַדיקאַלע פויסטען דער גאַנצער וועלט, מאַכט באַמבעס פאר'ן פאָפּסט מיט אלע קלויסטער, שטריק פאר אלע שדים און מלכים, נאר אַז עס קומט צו איהם אליין, ווערט ער פארציטערט...

און טראַגי־קאָמיש איז א פאָלק, ביי וועלכען די פראָגע פון

מל זיין א טויט קינד, ווערט א לעבענס־פראגע אוז עס קען קומען צו א חורבן פון א קהלה...

עס איז מעגליך, אז אין א געוויסער צאהל פון יאהרען ארום, וועט גרזשיבאווסקא נומער 6 אוז 28 זיין א חורבה, עס וועט נישט בלייבען א שטיין אויף א שטיין, קליינע שדימ'לער וועלען זיך דארט שפילען אין זאמד, אוז צובלאזען עס אויף שבעה ימים, אויף אלע „עק־וועלטען", אוז תשעה באב, וועט זיצען דארט א אידענע; שווארץ, אין שווארצען געקליידט, אויף א בערגעל זאמד מיט א צאינה וראינה אין דער האנט וועט זי זיצען, אוז וועט בהומען, ווייגענדיג ברומען:

איבער ראד אוז וואגען איז חרוב געווארען ביתר, איבער א הון מיט א האז — טור מלכא, איבער קמצא בר קמצא — ירושלים, אוז איבער א גאר נישט, א כמעט גארנישט פון א קליין קינד, פון א קליין טויט קינד — די גרעסטע אידישע קהלה אין איראפא...

אוז אויף אז אנדער ארט וועט שטעהן א פאלאץ... א הויכען קוימען וועט ער האבען, ווי די גרעסטע פאבריק. דורך די פענסטער וועלען זיך ארויסרייסען פייערדיגע פלאמען, ווי פון א קאלך־אויוועז, איבער'ן קוימען וועט זיך רינגלען א געדיכט פעטער רויך פון מענשען־פלייש, ביינער, מארך אוז בלוט, ווי איבער א מזבח — א קרעמאטאריום וואו מ'וועט די מתים פארברענען...

אוז פאר'ן קרעמאטאריום וועלען דענקמעלער שטעהן. דער פאטער פון טויטען קינד אוז נאך עטליכע פריידענקער...

די מילה־פראגע איז ביי אונז נאך נישט צייטיג...

פאראן נאך זאהר פיעל, פיעל פאנאטישע אוז אפילו ווילד פאנאטישע אידען. זייער גאט, איז נישט דער גאט פון ישעיה, ירמיה אוז יחזקאל, אוז זייער תורה איז נישט די, וואס דארף ארויסגעהן פון ציון אוז באלייכטען די וועלט...

קיין ראסע אוז קיין פאלק איז נישט באפריים פון אטאוויזם; מיר — א פאלק אזהן זעלבסטשטענדיגער קולטור — געווים נישט...

אוז א קרבנות־גאט רעגירט נאך, אזויער, וואס שמעקט נאך פעטען רויך... נאטירליך נישט מולך; גאנצע קינדער נעמט ער

נישט. לייטזעליג איז ער, און באַרמהאַרציג... ער איז יוצא מיט „אבי וואס...“

ותקח צפורה צור... אויסגעפרואווט!

און מאַכט זיך א ברית ראש השנה, איז דער בעל תוקע מוציא אויך... ער רינט נאָך מיט מקוה־וואַסער און כאַפּט דעם שופר אין בלוטיגען מויל אריין — תקיעה... — — —

אלטע גרויען צייטען? עס באשנייידען זיך נישט נאר אידען אליין; קנאפּע 200 מיליאן נישט אידען באשנייידען זיך... דאס מעהרסט אידען לעבען אבער צוויישען נישט באשניטענע קריסטען!

און דער סימבאל איז גייסטיג אן ארעמער, זעהר ארעמער איד. ער פארמאגט שוין קיין אידישען אינהאלט נישט. דער תוך פון זיין אידישער נשמה איז אויסגעוועפט; דאס ליבטיגע פינטעלע איד איז באגראבען אין פרעמדען אש, און צופלאקערט זיך זעלטען אמאל ביי א פאגראם, אדער אזוי — אין א יאהרציים... אויף קבר אבות...

קיין שבת, קיין יום־טוב, קיין תשעה באב; קיין אידישע פרייד און לייד. און דאך לעבט נאך דער פאלק־און ראסען־אינסטינקט. און פאר אפריסען זיך פון שטאם, פאר גאר אינגאנצען ארויס פון געטא. ציטערט מען... און דער סימבאל איז אזא באהאלטענער, און קאמפראמיטירט נישט... און, צום בארוהיגען דאס פרייהייטליכע דענקער־געוויסען: האט ער א דאקטאר־שפּריך: פראפילאקטיק... און הערט ער עפּעס קעגען סימבאל, דאכט זיך איהם, אז מען רייסט איהם אפּ דאס לעצטע העמד פון לייב, און מען שעלט איהם, א נאקעטען און א בלויזען איז מיט'ן מארק אריין... און ער דערפיהלט זיך נאך — עלענדער, אהן טאטע־מאמע, אהן קרובים, און גוטע פריינד...

און נאך איין מאמענט איז פאראן אינם מילה־סקאנדאל... דאס ארויסטרעטען קעגען מילה אויף אידיש, אויף מאמע־לשון... דאס רעדען עפענטליך, פאר'ן גאנצען עולם! די פוילישע בראשורע: „אוועק מיט'ן בארבאריי", די ארטיקלען קעגען מילה אין פוילישען „איוראעליט". נאך מעהר אפקורסישע ארטיקלען אין „השלוח", אין אמאליגען „השחר", וועט שמועסט אין אמאליגען „החלוץ", זענען שארפער, פיעל שטארקער, פיעל איבערצייגענדער געווען, אבער — געהאלטען אין א שפּראך, וואס איז נישט צוגענגליך פארן גרויסען עולם. און דעם גרויסען עולם, מיינט אונזער בעל הבית און זיין משרת דער בעל־בתישער אינטעליגענט, טאר מען די אויגען נישט עפענען...

שאדט נישט, זאל מארגען איינגעפיהרט ווערען אלגעמיינע וואהל־רעכט, וועניגסטענס צו א שטאדט־רומע, אדער וועו נאר צו א קהל־שטוב, וואלט דער זעלבער בעל־חבית, דער אייביגער פאר־

וועניג און זיין אינטעליגענט געשטעלט זיך פאר'ן נייעם פרנסה־געבער און כבודים־טייל־ער אויף די הינטערשטע לאפקעלעך, און אין די הינטישע אייגעלעך וואלט זיך אנגעצונדען אזא מין אי־בערגעבענהייט, אזא מין געטריישאפט און אזוי פיעל חנופה...

דערווייל אבער איז עס צוקונפטס־מוזיק...

דערווייל האט מען צופיעל שטיקער עולם הזה, וואס מען דארף פאר'ן עולם באהאלטען: נישט ווייזען, עס זאל איהם קיין וואסער אין מויל אריין, ער זאל קיין שלעכט אויג נישט געבען, קיין האנט נישט אויסשטרעקען... און — אזוינע אידעען אויך!

בפרט דאס ארויסטרעטען קעגען אזא רעליגיעזען גרונט־געזעץ!

מאסען אהן רעליגיאן, ווי שרעקליך!

נישט דא, אין אן אפענעם בריף, איז דער ארט צו באטראכטען די פראגע פון סאציאלאגישען שטאנדפונקט: פון וואנען שטאמט מילה — אין אלגעמיין, קודם מתן תורה, און נישט נאר ביי אי־דען אליין. די פראגע איז נאר: וואס פאר א כאראקטער האט מילה ביי אונז.

ערקלערען מילה מיט פראפילאקטיק איז ראציאנאליזם. מיט סימבאליסטיק — דערצו דארף מען א פארגעבעלטען קאפ. און גאנץ אויסטערלישע אויגען מוז מען האבען, מען זאל זעהען אין דער אפעראציע אליין פאזיץ אדער שעהנקייט.

רעכט האט דער פשוט'ער איד: מילה איז א קרבן.

נביאים זענען אויפגעשטאנען קעגען קרבנות. אבער נביאים, אזוינע וואס גאט האט זיי געגעבען די וועלט אין מויל אריין, אנריהרענדיג די לעפצען מיט א פייערדיגע קויל. מענשען, וואס האבען געטריבען די אלט־צייטיגע שווארצע וואלקען מיט שטראלען פון שפעטסטען מארגען, וואס האט זיך שוין גערויטעלט אויף זייערע הויכע בערג, וועו די טעלער זענען נאך אייניגעהילט גע־וועו אין שאטען. אוו מענשען זעלבסט־פארגעסענע, וואס האבען געוועדט צום פאלק אין נאמען פון הויכע אידעאלען, אין נאמען פון אייניגיגען גאט...

דאצו טויג דער מאדערנער קינסטלער נישט... דער, וואס קען פון זיך אליין נישט ארויס און נישט אריבער, וואס ווי זיך גליט־שען איבער לעבען, ווי א לאבענדיגער ליכט־שטראל איבער א וואס־סער שפיגעל; דער, וועו ער שטעלט זיך קעגען אלטע, ריזיג־אלטע רעליגיעזע מאמענטען, וועט שטענדיג אויסזעהן ווי א דאן־קיכאט. וואס רייסט זיך מיט פליגעל פון ווינט־מיהלען; אדער, ווי א אינ־געל, וואס כאפט זיך מיט א רייט־בייטשעל צו דער לבנה...

די עכט־פרומע, די ערנסט פרומע האבען געהאט דאס רעכט זיך צו פיהלען באלויידיגט און געקרענקט...

אבער פון דער אנדערער זייט, איז מילה א קרבן, מוז עס זיין א גערנוויליג קרבן: נויטען צו קרבנות קאן מען נישט, טאר מען נישט...

נאר געפערליכער איז אפצושטעלען דאס נאנצע אידישקייט אויף איין מצוה, — זאגען אז אהן דער מצוה, אדער אהן דעם סימבאל, וועט דאס אידישקייט בטל ומבוטל ווערען, הייסט, נישט מעהר און נישט וועניגער, ווי באלויידיגען דאס העכסטע און דאס הייליגסטע, הייסט זאגען: אידישקייט האט קיין תוך, קיין אינ־האלט נישט, קיין נשמה נישט, —
ווילט איהר אזוי זאגען?

„איך וואלט מיין האנט קעגען מילה נישט אויפגעהויבען" — זאגט נאמבערג, און ער האט פאר זיך רעכט. בפרט ה י י נ ט, וועו דאס אידישע לעבען שוועבט צווישען אזוי פיעל געפאהרען. וועו טויזענטער אנדערע לעבענספראגען געפינען פאר זיך קיין צייט, קיין קאפ און קיין האנט...

נאר מעהר. כל זמן די גרויסע אידישע מאיאריטעט האלט מילה פאר אן אויסשליסליכען צייכען פון געהערען צום אידישען פאלק, דארף, לויט מיין אינערליכע איבערצייגונג, יעדער פריי־דענקענדיגער איד, אלס איד זיך אונטערגעבען, אום נישט אפגע־ריסען צו ווערען פון שטאם... דאגעגען אלס פריי־דענקער האט ער דאס רעכט, און אין גינסטיגערע צייטען די פליכט, קענען אזא

איבערציונג מיט דער קראפט פון איבערציונגען וואָרט — צו שטרייטען.

און דעריבער—האָט עמיץ ג ע ר ע ד ט, מאר מען איהם נישט צונעמען דאָס וואָרט, און ווי מען א קינסטלעריש מויל מיט שמר־ציגע שמאָטעם פארשטופען, מוזען מיר רופען:

ש מ ו צ י נ ע ל י י ט, ד י ה ע נ ט ב י י ז י ך!

1908.

אויף א מיטינג.

נ י י ן א זייגער פאַרנאַכט האָב איך ערהאַלטען אַן איינ־לאַדונג אויף אַן „ערלויבטען" מיטינג, וואָס האָט זיך אָנגעהויבען זייגער ז י ב ע ן, דאָס הייסט מיט צוויי שטונדען פריהער. איך באַטראַכט דעם פּאָסט־סטעמפּעל: ער איז נאָך פון אייערנעכטען. איך פרעג ביי'ם בריפענטרעגער באשייד, שמייכעלט ער: „פאַר־דעכטיגע" בריף הייסט מען אָפּגעבען וואָס שפּעטער, ווענינסטענס מיט א טאָג שפּעטער.

— יאָ געהן, נישט געהן?

איך קוק ארויס דורכ'ן פענסטער: די גאַס איז שטיל. איך בויג ארויס דעם קאָפּ דורכ'ן לופטשיק: מען הערט נישט מעהר, ווי דאָס זעלטענע קלינגען פון שליטען־גלעקלעך — מען שיסט נישט אין די גאַסען. אין דערהיים זיצען ווערט שוין איבערדריסיג, מען פיהלט זיך אָפּגעריסען פון לעבען, פארשיקט, פון אלעמען פאַר־געסען, פון גאָט און וועלט צוזאמען.

איך געה.

— — — — — — — — — — — — — — — — — — — —

דער שניי סקריפּעט עפּעס נישט היימליך אונטער די פיס. איבער'ן קאָפּ א קאַלטער, אָנגעזעצטער טונקעל־שטאָלערנער הימעל מיט אַ האַלבער מאַט־זילבערנער לבנה, — אָפּגעביסען אָדער אָפּגע־שאָסען די צווייטע העלפט! און זי וואַנדערט ווייטער — א קאַ־ליקע. ערגעץ וואו, ווי פאַר שרעק צוזאַמענגעשטויסענע הויפענד־לעך שטערן. די גאַסען — לער, די לאָדען — צו.

ביי א ווינקעל שטעהען צוויי גרוי איינגעהילטע סאָלדאַטען. עס איז זיי קאַלט און לאַנגווייליג. זיי טופּען מיט די פיס, גע־נעצען און איינער, הער איך, צוקומענדיג, זאָגט דעם צווייטען:

— איי, ווי מיר ווילט זיך אצינד אויסשיסען!
— לאַנגווייליג! — איז מודה דער צווייטער.

גאָט זיי דאַנק, איד בין שוין אויפ'ן מיטינג. קאָפ אויף קאָפ. עמיץ — דער צווייטער צי דער דריטער רעדנער — שטעהט ביים בעלעמער און האַלט אין מיט'ן דרשה. קלאַנגענדיג — שעלטענדיג געהט דער טאָן:

„הייזער האָט איהר געבויט און זייט אין זיי נישט געזעסען... בוימער האָט איהר געפלאַנצט, און זייער פרוכט נישט פארזוכט; קליידער האָט איהר געוועבט, און פרעמדע האָבען זיי געטראָגען, און אייך האָט דורכגענומען די נעץ און די קעלט; קאָרן און ווייץ האָט איהר געמאָהלען, און קיינמאָל נישט געגעסען צו דער זעט! און אייערע זיהן, און אייערע טעכטער האָט מען אייך פון די ארעמס ארויסגעריסען און צו פרעמדער, שווערער ארבייט געטרי־בען"...

איך דערקען די „תוכחה", מיין תוכחה, מיט וועלכער מען האָט מ י ך פארשאָלטען, און דאָך מיינט דער רעדנער נישט מיך... און אויך נישט מיד מיינט ער, וועז זיין טאָן ענדערט זיך, וועז עס שלאָגט זיך אונטער'ן באַלקען דער שטאָלענער קלאַנג:

— נאָר אצינד איז אייער טאָג געקומען! איהר וועט די ריכ־טער זיין... און איהר וועט משפט'ען... מאָס פאר מאָס!

ווי די טראַמפייטען איבער יריחו'ס מויערן קלינגט עס!

אָבער נישט מ י ך מיינט ער. און איך פארזינק אין מיינע נעדאַנקען, און איך טראַכט:

— צי איז ווירקליך אזוי נאָהנט שוין דער טאָג?

מאַסקווא איז שטיל געוואָרען.... די באַריקאַדען צושמע־טערט... דאָס „שולדיגע" און „אומשולדיגע" בלוט איז פארשיט מיט ריינעם, אונשולדיגען שניי. דער ב א ה ו ־ ש ט ר י י ק איז נישט גראָטען, דער א ל ג ע מ י י נ ע ר — נאָר וועניגער. די רענטע איז געשטיגען. די אויסלענדישע פרעסע ווינשט דעם גראָף וויטע גליק; זיינע פאָפירען זענען אויך געשטיגען! דורכאוס וואָקסט נאָר איבער וויטען! די געפענגענישען זענען איבערגעפילט, אין די שפיטעלער איז נישט אריינצואוואָרפען קיין שפילקע. פון די צערקלען געהען די קולות ער לב השמים...

אן אמת'ער סדומ'ער „הכצעקתה", נאָר גאָט מיט זיינע מלאכים קוקען נאָך נישט אראָפּ...

צי גלויבט דער ע ו ל ם דעם רעדנער?

איך קוק מיך אום און קום אויך צום גלויבען.

די צאָהל פון די אָפּטריניגע, פון די איבערלויפער פון יענעם צד באווייזט עס מיר: איידער א שיף געהט אונטער, אנטלויפען די מייז. און דער מיטינג־זאָל איז פול מיט אַזוינע מייז...

— — — — — — — — — — — — — — — — — — — —

אָט די לייט פון דער פּרעסע, וואָס שטעהען ארום „בעלעמער" און וואַרטען אומגעדולדיג אויף זייער צייט צום רעדען, די היינט־מאָדישע געלערנטע...

דאָס זענען נישט די, וואָס וועבען אין דער שטיל די אידעען פאַר שפּעטערע צייטען; דאָס זענען די, וואָס ארבייטען א ו י פ ' ן ט אָ ג א ו ן פ א ר ' ן ט אָ ג! איינצעל־פארקויפער... די צווייטע צי די דריטע הענט. פאַר דאָס אָבער מענשען מיט נעז פון כאָרטען אָדער פון האָזען, וואָס דערשנאַפען אויגענבליקליך, פון וועלכער זייט עס הויבט אָן צו בלאָזען דער ווינט!

דאָס זענען גלגולים פון די, וואָס דינען שטענדיג דער גע־גענוואַרט, דעם ערשט־געבוירענעם אצינד. גלגולים פון די, וואָס האָבען אמאָל די קנעכטשאַפט פארטיידיגט, וואָס האָבען אמאָל שווארץ אויף ווייס באוויזען, אַז גאָט האָט עס אייגענהענטיג באַ־שאַפען די סטאַדע, און דעם הונט, צו היטען די סטאַדע, און דעם פּאַסטוך, צו שערען די סטאַדע; אָדער: הערען, קנעכט און די פּאָ־ליציי אין דער מיט.

דאָס זענען גלגולים פון די, וואָס האָבען שפּעטער אביסעל דעם ב ע ל ־ ב ת י ש ע ן ל י ב ע ר אַ ל י ז ם געטראָגען, די הייליגע מאַכט פון „פרייוויליגען" קאָנטראַקט געפּרעדיגט, די גע־רעכט־מעסיגקייט פון קייטען, וואָס מען זעהט נישט מיט בלויזע אויגען — פון שווינדעל און שטילען רויב באַוויזען; מיט איין וואָרט: וואָס האָבען אַלץ־אין־איינעם די בעל־בתישע ברודיגע וועש אין געלערטען זייפען־שוים געוואַשען און גערייניגט. און היינט זענען זיי דאָ! היינט וואַרפען זיי די בריק פון געלערטען שפּינ־

וועבס איבער'ן אָפּגרונט צווישען זעט און הונגער, צווישען פינס־טערניש און ליכט... און — זיי ווייסען געוויס, וואָס זיי טוען!

— — — — — — — — — — — — — — — — — — — —

רעדנער רעדען; פּעך און שוועבעל גיסט זיך זיי פון מויל. מיט ברענענדיגע אויגען און טאָפּעלט־שאַרפע שווערדען טראָגען זיי, ווי אמאָליגע כרובים, די בעלי־בתים פון גן־עדן ארויס! אָפּגע־שאַפט מוז ווערען זייער פּריווילעגיע; די ג ע ד ו נ ג ע נ ע ארבייט... וואָרים „דריי־פאַכיג איז דער פלוך פון דער געדונגענער ארבייט!" „מיט פארדרוס ארבייט דער, וואָס באקומט נישט דעם גאַנצען ווערט פון דער ארבייט", „מיט עקעל און גרימצאָרן ווערט איבערגעפילט דער לעבעדיגער מענש, וואָס מוז ארבייטען, ווי א טויטע מאַשין; וואָס איז נאָר א צולאָג, א צודאַט צו דער טויטער מאַשין! וואָס מוז זיין אונטערטעניג דעם ראָד, דעם טויטען ווערק, אָהן איניציאטיווע, אָהן ווילען און דעריבער אָהן לוסט צו דער ארבייט!"

און „פארפלוכט איז די אַרבייט דורך איהר פאַרטיילונג, דורך איהר צוברעקעלטקייט; ווען דער מענש מאַכט אַלץ אינ־איינעם דיזעלבע אויסגעמאַסטענע, פאָרגעשריבענע קליינע באַוועגונג, אָפט נישט וויסענדיג אפילו, צו וואָס זי נוצט"...

„נידריגער פאר'ן פיה איז דעריבער געפאלען דער מענש... מיר ווילען איהם הויבען!"

„הויך דער מענש!" — „נידער מיט'ן בעל־הבית!"

„הויך דער מענש!" — „נידער מיט'ן בעל־הבית!" ברילט דער גאנצער סאַלאָן, נאָר אינמיטען ברילען פון דער שטורמיגער מאַסע קייקעלט זיך דורך א דונער פון גאַס...

אַ פּראָוואָצירטע באַמבע, צי א שאָס פּער טעות פון א האַר־מאַט?

אָבער דאָס אַלץ שרייט איבער דער רעדנער!

"נאָר דער טאָג פון דער וועלט־גערעכטיגקייט קומט! מ י ר וועלען די ריכטער זיין" — —

און צווישען ארבייטער־עולם זיצען בעלי־בתים, מיט נאַרישע פּנים'ער, נאַריש־אויסגעגלאָצטע אויגען, און הערען זייער שאַנד, און פּאַטשען מיט: „בראווא!" —

און עס טרייסלען זיך זיי די בייכלער, ווי פאר נחת! זיי זענען נאך קיינמאל נישט אזוי העסליך געווען!

„די שקלאפערייי, די ניי־מאדישע שקלאפעריי מוז אפגעשאפט ווערן!"

„בראווא, בראווא!" און הענט מיט גאלדענע רינגען הויבען זיך אין דער הויך און פאטשען בראווא! און די גאלדענע קייטען טאנצען איבער די פלושענע וועסטען פאר גרוים נחת!

און דאס זענען דאך דיזעלבע שטאלצע בעלי־בתים, וואס האבען ערשט נעכטען אינדיווידואליזם און, על פי ניטשע די „הערן־מאראל" געפרעדיגט, וואס האבען דעם שוויים פון ארבייטער־פאלק נישט געקאנט פארטראגען, וואס האבען זיך געהויבען, ווי די געטער אין וואלקען, הויך איבער'ן „פעבעל", וואס האבען געהאלטען יעדען פארלאנג פון א העכערען לוין פאר א דרייסטקייט, דאס פארקירצען פון ארבייטס־טאג — פאר א פארבעסעריש אומפארשעמטקייט, וואס האבען אלע ארבייטער פאר איינפאכע גנבים גע־האלטען און געלאזט רעווידירען ביי יעדען איין־און ארויסגעהן פון פאבריק...

און אצינד? אצינד לויפען זיי איבער! פאטשען זיי בראווא. און ווילט איהר, שלאגען זיי זיך אין הארץ אריין „על־חטא". עס גהט, אפנים, דער יום הדין, עס גהט!

אט שטעלט מען ווי ערב יום כפור, קערות! פאר געפאנגענע, פאר פארוואונדעטע, פאר פאמיליען פון געפאלענע, פאר פארשיק־טע און — אויף געווער!

און דער בעל־הבית ווארפט מטבעות; אויף זיין אייגענעם „פאהיבעל" ווארפט ער.

ער איז מיר קיינמאל נישט אזוי נמאס געווען.

און די שווארצע לייט קומען אויך.

לאנגזאם און שטיל קומען זיי. פאמעלער, ווי עס פאסט פאר הייליגע לייט; שלייכענדיגע, ווי אמת'ע טעמפעל־דינער.

אט גהט אייגער צו בעלעמער צו פרעדיגען. קריסטליך־סאציאל פרעדיגט ער.

נעכטען האט ער די באצווינגער גהייליגט. קלוגע שווינדעל־

קעפּ געזאלבט. כאָפּער־הענט געבענשט; איבער בעכער פון בלוט און שוויים ברכה געמאכט. און היינט?

„מיר האָבען עם שוין לאנג געזאָגט! לייכטער איז א מויל־טיר צו פּאָסירען דורך אן אויער פון א נאַדעל, אלס דעם ריי־כען דורכצוגעהן דעם טויער פון גן־עדן"...

— — — — — — — — — — — — — — — — — — — —

מיט דער צייט וועלען נאָר וועלט־באַצווינגער קומען און זאָ־גען: „יענע זענען שוין צו שוואַך; זייער נאָקעו שוין צופיל דורכגעפּוילט, און קענען שוין אונזערע שטולען נישט דערטראָגען; א י ה ר זייט פּריש און געזונט, בויגט אייך אן לאָזט זיי אונז שטעלען אויף אייך"...

— — — — — — — — — — — — — — — — — — — —

אלץ וועט קומען מיט דער צייט!

דערווייל, א היים־געהענדיג, פּאָסיר איך דורך טויטע גאָסען. קאלט און שטיל איז דער שטאָלענער הימעל, מיט אייז־פּינ־קעלדיגע שטערענדלעך און א האלב־אָפּגעשאָסענער לבנה...

אומהיימליך סקריפּעט דער שניי אונטער די פּיס און אקענען קומט מיר א וואקעלדיגער קאזאק:

— טי קודא שליאָעשסיא?!

איך כאָפּ פּאר שרעק ארויס א פּאָפּירָאָס און דערלאנג איהם.

— ספּאָסיבא, באַרין! — ענטפערט ער מיר און וואקעלט זיך ווייטער.

1906.

פון דער שוועדער צייט.

דאס קריסטליכע ווארשע איז פון דער עלטער הויט פרום געווארען: איבער טיר און טויער, אין פענסטער און ווידינעם, איבעראל — הייליגע בילדער. דאס פרומע קריסטליכע ווארשע קריגט פחד פאר'ן הונגעריגען, אפעלירט צום קריסטליכען רחמנות, ישר און ברודערשאפט און וויזט אן מיט'ן מינדסטען פינגער צום אידישען שכן; יענער איז געווהנט דערצו און די שטראף וועט זיין לייכטער...

דערוויל פארשטעהט מען זיך נישט אויפ'ן וואונק.

א דרייצהן יעהריגער יאשקא מיט אן אפגעריסענעם דאשעק און א צושפאלטענעם אויער און „זיינם גלייכען" יוסקע מיט לויפענדיגע אויגעלעך און א צוקראצטען נעזעל קוקען נישט אויפ'ן „להבדיל" פון צווישען שתי־ערב און ארבע כנפות, און כאפען ביידע צוזאמען איין פלאש מאנאפאל, און וואלפען אויף דער געפרוירענער גאס. דאס „לעבעדיגע וואסער", וואס האט געקאנט דערקווייקען אזוי פיל פרומע נשמות, שפריצט לחלוטין אומזיסט ארוים פון דער צושמעטערטער פלאש, אן אמת'ער „בל־תשחית", און די פלאשען־שטיקער גליטשען זיך קלינגענדיג און פינקלענדיג, גלייך עפעס רעכטס, ווייטער איבער'ן אייז...

א פרומע ווייבערשע נשמה, ארויסגעזעצט פון בעל־הרחמים־גאט אין א גוף מיט א געשטופעלט און האלב אנגעשוואלען פנים, טאפט א פלאש אונטער א שאל און לויפט צו א ווינקעל און ווייל שוין א ברכה מאכען, — יאשקא און יוסקע האבען עס דערזעהען: שטעה, אלטע מכשפה! מיר זענען קיין גנבים נישט! און מען רייסט איהר אוים פון אונטער דער שאל די פלאש, טראסק! עס שפריצט, עס קנאקט — —

און פאר גרויס שמחה איבער'ן נצחון כאפען זיך יאשקא און יוסקע ארום און זינגען, און טאנצען מיט האלב־באָרוועסע פים אי־בער אייז און גלאָז...

א גרויסער הויפען געהט. ערנסט, גלייך, „פריוועסאָווסקים" מיט מיצעו און קאפעלוישען אויסגעמישט, איבער דער גאס, די אויגען פאר זיך, גלייך!... זיי געהען אפשר א קענען משיח'ן?

צווישען עולם דערהערט זיך א קול: „עה, גוטע בריידער! וואו־הין גענהט איהר? וואס טוט איהר? אויף דער פראנציסקאנער גאס האבען אידען א גלח געטויט! קומט!" דער עולם פארצי־טערט א ווייַע, נאר עמיץ נעמט די שלאנג אן ביי א לאז: „אין וועלכער פאבריק ארבייטסט דו, ברודער?" ער שוויגט, און פויס־טען האגלען אויף זיין קלוגען קאפ...

וואס איז געשעהען?

צי איז ווירקליך געגוג געווען, אז אן אלטער, אסטמאטי־שער געגנער אזא, אויפ'ן וועג פון ווילנא קיין פאריז, אפשטעלען זיך ביי דער נעווא, און, אפשר אהן שום כונה, ארויסזאגען דאס וואָרט: „צוטרויען" — עס זאלען ווירקליכע וואונדער געשעהן?

צי האט ער, נישט ווילענדיג, אפגעשפראכען אן עין־הרע, פאריאנט א שווערען כשוף, אפגערוקט איין אלפ פון שווערען ה א ר ץ? און דער גרויסער עולם איז ארויס פון דער הינער־פלעט?

אלץ קאפויר: בלינדע זעהען, לאמיר לויפען, טויבע שרייען...

און איז מיט'ן ווינטער אונטער'ן גרעסטען אייז רודערט זיך, וועקט זיך: אקסעל, צו אקסעל, בריידער! הויבט אייך, צואוויגט אייך, צושמעטערט! דער הימעל רופט!

דערווייל איז נישט היימליך, איבערהויפט אוועקט־צייט...

די לערע אפגעשטאָרבענע גאס קוקט דיר אין פענסטער אריין מיט בלינד־אונטערגעשלאגענע אויגען, מיט אן איינאיינציגען

לאמטערן, א שריד ופליט פון אלע חברים... און דאס ארעמע פלע־
מעל דערינען ציטערט, פלאטערט, ווארפט זיך ווי׳ן א פיבער:
פיקט, ביקט, ניקט און טיקט זיך, אט פארשלינגט עס די חיה רעה
— די נאכט; און עס שרעקט זיך פאר׳ן טויט, און אין מיטען דער
גסיסה גיט זיך עס מיט׳ן לעצטען כח א וואַרף, ווי א שלייען פון
אונטערן מעסער, און א הייב, א טאנץ — ווי לאנג וועט דויערן
די גסיסה?

ערגעץ ווייט, ווייט פלאצט א שויב פון א ווייסטאווע, — אפשר
א שאס? א „צופעליגער"... אין עק הימעל שפריצט ארויס א
פייערדיגע צונג פארשווינדט און זינקט איין... און ווייטע פאר־
שטיקטע קולות הערען זיך —

נאר טסס!

עס הערען זיך פעסטע, זיכערע טריט איבער דער גאס...

די שטאטס־לאגיק אויפ׳ן דרך הישר געהט, מיט „אותות
ומופתים" איז דער האנט... אותות ומופתים ז י כ ע ר ע,
ש נ י י ד ע נ ד י ג ע, פ י י ע ר ד י ג ע...

וואס נאך?

עס צושפריצען זיך די נעדאנקען אין מח, ווי די פונקען, ווי די
פויגעל אונטערן פרייען הימעל...

עמיץ קלאפט אין טיר?

דאס לעבען? אדער נאר דער „א ו ר ח ח י י ם"?

ביידע נישט.

חברים...

אבער וואס פאר א פנימ׳ער ד א ס האט!

— חזק, — פרעג איך דעם עלטערן, — וויפיעל קוואדרט
עסיג האסט דו היינט אויסגעטרונקען?

חזק, איז שווארצען העמדעל מיט׳ן גהויסען ביינערנעם קנאפ,
מיט די וואסערדיגע אויגען אין פארמעטנעם פנים, זעצט זיך, פיהרט
מיט א ציטעריגער האנט איבער׳ן שוואך־און אש־גרוי באוואקסע־
נעם קאפ, און זיפצט אפ:

— א ווייסטער, פינסטערער חלום!

— וואס איז?

— איך בין, ענטפערט ער, קיין גבור נישט, פּאַרפּאַלען...

„פּאַראַן גרויסע שטאַרקע מענשען מיט אייזערנע הענט און שטאַלענע נערוון, וואָס געהען צו צו פעלזען ביים ים, רייסען פון איהם שטיקער און וואַרפען אין הימל אַריין, און ווילען זיך אזויערנאָך אַראָפּוואַרפען דאָס טעלערל פון הימל...

„פּאַראַן קלענערע גבורים, שפּילען זיי מיט אייזערנע רעשלער, ווי אין באַל...

„פּאַראַן נאָך קונצענמאַכער, וואָס שרעקען אומזיסט דאָס „געהרטע פובליקום" און וואַרפען מיט פּאַפּירענע קוילען, דעקלער־קוילען, נאָר הינטער דער מצענע שלאָגט עמיץ אין א בלעך אַריין, מיינט מען: דאָס דונערן די קוילען...

„פּאַראַן נאַכטוואַנדלער, וואָס קריכען מיט בלויזע הענט אויף גלייכע מויערן...

„איך בין עס נישט... נישט קיין גבור, נישט קיין סוראַנאַט סון א גבור...

„איך בין חוזק...

„איך בין א מענש, קאַטאַרי...

„א מענש, וואָס האָט אויך א האַרץ און א לונג און לעבער...

„נאָר אז דאָס הארץ טוט מיר וועה, האָב איך קיין נביא'ישע טבע נישט, ארויסצולויפען מיט א קול אין מארק אריין: א רוח אין אייער טאַטענס־טאַטען־אריין! און, אז די לונג הייבט אָן פויפען און די גאַל גיסט זיך איבער, האָב איך קיין טבע נישט, ארויפצושפרינגען אויפֿן טורעם פון פייער־וועהר און אראָפּ שרייען: ס'ברענט!... עס ברענט נישט אין ערגעץ, נאָר ביי מיר...

„דאמאָלט האָב איך דוקא ליעב התבודדות...

„לויג איך מיר, ווי א בער אין דער בערלאָגע, און ביים מיר פאר הארץ־הונגער די לאָפּעס; נאַנצע בערג אָפּגעבּיסען...

„ערשט אז עס וועלט מיר גרינגער. געה איך ארויס.

„נאָר וואָס? פייפען אויף קהל...

„פיהרען, ווי ישיבה־בחורים־גבורים מיט שטענדער פאר כלי־זיין אין די הענט קעגען ארון־קודש, קען איך נישט... גיט מיר א חברה חדר־אינגלעך, מיט געמאַכטע פייקלעך, וועל איך מיט זיי גיהן צום ראש־הקהל אויף א קאַץ־מוזיק... דאָס קען איך...

„איך געהער נישט צו דעם, וואָס איהר רופט „לעבען" און

דאס „לעבען" געהערט נישט צו מיר. איך שפּיי אויפ'ן „לעבען". און אויך נאר פון דערווייטענס...

„צווישען מיר און דעם „לעבען" פ ל י ס ט און אפשר שטעהט א וואסער...

„איבער'ן וואסער! שפּיי איך, איבער'ן וואסער! שטעל איך פייגען ארויס, פיער מיט אמאל, דאס קען איך! אמאל — א וויסע צונג, איהר ווייסט, איך לייד אויפ'ן מאגען...

„אז מען זעהט מיך און הערט מיך נישט גוט, שטעל איך מיך אויף שטאלצען און פייף... עס איז נישט אזוי נ א ט י ר ל י ך, נאר עס טראגט זיך וויים, ווייט... עס הערט זיך!

„און דער עולם שרייט: בראווא! בים!

„נישט דער געטראפענער — אנדערע... דער געטראפענער שילט...

„כאטש ניט איך בין שולדיג; איך שפּיי אין דער וועלט אריין. שולדיג איז דער ווינט, די השגחה פרטית... ער אבער שילט מיך און דער עולם קייכט, פלאצט פאר געלעכטער...

„אמאל פלאצט א גבאי...

„ער האט פון צדקה־פושקע ארויסגעשניפט א גאלדענע מטבע; ער האט געזעהען, ווי א באנקיר האט אריינגעוואַרפען, נישט באמערקט, אז עס איז א פ א ל ש ע מטבע... האט ער גע'לקח'נט... האט ער מורא געהאט פאר באזובען און געפינען, האט ער די מטבע אויף דערווייל איינגעשלונגען... קום איך ארויס אויף שטאלצען, מיט א יראת־שמים־פנים און איין ארויסגעשטעקטע צונג, און פיער פייגען אין די הענט, — לאכט ער, קנאקט ער; איין העלפט—רעכטס, די צווייטע—לינקס, די מטבע—אין דער מיט... דערזעהט דער עולם, זי איז פאלש, פלאצט דער ע ו ל ם פאר געלעכטער"...

— נו, אויך מיין עסק! — וויל'מיר איהם טרייסטען.

— „בא — זיפצט חוזק אף — דאס אלץ איז גוט געווען איבער'ן רויהיגען, שטיל־פליסענדיגען אדער גרינליך־שטעהענדיגען וואסער. מען האט מיך געזעהען, געהערט, און: בראווא, בים!

„צינד — א ים!

„שטעל דיך אויף שטאלצען, פאליעס דעקען דיך איבער!

„פייף — וועז א ים קאכט [illegible]

„שפּיי — וועז ער שפּייט, און גלייך ארויף צום הימעל; טו עפּעס, וועז די וואָסער־ריזען צושפּילען זיך, צוזינגען זיך, און שפּאַרען אין דער וועלט אריין, טראָגענדיג מיהל־רעדער און שטיקער גרעבל אויף די אקסעל...

„טו עפּעס!"...

חוזק פארשטומט, און נישט בעסער, ווייזט זיך אויס אין דעם פּאַעט...

— גם אני בחלומי, זאגט ער...

„א פוילע זאך...

„ווארים וואָס בין א י ך? א מענש מיט א פייפערל...

„מיט א פארכשופ'טער קאליע א פייפערל...

„פון א פארכשופ'טער קאליע א פייפערל... פון עק וועלדעל, געבויגען איבער'ן וואסער שטעהט זי, און זאפט אין זיך איין דאס גערויש פון קליינעם שטילען וואסערל, פון קליינעם פארחלומ'טען וועלדעל, פון מחנות פייגעל, וואס פליהען אונטער בלויען הימעל, שלינגען וועריגלעך און זאגען שירה, און די ווייסע בייכלעך ציטער־רען פאר נחת, פאר דאנק... פון ד ע ר קאליע א פייפערל"...

און א מיידל האָב איך געהאַט מיט א פויגעל־הארץ...

זיצען מיר אין שאטען פון דער קאליע, אין עק וואלד, ביים קלאַרען טייכל; איך שפּיל און איהר פויגעל־הארץ צוגעהט, צוגעהט...

שפּאַרט זיך אן דאס זיסע קעפּעל אויף מיין קני, קוקט זי צו מיר ארויף מיט שטיל־זיסע־ברידער־אויגען, וואס פינקלען מיט שטילען נחת, ווי א פויגעל, וואס האט א וועריגעל געכאפּט, און איך זאפ איין דאס נחת און שפּיל פאר גרויס פרייד, פאר דאנק, וואס גאט האט מיר די פינקעלדיגע אויגלעך מיט'ן זינגענדיגען פויגעל־הארץ באשערט, עס איז מיין...

עס ציטערט איהר ברוסט פאר נחת, טרערען קומען מיר אין די אויגען אריין פאר גרויס דאנק און איך שפּיל אויפ'ן פייפערל... און עס מאכט א רושם, שטארק! — אויף איהר... זי שטרעקט

צו מיר הונגעריג אויס די ווייסע הענט... דורשטיג שוויילען מיר אקעגען די קרעלענע ליפלעך!

און נישט נאר אויף איהר...

א ווייסע גאנז שוויימט איבער'ן טייכעל און שטעלט זיך אפ מיט א דינעם גרעזעל אין מויל... און זי שלינגט עס נישט איין, פאר־געסט עס און בויגט אויס צו מיר דעם ווייסען האלז און קוקט, און שווייגט...

א יאלאווקע קומט ארויס פון שטילען וועלדעל, מיט עכט פרום־קעלבערנע אויגען, מיט א חן'עודיגען, צערטליך־רינענדיגען מיילעכל און בלייבט שטעהן ווי פארכשופט, און זענגלט שטיל מיט'ן זיידען־הערינען עק אין דער שטיל־שמעקענדיגער לופט...

און פייגעל מיט ווייסע און געלע בייכלעך שטעלען זיך אפ אונטער'ן הימעל און צוויטשערען:

— ווער איז דער פויגעל דארט?!

„איך געפעל...

„איך געפעל און ווער גרויס; עס איז צייט צו געהן אין דער וועלט אריין, שפילען פאר דער וועלט... פארכשופ'ן א וועלט, דאס לעבען באצויבערען, ווי דען!

„און אז מיין מיידעל דרימעלט איין, קוש איך זי שטיל צום „אדיע" אין ווייסען שמאלען שטערן אריין — און לעג לאנגזאם איהר קאפ פון מיינע קני אויף א בינטעל גראז אראפ, — זי זיפצט אפ אין דרימעל, עס ריהרט מיך נישט, העכערע צוועקען פיהרען מיך... איך פארשווינד, צו דער וועלט לויף איך מיט מיין פייפערל, מיט מיין פארכשופטען פייפערל, פון דער פארכשופטער קאלינע, פון עק וואלד, ביים שטילען טייכעל"...

— נו, שפיל פאר דער וועלט?

— שפיל! די וועלט שפילט, און נישט אויף א פיי־פערל!

„דאס לעבען אליין גיט קאנצערט!

„נישט אויף פייפערלעך, נישט אויף פלייטען, נישט אויף חיל־צערנע און געבלאזענע אינסטרומענטען...

„הארמאטען שפילען, קארטען זינגען. טענער — שראפנעלען!

„די לעבענס אָפּערע געהט, א וועלט־פּאָעמא!
„ווי קום איך מיט מיין פייפערל"...
ער האַקט אָפּ און מאַכט אוועק מיט דער דורכזיכטיגער האַנט...
— א רחמנות נאָר אויפ'ן מיידעל, נעבעך...

— מיר איז נישט בעסער! זיפצט דער פילאָזאָף...
יאָהרען האָט ער אין דער הויך אין זיין דאַכשטיבעל פאר־בראכט... ביי קאַרגע שטראלען דורך פארגרינטע שייבלעך ביי טאָג ביי א ציטעריגען חלב'נעם ליכטעל ביינאַכט, איז ער אַ גאַנץ לעבען אָפּגעזעסען, קלערענדיג און גריבלענדיג, וואָס „גלייך" איז...
און אז ער איז שוין גרוי און אַלט געוואָרען, אז די צייט האָט איהם אויסגעצויגען דעם מאַרך פון די ביינער און אויסגע־זויגען די פאַנטאזיע פון קאָפּ, איז ער ערשט געפאַלען אויף דער המצאה, אז „גלייך" איז דאָס, וואָס עס איז נישט קרום...
און ער האָט געוואָלט אויפשפּרינגען פאר פרייד, נאָר די קני האָבען אָנגעהויבען קנאַקען!
אלץ איינס! אבי נישט אומזיסט אזוי פיעל יאָהרען, אזוי פיעל לעבען געוואָרגען און געשטיקט! ער האָט ארויסגעפישט א פּערל פון תהו ובוהו־דיגען ים... און ער איז א גוטער, נישט פאר זיך אליין האָט ער זי געפונען, ער וועט זי שענקען דער וועלט... ווי קראַנק און עלענד ער איז, וועט ער באַשענקען א וועלט...
און ער געהט קוים אראָפּ פון די טרעפּ, אָפט קריכענדיג אויף אלע פיער; די ביינער קנאַקען... נאָר, געלויבט איז זיין ליעבער נאָמען, אָט איז די גאס...
— רבותי, הויבט ער אָן — —
זיין קול אָבער ווערט דערשטיקט...
פאַליעס מענשען שלאָגען איבער דער גאַס, טויזענטער צונגען רופען:
— מיר ווילען! מיר ווילען!
„ווער פרעגט וואָס גלייך איז?"
מיר אלע פארשווייגען... יעדער פון אונז פיחלט די לאַסט. זיי — פון שווערע געדאנקען, איך — פון די יאָהרען...

עמיץ קלאפט!
אהא? דאס לעבען?...
נייז... עס האט זיך נאר נעראכט!
שוועדע, נאר זיכערע טריט אין גאס, די שטאטסלאניק געהט,
מיט אותות ומופתים געהט זי... פעסט, שטייף, אייזערען...

1906.

פראָמעטעאוס.

רציחה'שע נקמה!
דאָס שטאָלענע געטליכע האַרץ!
א נאַקעטען. האָט ער מיך מיט קאַלטע אייזערנע קייטען צום קאַלטען פעלזען צוגעשמידט.
און פון דער פייכט־קאַלטער הויך לאָזט זיך אַן אָדלער, א שוואַרצער, ברייט־פליגעלדיגער אָדלער, מיט אן אומבארמהאַרציג־קאַלטען בליק אין אויג...
און דאָס קאַלטע אומגעהייער, דער קאַלטער פעלזן וועט פון מיר זאפען און זאפען די וואַרעמקייט פון האַרץ, און דער מער־דערישער אָדלער וועט עסען פון מיר די לעבער...
און אייביג, אייביג וועל איך ליידען!
דער מערדער — —
די געטליכקייט האָט ער מיר נישט צוגענומען, די אומ־שטערבליכקייט — נישט! אייביג זאָל שלאָגען דאָס האַרץ, דער פעלזן זאָל האָבען פון וואָס צו ציהען. און אייביג וועט צוריק און צוריק וואקסען די לעבער, דער אָדלער זאָל האָבען אייביג צו פרעסען!
אזוי ווייל ער, יופיטער —
אזוי איז ער זיך נוקם!

און פארוואָס?
ליכט האָב איך ביי איהם גע'נגב'עט, ליכט — א פונק פייער פאר אַרעמע מענשען!
אָלץ ווייל ער זאָל זיין איינגעזונקען אין פינסטערען תהום און פון דאָרט ארויפקוקען מיט באגייסטערט נאַרישע אויגען צו די

געטער אויפ'ן אלימפ, צו די, וואס זיצען אויננעהילט אין פרעכ־
טיגען ליכט, עסען אמבראזיא און טרינקען נעקטאר.

און ער וועט זיך פון צייט צו צייט אראפלאזען אין פינסטערען
תהום אריין, אין געשטאלט באדיי פון א קוה — ארויסצוכאפען
א שהנע און א טייערע פערל פון ים...

און איך האב זיי ליכט געבראכט —

כא—כא—כא — עס איז נענוג א פונק ליכט! ביי א פונק
ליכט, זעהען די געטער, זעהט דער אלימפ אנדערש אוים — און
יופיטער, וואס קאן שוין די קוה־פעל פון זיך אינגאנצען נישט
אראפווארפען...

וואס לאזט זיך דער אדלער אזוי לאנג ארופ?

וואס באטייטען די רעדער, וואס ער מאכט אין דער לופט
אין דער הויך?

ווי ער מיד פריהער נאך שרעקען — איז נישט די שרעק
גרעסער פאר דער ערגסטער שטראף?

הא — ווי שארף עס ענטפערט די לופט אויף יעדען ריהר פון
די שווארצע פליגעל, אויף יעדען שניט פון די שפיציג־שווארצע
בריייטע מעסער...

און ער שווימט און שווימט...

נאט אין הימעל איז עס נישט — — —

וואס?

עס איז דאך אוממעגליך!

פארוואס? פאר א פונק פייער! אין פייער און פלאם אייני־
געטונקטע געטער זאלען קארגען א פונק פייער! יופיטער, וואס
דונערט ביי יעדער ליכטסטער געלעגענהייט, אויף יעדען געבורטס־
טאג פון דער אינגסטער אלימפישער סוברעטע, ביי יעדער מאל־
צייט, טיילמאל פאר זיך אליין ביי יעדען חויך — זאל קארגען א
פונק?

און וואס וועלען זיי, די ארעמע מענשען, מאכען פון א פונק?

פייער וועלען זיי מאכען, כא, כא, כא! קעלבער וועלען זיי
בראטען, פאר זיך, פאר דיר אויך, יופיטער!

און אז ס'וועט דיר ארוים פון האלז, וועט דיר שמעקען צבי-סעל נעבראטען קעלבערנער רויך!

ניין — נארישע מענשען, נארישע נעטער!
קעלבער בראטער, קעלבער פרעסער...
פאר וועמען, פון וועמען וועל איך לוידען...
ניין — טויזענט מאל ניין!
עס איז א מיראוש, א וויסטער חלום — מען דארף נאר די אויגען אויפרייסען!

געווים א שטיק שווארצער, פארגליווערטער, טויטער וואל-קען בלאנדזשעט פארוויסט ארום אין דער לופט — נישט קיין אדלער — וואס פאר א פעלז, כא—כא—כא! קיצלען לאזט ער זיך, קראצען, איך שיי׳ל איהם, ווי א קעכין א קארטאפעל — א וווייכער נארישער פעלז...
און די קייטען —
כא—כא—כא!
שטרוי, פויערישע שטרויענע שטריק — —
שפרינג אויף פראמעטעאוס!
דו האסט פון דיין אייגענעם א שווארצען חלום געליטען... קיין פעלז, קיין קייטען, קיין אדלער, קיין יופיטער, קיין אלימפ...
וואו האסט דו א פונק פייער גענומען!
הא, וואס!
פראמעטעאוס — כא—כא—כא!
געווים אויך א חלום — — —
א וואהנזיניגער חלום, א ליגנער א גרעסק אויסגעטראכטע מעשה — וועך פראמעטעאוס, וועז פראמעטעאוס —
וואס פאר א פונק פייער...
עס איז פינסטער, נאכט.
א א א — —
נאר אביסעל שלאפען!
צי בין איך נישט א פורים-רב נאר אז איבעריגען גלעזעל?

1906.

דער טאָג.

דער מאַניפעסט איז, וואָס אנבאַלאַנגט צו דער אידישער לאַגע, נ י ש ט קלאָר. איז וויטע׳ס ערקלערונג — וואָקעלדיג... די רעגי־רונג וועט שטרעבען צו גלייכבארעכטיגען אלע איינוואוינער אין דער אימפעריע. קיין צייט דערוויף איז נישט באשטימט, און וויטע, ווי מיר וויסען פון די בלעטער, האָט פולע הענט ארבייט און אוי־סער דעם נאָך אפענע טירען פאר דער פרעסע, אפענע אויערען פאר אלערליי פארשטעהער; כמעט ער שלאָפט נישט!... צי קלינגט עס נישט ווי: משיח וועט קומען, ער מוז קומען, נאָר וועז?

און אנטשוידען וועט די דומע. זי וועט פילייכט, ווי אמאל די פוילישע געזעצגעבונג, זאָגען: אדרבא, אידען קומט גלייכבא־רעכטיגונג, נאָר זיי מוזען זי פארדינען, אומזיסט טרינקט מען וואסער, און אויך נאָר אין קלייניע שטעדטלעך; און — אויב די פאות זענען שוין אפגעשניטען; אומגעשוירענע בערד טראָגט רוסען אויך, לאַנגע רעק אויך, דארף מען נאָר פארלאַנגען, זיי זאלען דאוו־נען אויף רוסיש!

האָט מען טאקע געקלאפט א טעלעגראף צו וויטען מיט אן אנפראגע, צי איז די אידישע גלייכבארעכטיגונג פארזיכערט, האָט ער — א פארנומענער מענש — נאָך נישט געענטפערט... פאר דאָס האבען אויף זיין אָרט געענטפערט אנדערע: די כולינאנעס, די שוואַרצע מאות, די באסיאקעס, רופט זיי, ווי איהר ווילט נאָר; די באהעלפער און אונטערשטיצער פון דער הערשענדער פארטיי, וואָס מוז און ווילּ פארט נישט אראפ, און שפרעכט אפ איהרע שלעק מיט׳ן אלטען שפּרוך: פון מיין קאפ אויפ׳ן אידישען קאפ...

די אלטע שפיצלעד, פון וועלכע פארטשריטס־פארטייען לא־כען און מיר, מיר אידען, ווייגען. יענע קייקלען זיך פאר געלעכטער

און מיר פאר שאנד, שפּאט און וועה, און פארגיסענדיג אונזער בלוט, אונזער הארציג בלוט אין דער בלאָטע אריין...

און די אלטע אידען, וואס מיר האבען אין אונזערע חלומות לאנג באגראבען, לעבען נאך און געהען ארום אין די גאסען; היינט מעג מען; מען כאפט אינעוועניג א ציטער און מען געהט כלומר'שט מיט א פנים פון פראנק־און־פריי אויף א הפקר־וועלט...

— פאגראמען! שריי איך אזא אידען אין אויער אריין; איך ווייל וויסען, צי ער לעבט באמת, צי ער געהט ארום אויפ'ן עולם־הדמיון.

— אין רוסלאנד: ענטפערט ער מיר שטאלץ.

פרעמד בלוט, הייסט עס, פארגיסט זיך.

איך פארלאז דעם אפגעשטאַרבענעם און געה וויטער איבער דער מארשאלקאווסקי גאס... מאסען געהען. ביי יערען אין מח בויערט די פראגע: מען וועט שיסען, צי ניין? און געהן געהט מען. עס געהען באגיסטערטע פארטיי־מענשען, וואס זענען ווירק־ליך גרייט אריינלאזען אין זיך דעם ערשטען בעסטען באאנעם, אויפ־צוריסען זיך די ברוסט פאר ערשטער בעסטער קויל... עס נעהען אויך מענשען, וואס ווערען מיטגערישען מיט דער מאסע, מענשען, וואס האבען גארנישט זייער אייגענס און ווערען צוגעצויגען פון דער קראפט פון דער מאסע, גלייך אייזען־שטויב פון א מאגנעט. און וועלען זיך אויך צופליהען, ווי דערזעלבער שטויב ביים ערשטען טראמפלען פון באריטענע פערד, פון ערשטען הילך פון א שאס אין דער לופט, אפילו פון א הויבען פאליציאנטען־געשרייי, נאר פארגעסענדיג, אז היינט רעגירט עמיץ אנדערש אין דער גאס, אז דער ערשט־נישט־לאנג אליין הערשענדער פאליציאנט איז געפאלען! און נאר אז אנדער סארט מענשען געהען... אייג־ציגווייז געהען זיי, שטיל, ווי גנבים, אויסקוקענדיג, ווי דאס ערג־סטע אומרוהיגע געווייסען אוז מיט בליצען פון שלאנגען־גיפט אין די אויגען — אגענטען פון דער אלטער ארדנונג געהען...

עס הערט זיך געזאגט, עס באווייזט זיך א רויטע פאן, עס

וועלט א געשריי: היטלען אראפ! און דער מענש פון דער מאסע, פאר ליעבשאפט, פאר פרייד און גאנץ אפט פאר בלויזער געוועהנ־היים צו פאלגען, כאפט זיך צום היטעל, נאר אויב עס איז א קריסט, הערט ער הינטער זיך:

— חויב נישט! עס איז א י ד י ש ע פאן... א אידישער געזאנג!

און איינער פון די אונטער־זאנער געהט צו צו זיין חבר און פרעגט:

— אפשר אנפאלען?

— ניין, מיר זענען צו וועניג! — הער איך א תשובה.

עס קומט צו צו מיר איינער א האלב־לעבעדיגער, חאלב־טויטער איד און פרעגט:

— צי קאן זיין אין ווארשוי א פאגראם?

און איך קריג אויף איהם, אויפ'ן האלב־טויטען, האלב־לעבעדיגען, קוים אטעמדיגען ווארשעווער איד, רחמנות און זאג איהם: ניין.

— זיכער? — גלאצט ער אויף מיר די אויגען אויס.

— זיכער, דער היגער פראלעטאריאט איז אנטוויקעלטער; די צאהל פון לומפענפראלעטאריאט — קלענער. דער נעוועהרב־מאן טרינקט פיעל וועניגער, צו די געהיימע אנענטען האט מען קיין צוטרויען נישט, און הער! מען שרייט: יערנאשטש! ניעד זשיע יערנאשטש! אויסערדעם — צוויי גרויסע אנטיסעמיטען האבען אויף א וויץ פארזיכערט, אז עס וועט נישט זיין, זייער אנטיסעמיטיש עהרען־וואלט געגעבען...

און עס קומט אין איהם אריין א חיות, א ניי לעבען, דאס פנים שיינט, די אויגען לייכטען, וועי איך פלוצלונג ביים אויף איהם און זאג:

— און א פ ש ר י א... קיין נביא בין איך נישט!

און ער איז צוריק האלב־טויט, האלב־לעבעדיג געווארען... ער שטארט! ער פאלט...
אפשר פארבעטען איהם צום זעלבסט־שוץ?

רויטע פענער — מאסען באגייסטערטע פנים'ער, פלאמענדיגע אויגען — העלדען... אייערע און אונזערע צוזאמען! יערנאשטש! און אין מיר ארעמען, נאר לעבעדיגען איד דרעהט אין אלטען קראנקען הארץ די פראגע:
— צי וועלען זיי מיר אויך העלפען?
עס גענהען פארטייען נאר פארטייען, פענער נאר פענער — מיינע, ביז אין דער לעצטער מינוט חיים־גלייבטע פענער: פריי־הייט! אכט־שטונדיגער ארבייטס־טאג! עס לעבע דער פראלעטאריאט!... און דאך איצט, אין דער מינוט, וועז פאגראמען שטעהען אין דער לופט, זענען זיי מיר נישט אזוי הייטיש, נישט אזוי היים געליעבט... דאס איז מיר איצט פיעל צו־וועניג!
צוויי געהען פארבי און איינער פון זיי לערנט דעם צווייטען:
— דער קלאסען־קאמף מוז זיך ארויסמישען אין נאציאנאלען קאמף, נאר אויף אזוי ווייט, ווי עס אינטערעסירט דעם קלאסען־קאמף — — —
ווי ווייט עס קען אינטערעסירען, האב איך נישט געהערט. עס האט א דונער געטאן: יערנאשטש! הייזער ציטערען...
איך אבער ציטער אויך...

מיין טאן איז נישט געפעלען געווארען. „סטייטש, אין חייטיגען מאמענט, וועז די וואנט פאלט, די טירען פון תפיסות סקרופעז און ווילען זיך עפענען, און וועלען זיך היינט־מארגען עפענען, וועז די צייטונגען געהען ארויס (אין די רעזידענצען) אהן „דאזוואלענא צענזוראי", וועז צעהן מאל אין טאג פארזאמלען זיך מיטינגען, און מען רעדט וועגען אלץ פראנק און פריי אין די אויגען פונ'ם אלטען טשינאווניק... היינט רעדסט דו פון קאפעלושען?"

רבותים, זייט מיר מוחל... זייט מיר מוחל, וואס איך האב מיינע אויגען, און אויף זיי מיינע אייגענע ברילען און קאן נישט, און ווייל נישט זעהן אויף אייערע אויגען, קל וחומר — אויף אייערע ברילען! און אז איך זעה אין דער לופט ארומשוועבען קאפעלושען — מוז איך גענבען א משל מיט א קאפעלוש... און אין דער לופט זעה איך שווימען ארום קאפעלושען אהן קעפ, אהן מענשען... א טראגי־קאמעדיע זעה איך, א פורים־שפיל!

אין קאפ דרעהען זיך מיר, ווי פליגעל פון א ווינט־מיהל, רעס־קריפטען, מאניפעסטען, מיטינגען, פארזאמלונגען, סאמע גוטע זאכען, און פול בין איך „גאלגען־הומאר"... איך זעה אן עולם געהט אין באד, זיך כלומר'שט אפוואשען, און האט אפילו א בעזעמעל צום שמייסען זיך אין די הענט, נאר אהן פרישע וועש! ארויסגעהענדיג פון דער היץ, פון פלוצלונג'דיגער התלהבות, וועט ער צוריק אין אלטען העמד, אין דער אלטער ברודיגער וועש... א נייער טאג, זאגט איהר, — איהר גלויבט, און איך גלויב נישט! צי האט איהר דאס רעכט צו פארלאנגען פון מיר אמונה?

און נישט איהר אליין, לעזער, פארלאנגט אמונה...

די אלטע וועלט, וועלכע איהר האט שוין, ווי אייך חלומ'ט זיך, אין קבר אריינגעלעגט, מיט ערד באשיט און איהר, ווי עס דאכט זיך אייך, געהט צוריק פון דער לויה און רייסט גראז און ווארפט צוריק אויפ'ן קבר — די אלטע וועלט האט פארלאנגט אמונה...

אויף א הויכער פאלקע פון האלץ־וועהרים צופרעסענעם שראנק איז געשטאנען אן אלטער, דריי־פיערטעל אויפגעגעסענער ספר, און האט פארלאנגט אמונה. און איהר לעבט נאר אין זיין צייט, און דארפט אייך נאך פיהרען לויט זיינע עצות...

דער רב און דער צדיק האבען פארלאנגט אמונה, אז פאר זיי איז אפען ד ע ר הימעל, וואס איז פארשלאסען פאר א י י ר... דער דאקטאר, ביים בעט פון קראנקען, האט פארלאנגט אמונה אין זיינע סודות, אין זיין באהאלטענער קבלה־מעריצין, וואס ער טאר נישט אויסזאגען, נישט דעם קראנקען, נישט זיינע נאהנטסטע

קרובים. דער סוחר בכלל, דער רייכער און דער קאַפּיטאַליסט בפרט, האָבען פאַרלאַנגט אמונה, אַז יעדער גראָשען איז עהרליך פאַרדינט; דער ביוראָקראַט האָט אודאי פאַרלאַנגט אמונה! איהר מוזט איהם גלויבען, אַז ער ווייסט אַלץ, טוט אַלץ צו אייער בעס־טען, בפרט ווען איהר באַצאָהלט דערפאַר, און קוים האָט איהר אָנ־געהויבען מסופק צו ווערען, איז ער, גאַנץ עהרליך, בייז געוואָרען און אַז א טאַטע ווערט בייז, שמייסט ער; פון דעם האָט נאָך שלמה המלך געוואוסט...

און אויב די ניי־געעפענטע וועלט פאַרלאַנגט אויך אמונה, זאָג איך אייך, אַז די נייע וועלט איז קיין נייע נישט, אַז דאָס איז אַ מלמד, וואָס האָט זיך פּורים לשם מצוה, איבערגעקנעפּעלט אויף גוי'ש, פון רעכטס אויף לינקס, און געמיינט, אַז מען וועט איהם נישט דערקענען...

וואָרים נישט נאָר איהר, לעזער, פאַרלאַנגט אמונה...

די בעלי־בתים, וואָס פאַרפלייצען די מיטינגען און הערען אויס די זיסע רייד פון פּאָסטעמפּאָווער דעמאָקראַטיע, וואָס בליהט אַלץ אויף גערעכטיגקייט; די פייערדיגע אויסגעשרייען פון דער נאַראָ־דאָווער דעמאָקראַטיע, וואָס טראָגט די ווייסע פאָן; די שטע־כענדיגע, בייסענדיג־ברענענדיגע רייד פון פּראָלעטאַריאַט־רעדנער און נאָך און נאָך אַלערליי פאַרשידענע רעדען, און פּאַטשען נאָך יע־דער רעדע „בראַוואָ!", ווילען אויך, מען זאָל זיי גלויבען; גלוי־בען, אַז זיי האָבען: ע ר ש ט ע נ ס, פּאָליטישע איבערצייגונגען, צווייטענס, בלויז געפיהל פון גערעכטיגקייט, כאָטש זיי באַנוצען זיך מיט'ן אַרבייטער־בלוט פאַר זייערע צוועקען, און דריטענס, אַז זיי האָבען באמת אהבת נפש ליעב דעם שטרייקענדיגען פּראָלעטאַריאַט, וואָס שטעהט פאַר זיי און פּאַטשט זיי און שמייסט זיי מיט איי־זערנע ריטער און שפּייט זיי נאָך דערצו אין פעטען פּרצוף אַריין...

און די רעדנער, די פּאַרטייען־פאָרשטעהער?

אָט שטעלט זיך אויף א אידעל מיט וואָנסען און שיט פייער און פלאַם, ער זאָגט, אַז ער איז א געבוירענער פּאָליאַק, אַז אין דער שטוב, וואו זיין וויג איז געשטאַנען, האָט מען גערעדט פּויליש, אַז דאָס ערשטע ליעדעל, וואָס ער האָט געהערט, איז געווען א פּויליש ליעדעל — אַז זיין גאַנץ פאַרלאַנגען, דאָס ציל פון זיין גאַנצען לע

בען, זיין איינציגע חאָפנונג איז צו פאַרדינען דעם טיטעל: „אָבי־וואַטעל פּאָלסקי"...

און דערביי פאַרלאַנגט ער א קליינינקייט; ער פאַרלאַנגט, אַז איך און די אלע, וואָס זענען געזעסען ביים טיש פאַר דער פּרעסע, און דאָס גאַנצע פּובליקום אין סאַלאָן פון פילהאַרמאָניע זאָלען חאָבען אין איהם אמונה, און גלויבען איהם, אַז ער רעדט אין נאָמען פון „בונד", אַז דער „בונד" האָט'ם געשיקט, אַזוי צו זאָגען, אַז זיין פּראָגראַם איז דעם „בונדס" פּראָגראַם...

און א פאַרטרעטער פון ס. ד., וואָס וויל אפילו קיין באַזונדערע קאָנסטיטואירענדע פאַרזאַמלונג פאַר פּוילען נישט, פאַרלאַנגט, מען זאָל איהם גלויבען, אַז ער איז אַזאַ גוטער הייס־ברענענדיגער פּאָליאַק, ווי דער, וואָס וויל דאָס גאַנצע פּאָליטיש אויפגעברויזטע, פאַליעס־שלאָגענדיגע וואסער צוציהען צו זיין מיהל, עס זאָל דרעהען דאָס איינציגע רעדעל פון „באָזשע צאָש פּאָלסקי".

און א פאַרטרעטער פון פּ. פּ. ס., וואָס וויל א קאָנסטיטואירענדע פאַרזאַמלונג עקסטרא פאַר וואַרשוי און דערמאָנט נישט אַ וואָרט וועגען ליטאָ, מאַלאָראָסיע, ליפלאַנד א. ד. גל., פאַרלאַנגט פון מיר אמונה, אַז ער וויל, ערשטענס, בשום אופן זיך נישט אָפּטיילען פון רוסלאַנד, אַז ער איז, צווייטענס, גערעכט פאַר אַלע פעלקער אויף דער וועלט, און דריטענס, אַז עס איז מעגליך א קאָנסטיטואירענדע פאַרזאַמלונג אין פּעטערבורג, די צווייטע אין וואַרשוי און אַז ביידע וועלען אויספיהרען גראָד דאָס זעלבע, וואָרים דאָס לעבען וועט שוין ווייזען, ווי אַזוי!

און א אידעל מיט א נאָז אַ לאַ פּינטשעוו, אפילו מיט א באָרד, פאַרטרעט די פּוילישע נאַציאָנאַל־פּאָסטעמפּאָווע דעמאָקראַטיע, און זאָגט, אַז די וועלט מוז שטעהן אויף פרייהייט און גערעכטיגקייט גלייך פאַר אַלע, און דעריבער מוז אין גאַנץ פּוילען, וואָס האָט איין דריטעל אידישע באַפעלקערונג, הערשען נאָר די פּוילישע שפּראַך, קאָנען עקזיסטירען נאָר פּוילישע שולען, און מאַכט זיך אפילו נישט וויסענדיג, אַז דאָס אידישע דריטעל, מיט'ן אויסנאַם פון אַ גאַנץ קליין ביסעל אָפּטריניגע, וואָס האָבען איינגעזאַפּט דאָס „פּוילישע ליעדעל נאָך אין דער וויג", וויל אידישע שולען, דאָס אַנערקענען פון דער אידישער שפּראַך, וועניגסטענס אין אייגענע אָפּגעזונדערטע אַנגעלעגענהייטען, — דאָס משה־רבינו־פערדעל פאַר־

לאַנגט פון מיר אמונה, אז ער האָט א לאָגישען קאָפּ, אז גערעכט איז פּוילישׁ פאַר פּאָליאקען און אומגערעכט—אידיש פאַר אידען...

און אונזער איינער, וואָס בויט זיין ירושלים אויפ'ן אידישען נאַציאָנאליזם, וויל: איך זאָל איהם גלויבען, אַז דאָס צוברעקלען פון גרויסען רוסישען לאַנד אויף קליינע לענדער, וואָס מוזען זיך מיט דער צייט אָפּרייסען גאָר אינגאַנצען, וועט נישט צוברעקלען די אידישע מאסע אין לאַנד, און אז עס וועט קיינמאָל נישט קומען די צייט, ווען דער ליטווישער איד מיט'ן פּוילישען, וואָס לעבען אַזוי אויך נישט ווי אמבעסטען, וועלען זיך נישט זיין אַזוי פרעמד, ווי דער דייטשער איד מיט'ן פראַנצויזישען, און נישט קוקען אויף זיך, ווי קאַץ און מויז!

און אפילו דער טיש פאַר דער פּרעסע, וואָס פאַרלאַנגט גאָר געוואַלטיג דאָס פרייע וואָרט און ווערט שיער נישט משוגע פאַר כעס, אז מען רעדט קעגען ליעדעל „באָזשע צאָזש פּאָלסקי" און טאָפּעט מיט די פיס, און שרייט, ווי אין א דול־הויז: אראָפּ! אראָפּ! פאַרשטאָפּט איהם דאָס מויל! אפילו דער טיש פאַר דער פּרעסע פאַרלאַנגט פון מיר אמונה, אז דאָס פאַרלאַנגען די פריי־הייט פון וואָרט איז ביי איהם אַן ערנסט און ער מיינט עס פאַר אַלע...

און די, וואָס געהען מיט מיר צוזאַמען אַרויס פון וויעץ, פאַר־לאַנגען אויך פון מיר אמונה, איך זאָל גלויבען, אז די רעזאָלוציע פון וויעץ, מען זאָל פאַרלאַנגען גלייכבארעכטיגונג פאַר אידען, דאַרף מיך אינגאַנצען בארוהיגען, כאָטש פאַר דער רעדאַקציע פון „גאָ־ניעץ" שטעהט א גרויסער פּוילישער פאָלקס־מיטינג און שרייט, צווישען אנדערע געשרייען: פּרעטש ז זשידאמי... און כאָטש די שוואַרצע מאה רעגירט פראַנק און פריי איבעראַל, אידישע פּאָגראָ־מען צופלייצען זיך אומעטום און — צוויי פּוילישע גמינעס האָבען שוין פאַרלאַנגט, מען זאָל אַרויסטרייבען די אידען...

און אַלע בעלי־בתים, זייערע און אונזערע, פאַרלאַנגען פון מיר אמונה, אז עס איז א יושר, דער פּראָלעטאַריאַט זאָל ברענען, און זיי זאָלען אויפ'ן לעבעדיגען פייער בראָטען גע'גזל'טע קאַר־טאָפעל; אַז עס איז א יושר, דער אָרעמער אַרבייטער זאָל זיין אין דער פינסטערער נאַכט א לעבעדיגער שטורקאַץ, ביי וועלכען זיי

וועלען צעהלען זייער נעראבעוועט געלט און אונטערשרייבען זיינע פארשווינדעלטע וועקסעל...

און די וואַרשעווער פאליציי וויל, איך זאל איהר גלויבען, אז דער מאניפעסט איז מאניפעסט פאר איהר אויך, בשעת, וועז זי שטעכט אוז שיסט די נישט־באוואפענטע מענער, אלטע לייט, וויי־בער אוז קינדער אין די גאסען... אז איהר נאנצער מיין איז, עס זאל זיין שטיל אוז רוהיג אין גאס אוז דעריבער מוז זי שטעכען אוז שיסען; בשעת, וועז זי לאזט דורך פראנק אוז פריי די נרעסטע מאניפעסטאציעס פוז דער שווארצער נאראדאוועי דעמאקראטיע...

אוז פעטערבורג פארלאנגט, אז דער מאניפעסט, וואס מען האט באקומען דורך נעשרייען, פראטעסטען אוז סטרייקען, קאז ערפילט ווערען ערשט דאמאלט, וועז די נעשרייען, פראטעסטען אוז סטרייקען אוז סטרייקען אויפהערען! דאס נאסען־נערודער שטערט דער רעגירונג ביי דער ארבייט!

זאל האבען אמונה, ווער עס האט... איך האב נישט, אוז ווייל איך האב נישט, שרייב איך פעלילטאנען פוז קאפעלושען... פוז קאפעלושען אהן קעפ, אהן מענשען.

אויס! מעהר פיהר איך מיט דער אלטער רעגירונג קיין מחלוקת נישט.

כל־זמן די אלטע רעגירונג, וואס וויל בשום אופן נישט אלט ווערען, האט מלחמה נעהאלטען מיט מאניפעסטען, איז נעווען א נעשעפט צו ענטפערען מיט לייט־ארטיקעל, פעלייטאנען — מיט אלערליי לייטערארישע מאניפעסטען, אוז — שרייבען קענען מיר בעסער! האט איז זייט נעבעטען זיין קרעדיט, האט די צווייטע קורץ אוז שארף נעענטפערט: לאו! האט איין צד נעזידעלט: פאר'חלומ'טע קעפ, דעמאנאגישע אונטערהע־צער וכדומה, האט דאס צווייטע נעענטפערט: שטאר־קעפ, אינטרי־נאנטען, שווינדלער, פראוואקאטארען! אויפ'ן פאפיר האבען מיר שטענדיג די אויבער־האנט נעהאט; דאצו האבען מיר נעשיקטערע העגט, שארפערע צונגען אוז א פרייערען סטיל. נישט אומזיסט זענען מיר טינט־אוז־פעדער לייט! אצינד האט זיך אבער די אלטע רעגירונג מישב נעווען אוז האט צוריק ארויסגענומען אוז אנגע־שארפט דאס אלטע כלי־זין: קריגס־צושטאנד, קאלבעס, שטיקעס, ארעסטען, פארשיקעררייען, קריגס־נעריכטען — אויף דעם איז שוין

מיט טינט און פעדער נ י ש ט צו ענטפערען! זאָל זי קומען אויף אַ נ ד ע ר ע ה ע נ ט, און מיר, מיר עצה־געבער און טינט־און־פעדער־לייט, וועלען זיך דערווייל באַשעפטיגען מיט כשר'ע, שטילע ה י י מ י ש ע ג ע ש ע פ ט ע ן — ביז דער צאָרן וועט אריבער! ביז דער הימעל וועט זיך אויסלייטערען און די שטילע ארבייט פון אונטער דער ערד וועט צוריק אַרויס אויף דער ליכטיגער שיין.

און היימישע געשעפטען האָבען א ו י ך ד אָ ס ר ע כ ט אויף אויפמערקזאמקייט.

און היימישע געשעפטען פעהלען נישט.

די קאָמיסיע, וואָס איז געזעצט געווען ביים ווארשעווער גע־נעראַל־גובערנאַטאָר, אום אויסצואַרבייטען דאָס נייע געזעץ פון אַ שטאָדט־פאַרוואַלטונג (זאַרזשאָנד מיעיסקי — גאָראָדסקאָיע סא־מאָ אופראַוולעניא) אין פוילען, און וואָס האָט איבערגעריסען איהר אַרבייט ביים ערשטען אויסרופען פון קריגס־צושטאַנד, — די קאָ־מיסיע האָט אצינד צוריק אויפגענומען איהר אַרבייט און האָט שוין אויפס־ניי עטליכע זיצונגען געהאט.

אויף דער לעצטער זיצונג איז געשטעלט געוואָרען די פראַגע: אין וועלכער באציהונג דאַרף שטעהן דער אידיש־פוילישער קהל צו דער שטאָדט־פאַרוואַלטונג? און ביידע אידען, וואָס זיצען אין קאָמיסיע, צוויי פייערדיגע זיילען פון דער פוילישׁ־אידישער אסי־מילאַציע, האָבען אַרויסגעזאָגט די מיינונג, אז די אידישע געמיינדע דאַרף אין קיין באציהונג נישט אונטערפאַלען דער שטאָדט־פאַר־וואַלטונג; אז די אידישע געמיינדע דאַרף זיך פיהרען באַזונדער, עמאַנציפירט פון אַלגעמיינע שטאָדט־זאַכען. אַזוי אויך דאַרפען באַפרייט ווערען אַלערליי צדקה־חברות און — וואָס דער עיקר איז — די מיינונג איז פון דער קאָמיסיע אָנגענומען געוואָרען. עס פראָפּאָנירט זיך נאָך: דער ווארשעווער דאָזאָר זאָל שטעהן אין דער שפּיץ פון אַלע עמאַנציפירטע פראָווינציאַלע דאָזאָרען, אָפע־נער געזאָגט: עס ווערט פאָרגעלעגט א פרייע אָרגאַניזאַציע פון אַלע אידישע געמיינדען אין פוילען מיט וואַרשוי אין דער שפּיץ.

זעהט איהר נאָך אמאָל, אז א „אידישע קִישקע קאָן מען

ווירקליך נישט שאצען", אסימילאטארען אין א רעגירונגס־קאמיסיע פארלאנגען א פרייע אידישע פאלקסטימליכע ארגאניזאציע. אוו וועו אפילו אהן א „געזעצגעבענדען סיים"!

נאר צי ערלויבט דערויף דאס הערשענדע געזעץ וועגען אידישע געמיינדען?

דאס הערשענדע געזעץ איבער אידישע געמיינדען ערלויבט אלץ אוו גארנישט; געשווינדער — גארנישט, ווייל דערווייל איז נאר עגגען געזעץ אלץ, וואס דאס געזעץ האט נישט אויסדריקליך ערלויבט, אוו דאס געזעץ, פוו וועלכען מיר רעדען, איז זעהר אלט. זעהר קנאפ אוו — ווי אלע אונזערע געזעצען — געלאטעט אוו דורך נישט־געשיקטע הענט.

איבער דער גאנצער צייט, וועו דאס לעבען האט זיך אזוי נעוואלטיג געענדערט, האט זיך די רעגיערונג מיט די אידישע געמיינדען כמעט נישט באשעפטיגט, אוו אזוי ווי מען קאן לאנג די קינדער־שיך נישט טראגען, האבען די אנטוויקעלטערע געמיינדען (וואשוי, לאדז...) לאנגזאם, יעדעס מאל מיט א ספעציעל ערלויבניש פוו מאגיסטראט, זייערע אטריבוציעס (רעכטע) פארשפרייט, פארטיפט, אוו וואס מען האט באקומען, שוין פעסט געהאלטען אויף שפעטער אוו וויטער אנטוויקעלט. מיט דער צייט האט די געמיינדע זיך אויפגעהערט צו פארלאזען אויפ'ן געזעץ אוו דער אייגציגער מאטיוו אין אלע פאפירען צו דער רעגירונג איז געווארען: היות, ווי דער מנהג איז... אויף רוסיש חיסט עס „По примѣру прежнихъ лѣтъ".

אצינד, אז דאס אלטע אוו פארשימעלטע שווימט אפ אוו ארגאניזירט זיך, אויף דער גאנצער דערווייליגער רעאקציע נישט קוקענדיג, א ניי לעבען, וואס מוז האבען נייע פאסענדיגע געזעצליכע פארמען, בלייבען די אידישע געמיינדען אדם־נאקעט, אוו עס איז נויטיג א ניי געמיינדע־געזעץ, וואס זאל פאסען צו די נייערע לעבענס־פארמען. אוו ווירקליך: דער וואשעווער דאזיגער האט ארויסגעזעצט א קאמיסיע פוו עטליכע פארשטעהער, אויסצוארבייי־

טעז א נייעם געזעץ־פראיעקט פאר די אידישע געמיינדען אין פוילען.

דערפאר, וואס דער וואַרשעווער דאזאר שלאפט נישט, קומט איהם א שהנעם דאנק. פון דער צווייטער זייט אבער, איז א פראַ־יעקט פאר אידישע געמיינדען, וואס וועט אויסגעארבייט ווערען פון הייגטיגען וואַרשעווער דאזאר, פאר'ן אידישען נאציאנאל־לע־בען, אביסעל צו געפעהרליך.

די הייגטיגע פאַרשטעהער, אלס פאַליטיש עהרליכע לייט, טא־רען נישט פארגעסען:

1) אז דער אוסטאוו דארף זיין נישט פאר וואַרשוי אליין, נאר אויך פאר דער פראווינץ. נאר מעהר: אז די פראווינץ איז מעהר פאראינטערעסירט דערינען, ווייל זי דארף אונטערפאלען וואַרשוי.

2) אז זיי, די הייגטיגע פאַרשטעהער, זענען אויסגעוועהלט געוואָרען, לויט א זעהר אלטען, הייגט שוין, אפילו אין רוסלאנד. נישט פאסענדיגען וואהל־רעכט, וואס האט געגעבען די דעה נאר, פאַרהעלטניסמעסיג, פארמעגליכע לייט.

3) אז געוועהלט זענען זיי געוואָרען נאר צום פארוואלטען מיט דעם, וואס עקזיסטירט שוין: חשבונות צו פיהרען, הכנסה והוצאה צו מאכען, נעמען געלט און געבען געלט און לויט א באַ־קאנטען און באשטעטיגטען בודזשעט, אבער נישט ארויפצוואוואר־פען אויף קהל א נייע לעבענס־פארם. פארבינדען דאס אידישע לעבען מיט א נייעם אוסטאוו. דאס געהערט צו זייער מאנדאט נ י ש ט. אויף ד ע ם האבען זיי קיין פאלמאכט פון ק י י נ ע ם נישט! און אויך —

4) אז די קאדעטן פון די הייגטיגע פאַרשטעהער איז טוויזענט נייַן הונדערט און פינף געענדיגט. און וועז נישט דער קריגס־צושטאנד מיט די אומרוהעז, דורך וועלכע די געמיינדע־וואהלען זענען אפגעלעגט געוואָרען, וואלטען מיר פיליכט שוין געוואוסט, אז די געמיינדע האט נ י ש ט דעם גאנצען צוטרויען צו די רייכע, עהרליכע, טעטיגע, אבער וועניג, אדער גארנישט א י ד י ש געביידעטע יעצטיגע פאַרשטעהער...

און אז עס איז דעריבער א יושר:
צום באטראכטען דעם אוסטאוו צוצורופען די פראווינץ און אין וואַרשוי אליין — די ווירקליך־אידישע אינטעליגענץ. —

טרא־א־אך!
די דיקע מויערען ציטערען.
גאַטס דונער איז נישט אזוי שטאַרק. ערד־ציטערניש, וואַל־קען־ברוך!
— מאַדאַם!
זי הערט מיך נישט. זי ציטערט, די פינגער אין די אויערען. די אויגען שטאַר, דאַס געזיכט אַהן א טראַפען בלוט, א דיקער טראַפען שוויים אויפ'ן שטערן, זי פאלט טיף אריין אין פאַטעל.
— וואַסער! — רוף איר, נאר מיין שטימע ווערט פארדעקט מיט דריי געדיכטע סאלוועז.
דאַס שיסען האַט זי שוין נישט געהערט.
דער קערפער איז ווי אפגעשטאַנען; א לייכטער שוידער לעשט זיך אויס ביי די פארבלאַסטע ליפען.
און נאר א גאנצער שטונדע, אז זי איז קוים צו זיך געקומען, האַט זי, מיט א טרערען־אנגעוואַפטער שטימע, געפרעגט:
— וואַס איז עס?
— קריג, מאַדאַם!
— אַבער דער האַס! פון וואַנען נעמט זיך דער האַס?

— איהר ווילט לויבשאפט, מאַדאַם?
— לויבשאַפט, בארמהארציגקייט... האַרמאַניע...
— גוטע זאכען, מאַדאַם!
— האַרמאַניע, מלאכים־געזאַנג, הימעל־שפיל...
— ווי איז אַבער, מאַדאַם, אז א פרעכע האנט האַט די האַרמאניע איבערגעריסען? אז אינמיטען הייליגער ברודערשאפט איז עמיץ געשעדיגט געוואָרען, בלוט איז פארגאַסען געוואָרען — דאַז, מאַדאַם...

— וואָס דאַן? — פרעגט זי מיט נאָך נישט בארוהיגטע אוי־גען, נאָר שוין מיט עטוואס גערויטעלטע ליפּען.

— דאַן, מאַדאַם, איז די ל י ע ב ע, די באַרמהאַרציגקייט, די אלץ־פאַרצייהענדיגע ברודערשאַפט א פאַרברעכען!

— אַ פאַרברעכען?

— געוויס. לאָזט זי, די ליעבע, הערשען, די ווייכע, פאַר־טרערטע, אייביג קושענדיגע ליעבע, וועט קיין ווייץ און קיין קאָרן נישט וואַקסען; זי וועט נישט לאָזען אויסרייסען די דערנער, און זיי וועלען פאַרדעקען דאָס פעלד. עס וועלען קיין פרוכט־בוימער נישט אַרויס, עס וועלען קיין בלומען אין קיין גאָרטען נישט שפּראָ־צען, ווייל פלאַנצען און לערע בוימער וועלען פאַרנעמען דעם פּלאַץ. „ריהר נישט"! זאָגט די ליעבע.

און צואוואקסען וועלען זיך אויך נאָר די מענשען־דערנער. די ווילדע מענשען־פלאַנצען... און פאַר גוטע און פרומע און עדעלע וועלען שטעהן תליות אין די ג אַ ס ע ן, וואָס וועלען געוואַשען ווערען מיט'ן עהרליכסטען בלוט... „ריהר נישט!" זאָגט די ליעבע.

און ביי די תליות וועט זי שטעהן און מיט די גוטע און פרומע און עדעלע ודוי זאָגען און פאַרשפּרעכען, ו ו אָ ס איהר ווילט אויף י ע נ ע ר וועלט... ד י וועלט אָבער וועט זיך אייביג באָדען אין בלוט, אין בלוט פון די בעסטע, פון די שענסטע, פון די העכסטע...

— אך, גאָט! — רופט זי אויס דערשראָקען, און פאַרשטעלט די קוים־אויפגלאַנצענדיגע אויגען מיט די מאַרמאָר־ווייסע הענט.

— גאָט, מאַדאַם, האָט זיינס געטאָן. ער האָט אויסער ליעבע נ אָ ך עפּעס באשאפען.

— וואָס?

— דאָס, וואָס איהר רופט ה אַ ס און איז ווירקליך נישט מעהר אלס ג ע ר ע כ ט י ג ק י י ט!

דאָס פרעכע אינסטרומענט, וואָס האָט שלעכט אַריינגעבלאָ־זען אין דער מענשליכער סימפאָניע, מוז פאַרשטומט ווערען... די האַרמאָניע, וואָס איז צושטערט געוואָרען מיט געוואַלט, מוז צו־ריקגעשטעלט ווערען מיט געוואַלט!

זי נעמט די הענט פון די אויגען אוועק.

— און דאַן? פרעגט זי, אז זי וועט צוריקגעשטעלט ווערען?

— דאס, אויב עס וועט אמאל געשעהען, זאל הערשען די ליעבע!

די וועלט, ווי געוואגט, איז די אלטע...

עס האבען זיך נאר געענדערט די אויסרופען, די קלינגענדיגע ווערטער, די ארט, לויט וועלכער יעדער פארטיי־מענש, יעדער פאר־טיי־קאמי־וואיאזשער רופט אין זיין געוועלבעל אריין, איז פאר־ענדערט געווארען — דאס פארטיי־מאטעריאל — דער מענש האט זיך נישט געענדערט...

און וויל דער מענש האט זיך נישט געענדערט, וויל ער, מען זאל איהם גלויבען! וואר עס האט א לערע קאסע, מוז לעבען אויף קרעדיט, מוז אונטערשרייבען וועקסלען, און גאנץ אפט — פאלשע וועקסלען, וועלכער ער האט גארנישט בדעה צו צאהלען!

איך רעד שוין נישט פון דער ביוראקראטיע (שפייט אויס דריי מאל!), וואס בארוהיגט דאס פאלק פון פאגראמען... פון שטאטס־מענער, וואס צוטויל־ען צווישען פרייהייטס־הונגעריגען פאלק מעניר־צעטעל, וואו עס ווערען אויסגערעכענט אלערליי מאכלים טובים, און רעכענען גארנישט צו דערלאנגען, און דעקען אפילו נישט דעם טיש, און הייצען אפילו נישט אונטער די קיך...

איך רעד גאר פארקערט פון צד שכנגדו... זאלען די שטארבענדע באגראבען זייערע טויטע, איך רעד פון לע־בעדיגע, פון די, וואס געהען אקעגען דעם נייעם לעבען און רופען עם ארויס פון אלטען ביוראקראטישען תהו ובהו, פון די, וואס רו־פען אלע פינף מינוט „לחיים!" און נישט איבער'ן בעכער פון ביו־ראקראטישען בלוטיגען וויין, נאר לחיים קאנסטיטואנטע, לחיים דער אכט־שטונדיגער ארבייטס־טאג און — לחיים וואשינגטאן קאנסטיטואנטע!

פון פ. פ. ס. רער איך!

פ. פ. ס. פארלאנגט פון מיר אמונה, אז דאמאלט, ווען עס וועט אויסגעפיהרט ווערען איהר פאליטישע פראגראם, וועט זיין פריי, אלץ פריי, יעדעם פאלק, אפילו יעדע אויינצעלנע אינדיווי־דואליטעט; — „מיר — זאגט מאדאם ס...קי, די געווועזענע ג—ע

מיט איהר קלינגענדיגער, ארויסשלייכענדיגער שטימע, — מיר, פּ. פּ. ס., אז מיר וועלען זיגען, וועלען נישט זיין אזוי קלייניליך, אזוי ענגהערציג עמיצען אין זיינע געוועהנהייטען צו שטערען, מיט געוואלט זיין געשמאק צו ענדערען, זיין פּריי־וואָרט צו שמעלען" — אוז דער מיטינג־זאל, דער פּ. פּ. ס.־עולם, פּאטשט: בראוואָ! עס הייסט: אודאי! אוז אויף דעם זעלבען מיטינג ענדערט דאָס פּ ר ע ז י ד י ו ם פון פּ. פּ. ס. מוטוויליג די ר י ה ע פון אויסגעטיילטע שטימען... רוקט אָפּ די נישט פּ. פּ. ס.־שטימען. וואָס וויטער אוז וויטער, אוז בשעת עס לאָזט די פּ. פּ. ס.־לייט רעדען, ווי לאנג זיי ווילען, כאטש די אויערען אין זאל ווערען גע־שוואלען, באגרענעצט זי די ציים פּאר נישט פּ. פּ. ס.־רעדנער...

פּ. פּ. ס. פּארלאנגט פון מיר אמונה, אז דער נאציאנאל־קאמף איז נאָרנישט, כמעט נאָרנישט, דער עיקר איז דער קלאסען־קאמף, ווארים די ערשטע „פּ" פון „פּ. פּ. ס.", די אָל, וואָס שטאָרט פון זאָק ארויס, איז, אויב נישט נאָר לנוי, כלל וכלל נישט לתשמיש, עס געהט נאָר ווענען דעם, וואָס די „סמך" מוז באציי־כענען די גרענעצען פון טעריטאָריום, פון דעם פּלאַץ, וואו דאָס פּאלק, וואָס איז נישט מעהר, אלס א טיל פון דער אלגעמיינער פּראָלעטאריער־ארמיי, שטעהט! אוז דער פּאראָל איז: פּראָלעטא־ריער פון אלע לענדער, פּאראייניגט אייך! וואָרים דער ב ל ו ט־פּ א ר ב א נ ד. דאָס נאציאנאלע געפיהל, איז ביי איהם פיעל שוואכער אלס דער קלאסען־פּארבאנד — די סאָלידאריטעט פון אלע פּראָלעטאריער, — אוז דאָר ווי זיך פּ. פּ. ס. אויף קיין פאל נישט אויסגלייכען מיט ס"ד אוז „בונד", וואָס פּארלאנגען, עס זאל זיין איין קאָנסטיטואנטע אין פּעטערבורג פאר אלע פּראָווינצען. וואו אלע פּראָלעטאריש פּארטייען וועלען זיך צוזאמענהאלטען אוז אויסרייסען פון ביוראָקראטישען האלז די גאנצע פּאלקאמנע פּרייהייט פאר אלע פעלקער, די וויטסטע אויטאָנאמיע פאר פעל־קער טעריטאָריאלישע אוז א קולטורעלע אויטאָנאמיע פאר עקס־טעריטאָריאלע פעלקער! אוז פּ. פּ. ס. פּארלאנגען, נישט קוקענדיג אויף דעם, וואָס זיי שעדיגען די פּאראייניגונג פון פּראָלעטאריאט, אויף אָרט־אוז־שטעל אז עקסטרא קאָנסטיטואנטע פאר פוילען, גאנץ גוט וויסענדיג, אז אויב די פּראָווינצען, וואָס רייסען די בלוטיגע פעדים, מיט וועלכע די געוואלט האָט זיי צוגענעהט צום אימפּער־

יום, וועלען זיך אפטרענען צו פריה, וועט אין די אינערע גובער־
ניעם דער פראָלעטאריאט, צוזאמען מיט די ראדיקאלען און ליי־
בערלען, ווערען אזוי אפגעשוואכט, עס וועט זיך אפילו נישט
לוינען ארויסצושטעלען קעגען זיי עטליכע כולינאנעם...

איר, פערזענליך, האב איך גארנישט דאגעגען, וואס דאס
בלוט פולסירט אפט שטארקער און דאס נאציאנאלע געפיהל רופט
העכער, אלס עס ווילט זיך אמאל דעם טעארעטישען ענאסע פון
פ. פ. ס.! נאר וואס אבער פארלאנגען פון מיר גלויבען אין ד ע ס,
אין וועלכען ער גלויבט אליין נישט?

פ. פ. ס. פארלאנגט נאך קרעדיט אויף עפעס אנדערש: עס
ווילן מיר איינרעדען, אז עס האלט מלחמה נישט נאר מיט דער
פינסטערער נאראדאווער דעמאקראטיע, נאר אפילו מיט'ן קלוים־
טער שלאגט עס זיך! וואָרים נישט נאר די נאראדאוועַ דעמא־
קראטיע ווילן טאנצען איהר אייגען טענצעל אויף די שאנצען פון
דער אלטער פעסטונג, וואס דער פראָלעטאריאט האט איינגענומען
מיט הונגער, שוויים און בלוט, נאר אויך די גליכגילטיגקייט ווילן
אריינשטעקען איהר פאן אויף דער שאנץ. — „אוועק מיט'ן
קלויסטער!" רופט פ. פ. ס. און וויטער: „לעבען זאל דער רער־
נער!" די פיעלהארמאניע ציטערט! וואָרים באמת, „די ליעבשאפט,
די ברודערשאפט, וואס דער גלח פרעדיגט, איז נאר א הוילער.
פוסטער קלאנג! — זאגט וויטער דער רעדנער, — דאס איז די
פאלשע שלאנג, וואס ווילן פארזינדיגען דעם פראָלעטאריאט, ער
זאל נישט קאנען קומען אין זיין גן־עדן אריין"... און נאך אמאל:
בראוואָ! הענט ווערען געשוואלען, פ. פ. ס. ברילט, ווי א לייב!
און פלוצלונג, שא! עס ווערט שטיל אין זאל, ווי אויף א בית־
עלמין, די פארשוויצטע פנימ'ער ווערען פארקלערט, די אויערען
שפיצען זיך און ציהען זיך, ווי קעגען שופר של משיח, די אויגען
ווערען פול האפנונג, פרייד, תענוג און שטראלען מיט א וואונ־
דערליכען גלאנץ פון אונטערגעבענקייט און עהרע... וואס איז?
ווער רעדט, וואס מען הערט'ן אזוי? ווער רעדט, וואס זיינע רייד
אויסען זיך צאי אין די הערצער, אין די העלדען־הערצער פון פ.
פ. ס.? עס רעדט א גלח, א מאנאד! און פון וואס רעדט ער? פון
דער זעלבער קלויסטער־ליעבע, וואס איז ערשט נישט לאנג אויס־
געלאכט געוואָרען, געטויט און באגראבען געוואָרען!

און פּ. פּ. ס. פּאַרלאַנגט פון מיר אמונה, אז זי מיינט מיך אויך, אז מיד, מיד אַרעמען איד, וועט עס אויך פּאַרזאַרגען; אפילו אין די ביכלעך פון פּ. פּ. ס. ווערט געשריבען, ווערט געדרוקט. אדרבה, אידען זענען אויך מענשען... און איך זעה, זיי זענען מענשען! אין דער שפּיץ פון פּ. פּ. ס. שטעהען, ברוך השם, אסך, אסך אידען און אידענעס!

רבונו של עולם, — טראַכט זיך נישט איין אידישער פּראָלעטאַריער אין זאַל — נאָר וואָס זאַל עקזיסטירען דער בונד? נאָר וואָס טייַלען זיך?

און פונדעסטוועגען, פונדעסטוועגען איז דער וועקסל, וואָס פּ. פּ. ס. שרייבט פּאַר אונז אונטער, נישט קיין רעכטער וועקסל... דאָס איז א באַנקנאָט, וואָס די קאַסע פון פּ. פּ. ס. קאָן נישט און האָט נאָר בדעה נישט צו צאָהלען...

ערשטענס — ווערט דער באַנקנאָט געוויזען נאָר אונטער פיער אויגען... אין דער רעזאָלוציע ווערען מיר נישט דערמאָנט! די פיינסטע און שטאַרקסטע רעדנער, וואָס רעדען פון פעלקער־באַפרייאונג, האָבען, אויסרעכענענדיג אלע פעלקער, וואָס פּ. פּ. ס. וועט און מוז באפרייען — מיד נישט גערעכענט, מ י י ן פּ א ל ק נישט דערמאָנט... און, ווי געזאָגט, נישט נאָר פון פּראָלעטאַרישע אינטערעסען איז גערעדט געוואָרען! ס י ע ר א ש ע ו ו ס ק י האָט גערעדט, און מיט באגייסטערונג גערעדט, וועגען דער גרויסער און פיינער ראָלע פון נאַציאָנאַליטעטען און ווייטער מיך און מיין נאַציאָן נישט דערמאָנט. איך גלויב זייַן האַרץ! עס איז גוט, עס איז ווייַך, עס איז עהרליך און ערהאָבען, נאָר ליפּען האָט ער וואונדערליכע: זיי קענען דאָס וואָרט אידישע נאַציאָנאַליטעט, אויב עס הויבט זיך אויף פון האַרץ, נישט דורכלאָזען, עס ווערט ערגעץ פּאַרלוירען אין דער הייל פון מויל, אין א לאָד פון א שלעכטען צאָן, אדער דערשטיקט אין האלז...

איך גלויב נישט פּ. פּ. ס., און גלויב נישט ט א ק ע דעריבער, ווייל עס האָט צווישען די פּאַרשטעהער אזויפיעל אידען פון געווישען סאָרט, און צווישען די אפיציעלע רעדנער אזויפיעל פון דיזעלבע אידען! ווייל איך קען די אידען, איך קען די אלטע

קנעכט, די אלטע פאָלקס־פאַרקויפער, נאַציאָנאל־הענדלער — די אַלטע אסימילאטאָרען!

די גרעסטע ווייבערישע זייל, אויף וועלכער דאָס הייליגטום פון פּ. פּ. ס. הויבט זיך, א געבוירען אידיש קינד, האָט גערעדט נישט נאָר אין פיעלהאַרמאָניע, נאָר אויך ערגעץ אנדערש... און דאָרט האָט זי דערקלערט, אז זי איז א „פּאָלקא", ווייל א פּאָלאַק איז נישט קיין בלוט־באגריף, נאָר א באוואוסטזיין־באַגריף; „די, וואָס פיהלט זיך אלס פּאָלקאַ, איז עס!" — מיר קענען דעם „גע־לעהרטען" הער פ...., נאָר גענוג מיט נעמען!

דערמאָנען מוזען מיר נאָך איין אידיש געבוירענעם רעדנער פון פּ. פּ. ס., וואָס האָט נאָר דאָס רענדעל געטוישט! דער האָט געזאָגט: „חברים, צי איז צייט צו רעדען וועגען פעלקערשאַפטען דאמאָלט, ווען מען רעדט וועגען פּראָלעטאַריאט?" דעם קענען מיר אויך!... ערגעץ אנדערש האָט ער אונז געזאָגט: „איך בין מודה, איך האָב צ ו ו י י נשמות, איינע א פּ ו י ל י ש ע און די צ ו ו י י ט ע (הערט: די צווייטע!) א א י ד י ש ע"... און ער האָט רעכט דעריבער, וואָס ער וויל נישט רעדען פון דער נאַציאָנאל־פראַגע, ער וויל זיך נישט ווייזען פאַר'ן עולם אלס אומרוה, וואָס רודערט זיך אהין און אהער, פון איין נשמה צו דער צווייטער! אַלס לעדערנער דישעל, וואָס איין נשמה שלעפּט א ה ע ר און די צ ו ו י י ט ע א ה י ן!

— און הער ד.? אייגענטליך נישט הער ד., נאָר גענאָסע ד.! עס איז אַן אַרבייטער, א אידיש געבוירענער ארבייטער! אלס אַרבייטער פרעהט ער זיך, און קאָן די פרייד אין זיך נישט באַ־האַלטען און מוז די שמאַטע אויפ'ן זאַל ארויסוואַרפען, — ער פרעהט זיך, אז ער, דער איינפאכער אָרעמער ארבייטער האָט די זכיה צו זיין אין פיעלהאַרמאָניע, וואָס איז באשאַפען געוואָרען נאָר פאַר רייכע לייט... דער רעדט שוין אפילו אידיש אויך, דער מוז שוין באריהרען מ י ך אויך...

„און עס איז — זאָגט ער — א אידיש, פּאָליטיש פריי פאָלק געווען! נאָר במשך דער צייט זענען פאַרשידענע פאַרענדערונגען געוואָרען..."

על כן? צי זענען מיר א פאָלק, צי ניין?

קיין תשובה קאָן ער נישט געבען! וואָרים — וואָרים פּ. פּ. ס.,

ביי וועלכער די „פּ.“ וואקסט מיט יעדער סעקונדע אויפ'ן חשבון פון „ס“ — האָט קיין צייט נישט צו אַזעלכע נאַרישע פּראָגען!...

רבותי, איך גלויב נישט! איך וועל נישט גלויבען פּ. פּ. ס., כל־זמן זי וועט האָבען אין זיך אזוי פיעל אידען פון געוויסען סאָרט, אידען יונגע, נאָר אויסגעפּוילטערע אלס אונזערע לאַנג־געשטאַר־בענע און באַראָבענע שענקער און פּריצ'ישע פּאָקטוירים. און איך ראָט אויך דעם אידישען פּראָלעטאַריאָט: גלויב נישט! דיין אָרט איז אין א אידישער ארבייטער־ארגאַניזאַציע!

היט דיך — זאָג איך איהם — פּאַר פּ. פּ. ס., כל־זמן זי האָט אויף איהר לייב די אלטע אידישע אסימילאַטאָרישע מכה!

וואָס איז די וועלט?

א פּאַדערהייזעל צו יענער! דאָ געהט מען פּאַרבי, דאָרט בלייבט מען.

דאָ ארבייטען? דאָ לייב האָבען? דאָ אויף מאָר־גען און אינערמאָרגען רעבענען?

זאָלען מיליאָנערען זיך מאַרמאָרענע מאָנומענטען בויען; פּאַר אונז אָרעמע איז גענוג א דיין און שמאָל ברעטעל צוקאָפּענס...

און מען לעבט „אבי ווייטער“, „אבי איבערצוקומען“...

ערב יום טוב זיפצט מען אָפּ: שוין נאָר יום טוב!

צום מאָרגענס, מען עפענט קוים די אויגען אויף, קלערט מען שוין: ווי אזוי וועט מען איבערלעבען דעם טאָג, און פּאַר'ן שלאָף הויבט מען אויף די הענט: גלויבט איז זיין לעבער נאָמען — אינערגעלעבט א טאָג!

פּאַרקירצען זיך די צייט אין פּאַדערהויז טאָר מען נישט. דעם באַדעם איבערהאקען טאָר נישט קיין אידישע האנט — ווי לאנג גאָט וועבט, וועבט ער — בעל כרחך אתה חי — לעבט מען איבער

דאנק. דערהאלט מען דאס לעבען מיט „אבי וואס". פארביסען מיט „וואס עס איז".

און ברענגט די מארק־אידענע א הון אין שטוב אריין, נעמט די בעל־הבית'טע די הון אין האנט אריין, טאפט זי און וועגט, און פרעגט: וואס וועל איך אפקומען מיט איהר?

און זעהט איהר עפעס שיינט, פליהט אייך דורך פאר די אויגען א גלאנץ, איז עס אן אטלעסענע קאפאטע — ל ש ם מ צ ו ה, פאר י ע נ ע ר וועלט, א בגד לשבת ויום־טוב...

אבי ווייטער...

קינדער־יאהרען זענען א פארשפיל צו דער חופה... און קומט דער חופה־טאג, טוט מען אן דעם חתן ת כ ר י כ י ם, חתן־כלה פאסטעו און זאגען ו ד ו י — זיי גרייטען זיך שוין צום טויט...

און די ערשטע גרויע האר?

א „פאוויעסטקע צום בית־דין־של־מעלה!" דין וחשבון גיב אף!

און — „לעב גוט, וועט דיר לייכט זיין דער טויט" און „גענדענק אינ'ם טויט, זאלסט קאנען גוט לעבען" — דאס איז די מארא־ל...

מענשען וואנדערען, מענשען שטארבען, קהילות בויען זיך, קהילות ווערען חרוב. די שפראצען, יענע וועלקען...

אבי ווייטער!

געשעפטען אויף ניין און נייניציג יאהר?

א וועלט פארזארגען?

געמויערטע צדקות?

ערגעץ איינוואנדערצלען זיך? צוויי גלות־בלימעלעך שפראצען אין אידישען הארץ! „אבי ווייטער!" און „אבי איבערקומען!"

לעבעדיגע שטעהען נישט פעסט; מתים וואנדערען אויף גלגול מחילות... וואר עס וויל זיכערער געהן — קריכט אויף אלע פיער!

טאנדעט.

אלץ איז טאנדעט: דאס לעבען, דער האנדעל, די ארבייט...

אָהן לייבשאפט, אָהן זיכערקייט — אָהן מאָרגען אָון שפּעטער — ציטערדיגע שאָטען, ציטערדיגע און כאָפענדיגע...

פון דער לופט אין דער לופט אַריין...

אַלץ איז נע־ונד; דער איד, זיין ארבייט, זיין לעבען, זיין פאַליטיק... אין אַרט, ווי אין דער צייט... צוויישען „קויפען" און „פאַרקויפען" האָט דער סוחר קיין צייט נישט אָפּצוּאָטעמען... אָפּהאַלטען, אויסהאַלטען איז ער נישט אימשטאַנד...

אויסגעלערנט א שטאָך מיט דער נאָדעל, חתונה געהאט, א ווערק־שטעל געפענט — אם לא עכשיו, אימתי? אָפען שטעהט די גרוב און ווארט!

אַלץ איז אויף דער מינוט און פאר דער מינוט; מיד ליד, פון האַנט צו האַנט... אבי ווייטער!

צדקות ומעשים טובים, פּאַרטיי־לעבען, פּאַליטיק — האַלבע מיטעל, פיערטעל מיטעל, צויטעל, פערטל...

די „כנסת ישראל" זיצט און לאָטעט און צערעוועט... אבי אין־בערצוקומען...

און דאָסזעלבע: ליטעראטור... קונסט...

דער שטריך, די סקיצע, א מאָמענטעל, א פּאַרטרעטעל, א בליץ־אויפנאם — וואו איז דאָס ווערק?

דער פּויער אקערט אָפּ און ווארט... זייהט אָפּ און האָפּט... דער זאָמען געהט אויף, ער קוקט, דאָס האַרץ קוועלט, — ער ווארט; גאַלדען ווערט די זאַנג, דאָמאַלט ערשט קומט ער מיט דער קאָסע!

מיר שניידען נישט ג א ל ד ע נ ס, נאָר „גרינס"... אָפּט רייסען מיר מיט די נעגעל פון דער פייכטער ערד ארויס די קוים־אויפגעשוואָלענע זאָמען און באקען!

טאַנדעט: „וואָס עס איז" מיט „אבי וואָס"... גראָזען! די שפּראָצען, י ע נ ע וועלקען — ווען וועלען ב ו י מ ע ר וואקסען?

די אַלטע „יחידי סגולה", די עטליכע אָפּגעשטאָרבענע, פאַר־שטיינערטע צעדער אויפ'ן לבנון, קוקען אַראָפּ צו אונזערע גרעזע־לעך און זיעצען: דאָס זענען אונזערע אייניקלעך!...

...און מיינט נישט, אַז איך זעה נאָר אייערע רוקען און מיך פאַרבלענדט דער שטויב פון אונטער אייערע פיס.

איהר האָט מיך נ י ש ט אויסגעמידען; אום מיט ליעב־שאפט א בליק צו וואַרפען אויף אייערע בלאַסע פּנים'ער און פלא־מענדיגע אויגען, מוז איך מיך גאַנץ אָפּט א ו מ ק ע ר ע ן...

צווישען אונז איז דער שטרייט פון „מאָרגען" און „איבער־מאָרגען"...

א י ך בין דער זוהן פון אויסדערוועהלטען אייביגען וואַנ־דער־פאָלק...

און מיט'ן „אויסדערוועהלטען" איז מיין ערנסט; מיין בלו־טיגער, מיין טראַגיש־שטאָלצער ערנסט.

אונז האָט מען אויסדערוועהלט צו שאנד און שפּאָט, צו וואונד און וועה, צו שלעג און פּיין; מיר זענען די שוואַכסטע און די מינדסטע...

איהר פ י ה לט עס נישט? איהר זייט ספּעציאַליסטען פון קלאַסען־וועה...

עס ליגט א מענש אין גאַס און קאָן אויסגעהן אָהן הילף צוויי־שען ספּעציאַליסטען. ער איז אָפּגעשוואכט און פאָכט מיט דער נשמה —

— נישט מיין זאַך, א צאָן־דאָקטאָר בין איך!

— נישט א י ך דאַרף עפּעס טון, איך הייל נאָר נעז...

אַן אַנדערער איז א מבין ספּעציעל אויף אויערען, נאָר איינער פאַרנעמט זיך מיט הויט־קראַנקהייט, איינער זאָגט:

— מיין פאַך איז דער מאָגען!

און דער מענש פאָכט דערוויייל מיט דער נשמה און קאָן שטאַרבען.

— —

— מיין פאָלק האָט מען אויסדערוועהלט צו שאַנד און שפּאָט, צו וואונד און וועה, צו שלעג און פּיין! אָבער עבען דערמיט

טרייבט מען איהם צו דער ווייטסטער מ ע ט ע פון דער מענש־ליכער גערעכטיגקייט, צום ווייטסטען פּאָסטען אויפ'ן וועג פון דער מענשליכער פרייהייט, צום לעצטען זיג איבער די פיזישע מאַכט, איבער'ן פיזישען צוואַנג, און — די „מערהייט", אין וועלכער נאָ־מען א י ה ר רעדט און וועלכע איהר ווילט באַגליקען, איז אויך נאָר איינע פון איהרע געשטאַלטען.

מיט קין'ס שטעמפּעל האָט מען מיין פאָלקס שטערן געציי־כענט און דערמיט צום אייביגען וואַנדערען פ אַ ר ש אָ ל ט ע ן און — ג ע ב ע נ ש ט.

איהם האָט מען מיט געוואַלט אריינגעשטעקט די רויטסטע פאָן אין די הענט און גערופען:

— געה! אלץ ווייטער און ווייטער געה, מיט אלע באפרייער, מיט אלע צוקונפטס־קעמפער, מיט אלע סדום־איבערקערער... נאָר בלייבען שטעהן מיט זיי, קאָנסט דו נישט... די ערד וועט ברענען אונטער דיר!

— אויף שריט און טריט צאָהל די בלוטיגסטע קאָסטען פון יעדען באפרייאונגס־פּראָצעס, נאָר אין די באַפרייאונגס־דעקרע־טען ווער וועניג, זעלטען אָדער גאָרנישט דערמאָנט...

דו געה און בלוטיג ווייטער!

— דו ביסט דער שוואַכסטער און דער מינדסטער און וועסט אויסגעלייזט ווערען ערשט צו אַלערלעצט...

— אַזוי לאַנג, ווי עס וועט בלייבען א שטיין פון אַלטע מוי־ערען, וועט ער ליגען אויף ד י י ן אַקסעל און דריקען!

— אַזוי לאַנג, ווי עס וועט בלוט פאַרגאָסען ווערען, א ווילען — אונטערדריקט, א פליגעל — אונטערגעשניטען, — וועלען עס זיין ד י י נ ע פליגעל, ד י י ן ווילען, ד י י ן בלוט...

דו וועסט באפרייט ווערען ערשט צו אַלערלעצט, ווען דער מענש וועט באפרייט זיין פון דער ערד! ווען פון מענשען־ווערם וועלען מענשען־אָדלער ווערען.

שטאָלצירט נישט מיט אייער רויטער פאָן, זי איז נאָר דער שוואַכער אָפּגלאַנץ פון דער בלוטיגער פאָן אין דער האַנט פון אויסדערוועהלטען פאָלק!...

פון פאָלק, וואָס איז פאַרשאָלטען און געבענשט געוואָרען, אויסגעלייזט צו ווערען צו אַ ל ע ר ל ע צ ט, צו זיין דער אייביג בלוטענדיגער, אמווייטסטען געהענדיגער אנטראג, וואָס ווערט גאָט אין דעם לעבען געשטעלט...

מיט מיין פאָלק געה איך, פון גלאַנץ פון זיין פאָן פלאַמט מיין נשמה און א י ך רוף: אידען פון אַלע לענדער און פעל־קער, פאראייניגט אייך... לאנג און געפעהרליך איז דער וועג — האַלט אייך צוזאַמען!

דאָס לעבען ארום אונז וואקסט, ווי א גוט איינגעזויערט טייג, נאָר ביי אונז איז שטיל — כמעט שטיל, ווי אין די אלטע גוטע צייטען...

פ. פ. ס. פאַרזאמעלט אין פיעלהאַרמאָניע טויזענטער און טוי־זענטער — עפענטליך און קרעפטיג הערט זיך איהר וואָרט, איהר שמעטערענד וואָרט; באהאלטען און בסוד־סודות זענען די מי־טינגען פון אונזער „בונד"...

נ. ד. (נאַראָדאָווע דעמאָקראַטען) שווייגט נישט — מיטינגען און דעמאָנסטראַציאָנען — פאַרוואָס שלאָפען אונזערע ציוניסטען?

„אָהן אונטערשיד פון גלויבען" האָט זיך געעפענט א געזעל־שאַפט צו לערנען, לעזען און שרייבען, „אויס אַנאַלפאַבעטען!" ווערט גערופען, און פון הויז צו הויז, פון טיר צו טיר געהען אַרום אינטעליגענטען און אינטעליגענטקעס און פרעגען זיך נאָך: נישט דאָ עמיץ אין הויז, וואָס קאָן נישט שרייבען, נישט לעזען און האָט חשק זיך צו לערנען? און מען לערענט אומזיסט, מען גיט ביכער אומזיסט און שרייב־געצייג אומזיסט, און מען בעט זיך רחמים: לערענט אייך! א פאָלק, וואָס וויל אויפלעבען, מוז קענען לעזען און שרייבען!

וואו איז א ו נ ז ע ר חברה „אלף־בית"! — וואָס טוען אונזערע אינטעליגענטען?

א לעהרער־פאראיין, א שול־פאראיין, — אויף דער גאַנצער ליניע געהט א מלחמה פאַר פויליש, פאר דער פאָלקס־שפּראַך! מען דארף באפרייען דאָס שוואַכע קינד פון דעם דאָפּעלטען יאָך צו לערנען אין א פרעמדער שפּראַך! — פויערען אין די דערפער נע־

מען זיך צוזאמען. טרייבען ארויס די פרעמדע שרייבער, די פרעמדע לעהרער — פויליש מוז זיין די שולע.

וואר שטרייט פאר א י ד י ש ?

די חברה „בעלי בתים" האט זיך געוועגדט צום מאגיסטראט און געבעטען, דער מאגיסטראט זאל געבען זיינע לאקאלען אויף פארטרעגע פאר'ן פאלק. דער ענגראל ביביקאוו האט צוגעזאגט,— צו די פארשטעהער פון דער אידישער עמיינדע האט זיך קיינער דארום נישט געווענדט...

פאר'ן פראסטען פאלק וואלט געפעגענט א פרייע אוניווערזיטעט, מיט'ן צוועק:

אויפצוהויבען די בילדונג פון דער מאסע;

פארטיפערען די קולטור צווישען ארבייטער און געווערבסלייט;

צו געבען זיי די מעגליבקייט זיך ארענטליך און געהעריג צו פארווייליען!

צו דעם צוועק וואלט אייננעריכט:

סיסטעמאטישע, אלגעמיינ בילדענדע פארטרעגע.

עפענטליבע, פאפולער־וויסענשאפטליבע פארלעזונגען פאר גרויסע מאסען.

ספעציעלע פארטרעגע און פארלעזונגען אין פאבריק־שולען —

אויסער דעם וועט מען פארמעגליבען דעם „פראסטען עולם" דאס באזוכען פון מוזעען, אויסשטעלונגען, פאבריקען און אלגעמיינע עפענטליבע אנשטאלטען... ארגאניזירט וועלען אויך וואלט רערלעך (קרייזען) פאר טעאטער, כאר און ארקעסטער...

וואו איז א ו נ ז ע ר פאלק־הויז, א ו נ ז ע ר טאמבייהאלע?

ד א ר ט וועקט זיך דאס נייע פרייע לעבען, די גייסטליבקייט קאן אויך שוין נישט שלאפען ווי אמאל. עס איז די טעג א מיטינג פון גייסטליבע געווען. און וויסט איהר, וועגען וואס זיי האבען געקלערט און וואס זיי האבען באשלאסען? נישט וועגען הימעל־זאכען! נישט וועגען הכשרים אויף וואס עס איז!

זיי האבען געקלערט, ווי אזוי מיטצואווירקען מיט'ן פאלק...

דער גייסטליבער, האבען זיי באשטימט, איז נישט באפרייט פון פליכטען, קענינ, לאנד און פאלק...

זיי האבען פראטעסטירט געגען זייער אפיציעלען ארגאן איז ווארשוי, וואס באשעפטיגט זיך נאר מיט דינים פון תענית און מנהגים פון קלויסטער און וויסט גארנישט וואס צו זאגען. וועגען דעם נייעם לעבען, וואס וועקט זיך ארום און ארום!

זיי האבען באשלאסען צו שטרייטען צוזאמען מיט'ן פאלק פאר דער אויטאנאמיע פון פוילען... פאר א ריין פוילישער אר־מיניסטראציע, פאר דער פוילישער שפראך, פאר א וואַרשעווער קאנסטיטואנטע! און געווהלט זאל זי ווערען א לגעמיין, גלייך, אוממיטעלבאר און געהיים...

און דעם ארבייטער — זאגט די גייסטליכקייט — טאר מען פון האנט נישט ארויסלאזען; מען דארף דעם סאציאליזם ארייג־נעמען אין קלויסטער, וואַרים — הערט, הערט! — וואַרים א לץ דארף זיין פארן פאלק און דורך דעם פאלק!

און דעריבער — זאגט די גייסטליכקייט, — מוז מען הויבען די מאראלישע און עקאנאמישע לאגע פון פאלק, זיין נאציאנאל־געפיהל — פארטיפערען. דערוועקען אין איהם דאס געפיהל און דעם געברויך פון זעלבסט־הילף — — —

און אונזער „ראדאמער רב" לאזט אפילו צו שלשים נאך די פאגראמען נישט פאסטען — —

פארוואס געהען פארלוירען די אידישע פאלקס־ליעדער? פאר־וואס מוזען אידישע טאלאנטען שפילען „בר כוכבא" און „אשה רעה"? וואו זענען אונזערע אידישע אויסגאבען?

און צוזאמענקומען קאן מען זיך נישט; די „דייטשע שול" איז פארהאמערט, די „גמינע" פארשלאסען, און דער עולם שלאפט...

עס פלאצט.

דער שטורעם רייסט דעם דאך. אייזערנע טראנען לעכערען די וועגט, דער לאנג פוילער פונדאמענט צורודערט זיך — —

„מפי עוללים ויונקים" — קינדער מארשירען מיט רויטע פענער אין די גאסען; הויבט די מיצען, אלטע, קלוגע, פארזיכ־

טיגע לייט! עס האָט זיך שוין געפונען א ווייכער קאָזאַק, אן אמת'ער „קאָזאַק הנגזל", וואָס האָט נישט געוואָלט שיסען! „זאַ־טשעם? — פּוסקאַי סאָביראיוטסיא!"

דער פלאָט שטעהט אין פייער — מיליטערישע מוזיק ציהט דורך די גאסען מיט מאַרסעליאנקעס! סאָלדאטען לעזען מאַרקס אין די קאַזאַרמעס — מיט פּאָליטישע פאָדערונגען טרעט אַרויס די פּאָליציי; בא! אפילו קנעכט ביי קנעכט, וואָס דינען אַנדערע קנעכט — די „טשינאָווניקעס" פון דער וואַרשעווער גמינע, צו־זאמען אפילו מיט די קברנים פון הייליגען אָרט, אָרגאַניזירען זיך, דעלעגאטען שוין געקליבען! — אלץ פלאמט, רעזידענצען ברענען, אין העלען פייער שטעהען פּראָווינצען! אין די פינסטערסטע ווינ־קעלעך פון מענשליכען לעבען באווייזט זיך ליכט! ביים ליכט איז דער עולם בודק חמץ, וואַרפט אַרויס דעם אַלטען שימעל, דאָס אלטע, דאָס פוילע, דאָס שרעקענדיג־ציטעריגע, דאָס שוואַרצע, מיט די פאַרלעגטע הענט, פאַרוויינטע אויגען, דאָס אייביג האָפענדיגע און נישט טוענדיגע — —

אַ ניי לעבען שפּינט זיך, וועבט זיך אויף דער חורבה פון אַלטען — —

און מ י ר, וואו זענען מיר?

— אַם ראַדיקאַלסטען — זאָגט מען — זענען אידען! אָהן אַ קלער צו טון רייסען זיי דאָס אלטע, אָדער העלפען עס איינ־צורייסען, אָהן רחמנות שטורעמען זיי אלע אַלטע לעבענס־פאָרמען, אַלע עקאָנאָמישע און מאָראַלישע אינסטיטוטען: ווייל אלץ האָט זיי נאָר געדריקט, געשטיקט און געוואָרגען. זיי קאָנען דאָס פאַר־גאַנגענע נישט ליעב האָבען, ווייל דאָס איז דורכגעזאפּט מיט זייער קריוודע; דאָס געהענדיגע — נישט באדויערען, ווייל עס איז מיט זייער בלוט באַשפּריצט!

אַזוי זאָגט מען, און דאָך — וואו זענען מ י ר?

מיר אידישע שרייבער, וואָס דאַרפען געהען פאָראויס? וואו איז אונזער אָרגאַניזאַציע? פאַרוואָס זענען מיר צושפּרייט און צו־זייהט, ווי די שעפּסען?

וואו איז די „אגודת סופרים"? דער „שריפטשטעלער־פאַר־באַנד"?

צי האבען מיר נישט קיין אינטערעסען, מאראלישע אדער עקס־
נאמישע, ארום וועלכע מיר דארפען זיך זאמלען?

גלויבען מיר נאר אין אלטען, דריקענדיגען, פינסטערען, ווען
צוטיילט, אום צו הערשען? — אדער מיר גלויבען נישט אין זיך
אליין, אין אונזער קראפט, אין אונזערע צוועקען, און אונזער גאנצע
מאראל איז: „כאפ פאר דער שורה און עס, כאפ פאר דער שורה
און טרינק". „מארגען" איז קיין טאג נישט!

1906

אינהאלט:

זייט

בילדונג — — —

זייט
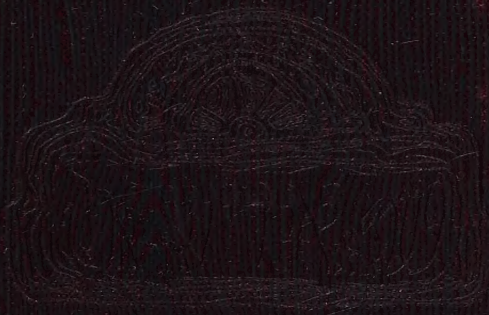
דער פאַקט און די פּרעסע — — — — — — — — — — — — 247
גוטע פריינד — — — — — — — — — — — — — — — 259
וועגען מילה סקאַנדאַל — — — — — — — — — — — — 270
אויף אַ מיטינג — — — — — — — — — — — — — — 278
פון דער שווערער צייט — — — — — — — — — — — — 284
פּראָמעטעאוס — — — — — — — — — — — — — — — 293
דער טאָג — — — — — — — — — — — — — — — — 296